Георги В. Димитров

МАЛЦИНСТВЕНО-БЕЖАНСКИЯТ ВЪПРОС В БЪЛГАРО-ГРЪЦКИТЕ ОТНОШЕНИЯ 1919-1939

Благоевград '82

Георги В. Димитров

МАЛЦИНСТВЕНО-БЕЖАНСКИЯТ ВЪПРОС В БЪЛГАРО-ГРЪЦКИТЕ ОТНОШЕНИЯ (1919 - 1939 Г.)

БЛАГОЕВГРАД, 1982

Рецензенти:

проф. к.и.н. Кръстьо Манчев
ст. н.с. к.и.н. Методи Петров

Научен редактор:
ст.н.с. Методи Петров

Литературен редактор:
Йорданка Гешева

ПРЕДГОВОР

През първите два десетилетия на XX в. Балканите бяха център на остри политически и военни сблъсъци. Причините за тях се съдържаха в неразрешените национални проблеми, в класово-егоистичната политика на отделни балкански буржоазни правителства и в грубата и егоистична намеса на европейските велики сили в отношенията между тези държави. Намесата им започна още с несправедливите етнически решения на Берлинския конгрес от 1878 г. С разпокъсването на създадената след Руско-турската война от 1877/1878 г. свободна българска държава, Англия, Австро – Унгария и техните партньори в Берлин предизвикаха сложни проблеми. Тези проблеми стояха в основата на последвалите след Берлинския конгрес важни и кръвопролитни събития: национално-освободителните борби на потиснатите нетурски населения в Турция, Балканските войни, участието на балканските държави в Първата световна война, следвоенното "уреждане" на държавните граници.

Берлинският конгрес, като защити икономическите и политическите интереси предимно на Англия и Австро – Унгария, в стремежа си да спре проникването на руското влияние на Балканския полуостров, в действителност помрачи краткотрайното опиянение на нашия народ от току-що получената свобода. Възкръсналата ни от петвековното османско иго държава беше обособена в границите на Северна България и Софийски санджак. Българският народ, дотогава обединен и сплотен върху обща територия, с единни цели и идеали, беше безмилостно разделен. Значителна част от него остана вън от освободените територии на страната, в откъснатите стародавни български земи Македония и Одринска Тракия.

Поради външна империалистическа намеса, българската нация беше изкуствено разпокъсана. Още Д. Благоев отбеляза, че след Берлинския конгрес единството на българската национална-ност, което съществувало преди, "се скъса; освободените части от нея не можеха пряко да се сношават и въздействуват на неосвободената част".[1]

Възникна историческата задача за освобождението на останалите под робство земи. Роди се законната идея за националното обединение на разпокъсания български народ.

Кресненско-Разложкото въстание от 1878 - 1879 г. беше първият акт на масова народна съпротива срещу несправедливостта на Берлинския диктат. Епичното Илинденско-Преображенско въстание в 1903 г., дело на Вътрешната македоно-одринска революционна организация, стана най-високия връх на неравната борба на македонските и на тракийските българи за отхвърляне робството на османската полуфеодална империя.

И двете въстания завършиха с поражение, без да донесат освобождение и обединение на Македония и Одринско със свободна България.[2] Те не доведоха до разрешаване на сложните национални проблеми на Балканите, най-важният от които беше обединението на българската нация. Не бяха завършили напълно своето национално освобождение и обединение и други балкански държави. Значителна част от сръбския народ (Новопазарски санджак, Косово и Метохия) и част от Гърция се намираха също под османско иго. Не бяха извоювали своето национално освобождение и албанците. Най-многобройно от потиснатите нетурски населения в европейските владения на империята обаче си оставаше българското в Македония и Одринско.

В навечерието на Балканската война В. И. Ленин посочваше, че на полуострова съществували две групи остри противоречия. От една страна, между поробеното нетурско население - българско, сръбско, гръцко, албанско и пр.[3] и техният национален, политически и социален поробител. От друга страна - постоянно засилващите се разногласия между младите балкански държави и полуфеодалната османска империя. Наличието на тези противоречия обуславяли, според него, и два възможни пътя за разрешаване на балканските проблеми.

Първата група противоречия създаваше възможности за буржоазно-демократична революция на работниците и селяните, в която несъмнено щяха да бъдат въвлечени и част от експлоатираните социално угнетени слоеве на турския народ. Втората група водеше до война на балканските държави против Турция.

В. И. Ленин сочеше, че революционният път за разрешаване на балканските проблеми, е за предпочитане, тъй като чрез него биха се постигнали максимални резултати с най-малко жертви. "Ако освобождението на Македония би се извършило чрез революция, ... освобождението би струвало на балкански-

те народи навярно сто пъти по-малко човешки живота, отколкото сегашната /Балканска - б.м. Г.В.Д./ война. Освобождението би било постигнато с неизмеримо по-малка цена и би било неизмеримо по-пълно." Но слабостта на демократическите класи в балканските страни - пролетариатът беше малоброен, селяните - изостанали, необединени, неграмотни - доведе до това, "че икономически и политически необходимият съюз на народите стана съюз на балканските монархии".[4]

Революционното движение на народните маси в Турция, преди всичко на българското население в Македония и Одринско, претърпя неуспех. Остана другият път за разрешаване на националните проблеми - пътят на войната. Тя започна през октомври 1912 г. като война на България, Сърбия, Гърция и Черна Гора против Турция. С цената на много човешки жертви и материални загуби Балканската война премахна остатъците от феодализма в голяма част от дотогавашните европейски владения на османската империя и разчисти пътя за утвърждаване на капитализма в тях.[5]

Избухналата след нея Междусъюзническа война обаче и по вина на дипломацията на някои европейски държави ликвидира дотогавашните възможности за справедливо разрешаване на националния въпрос на Балканите. Резултатите от Първата световна война още повече влошиха положението. Между България и нейните съседи се създадоха неразрешени остри териториални, икономически и национални противоречия, които дълго време пречеха на междудържавните им отношения.

Политиката на национална нетърпимост на управляващите класи в съседните страни по отношение на българското население в заграбените територии породиха сложния малцинствено-бежански проблем на Балканите. Компактни маси българи от Македония и Одринско, а след войните и от Западна /Беломорска/ Тракия, от Добруджа и от Западните покрайнини напуснаха родните си огнища, за да запазят живота си, и дойдоха в пределите на свободната част на своето отечество.[6] Притокът на бежанци в България започна наскоро след Берлинския конгрес и се засили след жестокото потушаване на Кресненско-Разложкото въстание. Непосредствено след въстанието и през следващите години се преселиха хиляди български семейства. Така например през 1888 г. около 200

семейства само от Неврокопско /Гоцеделчевско/ се изселиха в Пещерско.[7] Голям брой български семейства от Горноджумайските /Благоевградските/ села Бистрица, Сърбиново /Брежани/, Железница, Градево, Падеж, Мечкул, Кресна и др. избягаха в България след Горноджумайското въстание от 1902 г.[8]

Броят на българските бежанци се увеличи особено много след разгрома на Илинденско-Преображенското въстание /1903 г./ Само в Самоков през 1904 г. имаше над 250 бежански семейства от различни селища на Македония - Мехомия /Разлог/, Горна Джумая /Благоевград/, Пехчево, Неврокоп /Гоце Делчев/, Щип, Лерин, Демир Хисар, Лъки, Банско, Прилеп, Охрид, Кукуш, Родлево, Якоруда, Битоля и др.[9] Бежанци от Велешко, от Якоруда, от Скопие и от други селища на Македония се установяваха в Етрополе през 1880 г., 1892 г. и 1909 г. Повечето от тях бягаха в България без никакво имущество.[10]

Малка част от бежанците, възползувайки се от обявената през 1904 г. в Турция амнистия,[11] се завърнаха отново по своите домове. Повечето обаче останаха в България и се настаниха в селища край Черно море и Дунава - в Бургаски, Варненски и Русенски окръг. Общият им брой до 1912 г. възлизаше на около 150 - 200 хиляди души.[12] Бежанците от преди 1912 г. формално не бяха загубили правата си над своите недвижими имоти в турската държава и при определени условия имаха възможност да разполагат с тях.[13]

Голям беше притокът на българските бежанци в периода 1913-1918 г. - общо 29 388 семейства със 132 838 членове.[14] Макар че много от тях бяха от земите, останали под сръбска, румънска и турска власт, преобладаващата част от тези бежанци дойдоха от Гърция.

От 1919 до 1926 г., поради политиката на преследване и денационализация, бяха принудени да напуснат родните си огнища (предимно в Гърция) и да дойдат в България нови 25 575 бежански семейства със 115 439 членове.[15] Голяма част от бежанците, дошли в България през посочените три периоди, не бяха регистрирани от съответните власти по редица причини и, следователно, те не влизаха в посочените числа.

След Първата световна война малцинствено-бежанският въпрос на Балканите, така, както ставаше това и в редица други ра-

йони на света,[16] изостряше междудържавните отношения и влошаваше, понякога твърде много, международната обстановка. Както казваше френският общественик и журналист Л. Брюн, проблемът за малцинствата беше един от първопричинителите за нови войни. За да бъдел стабилен мирът, подчертаваше той, трябвало да се търси решение на този проблем.[17]

В нашата историческа литература все още няма специални изследвания по поставената тук тема. Публикациите от преди победата на социалистическата революция, макар и многобройни, не изясняваха пряко, а още по-малко цялостно и всестранно този въпрос. Те имаха повече публицистичен и политически характер и не даваха задълбочен научен анализ на разглежданите факти. Много от тях бяха посветени на бежанския въпрос в България и на положението на преселниците. Значително място бе отделено и на българското малцинство в Гърция, както и на бежанците, дошли от тази страна.[18]

Много от публикациите съдържаха богат информативен материал и се отличаваха с привидна обективност и безпристрастност. Те не изследваха обаче малцинствено-бежанският въпрос като цяло, във всичките му аспекти, а засягаха отделни негови страни. Авторите на тези публикации не посочваха правилно основните причини за съществуването на тази проблема, както пътищата и средствата за нейното разрешаване. В повечето случаи фактите бяха регистрирани като фатално предопределени, непредотвратими и неотменими. Според повечето от тези публикации, за тежкото положение на българските бежанци и малцинства бяха виновни гърците, сърбите, румънците и турците въобще, а не техните господстуващи буржоазии.

За трагичното положение на българските малцинства и бежанци не се търсеше вина на управляващите среди в България. Дори се изправяваше стремежът да се оневинят буржоазните правителства, да се сняме от тях политическата им отговорност за пораждането, съществуването и неразрешаването на малцинствено-бежанския въпрос в страната.

Друга, твърде голяма група публикации от преди 9 септември 1944 г. бяха посветени изцяло на македонския и на тракийския въпрос като част от българския национален въпрос след Първата световна война.[19] Наред с откритата си класово-партий-

на насоченост те даваха в редица случаи обективно правилни оценки на събитията и много от тях имаха висока научна стойност за изясняване на разглежданите събития.

Трета група публикации третираха по-пряко отделни проблеми на външната политика на конкретни външно-политически договори и споразумения на България с нейните съседи, включително и с Гърция.[20] Договорите и споразуменията се разглеждаха безпристрастно, като особено се наблягаше на факта, че Ньойският договор и Конвенцията за доброволна размяна на населения между България и Гърция бяха наложени насила от страна на победителите. Макар и от буржоазно-класови позиции, обективно вярно и точно бе посочена тяхната несправедливост спрямо българския народ.

В тези публикации, в които пряко или косвено се засягаше и разглежданата тук тема, липсваше пълнота и дълбочина при разглеждането на въпросите. Обикновено не се виждаше връзката на българо-гръцките отношения със сложния комплекс на международните отношения в Европа и в света сред Първата световна война. Игнорираше се най-често отражението и понякога решаващата роля, която политиката на големите империалистически държави оказваше върху българо-гръцките отношения и върху малцинствено-бежанския въпрос. Надценяваше се ролята и мястото на Обществото на народите в разрешаването съдбата на бежанците и на малцинствата. Изключение правеха отделни работи, написани от прогресивни обществено-политически дейци.[21]

Редица публикации през времето между двете световни войни разглеждаха външната търговия на България.[22] Търговските връзки със съседните страни се определяха в голяма степен от политическите отношения и на свой ред оказваха въздействие върху развитието на тези отношения. В този смисъл посочените публикации бяха от определен интерес и за разглежданата тук тема. Българо-гръцките търговски връзки, колкото и слаби да бяха те тогава, се преплитаха тясно с висящите финансови въпроси и с икономическите отношения изобщо. А те даваха отражение и върху цялостното развитие на българо-гръцките отношения.

Обемистата, по броя на заглавията, литература от преди 9 септември 1944 г., имаща предимно брошурен характер, все пак хвърли пряко или косвено известна светлина върху ролята

на малцинствено-бежанския въпрос в българо-гръцките отношения. Заедно с огромното количество статии и материали в ежедневния и в периодичния печат посочената литература бе важно помощно средство за изясняване на интересуващите ни въпроси.

По най-важните въпроси на международните отношения след Първата световна война, за войните и ролята им на Балканите, за отношенията на България с нейните съседи и по някои конкретни въпроси на разглежданата тук тема класически точни оценки и интерпретации ни оставиха В. И. Ленин и редица изтъкнати ръководители и дейци на Българската комунистическа партия.[23] Работата на изследователя бе значително облекчена от наличието на редица трудове на български историци през последните две десетилетия, в които убедително, въз основа на огромен документален материал се разкриха главните насоки на външната политика на България, отношенията й с другите балкански страни, както и с големите капиталистически държави.

В резултат на задълбочена научно-изследователска работа налице са голям брой статии, студии и монографии, които значително обогатиха съдържанието на българската историческа наука. В тях, макар и косвено, във връзка с изясняване на външната политика на България, обект на изследване бяха и въпросите за малцинствата, за бежанците и за българо-гръцките отношения.[24]

В много от тези трудове задълбочено бяха разработени проблемите за Ньойския мирен договор, за отношенията на България с Италия, Румъния, Чехословакия, Турция, за позицията на много от капиталистическите държави към деветоюнския преврат и установеното след него правителство /1923 г./, за стопанското положение и икономическата политика на България, за изплащането на репарациите и др.

Тази твърде богата историческа литература разшири научното познание с разнообразната си и широка интерпретация на фактите. Посочените статии, студии и монографии, наред с конкретните обекти на своето историческо изследване, позволиха по-правилно да се определи мястото на малцинствено-бежанския въпрос в отношенията на България с нейните съседи, както и неговото отражение в българо-гръцките отношения. Те ни подпомогнаха методологически да изясним възможно най-правилно интересу-

ващата ни тема, дадоха ни верни ориентири за научно дирене и интерпретация на фактите.

Извън посочените трудове в нашата марксистко-ленинска историография има и значително голям брой публикации, в които пряко и по-конкретно се разглеждат едни или други страни на българо-гръцките и на българо-югославските отношения. Засяга се и ролята на малцинствено-бежанския въпрос в развитието на тези отношения. Могат да се посочат автори като М. Куманов,[25] и особено неговата кандидатска дисертация,[26] В. Божинов[27] и З. Мичева.[28]

Една или друга страна от темата се разглежда и осветлява по-бегло или с по-големи подробности, без да бъде главен обект на научно изследване, и в редица трудове на други съвременни български историци.[29]

Интересът към голямата и неразработената в нашата историческа наука тема за бежанците - техният произход, преселване и настаняване в България, отношението на правителства и политически партии към тях, създаването и дейността на различните бежански организации и др. напоследък предизвика все по-голям интерес. В няколко публикации по тази тема, излезли напоследък, се засяга косвено, без подробности и ролята на малцинствено-бежанския въпрос в българо-гръцките отношения.[30]

Чрез научното осветляване на основни въпроси на международните отношения и политиката на отделни държави, което се съдържа в трудовете на редица съветски историци, става възможно по-добре да се види мястото и ролята на България на Балканите между двете световни войни, нейните отношения с Гърция и с останалите й съседи.[31]

По проблемите на балканските страни след Първата световна война съществува значителна по количество литература и в Югославия. В много от тези публикации, като се разглежда външната политика на следвоенна Югославия, се засегнаха и въпросите за българо-югославските, българо-гръцките и югославско-гръцките отношения, както и малцинствено-бежанския въпрос.[32] Тези трудове съдържат ценен информативен материал, който, при внимателното му оглеждане, може да се използува.

В многобройни публикации на Института за национална история в Скопие, се разглежда македонският въпрос и във връз-

ка с него малцинствено-бежанският въпрос в българо-гръцките отношения.[33] Почти всички те обаче бяха написани тенденциозно, в духа на официалната югославска политика по македонския въпрос, като се фалшифицираха много документи и се направиха неправилни, антибългарски изводи. Науката няма полза от подобни публикации.

Огромно количество литература за историята на Европа и на света в периода между двете войни бе издадена в западните страни още преди края на Втората световна война. В голяма част от нея се засягаше и въпросът за българските малцинства и бежанци и за тяхната роля в отношенията на България с нейните съседи.[34] Особено ценен за темата ни е трудът на А. Вюрфбен.[35]

В посочената западна литература обикновено преобладава духът на буржоазния обективизъм: описват се събития и факти, без да се обясняват породилите ги причини и да се сочи взаимната им обусловеност с други исторически събития; възхвалява се "миротворната роля" на Обществото на народите и се прокарва антибългарска тенденция при тълкуването на фактите. Изключение правят само отделни автори.[36]

Интересът към проблемите на международните отношения през периода между двете войни не намалява на запад, включително и в САЩ, и след Втората световна война. Излизоха и публикации, които засягат българо-гръцките отношения.[37]

Значителен бе броят на публикациите и в Гърция, в които се засяга в една или друга степен въпросът за малцинствата и тяхната роля в българо-гръцките отношения.[38] Те допълниха и продължиха традициите на литературата, излязла в Гърция в периода между двете световни войни.[39] Гръцката историческа литература е предимно с антибългарска насоченост. Подчертан бе стремежът да се обвинява България и да се оневиняват гръцките управляващи среди за моментите на влошаване на българо-гръцките отношения.

За написването на този труд авторът използува внимателно и критично съществуващата от преди 9 септември 1944 г. българска литература, публикациите на много наши автори след победата на социалистическата революция, посветени на въпроси от външната ни политика, значителна част от посочената съветска и

чуждестранна литература. Използуван бе и богатият документален материал, съдържащ се в български, съветски или западни публикации на документи.[40]

Основният фактически материал обаче бе извлечен от автентични документи на българските легации в Атина, Лондон, Париж, Прага, Белград, Женева и др. По-голямата част от тези документи бяха използувани за първи път в нашата историческа наука.[41]

Документите от различните фондове, съхранявани в Централния държавен исторически архив /ЦДИА/ и в други архиви в нашата страна, дадоха значителни възможности да се изгради съдържателна, подплатена с достатъчно факти структура на разглежданата тема, да се направят необходимите изводи и обобщения. Наред с тях авторът използува дневниците на Народното събрание, ежедневния и периодичен печат, издаван в България, "Държавен вестник", където са публикувани българо-гръцки и други междудържавни договори, спогодби, споразумения и т.н.

. Предлагайки на вниманието на читателя настоящия труд, иска ни се да подчертаем, че с разглеждането на поставените в него проблеми неуместно и тенденциозно би било да се прави каквато и да е алюзия за сегашната политика на Народна република България спрямо Гърция и останалите й съседи. Днес народите на България и на Гърция искрено се радват, че в отношенията между двете държави през последните години се постигна положителен обрат, че все повече се утвърждават доверието и приятелството между тях - върху принципите на равноправие, взаимно уважение и ненамеса във вътрешните работи. От историята на отношенията между двете държави в миналото те извличат уроци за настоящето и бъдещето. Тези уроци все повече ги убеждават, че трябва да живеят в мир и разбирателство. Между двете страни сега няма спорни въпроси. Това отново беше подчертано от техните ръководители при срещата им във Варна през юли 1978 г.[42]

БЕЛЕЖКИ

1 Д. Благоев, съч. т.10, С., 1955, с.264-265.

2 Ц. Драгойчева, Победата /Повеля на дълга/, С., 1979, с.326-327.

3 Изглежда, че В. И. Ленин е бил добре осведомен за народностния състав на населението в европейските владения на Турция. Той не споменава за друга славянска народност в тях, освен за българи и сърби.

4 В. И. Ленин, т.18, С., 1952, с.402.

5 Пак там, с.372; 401.

6 Ц. Драгойчева, пос. съч., с.332.

7 ЦДИА, ф.173, оп.1, а.е.1791, л.32-33.

8 СГОДА, ф.1318, оп.1, а.е.21, л.19-20.

9 Пак там, л.10-13.

10 Пак там, ф.205 К, оп.1, а.е.40, л.9.

11 Пак там, ф.1 К, оп.2, а.е.576, л.1.

12 ЦДИА, ф.173, оп.3, а.е. 2070, л.360; броят им не може с точност да се установи, тъй като не е водена никаква статистика. Освен това някои от завърналите се по родните си места повторно ставаха бежанци след настъпили тежки за тях събития.

13 Н. Константинов, Бежанският въпрос, списание на БИД, г. XXII, /1923/1924/, кн.8-9, с.461.

14 Селскостопанско настаняване на бежанците, С., 1932, с.59.

15 Пак там.

16 Павел П. Шатев, Националните малцинства и самоопределението на народите, С., 1936, с.21-22.

17 BRUN, L., J., Le problem des minorités, p. XII,/цитирано по: Д-р Б. Кесяков, Принос към дипломатическата история на България, т.II, С., 1926, с.91.

18 Селскостопанско настаняване на бежанците, С., 1932; Ив.Пенаков, Оплакванията на малцинствата пред Обществото на народите и тяхната съдба, сп. Отец Паисий, 1929, бр.20; Т. Романов, Бежанският заем, сп. на БИД, X, 1929, кн.1; Д. Яранов, Националният характер на населението в Беломорска област през последните 80 години, сп. Беломорски преглед, I, 1941/1942, кн.1; Н. Стоянов, Настаняването на бежанците и гръцкият бежански заем, сп. на БИД, 1925/1926, кн.9-10, с.380-391; Репарации и междусъюзнически дългове. Български държавни дългове, С., 1931; Българският държавен заем от 1926 г. за настаняване на бежанците, сп. на БИД, год.XXV, 1927, кн.9-10; Изплащането

на българските външни държавни и гарантирани от държавата заеми през периода 1. X. 1932-31. III. 1933 г., сп. на БИД, 1931/1932 г., кн.10; Положението на държавните дългове на 30.IX.1928 г., сп. на БИД, 1928, кн.6; Българските държавни дългове, сп. на БИД, 1927, кн.5-6; Б. Мишев, Преселническият въпрос в България, С., 1928; Н. Якимов, Бежанският въпрос в България, С., 1926; К. Г. Попов, Бежанският въпрос, С., 1926; L. Cramer, Днешното положение на българските бежанци, С., 1925; Г. П. Генов, Малцинства и бежанци, сп. Българска мисъл, XI, 1925; Л. Косволски, Стопанска България във специално изследване върху репарационния въпрос и делото на ОН, С., 1932; Бежанският въпрос в България, С., 1925, без посочен автор; Н. Константинов, Българските бежанци, сп. на БИД, год. XXIV, 1926, кн.8; Г. Т. Проданов, Положението на бежанците, С., 1939; Е. Г. Буримков, Дългове и репарации, сп. на БИД, год. XXIII, 1925, кн.9; Sismanov, Ivan, L abecedaire a l'usage des minoritis bulgare en Grèce, S, 1926.

19 Ив. А. Георгиев, Днешното положение на Македония под сръбска и гръцка власт и ОН, С., 1925; Д. Николов, Тракийският въпрос, въпросът за българските малцинства и задачите на националната ни политика, С., 1931; Д. Димитров, Тракийският въпрос и икономическият излаз на България на Егея, С., 1938; Д. п. Николов, Българите от Тракия и спогодбите на България с Гърция и Турция, С., 1928; А. Разбойников, Обезбългаряването на Западна Тракия, С., 1940; Хр. Карамандуков, Западнотракийските българи в своето културно-историческо минало, С., 1934; Ив. Алтънов, Междусъюзническа Тракия, С., 1921; Източният въпрос и нова Турция с особен оглед към интересите на България, С., 1926; Ст. Н. Шишков, Тракия преди и след Европейската война, Пловдив, 1922; Ив. Орманджиев, Тракийският въпрос - идол на българската държава, С., 1929; Външната политика на България с особен поглед към тракийския въпрос, С., 1934; Д. Мишев, Тракийският въпрос, С., 1928; Международните конгреси и македонският въпрос, С., 1922 /без посочен автор/; Г. Баждаров, Македонският въпрос вчера и днес, С., 1927; Хр. Силянов, Македонската емиграция и българският национален въпрос, С., 1919; К. Соларов, България и македонският въпрос, С., 1925; Л. Милетич, Разорението на тракийските българи през

1913 г., С., 1918; Хр. Силянов, Югославия и македонската проблема, сп. Демократически преглед, год. XVII, 1924, кн. 2 и др. Българската буржоазна историография имаше голяма заслуга в отстояване на каузата за българския етнически състав на тракийското и македонското население и водеше активна борба против гръцката и сръбската националистическа пропаганда.

20 П. Делирадев, Антигръцкото движение, С., 1906; Д. Николов, Българите от Тракия и спогодбите на България с Гърция и Турция ..., С., 1928; А. Тошев, България и нейните съседи, С., 1943; Ат. Иширков, Западна Тракия и договорът за мир в Ньой, С., 1920; Г. Генов, Гръцко-българската конвенция за преселването, сп. Обществено развитие, 1929, кн.10; Излазът на България от международно-правно гледище, С., 1931; Гръцко-българските отношения, сп. Беломорски преглед, 1942, кн.1; Една тъжна 10-годишнина, брошура - приложение към в. Инвалид, бр.475 от 12.XI.1929 г.; Положението на националните ни въпроси и какво да се прави, сп. Отец Паисий, I, 1928, кн.14-15; Международни актове и договори, засягащи България, ГСУ, С., 1940 и др.; Спектатор, Македонската емиграция и българският национален въпрос, С., 1919; ИК на Съюза на македонските братства в България, Македонската емиграция и гръцко-българската конвенция за изселването, С., 1920; Д-р Б. Кесяков, Принос към дипломатическата история на България 1878-1925 г., С., 1926; П. Дорев, Външната политика и причините за нашите катастрофи, С., 1924.

21 Ив. Клинчаров, Класовата борба в Гърция, С., 1928; П. Шатев, Националните малцинства и самоопределението на народите. Трагедията на Балканите, С., 1936; Д. Хаджидимов, Назад към автономията. Декларация по разрешението на Македонския въпрос, С., 1919 и др.

22 В. Павлов, Развитие на българската външна търговия след световната война, С., 1929; Хр. Пеев, Търговията на България със съседните й страни, С., 1936; К. Неделчев, Външната търговия на България 1920 - 1936 г., С., 1937; К. Бобчев, Външната търговска политика на България след войната, С., 1939; Ив. Гъбенски, Външната ни търговска политика след войната, С., 1932; Търговските отношения на България с Гърция, С., 1934; Грижи за износа ни след войната, С., 1938;

Т. Кънев, Стопанската ни криза и износната ни търговия, С., 1933 и др.

23 В. И. Ленин, Балканските народи и европейската дипломация, съчинения т.18, IV издание, С., 1952, с.350-351; За лисz-цата и курника, пак там, с.352-354; Нова глава в световната история, пак там, с.371-372; Ужасите на войната, пак там, с.375-376; Реч върху международното положение, т.28, С., 1953, с.147-162; Събрание на московските партийни работници, пак там, с.200-218; Първоначален проект за тезиси по националния и колониалния въпроси, т.31, С., 1953, с.133-140; Доклад за международното положение и основните задачи на Комунистическия интернационал, пак там, с.207-227; Реч на конгреса на работниците и служащите от кожарското производство, пак там, с.299-213; Реч пред председателите на изпълнителните комитети, пак там, с.318-335; Реч на събранието на актива на московската организация на РКП /б/, пак там, с.450-471; Реч на събрание на работниците, т.33, С., 1953, с.103-105; За тезисите по аграрния въпрос на Френската комунистическа партия, пак там, с.116-123; Интервю с кореспондента на "Обсървър" и "Манчестер Гардиан" Фарбман, пак там, с.381-387; Защита на неутралитета, полное собраные сочинения, V-то издание, т.30, с.336-337; Статистика и социология, пак там, с. 355 и др. Д. Благоев, Балканска федерация и Македония, съч. т.1, С., 1955, с.61-71; Вътрешно обозрение, пак там, с.102-108; Учителйо Динката /една страница от историята на Македония/, пак там, с.110-125; Нашите апостоли, пак там, с.203-280; Из обществената хроника, т.2, С., 1955, с.118-130, 201-207; Обществена хроника, т.3, С., 1955, с.400-412, 429-434; Трайчо Китанчев, Критико-биографически очерк, т.5, С., 1955, с.1-28; Хроника, т.6, С., 1955, с.311-322, 394-397, 584-597; Хроника, т.7, С., 1955, с.205-223; Около македонския въпрос, т.10, С., 1955, с.53-73; Високият гостенин, пак там, с.259-270; Отношение руского правительство к Болгарии и македонскому вопросу, т.8, С., 1955, с.563-583; Главоломна политика, т.12, С., 1956, с.1-11; Маневрите, пак там, с.41-50; Тържествата, пак там, с. 305-318; Революцията в Турция и социалдемокрацията, т.13, С., 1956, с.49-81; Пред новото положение, пак там, с.134-145; Из решенията на МСБ, пак там, с.146-159;

Две политики, пак там, с.271-283; Мирът, т.19, С., 1962, с. 1-6; Преди и сега, пак там, с.156-158; Политическата криза, пак там, с.431-438; Македонский вопрос, Болгария и руское правительство, т.8, С., 1955, с.522-540; Балканската война и социалдемокрацията, т.16, С., 1962, с.256; Шипченските тържества, т.7, С., 1955, с.381-393 и др. Г. Димитров, За автономията и независимостта на поробените балкански населения, съч. т.7, С., 1953, с.27-33; Реч на величествения митинг в София, пак там, с.62-64; Против репарациите, пак там, с.145-165; Десетгодишнината на империалистическата война и Балканите, пак там, с.385-395; Българското правителство и македонското движение, пак там, с.416-420; Гръцко-турският конфликт, съч. т.8, С., 1953, с.45-49; Положението на Балканите и задачите на БКФ, пак там, с.185-217; Национално-революционното движение на Балканите и задачите на балканските комунистически партии, пак там, с.378-392; Империализмът на Балканите, пак там, с.408-414 и др. В. Коларов, Кои сме ние и кои са те, избрани произведения в три тома, т.1, С., 1954, с.213-226; Делото на Букурещката конференция, пак там, с.254-258; От Цимервалд до Стокхолм, пак там, с.296-324; Долу маските!, пак там, с.325-390; Войнственият национализъм и освобождението на поробените балкански народи, пак там, с.578-595; Между македонците, т.2, С., 1955, с.13-17; Болшевизирането на комунистическите партии в балканските страни, пак там, с.40-57; Кризата в Демократическия сговор и министерската промяна, пак там, с.58-64; Димитър Благоев - основател и вожд на БКП, пак там, с.79-88; Външната политика на българската буржоазия, пак там, с.294-307 и др. В посочените произведения се дава пълна и вярна оценка на войните и мирните договори, на политиката на балканските буржоазни правителства и на империалистическите държави на Балканите, говори се за българско население в Македония и Западна Тракия. Освен тях внимание заслужават за разработената тема и някои публикации в органа на БКП сп. "Комунистическо знаме": статиите без посочен автор - Бежанският заем, год. I, 1926, кн.9-12, с. 117-120, Балканският барутен погреб, кн.15-16, 1926 г. и др.

24 Ил. Димитров, Фашистка Италия и сговористкото правителство

в България през 1923 г., сп. Исторически преглед, 1973, кн.4; Опит за въвличане на България в Балканската Антанта, сп. Векове, 1973, кн.6; Фашистка Италия и ВМРО, в: България и европейските страни през XIX-XX век, научни изследвания в чест на чл. кор. Туше Влахов, С., 1975; Фашистка Италия, земеделският режим и деветоюнският преврат, в: Сборник в чест на академик Димитър Косев, изследвания по случай 70 години от рождението му, С., 1974; Българо-италиански политически отношения 1922-1943 г., С., 1976; Г. Стефанов, Международни влияния за фашисткия преврат на 9 юни 1923 г., ГСУ, ЮФ, т.54, кн.II, 1963; Международни отношения и външна политика на България 1879-1970 г., С., 1977; С. Дамянов, Френската общественост и революционните събития в България през 1923-1925 г., ИИИ при БАН, т.16-17, 1966; В. А. Василев, Българо-чехословашките отношения при фашисткото правителство на Ал. Цанков /юни 1923 - 4 януари 1926 г./, ИИИ при БАН, т.22, 1972; Ал. Велев, Главни реформи на земеделското правителство, С., 1977; Г. Камбуров, Териториалните и военните клаузи на Ньойския договор и тяхното изпълнение, Военноисторически сборник, 1967, кн.5; Кр. Манчев, В. Бистрицки, България и нейните съседи, С., 1978; Г. Горов, Приносът на източнотракийските преселници от Бургаски район в революционните борби против капитализма и фашизма под ръководството на БКП, Известия на Тракийския научен институт, С., 1970, кн.2; А. Капсъзов, БКП и тракийското бежанско движение между двете световни войни, С., 1972, кандидатска дисертация в АОНСУ; Т. Косатев, Бежанският въпрос в България след Първата световна война /1919-1931 г./ С., 1976, кандидатска дисертация при института за история при БАН; Ж. Натан, Стопанска история на България, С., 1957; Ж. Натан, Л. Беров, Монополистичният капитализъм в България, С., 1958; Л. Беров, Стопанската политика на правителството на Народния блок, сп. Ист. пр., 1953, кн.3; Й. Митев, Отношението на европейската реакция към военно-фашисткия преврат на 9 юни 1923 г., притурка към Военно-исторически сборник, С., 1973, кн.1; Ст. Великов, Кемалистката революция 1918-1922 г. и българската общественост, С., 1966; Правителството на БЗНС и балканското сътрудничество, в: Александър Стам-

болийски, живот, дело, завети, С., 1980. Б. Василев, Стопанската конюнктура в България 1925–1929 г., сп. Ист. пр., 1963, кн.4; Б. Цикулас, Гръцката прогресивна общественост и Лайпцигският процес, С., 1975; Гръцката социалистическа работническа партия в защита на БОСР и на младата съветска социалистическа република /1918–1924 г./, Научни трудове на ВПШ "Станке Димитров" при ЦК на БКП, отдел история, 1969, бр.38; Ст. Радулов, Демократическият сговор по време на Цанковия режим /1923–1925 г./, Научни трудове на АОНСУ при ЦК на БКП, история, 1976, бр.79; За характера на следвоенната криза в България /1918–1923 г./, пак там, 1977, бр.89; Хр. Михова, Ролята на западните империалистически сили за установяване на фашистката диктатура у нас от 1926 до 1929 г., сп. Ист. пр., 1954, кн.1; Р. П. Гришина, Ролята на международния фактор в системата на военно-фашистския режим през 1923–1925 г. в България, в: България в света от древността до наши дни, т.2, С., 1979; Д. Петрова, Международен отзвук от победата на Народния блок /юни, 1931 г./, в: България в света от древността до наше дни, т.2, С., 1979; В. Иванов, Ньойският мирен договор..., сп. Военно-исторически сборник, 1960, кн.3; А. Кузманова, Румънския и дипломатическата подготовка на Балканския пакт октомври 1933 – февруари 1934 г., сп. Ист. пр., 1970, кн.3; Б. Григоров, Борбата на БКП против външната политика на ляпчевото правителство /1926–1931 г./, ИИИ на ЦК на БКП, т.27, С., 1972; Д. Косев, Септемврийското въстание, С., 1963; Л. Живкова, Англо-турските отношения 1933–1939 г., С., 1971; Ив. Георгиев, Добруджа и борбата за свобода 1913–1940 г. Спомени и бележки за Добруджанското революционно движение, С., 1962; Р. Хаджиниколов, Стопанските отношения и връзки между България и Съветския съюз до 9 септември 1944 г., С., 1956; La politique française et les Balkans 1933–1936 /доклади на български и френски учени, исторически колоквиум 18.XI.1972/, С., 1975; М. Петров, Ст. Стефанова, Александър Стамболийски и българо-югославското сближение /октомври 1919 – юни 1923 г./, сп. Военно-исторически сборник, 1981, кн.5.

25 M. Kumanov, La politique du premier gouvernement de l'Entente democratique en Bulgarie /1923–1926/, Bulgarien Historical

Revu, 1974, t. 4; Българо-гръцките отношения /юни 1923 - януари 1926 г./ в: България и европейските страни през XIX -XX в., научни изследвания в чест на чл. кор. Туше Влахов, С., 1975; Към въпроса за българо-югославските политически отношения декември 1923 - януари 1926 г., във: Външната политика на България, т.III, 1978; Александър Стамболийски и българо-югославските отношения в началото на 20-те години на XX в., в: България в света от древността до наши дни, т.2, 1979; Югославия и деветоюнският преврат през 1923 г., сп. Векове, 1973, кн.5; Нишката спогодба от 1923 г., сп. Векове, 1972, кн.5; Българо-югославски политически отношения /юни - ноември 1923 г./, Etudes Balkaniques, 1974, кн. 2-3; Възстановяване на дипломатическите отношения между България и Турция /1923-1926 г./, сп. Ист. пр., 1971, кн.2.

26 М. Куманов, Балканската политика на първото сговористко правителство в България /1923-1926 г./, дисертация, С., 1971.

27 В. Божинов, България на конференциите в Генуа и Лозана /1922-1923 г./ в: Сб. в чест на академик Христо А. Христов, изследвания по случай 60 години от рождението му, С., 1976; Западна Тракия в дипломатическата борба /1918-1924 г./ във: Външната политика на България 1878-1944 г., т.III, С., 1978.

28 З. Мичева, Българо-югославските споразумения 1929-1930 г., сп. Studia balkanica, VI, S, 1972; Балканският пакт и българо-югославските отношения /1933-1934 г./, сп. Ист. пр., 1971, кн.4; Българо-югославските отношения /1919-1923 г./, сп. Векове, 1980, кн.3.

29 Т. Браянов, Българските бежанци от Тракия /родни места и къде са заселени в България/, Известия на Тракийския научен институт, С., 1965, кн.1; П. Топалов, Възникване на работническото и комунистическото движение в Западна Тракия 1901-1920 г., сп. Ист. пр., 1960, кн.2; А. Разбойников, Тракийският въпрос..., сп. Ист. пр., 1955, кн.3; Ат. Леонидов, Репарационната политика на второто сговористко правителство, сп. Ист. пр., 1966, кн.2; Чуждите кредитори и България след Първата световна война, сп. Ист. пр., 1969, кн.4; Хр. Несторов, Ньойският договор за мир и грабителската и контрареволюционна роля на западните империалисти в България /1919-1923 г./, С., 1957; Българският народ в борба против импе-

ризма и в подкрепа на Съветската страна /1918–1923 г./, в сб.: Октомврийската революция и българо-съветската дружба, С., 1937; Вт. Топалов, Посещението на Ал. Стамболийски във Великобритания, във Външната политика на България, т. III, 1978; Ил. Димитров, България в европейската политика между двете световни войни, в: България в света от древността до наши дни, т.2, 1979 и др.

30 Г. Попов, Към въпроса за бежанците в Бургаски окръг през 1920–1923 г., Известия на държавните архиви, т.21, 1971; А. Калъчков, Национално-освободителен, социален и политически аспект на тракийския въпрос, Научни трудове на АОНСУ при ЦК на БКП, отдел история, т.49, 1970; БКП и тракийското бежанско движение през периода между двете световни войни, ИИИ на БКП при ЦК на БКП, т.31, 1974; Т. Касатев, Настаняването на бежанците в Бургаски окръг /1919–1932 г./, сп. Ист. пр., 1975, кн.2; Г. В. Димитров, Бежанският проблем при управлението на БЗНС /1920–1923 г./, сп. Ист. пр., 1979, кн.1, Българската комунистическа партия и бежанците в България /1919–1923 г./, ИИИ на БКП при ЦК на БКП, т.41, 1979.

31 По-специално за темата, която разглеждаме тук, голямо значение имат трудовете на: Н. Л. Рубенщейн, Ближний и Средний Восток после Первой мировой войны. Лозанская конференция, М., 1952; В. Г. Трухановский, Новейшая история Англии на первом этапе общего кризиса капитализма /1918–1939 г./, М., 1962; С. В. Никонова, Антисоветская внешняя политика английских консерваторов, /1924–1927 г./, М., 1963; История Югославии, т.II, М., 1963; Европа в международных отношениях 1917–1939 г., М., 1979; История международных отношений и внешней политики СССР, 1917–1967 г., М., 1967 /в 3 тома/, т.I; М. Дилгич, Образование многонационального государство Югославии /1918–1921 г./, М., 1970; История на дипломацията, т.III, С., 1967; А. Ф. Миллер, Очерки новейшей истории Турции, М., 1948; А. М. Шамсутдинов, Национально-освободительная борьба в Турции, М., 1966; И. М. Лемин, Внешняя политика Великобритании от Версалья до Локарно, 1919–1925, М., 1947; А. Л. Языкова, Малая Антанта в европейской политике, 1918–1925 г., М., 1974; Р. Петрос, Октябрьская революция и Греция, М., 1967; К. Алексис, Влияние идеи В. И. Ленина в Греции, М., 1970; А. Я. Вышинский, Вопросы международного право и меж-

дународной политики, М., 1949; История КПСС /в 5 томах/, т. 3, кн. вторая, М., 1968 и др.

32 М. Ничић, Спољна политика краљевине срба, хрвата и словенца у год 1922-1924. Говори, одговори и експозе у народној скупштини, Београд, 1924; Ђ. Аврамовић, Балканске земље и велике силе /1935-1937/, Београд, 1968; Бук Риновер, Англиjско явно мислене за Македонија от 1919-1926, Гласник на институтот за национална историја, Скопје, год. IX, 1965, бр. 2; Коминтистическая партия Югославии и югославско-болгарские отношения между двумя мировыми войнами, Пособан отисак из Годишника Балканолошког института Balcanica, IV, Београд, 1973; Хр. Андоновски, "Абцедарът", сп. Културен живот, Скопје, год. IX, 1964, бр.2-3; Г. Василевић, Југославија и Неjскиот договор за мир со Бугарија /1919-1939/, Гласник на ИНИ, Скопје, 1973, брой 3; Хронологија на настаните од југословенско-бугарските односи за време на владењето на Ал. Стамболийски, Гласник на ИНИ, Скопје, 1974, брой 2; Altiparmakovič, Y., Nos nouvelles relation avec la Bulgarie, Discours de ... prononcé au Parlement le 27 mars 1926, Beograde, 1926, Z. Avramovski, O stavu jugoslavenski vlade prema devetojunzkom prevratu u Bugarskoi, 1923 godine, Istoria XX veka, in: Zbornik radova, t. IX, 1968 и др.

33 Хаџиов, Т., Около прашањето на македонското национално малцинство во Грција, Скопје, 1954; Бугарска радничка партиja /к/ и македонското национално питање, Београд, 1948; К. Битоски, Македонските добротворни братства во Бугарија и нивната активност за создавање на обединета и независна Македонија /1918-1934/, Гласник на ИНИ, Скопје, 1962, бр.1-2; Ал. Апостолов, Струи, влијанија, организации и партии во Македонија во периодот на создавањето на кралството на СХС, Гласник на ИНИ, Скопје, 1962, бр.1-2; Ж. Аврамовски, Некои аспекти на македонското прашање во односите на Југославија со Грција и Бугарија от 1918 до 1925 г., Гласник на ИНИ, Скопје, 1972, бр. 1; Р. Кириазовски, Македонското национално прашање во грчкиот парламент /1924-1927 г./, Гласник на ИНИ, Скопје, 1973, бр.1; Др. Ташковски, Рагањето на македонската нација, Скопје, 1966; П. Раковски, Македонското национално прашање низ политиката на КП на Грција, Гласник на ИНИ, Ско-

ние, 1968, бр. 3; Кр. Битоски, За положбата на македонската емиграција во Бугарија меѓу двете светски војни /до 1934 г./, Гласник на ИНИ, Скопие, 1962, бр.1-2; А. Мартулковски, Моето учество во револуционерните борби на Македонија, Скопие, 1954; Ив. Катарџиев, За БКФ и за неизиниот однос кон македонското национално прашање, Гласник на ИНИ, 1975, бр.1 и др.

34 У. Черчилль, Мировой кризис, М., 1962; Rapp, T., Economic condition Bulgarien, London, 1932; Без автор: Minorité nationale bulgare en Jougoslavie, Geneve, 1930; Lucien - Graux, Histoire des violations du paix, t. IV, 1921-1927, Paris; Nicol, E., Les Allies et la crise orientale, Paris, 1922; Ancel, J., La Macédoine. La evolution contemporains, Paris, 1930; Duparc, F., La protection des minorités, Paris, 1922; Mandelstam, A., La protection des minorités, Paris, 1925; Edmond Boucnis de Belle, La Macédoine et les Macédoniens, Paris, 1922; J. Ivanow, Les Bulgare devant le congrés de la paix, Berne, 1919; Evelpidi, C., Les Etats Balkanique, Paris, 1930; Henri Prost, La liquidation financiere de la guerre en Bulgarie, Paris, 1925; Ed. Driaut et M. Lhéritier, Histoire diplomatique de la Gréce de 1821 à nos jours, vol V, Paris, 1926; G. Desbons, La Bulgarie aprés le Traite de Neuilly, Paris, 1930.

35 A. Wufbain, L'échange gréco-bulgare des minorités ethnique, Payot, 1930.

36 L. Lamouche, La question des minorités, Paris, 1931, T. II et t. III; Le traité de paix avec la Bulgarie, Paris, 1920; Qunze ans d'Histoire balkanique, Paris, 1928.

37 J. Paul - Boncour, Entre deux guerres, t. II, Paris, 1945; Ch. Gerard, Les Trois agressions, Autour des relations bulgaro-gréques, Paris, 1946; Без автор : The Aberystwyth papers. International politics 1919-1969, London - Oxford, 1972; J. B. Duroselle, Histoire diplomatique de 1919 à nos jours, 2 ed., Paris, 1957; Gatzke, Hans W., European diplomacy between two wars 1919-1939, Chicago, 1972; Marks, Sally, The illusion of peace. International relations in Europe 1918-1933, New York, 1976; Birdsall, P., Versailles twenty years after, Hamben, Conn. Archon, 1962; Launay

Jacques, de, Histoire contemporaine de la diplomatie secrète (1914-1945), Lossanne, 1965; Barros, James, The League of Nation and the great powers. The Greek - Bulgairiain incident, 1925, Oxford, 1979; Vocalopoulos, A., Histoire de la Gréce moderne, Loanne Horvath, 1975.

38 Laskaris, Z., Diplomatiki istoria tis sighronu Evropis (1914-1939), Thessaloniki, 1954; Miliotis, P. D., I en Nevgi simbalis tis ellino-vulgarikis ..., Thessaloniki, 1962; Korantis, A., Diplomatiki istoria tis evropis (1919-1955), t. I, Thessaloniki, 1968; Petsalis - Diomidis, Grece at the Paris peace conference (1919), Thessaloniki, 1978; Ale Ad. Kypoy, Oi balkanikoi ettone , Aehnai, 1962.

39 Kersopoulos, J. G., Bulgarie. Ouvrages et articles de revues parus de 1613 à 1937, Athénes, 1937; Moshopulos, N., Istoria tis vulgarias, Athine, 1929; Xanalatos, D., Ielliines ke i vulgari is tin Makedoni an ke Thrain, Athine, 1944.

40 Документы внешней политики СССР, т. IV - XIII, Москва, 19.. ...; Договор за мир, С., 1919; Документи по договора в Ньой, С., 1919; Търговски договори на България /Сборник с предговор на Вл. Кутиков/, т.I, С., 1969; Паулов, Ал., Международното и вътрешното положение. Проекторезолиция за конгреса на РП, С., 1932; Мемоар на ВМРО до председателите на делегациите на великите сили в конференцията за мир, С., 1919; Материали Генуезкой конференции, М., 1922; Н. Куманов, Документи за българо-югославските политически отношения 1922-1923 г., сп. Векове, 1974, кн.2-3; Мих. Сарафов, Дневник на сключването на мирния договор в Ньой през 1919 г., ИИ при БАН, 1951, кн.3-4; Г. Бакалов, Документи за българо-турските отношения 1923-1928 т., сп. Международни отношения, 1973, № 3; Изложение - Апел към добруджанската организация, С., 1929; Конвенция между България и Гърция относително свободата за емиграция на малцинствата, С., 1922; БКП в резолиции и решения, т.II, т.III, С., 1951; Commission mixte d'emigration gréco-bulgare, t. I-X, 1921-1929; Document on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, vol XII, London, 1962; La question bulgare et les Etats Balkaniques. Exposés et documents (Ministers des Affaires Etrangéres), S., 1919; Ivanov, J., Les Bulgares devant le Congrés de la

paix. Documents..., Berne Haupt, 1919; Memoire sur la situation actuelle de la minorité bulgare en Jougoslavie et en Gréce, S., 1928; The complaihts of Macedonia. Memoranda, petitions, resolutions, minutes, letters and documents, addressed to the League of Nations, 1919-1939, Geneva, 1979, t. I, II, III; Reponse des puissances alliées et associées aux observtions de la délégasion bulgare sur les conditions de paix, S., 1920; Accord Caphandaris - Molloff du 9 décembre 1927. Contre - memoir du gouvernement bulgare, S., 1932; Publication de la société des nations ...; Les procés - varbaux des séances du Conseil des 20.IX.1920-21.IX.1928; Les rapports du Comité financier au Conseil des 15.IX.1927, 10.III., 8.VI. et 21.IX.1928; Les rapports du comissaire de la Société des Nations pour l'etablliasment des réfugiés bulgares... Rapport de la Commission d'enquet sur les incidents de frontier entre la Bulgarie et la Grece, Geneve, 1925; L'enquét sur les événement de Tarlis. Documents, S., 1924; Les minorités nationalis. Rapport de la commission spécial des minorités de Race, de langue et de Religion, présanté a la conferances pléniere de l'union internationale..., Lyon, 29.VI.-2.VII.1924, Bruxelles; Requéte, adressé par L'Union des associations dobrougjiennes culturelles et de bienfaisance en Bulgarie à L'Union internationale des associations pour la Societé de Nation, S., 1928; Tachev, A., Exposé concernant la quesstion minoritaire bulgare (Conférance balkanique,..), Documents, S., 1931; La tragedie de Staro Sélo (6.VII.1926), S., 1926; La Question bulgare et Les Etats Balkaniques. Exposés et documents (Ministere des Affaires Etrangéres), S., 1919; Documents diplomatiques Françaies, t. I, IV.

41 Тези документи се посочват в текста под линия.

42 В. Работническо дело, брой 194 от 7.VII.1978 г.

ГЛАВА ПЪРВА. СЛЕДВОЕННИТЕ ДОГОВОРИ И МАЛЦИНСТВЕНО-БЕЖАНСКИЯТ ВЪПРОС

1. Ньойският договор и някои аспекти на българския национален въпрос

Печалните последици от Първата световна война останаха да тегнат на народите дълги години. В тях се съдържаха до голяма степен и причините за следващата война.

В българската и съветската марксистка литература отдавна бе направена научно-обоснована оценка на тази война и на създадената след нея т. нар. "Версайска система".[1] И ако отново се налага да се върнем към тези въпроси, то е, за да се посочи тяхната връзка и отрицателното им отражение върху българо-гръцките отношения през третото десетилетие на XX в. Връзката беше твърде пряка. Българо-гръцките отношения и ролята на малцинствено-бежанския въпрос в тях се определяха и развиваха въз основа на някои основни положения на създадената след войната международна обстановка.

Наложената насила "Версайска система",[2] с която се "уреждаха" следвоенните проблеми между победители и победени, беше изградена на несправедливи, егоистични основи. Не спечелиха много и народите на страните - победителки. Напротив, последиците от Версайската система, които доведоха до Втората световна война, им донесоха нови невиждани нещастия. При това, както се подчертаваше в манифеста на Учредителния конгрес на Комунистическия Интернационал, съглашенските империалисти, които смазваха и изнудваха малки и слаби народи като ги осъждаха чрез грабителската си политика на глад и унижения, не преставаха да прикриват това зад приказки за "правата" на народностите, права които буржоазията бе отнела.[3]

Голяма част от проблемите, които трябваше да се решат при подписването на мирните договори с бившите съюзници на Германия - Австрия, България, Унгария и Турция бяха предимно национално-териториални. Прекрояването картата на Европа и на света в интерес на победителите, без никакво съобразяване с интересите на народните маси, бе най-важната цел на управлява-

щите класи в империалистическите страни. Политиката на анексии и контрибуции беше превъзгласена открито и "обоснована" в много изказвания на ръководителите на главните империалистически държави – Лойд Джорж, Клемансо, Сонино и др. Победените страни бяха доведени до степен на пълно и продължително отрабване.

Международният ред, създаден във Версай след Първата световна война, се оказа изграден върху вулкан. Дори видни дейци на правителствените среди от страните-победителки разкритикуваха този "ред". Сред тях бяха Е. Кайо – бивш министър председател на Франция, Дж. М. Кейнс – учен, експерт на английската делегация във Версай. Ф. Нати например писа за Версайския мирен договор като за едно от абсурдните и престъпни деяния, които окончателно подкопали "моралния авторитет на победителите", заявили в декларацията си от 30 декември 1916 г., че са се обединили да воюват за свободата на народите.[5]

Версайската система съдържаше в себе си достатъчно причини за нови раздори и войни между държавите. Без да разреши предишните противоречия, тя породи други – между победители и победени. Те, заедно с предишните, станаха причина за избухването на Втората световна война само 20 години след Първата. Следвоенната система, изградена с Версайските договори, се оказа несигурна и неустойчива, съвършено негодна да гарантира мир в света.[6]

Само новообразуваното правителство на руските работници и селяни чрез приетия от Втория конгрес на Съветите декрет за мира се обяви за сключване на мир без анексии и контрибуции. То последователно отстояваше правото на народите да получат мир. Ръководителят на съветската държава В. И. Ленин страстно разобличаваше империалистите от двете воюващи групировки. "Версайският мир – писа той – доказа дори на глупаците и слепите, дори на масата късогледи хора, че Антантата беше и си остана също такъв кървав и нечист империалистически хищник, какъвто е и Германия."[7]

Чрез Версайската система монополистическата буржоазия от Франция, Англия, Италия, САЩ и Япония получи по-голямата част от населението на земята, за да го разпокъса на части. Територии с чуждо население получиха и по-малките съюзници на големите държави-победителки. Те също се обогатиха с нови те-

ритории и с население, което етнически не им принадлежеше. Само егоистичните класови интереси на господствуващата в тях буржоазия наложиха заробване на чужди територии.

Както се изтъкваше в един документ на Втория конгрес на Комунистическия Интернационал, с подписаните следвоенни договори за мир "победилата буржоазия определя и своите "национални граници" безпощадно според своите икономически интереси. Също и "националните" граници са за буржоазията само обекти за търговия".[8]

Управляващите кръгове в страните-победителки не пестяха епитети и изрази да представят следвоенните мирни договори като "висш акт на възтържествуване на справедливостта и демокрацията". В действителност тези договори бяха акт на насилие на една група империалистически държави над друга. Те отбелязваха нова подялба и преразпределение на света. Мирните договори "узаконихa" международно-правно зависимостта, мизерията и глада на много милиони хора. "Това е нечуван, грабителски мир - изтъкна Ленин, - който поставя в положението на роби десетки милиони хора, в това число и най-цивилизовани... Това не е мир, а условия, продиктувани от разбойници с нож в ръка над беззащитна жертва."[9]

Договорите за мир от 1919-1920 г. не разрешиха нито един от проблемите на световния капитализъм. Напротив, противоречията още повече се засилиха. Версай беше ново саморазобличение на управляващите класи на големите и малките империалистически страни.[10]

За "регулиране" на международните отношения след войната се създаде Общество на народите /ОН/. Господствуваща роля в него получиха Франция и Англия и те го използуваха предимно в интерес на своята буржоазия. Обществото на народите - тази "Лига на контрареволюцията", както справедливо го нарече "Работнически вестник",[11] се създаде като оръдие на тези държави за запазване на придобивките им от войната и за потушаване на революционното движение в Европа и в целия свят.

През 1919 г. на Парижката мирна конференция България беше изправена пред съда на победителите. Изолирана, безпомощна, почти без ничия подкрепа, поставила съдбата си в ръцете на съглашенските империалисти, тя не беше в състояние да защити

своите национални, политически и териториални интереси. На нея, като на една от победените във войната страни, беше наложен грабителския и несправедлив Ньойски договор. Тежестите на този договор се стовариха като непосилно бреме върху плещите на изстрадалия български народ.

Ньойският договор не само, че утвърди клаузите на Букурещкия мир, но отне редица области, населени с преобладаващо българско население. Както и в редица други случаи, при уточняване на мирния договор с България представителите на Антантата допуснаха груби отклонения от провъзгласения от тях самите етнически принцип.[12] От България беше откъсната и освободената по време на Балканската война Западна /Беломорска/ Тракия. Западнотракийският въпрос беше един от най-трудните на Парижката конференция за мир. Гръцкият министър-председател Ел. Венизелос представи меморандум, в който "доказваше" необходимостта и "правото" на Гърция да владее Западна Тракия. Позовавайки се на тенденциозно подбрани и фалшифицирани данни за етническия състав на населението в тази област, той целеше България да се отдели от Егейско море, като с оглед на икономическите й интереси й се остави само "търговско дебуше". Меморандумът на Ел. Венизелос послужи за основа при разискванията.[13]

На 1 август 1919 г. българската делегация представи на конференцията Изложение по въпроса за Западна Тракия. Като се привеждаха многобройни факти от исторически, етнически, политически и икономически характер, оборващи изцяло твърденията на гръцкото правителство, в изложението се изказваше увереност, че конференцията, като остави Тракия на България, ще отстрани бъдещите съперничества между двете страни и ще влее в техните отношения примирителен дух.[14] Лишена от участие в конференцията, България се опитваше да защити интересите си чрез обстойни документални публикации и литература.

Тази "битка на книги", по сполучливия израз на френския историк Дрио,[15] обаче не въздействува ни най-малко в полза на българската кауза. В комисията по гръцките работи само италианската делегация подкрепяше България, и то до 29 юни 1919 г., когато се подписа тайно споразумение между Италия и Гърция за взаимна подкрепа на аспирациите си към Албания и За-

падна Тракия. С известни резерви България беше подкрепяна отчасти и от делегацията на САЩ.[16]

Резултатите от войната и създалото се съотношение на силите направиха възможното: България да бъде ограничена териториално, да остане малка и слаба държава, за сметка на едно чрезмерно уголемяване на нейните съседи. От тук и продиктуваната от победителите необходимост България да бъде лишена от собствена територия край беломорското крайбрежие.[17]

Решаваща роля за съдбата на Западна Тракия изиграе отношението на Англия и особено на Франция.[18] В действителност въпросът беше предварително решен от Върховния съвет на Парижката конференция, в който влизаха петимата правителствени ръководители на Франция, Англия, Италия, Япония и САЩ. Още на 18 септември 1919 г. този съвет прие съответна резолюция.[19]

Слуховете за това решение предизвикаха паника сред българското население в Западна Тракия. Платени чуждестранни агенти чрез заплашвания внушаваха на българите в Гюмюрджинско, Ксантийско и Дедеагачко да напускат родните си огнища от страх, че ще загубят свободата си. Появиха се агитатори, които в интерес на тогавашната политика на Турция, се стремяха да предизвикат движение за автономия на Тракия. Наложи се българските власти да създадат военни комендантства в 13 населени места със задача да парират чуждата пропаганда и да съветват българското население да остане по местата си, защото това бе "полезно за страната".[20] А през есента на 1919 г. освен коренното българско население в Западна Тракия бяха настанени временно и около 50 000 български бежанци от Егейска и от Вардарска Македония, окупирани вече от гръцки и от сръбски войски.[21] Това засилваше още повече заинтересоваността на България към съдбата на тази област.

От 22 октомври 1919 г., т.е. повече от месец преди подписване на Ньойския договор и много преди влизането му в сила започна т. нар. междусъюзнически режим в Западна Тракия под ръководството на френския генерал Шарпи. Пред него бе поставена задачата да се подготви почва за окончателно преминаване на областта към Гърция, което стана в края на май 1920 г. с решенията в Сан Ремо.[22]

Междусъюзническото управление на Съглашението върху

Западна Тракия беше оформено в чл. 48 на Ньойския договор. По силата на този член България се задължаваше да признае всякакви следващи решения по отношение на тази територия на главните съюзени и сдружени сили, които обещаваха да гарантират интересите на България за икономически излаз на Егейско море.[23]

Решението за Западна Тракия беше от най-несправедливите решения на конференцията за мир в Париж, а това в Сан Ремо – за предаване на областта на Гърция – предизвика смайване в София. Този въпрос остана, както сполучливо го определя Люсиен Гро, като кървяща рана в хълбока на България.[24] Продължително време след това той влияеше отрицателно върху българо-гръцките отношения.

Наред със Западна Тракия от България бяха отнети в полза на създадената Сърбо-хърватско-словенска държава /от началото на 1928 г. – Югославия/ град Струмица и неговата околия, а също западните покрайнини: Царибродско, Босилеградско и няколко села от Кулска околия. Южна Добруджа с 386 384 души българско население[25] оставаше в пределите на Румъния.

Размерът на наложените на страната репарации възлизаше на 2 250 000 000 златни франка. За редовното им изплащане се създаваше междусъюзническа комисия, в която влизаха представители на Англия, Франция и Италия.[26]

Освен това България се задължаваше да предаде на своите съседи огромни за възможностите си количества суровини, каменни въглища, добитък. Ньойският договор забраняваше на България да има редовна наборна армия. Разрешаваше се само наемна доброволческа войска, жандармерия и погранична стража, общата численост на които не трябваше да надхвърля 33 000 души.[27] Заробващите условия на този "мирен" договор имаше пред вид В. Коларов, когато като депутат на Комунистическата партия заяви в Народното събрание, че Ньойският договор не е нищо друго освен вериги, с които е окован българският народ.[28]

По косвен начин България се лишаваше от правото да има в бъдеще своя собствена стопанска политика. Задълженията и ограниченията на българската държава, от една страна, и привилегированото положение на чуждестранния капитал в области като индустрията, митниците, жп. транспорт, мореплаването и пр., от друга, водеха към постоянно влошаване на народното

благосъстояние и към неминуем икономически банкрут.[29]

Вина за тежкия мир, наложен на България, безспорно имаше и буржоазията. Чрез своите управляващи и опозиционни партии тя водеше късогледа, наивна и необмислена политика, като хвърли страната в пламъците на Първата световна война. Политиците, които управляваха страната не се вслушаха в зова на партията на тесните социалисти да не въвличат народа в империалистическата война, а да търсят пътища за разбирателство със съседните страни и за мирно разрешаване на спорните въпроси. Вина обаче имаха и буржоазните правителства и партии на съседните балкански страни. Ръководени от стремеж за завладяване колкото може повече земи, те настояваха за възможно най-тежките за България мирни условия.

Апетитите на буржоазията от съседните балкански държави към български територии и богатства бяха несъразмерни с действителната вина на нашата страна във войната и с причинените от нея щети на тези държави. В империалистическата война Югославия, Румъния и Гърция извоюваха обединение на "своите" народи като едновременно с това разпокъсаха други народи и поставиха големи части от тях под своето владичество.[30] Буржоазните правителства на посочените страни с отношението си към победена България допринесоха много за осъществяване целите на следвоенната империалистическа политика в този неврал'чен район на света. Неограничените им ламтежи за чужди територии и богатства туриха траен отпечатък върху създаденото следвоенно статукво на Балканите.

Главният виновник за трагичното положение, в което се намери България с подписването на Ньойския договор, а и за не много радостната съдба, която този "мир" отреждаше на останалите балкански страни, обаче бяха заинтересованите империалистически държави от Съглашението - Франция, Англия и Италия. Те, поради свои груби икономически и политически интереси, "устроиха" така междудържавните отношения на полуострова, че да могат да използуват и в бъдеще балканските държави за своите империалистически цели. Установените под тяхно покровителство териториални граници утвърждаваха полуострова като "барутен погреб" на Европа. Именно чрез това те се надяваха да държат в подчинение народите от този район на света.[31]

Историята на балканските междудържавни отношения между двете войни и особено в навечерието и по време на Втората световна война беше най-ярко доказателство за вината на големите империалистически държави. Парижката мирна конференция наложи на България договор, който разпокъса, ограби и изцеди последните сили на трудещия се народ – така "Работнически вестник" се изказа за Ньойския договор.[32]

Договорът за мир с България беше подписан на 27 ноември 1919 г. от Александър Стамболийски, министър-председател в коалиционното правителство. Историческите събития бяха издигнали на тази отговорна длъжност човек, който активно се бореше против въвличането на България в Първата световна война. Сега този проницателен политик трябваше да се справя с последиците от политиката, която доведе страната до втората национална катастрофа.

Не без основание депутатът Ленай, докладчик на парламентарната комисия по външните работи във френския парламент, каза в доклада си пред парламента при обсъждане на въпроса за ратификация на Ньойския договор: "няколко часа преди да хвърли страната си в катастрофата, Фердинанд имя бурно обяснение с един селски депутат, който го заклинаше да се откаже от намерението си. "Внимавайте, Ваше Величество – каза този политически мъж, – Вие рискувате с главата си." "Може би – отговори Кобургът, – но аз съм стар. Вие, Господине, сте още млад и ще съжалявате повече от мене за днешния си ход." И Стамболийски напусна двореца, за да отиде в затвора. На този именно враг на Германия, станал неин на българското правителство, ние диктуваме условията на победители" – подчерта Ленай в своя доклад.[33]

Подписвайки Ньойския мир, Ал. Стамболийски болезнено преживяваше несправедливостите, които договорът наложи на България. Но той твърдо вярваше, че както нищо не е вечно в света, така и тези клаузи ще бъдат постепенно премахнати. Това щеше да осигури на българския народ благоприятни условия за творчески труд и културно развитие.[34]

Като разчиташе да спечели със сервилната си политика "милосърдието" и подкрепата на англо-френските империалисти срещу трудещите си в страната, гузна за резултатите от недалновидната си външна политика, българската буржоазия пре без

борба и без особена съпротива насилническия и несправедлив договор за мир. Опитите на министър-председателя да смекчи неприязненото отношение на съседните балкански държави към България и към тежките условия на мирния договор останаха също безплодни.[35] Единствено народните маси, ръководени от Българската комунистическа партия изразиха своето недоволство и категорично протестираха срещу този диктат на победителите.

Само Съюза на съветските социалистически републики отхвърли всички договори на Версайската система. В меморандума си, връчен на Лозанската конференция през декември 1922 г., Руско-украйнско-грузинската правителствена делегация не за първи път открито заяви, че смята за "несъществуващо всяко териториално изменение, извършено въпреки принципа на правот на народите да разполагат сами със себе си."[36] По този повод Ал. Стамболийски отбеляза в реч пред Народното събрание, че в този меморандум правителството на Русия протестира против Ньойския мирен договор и иска да се унищожи "този позорен, този разбойнически, този империалистически договор, който внесе отново антагонизъм и робство между народите на Балканите".[37]

Ньойският договор утвърди в международно-правно отношение втората национална катастрофа на България. Всеки от неговите 296 члена беше обвинение срещу неуспялата в нашна политика на буржоазията, довела до мизерия, глад и страдания за цялата работническа и малоимотна класа, до милиарди лева дълг, до безизходно положение, както заяви в Народното събрание от името на Комунистическата партия депутатът Борис Хаджи Сотиров.[38]

С тежките условия на Солунското примирие, които бяха равни на окупация,[39] а след това и с грабителския Ньойски договор, съглашенските империалисти поставиха българския народ в изключително тежко положение. Те искаха да създадат условия, които не само да им позволяват безогледно и безпрепятствено да ограбват българския народ, но и често да се намесват грубо в неговия политически живот, подкрепяйки реакционните и контрареволюционни сили в страната.

Наложеният на България Ньойски договор беше несправедлив и грабителски и поради това, че отнасяше от нея нови територии и я поставяше в тежко и унизително положение. Обеща-

ният й икономически излаз на Егейско море след отнемането на Западна Тракия остана празна, неосъществена надежда. "На България гарантираха изход към морето, но този изход не дадоха; гарантираха контрол над Западна Тракия – този контрол унищожиха. Правов акт ли е това? Не, това е акт, но лишен от каквото и да било оправдание в правото."[40]

Политиката на съглашенските империалисти към победена България не беше продиктувана от действието на разума, нито от грижата за продължителност и ненарушимост на настъпващия мир. Тя беше дело на "играта на политическите страсти на авантюристи",[41] които произволно и без зряла политическа предвидливост превръщаха съдбата на народите в своя играчка. Дори представители на страните-победителки признаваха анексирането на значителни български територии, обяснявайки го с необходимостта "да се накаже България" за участието й във войната против силите на Съглашението.[42]

Втората Национална катастрофа донесе на нашия народ нови нещастни последици. "Българският народ – се казваше в Манифест към балканските народи, издаден от Изпълнителния комитет на Балканската комунистическа федерация през май 1920 г. – след изобилно проливане на кръв във войната, не само че не постигна националното си обединение, но и доживя до национално разединение".[43] Лишаването на страната ни от значителни територии увеличи наскоро след подписването на мирния договор притока от нови компактни маси български бежанци.

Бежанската проблема, съществуваща от преди войната, още повече се усложни. Тя произтичаше пряко от положението, в което се намираха българските малцинства в съседните балкански страни сред Първата световна война. За да запазят завоюваните територии и да гарантират своето господство и забогатяване, управляващите буржоазни среди в съседните страни подложиха поробеното българско население на преследване и денационализация.[44] Това го принуждаваше да се изселва в България. За българо-гръцките отношения през разглеждания период въпросът за бежанците и за положението на малцинствата се превърна в основен.

Редица членове на Ньойския договор послужиха за международно-правна основа на големия следвоенен приток на нови български бежанци. Така например в чл. 39 и 44 се казваше, че

български поданици, живеещи в териториите, дадени на Сърбо-хърватско-словенската държава и на Гърция, могат да добият поданство на съответната държава само с нейното съгласие. Следователно, ако тази държава откаже да даде такова съгласие, тези граждани следваше да се изселят в България.

Целият раздел IV на Ньойския мирен договор третираше въпросите за покровителство на малцинствата в България. Нашата страна се задължаваше да осигури пълни права на всички свои поданици от друга народност и вяра, живеещи на нейна територия: свобода на език, вяра и образование. От държавния бюджет следваше да се отделят суми, достатъчни за издръжката на инородните училища. Член 57 постановяваше, че споровете по този раздел ще се разглеждат от международен съд, решението на който е безапелационно. По този начин малцинствата в България се поставяха под покровителството на Обществото на народите.[45]

Подобни права обаче не се предвиждаха в Ньойския договор за българските малцинства в съседните балкански страни и по-специално в Гърция. Обратното: членове 40 и 45 определяха условията и "правата" на българите от Сърбо-хърватско-словенското кралство и от Гърция да се изселят в България.[46]

Още щом стана известен проектодоговорът за мир, Т. Теодоров от името на възглавяваното от него коалиционно правителство направи възражения. В тях, между другото, той искаше за българските малцинства в съседните балкански страни същото покровителство, което проектодоговорът предвиждаше за инородните малцинства у нас. "Истина е - се казваше във възраженията, - че това покровителство се урежда от други договори, но българската делегация би желала щото, по възможност, въпросното покровителство да се предвиди в същия дипломатически акт, който определя задълженията на България", т.е. в мирния договор.[47] "Българската делегация е сигурна - се казваше по-нататък, - че не отива против общото чувство на конференцията, като изказва желание, щото с договора за мира с България да се простират върху всички балкански държави клаузите относно покровителството на малцинствата.

Правителството, следователно, настояваше по въпроса за малцинствата страната ни да бъде третирана в мирния договор наравно със съседите си, т.е. задълженията, които се възлагаха на

България относно малцинствата, с еднаква тежест да се поемат и от правителствата на съседните страни, в които има наши малцинства. Тези справедливи и хумани искания на българската делегация дори не бяха обсъдени от конференцията. Съюзените и сдружени сили сметнаха за нужно само да отбележат, че контролът на ОН бил предвиден и това давало достатъчно гаранции "за едно безпристрастно третиране" на всички малцинства в Балканския полуостров.[49]

По този начин победителите не отричаха съществуването на български малцинства в присъединените към съседните държави територии. Те само не искаха в Ньойския договор да се предвиди изрично гарантиране правата на тези малцинства, тъй като неспазването на тези гаранции би било претекст, благоприятен за България за неспазване на този документ. Неизпълняван в пунктовете за поетите от тях задължения, Ньойският договор можеше да не се изпълнява в други важни пунктове и от страна на България. Така обвиненията срещу нашата страна щяха да бъдат в посочения случай неправомерни и неоснователни.

Член 51 от договора за мир задължаваше българското правителство да даде поданство на всички лица, живеещи на наша територия към датата на влизане [illegible]. Това се целеше да се попречи на всички бежанци и емигранти, дошли у нас от териториите, преминали към съседните държави, да се завърнат в родните си места. Освен това, станали вече български поданици, те можеха лесно да бъдат лишени от имотите си в тези [illegible]. Ето защо още през октомври 1919 г. със специално писмо до Председателя на Парижката конференция за мир Изпълнителният комитет на Съюза на македонските братства в България поиска този член да бъде премахнат от проектодоговора, а бежанците и емигрантите от Македония да получат право на опция, т.е. избор на поданство.[50]

По силата на член 57 от Ньойския договор малцинствата получиваха право да се оплакват пред Съвета на ОН при незачитане или отнемане на правата им като малцинства. Подобни положения имаше и в другите следвоенни мирни договори. С това се гарантираше уж покровителство на Обществото на народите над тези малцинства.

В действителност това право беше фиктивно, защото с

дителите. По този начин положението на бежанците стана скоро не само една от основните вътрешни социално-политически проблеми, но се превърна във важен въпрос на българо-гръцките отношения.

С право още в брой 1 на в. "Освобождение" – орган на Емигрантския комунистически съюз в България – се обръщаше внимание, че емигрантите и бежанците най-добре разбраха съдържанието на Ньойския договор, тъй като бяха изгонени от родните си места от чуждодържавната власт, която не позволяваше завръщането им. Съглашенският империализъм, се подчертаваше във вестника, "подхвърли Балканите на едно разчленяване и разчленение /на/ земи и народи без оглед на никакъв принцип, без приложението на никаква географическа, икономическа или етнографическа система, за каквато тъй сладкодумно се говореше в тезите на Уилсон."[54] Като победена страна, разоръжена изцяло и лишена от постоянна армия, без ничия подкрепа от страна на някоя държава в лагера на победителите, България тогава нямаше никакво особено значение за международните отношения. В плановете на капиталистическите държави тя се разглеждаше само като възможен плацдарм за контрареволюционната им война срещу Съветска Русия. Единствената страна, която се обявяваше в защита на малките и онеправдани народи – Руската съветска федеративна социалистическа република – сама беше принудена тогава да отблъсква с оръжие яростните атаки на световния империализъм.

Справедливите български искания бяха отхвърлени в Париж. Страните-победителки се задоволиха само да изискат, че контролът на Обществото на народите върху положението на малцинствата бил предвиден в устава на организацията и това било достатъчна гаранция за безпристрастно третиране на малцинствата във всички страни.

Всички искания на българската делегация по малцинствено-бежанския въпрос, както и другите й искания /по териториалния, по репарационния и по други въпроси/ бяха безапелационно отхвърлени.[55] На нашата правителствена делегация беше ултимативно наложено в десетдневен срок да приеме договора за мир, в противен случай примирието от 29 септември 1918 г., подписано в Солун, щеше да бъде обявено за невалидно. Като министър

председател Ал. Стамболийски го подписа на 27 ноември 1919 г. така, както настояваха представителите на държавите-победителки.[56]

Ньойският договор показа и на българския народ, че прокламираната от американския президент през януари 1918 г. "Програма за мир" беше, както справедливо я характеризира В. И. Ленин, само димна завеса за прикриване грабителските стремежи на съглашенските империалисти.[57] Той беше единствен резултат от политиката им спрямо победените народи, политика, насочена към потискане и ограбване. Съзвременно със заробващите условия на договора империалистите се стремяха да си осигурят трайно територията, военните и материалните ресурси на България за целите на престъпната си контрареволюционна война срещу родената от Октомврийска социалистическа революция Руска съветска република.[58]

На Парижката мирна конференция се видя голямата международна изолираност на България. Тя нямаше никакви приятели, които поне отчасти да се застъпят за интересите ѝ. Нещо повече - дори на нейните правителствени представители не се даде право и възможност да се изкажат в защита на българските интереси.

Ньойският договор за мир беше не двустранен договор на преговарящи при равни условия противници, а едностранно наложен диктат. Чрез него се игнорираха изцяло жизнените интереси на българския народ за сметка на интересите на капиталистите от страните-победителки във войната. В този договор намериха отражение и безразсъдните грабителски стремежи на буржоазно-монархическите среди на съседните на България страни, влизащи по време на войната в блока на съглашението.[59]

В Ньойския мирен договор не се взеха под внимание елементарните интереси на прокудените от родните им места българи. В Парижката конференция не бяха изслушани не само българската правителствена делегация, но и представителите на самите бежанци. Когато със специален меморандум до Председателя на конференцията ВМРО поиска нейна делегация да бъде допусната пред конференцията, за да представи "компетентно цялото българско население в Македония", искането не беше дори и разгледано от конференцията.[60]

За Ньойския мирен договор сам Ал. Стамболийски каза при подписването му: "Подписах аз, най-отявленият и постардавшият в борбата враг на безумната и луда политика на Фердинанд и старите партии, подписах равносметката й, която е: една тежка и несправедлива за народа ни присъда."[61] Отново в речта си пред Народното събрание на 26 декември 1919 г. Ал. Стамболийски прецени този договор като несправедлив и жесток спрямо България. Той каза, че мирният договор "не разрешава в нищо балканската проблема· той оставя въпросите висящи; нещо повече той отваря и нови рани. Но ние бяхме принудени да го подпишем и ние ще го изпълним, ще се стремим лоялно да го изпълним" [62]

Наложеният насилствено н България Ньойски договор поставил страната ни в подчинено положение и спрямо големите западноевропейски държави Франция, Англия и Италия, спрямо седните страни – Гърция, Югославия и Румъния. Този договор стана основата, върху която се градеше цялата политика на тези държави спрямо България. През целия разглеждан тук период той щеше да определя отношенията на България със съседите й въобще и по-специално с Гърция. Колко прав беше Лео Ламуш когато писа за Ньойския договор: "Една несправедливост, дори и утвърдена от няколко договора, не престава да бъде несправедлив ст и никой въпрос не може да бъде разрешен в полза на заинтересованит ."[63]

2. Гръцко-българска конвенция за доброволна размяна на населения

В деня, когато българската правителствена делегация подписа Ньойския договор – 27 ноември 1919 г. – по настояване на гръцкото правителство й бе наложено да турите подписите си и върху една конвенция за взаимно изселване на малцинствени населения между двете страни. Конвенцията се сключи по силата на решение, взето въз основа на чл.56 от неподписания още мирен договор.[64] Това решение гласеше: "Взаимно и доброволно изселване на малцинствата по народност, вяра и език в Гърция и България трябва да бъде уредено чрез една конвенция, сключена между тези две държави."[65]

Посоченото решение показа, че Ньойският договор послу-

жи, преди още да бъде подписан, за юридическо основание на един междудържавен документ, който след това имаше продължително и определящо влияние върху българо-гръцките отношения. Победена и унизена България нямаше избор. На нейното правителство тогава беше наложена тази конвенция със заплахата, че ще бъде анулирано Солунското примирие от 29 септември 1918 г. с всички произтичащи от това опасни последици.[66]

Конвенцията узаконяваше за първи път в практиката на международното право размяната на чужди населения между две съседни страни. По основните си подбуди тя преследваше точно определени политически цели. В своето съдържание конвенцията прикриваше насилие и почти изключваше доброволността при взаимната размяна на населенията. Като санкционираха насилственото изгонване на инородните малцинства от едната в другата страна, вдъхновителите на конвенцията се надяваха, че посредством нея ще отстранят една от причините за честите военни сблъсквания и гранични конфликти на Балканите. Съществуването на етнически малцинства в една от страните винаги е подхранвало национални аспирации за териториални изменения.[67]

Подписаната в Ньойска конвенция за "доброволна" размяна на малцинства между България и Гърция имаше за обект българското население в Македония под гръцка власт и малобройното гръцко население в България. Когато след поражението на Гърция във войната й срещу Турция възникна въпросът за многобройните гръцки бежанци от Мала Азия и Източна Тракия този документ придоби сила и спрямо българите от Западна Тракия.

С това не само се съгласиха, но и отново активно съдействуваха на Гърция правителствата на Англия и Франция. "Трябва да се съгласим на всяка цена - се казваше в по-късна телеграма на френския държавен ръководител Р. Поанкаре до френския пълномощен министър в Атина, - че размяната на населенията ще бъде най-доброто решение на натрупаните трудности от смесването на раси и религии в Тракия и Македония "[68] Английското правителство изцяло подкрепи това гледище на Франция. То решително беше против искането на Ал. Стамболийски и на обществе остта да се разреши на българските бежанци да се завърнат в родните си места.[69]

По този начин се изявяваше една от същностните черти

на политиката на двете ръководни сили в капиталистическа Европа тогава: макар че изхождаха от различни съображения, те подкрепиха идеята на гръцките държавници за "етнологическо уреждане" на Егейска Македония и Западна Тракия, т.е. за изселване на българското население от тези две области и за настаняване на негово място гръцки бежанци от Мала Азия и Източна Тракия. От 26 октомври 1923 г. конвенцията започна да се прилага и спрямо българите от Западна Тракия.[70]

Автор на конвенцията беше гръцкият политически деец Никола Политис, а нейн действителен вдъхновител – Елефтериос Венизелос, тогава министър-председател на Гърция. Той изтъкваше пред представители на държавите-победителки, че за да можело да се ликвидира с враждите между балканските държави, да се премахнела главната причина за тези вражди и да се запазел мирът в бъдеще, било необходимо да се ликвидарат чрез изселване етническите малцинства.[71] Малцинствата, според Е. Венизелос, били един от главните източници и за българо-гръцките конфликти. Въпреки че значителна част от българското население от Егейска Македония се беше вече изселило още преди 1919 г., етническият състав на областта оставаше твърде пъстър. Заедно с другото негръцко население – турци, евреи, власи, албанци и др. – тук живееха и около 240 000 българи.[72]

Гръцките политически дейци целяха да освободят страната си от това многобройно население. Още през 1913 г., когато в резултат на поражението на България в Междусъюзническата война Гърция присъедини Егейска Македония към своята територия, Е. Венизелос постави задачата "да се асимилират" новопридобитите провинции и от тях да се създаде едно "хармонично единство" със старите гръцки територии.[73] Така че изселването на българското население по силата на разглежданата конвенция беше продължение на една десетилетна политика на гръцката буржоазия. Същата идея "обосноваваше" десет години по-късно в пледоарията си пред постоянния международен съд в Хага Н. Политис.[74]

Авторите на конвенцията обаче смятаха, че само чрез пълно изплащане на имотите им тези изселници можеха да изоставят всякаква надежда и мисъл за връщане в старите си земи. Само по този начин бежанците щяха да скъсат своите най-здрави – материалните – връзки с родните огнища.[75] Чрез изселване на

малцинствата привидно се целеше да се премахне един от постоянните поводи за конфликти между държавите, да се запази и укрепи мирът на Балканите. Изселването задължително изискваше изплащане на недвижимата собственост на изселващите се.[76]

Като се опасяваха, че компактното българско население в територията между новоустановената българо-гръцка граница и Егейско море ще бъде постоянен източник на вътрешни сътресения и външно-политически дразги, гръцките управляващи среди насочиха своето внимание към изселване на нашите сънародници предимно от тези райони. Те се стремяха да изменят на първо време етническия състав на населението в северо-източните погранични райони, като заменят нашето население с гръцки бежанци. Преселванията на българите от югозападните области на Македония, т.е. Леринско, Воденско и Костурско, райони, намиращи се по-далеч от българо-гръцката граница, никога не взеха масов характер. По-голямата част от българското население си остана там и след прилагането на конвенцията.[77]

Конвенцията за "доброволна" размяна на малцинствата чрез своите категорични постановления и при обективно получилите се резултати беше в ущърб на интересите и на българското население в Егейска Македония и Западна Тракия, и на нашата държава. Нейният дух бе, да се окуражи тяхното /на българите - б.м. Г. В. Д./ изселване чрез обезщетяване и улеснения при изселването" - писа още тогава Вл. Робев, представител на България в смесената гръцко-българска комисия по прилагане на този документ.[78]

С недвусмисленатa си категоричност конвенцията противоречеше на елементарните норми за справедливост, върху които уж се изграждаше следвоенният свят на "мир и разбирателство" между народите. Чрез нея фактически насилствено - с помощта на икономически и груб административно-политически натиск - многобройното българско население се принуждаваше да напусне вековните си родни земи и да се изсели в България. То трябваше да се откаже завинаги от мисълта за завръщане.

Тази същност на конвенцията се схващаше добре и от някои западноевропейски обществени среди. Те виждаха и посочваха истинските й цели по отношение на българското население в съседните страни. Швейцарският в. "La Feuille" например писа:

"Действително това е един прекрасен случай за сърби и гърци да прочистят съвсем Македония от българите, които са болшинство в тая страна."[79] Три години след налагането на гръцко-българската конвенция, като вземаха пред вид и резултатите от нейното прилагане, някои участници в XX интерпарламентарна конференция във Виена изтъкваха справедливо, че между многото грешки, извършени на конференцията за мир в Париж, беше и прехвърлянето от една страна в друга, "като че ли ставаше дума за добитък", на милиони човешки същества, без дори те да имаха възможност да кажат мнението си по това преместване.[80]

Крайните резултати от практическото прилагане на българо-гръцката конвенция за размяна на населенията беше изселването на най-будната и национално-политически най-активната част от българското население в Егейска Македония и Западна Тракия.

Едновременно с масовото изселване на българи от посочените области, в Гърция се прехвърлиха значителен брой дотогавашни български граждани от гръцки етнически произход. Техният брой обаче беше несравнимо по-малък от този на българите. При това конвенцията не се прилагаше от българската държава така строго и насилствено, както това ставаше от гръцката по отношение на нашето население.

На 5 януари 1920 г. XVIII Обикновено Народно събрание на първата си редовна сесия одобри наложения на страната Ньойски договор. В мотивите на правителството Ал. Стамболийски изтъкваше, че колкото и да са тежки постановленията на договора, тяхното точно изпълнение се налагало както от достойнството, така и от "висшите интереси и бъдещето на България". Правителството смяташе, че договорът трябвало да бъде час по-скоро одобрен от Народното събрание. Само при това условие България можела да влезе в нормални дипломатически отношения с другите страни, нещо, което било за нас от икономически и политически интерес.[81]

В заседанието на 5 януари 1920 г. българският парламент одобри и конвенцията за "доброволна" размяна на населения между България и Гърция.[82] След ратифицирането ѝ на 4 октомври 1920 г. конвенцията влезе в действие.[83]

Формално погледнато, този документ предоставяше права

за изселване на етническите малцинства от едната в другата страна. Изселването, следователно, не беше задължително, т.е. малцинствата само получаваха възможност да се изселят, но те не бяха задължени непременно да сторят това. В края на 1919 г. за Гърция още не съществуваше въпросът за настаняване на нейни бежанци. Не беше станала още трагичната катастрофа по източнотракийските полета и малоазиатските планини и не съществуваше необходимостта да се заселват гърците, изгонени от турска територия. Освен това се очакваше, че гръцката държава ще получи материални блага, тъй като се предполагаше, че недвижимите имоти на изселващите се от България гърци ще имат по-висока стойност от имотите на българските бежанци от Егейска Македония. Следователно, България щеше да доплаща голяма сума, не по-малко от 100 милиона златни франка, равняващи се на около 3 милиарда лева.[84]

Българо-гръцката конвенция бе първият документ между две държави, съставен въз основа на Ньойския договор. Нейното приложение налочи на България настаняването на десетки хиляди нови бежански семейства. За тях трябваше да се осигурят жилища и поминък, за да се включат успешно в социално-икономическата и политическата структура на българското буржоазно общество. Такъв беше печалният резултат от тази конвенция. Тя заслужава по-подробно да се анализира.

Първите седем члена на конвенцията се отнасяха до гарантиране правото на тогавашни поданици на Гърция и България да се изселят свободно, по желание, от едната в другата страна, ако етнически принадлежаха към народа на тази страна. Правителствата на двете държави поемаха задължението да улесняват с всички средства това изселване. В чл.2 се посочваше изрично, че упражняването на правото за изселване не ще накърни имотните права върху недвижимото имущество на тези, които се възползуват от това право, тъй както то съществува в момента на преместването.[85]

Право на доброволно изселване по силата на чл.4 от конвенцията имаха лицата от българското етническо малцинство в Гърция по-възрастни от 18 години, които в срок от две години след учредяването на смесената гръцко-българска комисия представят съответната декларация. В нея те трябваше да изра-

зят желание за изселване. Декларацията, подадена от мъжа, важеше и за жена му, както и за децата му, ненавършили още 18 години.

С чл.5 на конвенцията се уреждаше поданството на бежанците. От момента на напускане на страната, в която живееха, изселващите се губеха нейното гражданство и получаваха това на страната, в която отиваха. Този член фактически не допускаше никакви възможности за изселилите се от едната в другата страна да се завърнат отново там, откъдето са дошли, тъй като вече изгубваха поданството на напуснатата държава.

Изселващите се имаха право да разполагат със своите имоти като собственици. Всеки можеше да пренесе през граница цялото си движимо имущество, без да плаща износно и вносно мито за него. Недвижимите имоти - жилищни и помощни сгради, ниви, градини, лозя, ливади и др., следваше да бъдат ликвидирани от смесената гръцко-българска комисия. Задължение на комисията беше да измери, оцени и продаде на държавата или на частни лица тези имоти. Стойността им, след като бъдат одържани направените разходи по ликвидацията и всички лични задължения към държавата и към частни лица, следваше да се предаде на собствениците. Това беше, както отбелязва един от изследователите на този въпрос, "истинско нововъведение, несъществуващо в дотогавашната практика. То беше един от стимулите изселването да придобие широки мащаби. Това ... ликвидиране имотите на изселващите се доминираше в дейността на смесената комисия."[86]

Образуването, структурата и функциите на смесената гръцко-българска комисия се третираха в чл. 8. Комисията следваше да се учреди 3 месеца след влизане в сила на конвенцията. Нейни членове трябваше да бъдат по един представител на двете заинтересовани държави - България и Гърция, назначавани от правителствата им, и двама представители на неутрални държави, назначавани от Съвета на ОН. Неутралните представители следваше да изпълняват за по една година функциите на председател на комисията. Двамата неутрални членове играеха главна и решаваща роля в дейността на комисията.[87] Те в действителност бяха единствената връзка между комисията и Съвета на Обществото на народите, пред който комисията следваше да отчита дейността си.

В чл. 9 се посочваше още, че смесената комисия ще има

пълна власт да взема мерките, които намери за необходими за изпълнение на конвенцията и за решаване на всички въпроси, които биха се появили във връзка с този документ. Тя се определяше като първа и последна, т.е. единствена инстанция за решаване на въпросите на изселването и правото на обезщетяване. Комисията следваше да взема решенията си с мнозинство, като при разногласие решаващ беше гласът на председателя.[88]

Големите права на комисията и предоставената фактическа възможност на неутралните представители на Обществото на народите с обикновено мнозинство да вземат решения, задължителни за правителствата на България и Гърция, водеше на практика до ограничаване суверенитета на двете страни. В действителност се даваше възможност за външно вмешателство във вътрешните им работи. И тъй като конвенцията беше наложена на България мимо волята и без желанието й, то в действителност ставаше дума за нарушаване суверенитета преди всичко на нашата страна, за вмешателство в нейните вътрешни работи.

Някои западни автори представят смесената гръцко-българска комисия като действително неутрален и безпристрастен орган. Сякаш тя била независима от правителствата на двете държави и от Съвета на Обществото на народите, отговаряща за своята работа единствено пред себе си.[89] Подобна неправилна представа може да се получи само ако се гледа чисто формалната страна на юридическия статут на комисията.

Всичко това беше само привидно. Макар че комисията беше като цяло независима от правителствата,[90] представителите на двете държави отговаряха поотделно за дейността си пред своите правителства. Те получаваха назначенията си от правителството, което представляваха. Освен това двамата "неутрални" в комисията не бяха в действителност никак неутрални при вземане на решения - те непременно вземаха страната на едната или другата от държавите, най-често - на Гърция.

Неприемливо е и схващането, че правителствата на Гърция и България играели второстепенна роля при изселванията на малцинствата. Всичко било предопределено сякаш от съществуващите договори и главна роля изпълнявала смесената гръцко-българска комисия, която действувала обективно, безпристрастно и независимо от правителствата на двете съседни страни и на ръководи-

те държави в ОН.

В действителност буржоазните правителства на Гърция, в ръцете на които се намираше съдбата на многобройното българско малцинство имаха решаваща роля в практическото осъществяване на изселванията. Мимо волята на смесената комисия или пък най-често заедно с мнозинството от нейните членове те допринесоха най-много за масовото изселване на българското население от Егейска Македония и Западна Тракия. Тяхна беше "заслугата" за фактическата експроприация на по-голямата част от неговите недвижими имоти.

Членове 10 и 11 на конвенцията третираха въпроса за практическото оценяване и изплащане недвижимите имоти на изселващите се. Смесената комисия следваше да изслушва заинтересованите, да установява правата на собственост, да поставя оценки на тази собственост, след като собствениците бъдат изслушани или бъдат повикани за изслушване. Държавата, в която оставаха оценените бежански имоти, трябваше да внесе стойността им в смесената комисия, за да бъде предадена на собствениците. По този начин имотите ставаха собственост на държавата, която внасяше тяхната стойност в смесената комисия.

Изключително важен за темата бе чл. 12. В него се предвиждаше право на обезщетяване за изоставени недвижими имоти на онези български и гръцки бежанци, които се бяха изселили от едната в другата страна преди конвенцията да влезе в сила. Той гласеше: "Лицата, които преди влизането в сила на настоящата конвенция са напуснали територията на една от договарящите държави и са се установили вече в територията на държавата, към която принадлежат по народност, вяра и език, ще имат право да получат стойността на оставените от тях в страната, която са напуснали, имоти, стойност, която ще се добие от ликвидацията, която ще бъде извършена от смесената комисия."[91]

В чл. 12 не беше изрично упомената точната дата за обратно действие на този международен документ. Смесената гръцко-българска комисия трябваше впоследствие да определи това, което доведе до остри противоречия между правителствата, а и в смесената комисия.

Възникналият спор се отнасяше до това - за кои от из-

селищите се преди влизане в сила на конвенцията бежанци се отнасяше този член, т.е. как да се тълкува изразът "преди влизането в сила на настоящата конвенция"? Дали това се отнасяше само за бежанците, които са се изселили през времето от 27 ноември 1919 г., когато конвенцията бе подписана, до 18 декември 1920 г., когато тя влезе в сила; дали се отнасяше за изселили се между 29 септември 1918 г. - подписването на Солунското примирие и 18 декември 1920 г., или трябваше да засегне и бежанците, напуснали родните си места още по-рано.

При тълкуването на този пункт от конвенцията смесената комисия постави началната граница на действието му 20 години преди конвенцията да влезе в сила, т.е. 18 декември 1900 г. Излезе, че правителствата на двете страни доброволно се бяха съгласили на това тълкуване, с което те поемаха допълнителни материално-финансови задължения. Тогава беше още трудно да се предвидят подробностите на финансовите последици от този акт. По такъв начин броят на лицата от двете страни, имащи права да се ползуват от постановленията на конвенцията, значително се увеличаваше, докато всички други членове на този документ бяха насочени предимно към бъдещата емиграция, единствено чл. 12 третираше въпроси, свързани с минала емиграция, със съдбата на бежанци, изселили се от едната в другата страна от 1900 г. до подписването на конвенцията.

Тъй като броят на бежанците от този 20-годишен период, имотните отношения с които не бяха все още уредени, беше твърде голям, даденото тълкуване на текста на чл. 13 доведе до твърде тежки последици. Числото на ликвидационните дела се увеличи и комисията не успяваше да ги решава бързо и правилно. Това допълнително пораждаше спорове между правителствата на двете държави. Конвенцията беше замислена като документ, който да улесняваше и да урежда предимно бъдещата емиграция на малцинствата. С направеното тълкуване на чл. 12 обаче вниманието на органите на смесената комисия се насочваше и към ликвидация на имоти на бежанци от 20-те предходни години.

От гледна точка на бежанските интереси даването обратна сила на конвенцията за посочения период беше справедливо. За десетки хиляди от по-раншните бежански семейства се създаваше възможност да получат паричното обезщетение за недвижимите си имоти,

останали в родните им места. Това беше правилно не само от формално-юридическо гледище, а имаше преди всичко и голямо политическо значение. Целеше се да се ликвидира спорът за имотите на тези бежанци, въпрос, който тежеше много отрицателно в българо-гръцките отношения.

Посочената интерпретация на чл. 12 от конвенцията имаше и голямо социално-икономическо и финансово значение за двете страни. Голям брой от техните нови поданици щяха да придобият чрез финансовото обезщетяване за недвижимите си имоти в местата, които бяха напуснали, значителна материално-финансова осигуреност. По този начин отпадаше в голяма степен необходимостта държавата да отделя бюджетни средства за бежанците, които ставаха чрез това по-малко опасни за съществуващата обществено-политическа система.

Тъй като авторите на Ньойския мирен договор не бяха и помислили за съдбата на многобройните бежанци от преди войните, тълкуването, което комисията даде на член 12 от конвенцията, бе, фактически значително разширение и допълнение на този документ. Сега можеше да се уредят и редица други "висящи" въпроси между Гърция и България. Броят на българските бежанци от Егейска Македония и Западна Тракия след Илинденско-Преображенското въстание и особено след Междусъюзническата война беше твърде голям. Значителен бе броят и на гърците, изселили се от България преди 1919 г., особено след гръцкофобските събития през 1906 г.[94] С даденото тълкуване на чл. 12 всяко от правителствата на двете страни се надяваше да спечели повече.[95]

В чл. 13 на конвенцията се посочваше, че разходите по издръжката на смесената комисия ще бъдат за сметка на правителствата на България и Гърция. Самата комисия имаше право да определи тези разходи. Тя се признаваше за компетентна да увеличава или да намалява необходимите суми, които правителствата на двете страни трябваше да отделят за издръжката ѝ. Тази издръжка, особено на "неутралните" представители в комисията не беше лека.

От гледна точка на по-нататъшното развитие на междудържавните отношения на Балканите във връзка с малцинствата, важно значение придобиваше чл. 16 на конвенцията. Чрез него

се даваше възможност на други балкански държави, които имаха обща граница с България или с Гърция, в срок до една година от влизане в сила на конвенцията, да се присъединят към нея, ако пожалаят това. Достатъчно беше да съобщат желанието си на правителството на Франция, определено за пазител на единствения оригинален екземпляр на конвенцията. Франция следваше да уведоми за това България и Гърция.

Този член правеше конвенцията открита спогодба. Ако към нея се бяха присъединили и други балкански държави, много по-чувствително щеше да се измени етническата карта на Балканския полуостров. Включването например на Югославия и Румъния би им дало възможност "да се освободят" от компактното българско население във Вардарска Македония, Босилеградско, Цариброд-ско и Добруджа.

Нито една от посочените държави обаче не прояви интерес към тази възможност. Те нямаха свои малцинства в България, срещу които да разменят многобройното българско население от заетите след войните територии. Конвенцията беше документ за взаимна размяна на населения. Масовото изселване на българи от посочените географски области щеше да обезлюди тези територии. Югославия и Румъния по това време още не бяха започнали организирано да колонизират тези земи със сръбско и румънско население с цел по-лесно да асимилират българите. Това започна да се осъществява като обмислена стратегическа линия в държавната им политика след 1920 г.[96]

Никоя трета сила - например някоя западноевропейска държава или Съветът на Обществото на народите не се опита дори да внуши на тези балкански страни да се присъединят към споразумението. Този факт е показателен за истинския замисъл на конвенцията, наложена едностранно на България по искане на Гърция и в нейн интерес. Другите балкански страни не бяха заинтересовани както Гърция от изселването на българските малцинства. Югославия обяви българите в Македония за "истински сърби" и ги подложи на денационализация. Онези, които не издържаха на този натиск, се изселиха в България без каквато и да е конвенция. Подобна политика спрямо българите от Добруджа водеше и Румъния.

От гледна точка на националните интереси на България конвенцията изигра пакостна роля, особено що се отнася до ин-

тересите на българските бежанци от Гърция. На Запад я представяха като "помирение на Балканите", начало на "нова ера" в отношенията между България и Гърция.[97] Желаното помирение обаче не се постигна. Във връзка с прилагането на конвенцията и с дейността на смесената гръцко-българска комисия през разглеждания период възникваха често остри спорове, създаваха се конфликтни ситуации между правителствата на двете държави. Вероятно това даде достатъчно основание на някои буржоазни гръцки историци да изказват, общо взето, негативна оценка за конвенцията.[98]

Прилагането на конвенцията доведе до ново изостряне на сложната бежанска проблема в България. Числото на преселниците, дошли тук преди подписване на конвенцията, вече да нараства непрестанно поради постоянния приток на десетки хиляди нови бежански семейства от Македония и Западна Тракия, жертви на този международно-правен акт. "Към стотиците хиляди изгнаници в България - изтъкваше с право в. "Македония" - ще се прибавят други стотици хиляди озлочестени и озлобени българи, които ще въздишат по своята свидна Родина и ще я проклинат."[99]

В конвенцията за размяна на населения гръцката буржоазия намери силно юридическо оръжие, което използуваше така, че да направи безпредметен договорът за покровителство на малцинствата.[100] При все това Егейска Македония и Западна Тракия нямаше да изменят значително етническия състав на населението си, ако не беше изселено заедно с българското и многобройното турско население.[101] На тяхно място бяха заселени 640 хиляди гръцки изселници от Източна Тракия и Мала Азия.[102] Това насилствено разместване на компактни народни маси създаваше страдания за народите и пораждаше нови противоречия, търкания и конфликти между балканските страни.

Комунистическите партии се обявяваха против тази политика. Четвъртата конференция на Балканската комунистическа федерация /юни 1922 г./ осъди насилието и иредентизма над малцинствата. В резолюцията на конференцията се изтъкваше, че политиката на денационализиране и терор спрямо поробените национални малцинства предизвика тяхното насилствено масово емигриране. Стотици хиляди бежанци напуснаха своите огнища от една балканска страна, излагаха се на страшни бедствия и увеличаваха кри-

зата в другите балкански страни.[103]

3. Севърският договор за покровителство на малцинствата

След подписването на Версайския, Сен-Жерменския, Трианонския и Ньойския договор за мир трябваше да се сключи договорът с Турция като една от победените във войната страни, бивш съюзник на Германия. Предстоеше да се разпределят мандатите над нейни територии в Близкия Изток и Северна Африка, да се извърши империалистическо поделяне и разграбване на нейните богатства.

Гърция беше най-заинтересована от това и като една от страните-победителки предяви спрямо Турция максимални териториални претенции. Като използува за претекст, че в Турция живеело многобройно гръцко население, тя поиска територия от 150 000 кв. км., включително Източна Тракия и малоазиатското крайбрежие. Министър-председателят Ел. Венизелос се стремеше към максимално използуване на военната победа в Първата световна война, за да превърне Егейско море в затворено гръцко море и да създаде държава на два континента с 5 морета.[104]

Грабителските стремежи на победителите предизвикаха справедливия протест на турския народ. Под ръководството на Мустафа Кемал Ататюрк се започна освободителна борба срещу чуждестранната интервенция. Възникналите усложнения за мира в Близкия изток и съществуващите между Англия и Франция противоречия за влияние в този район на света доведоха до конференцията в Сан Ремо /19-26 април, 1920 г./, на която се изработи и проект за мирен договор с Турция.[105] Той беше подписан на 10 август 1920 г. в Севър, близо до Париж между Великобритания, Франция, Италия, Япония, Армения, Белгия, Гърция, Хеджас, Полша, Португалия, Румъния, Югославия и Чехословакия - от една страна, и цариградското султанско правителство на Турция - от друга.

Севърският договор фактически премахваше независимостта на Турция. Създаваше се специална комисия за контрол върху корабоплаването през Босфора и Дарданелите. Решаваща роля в комисията щяха да имат представителите на големите империалистически държави, на първо място на Англия и Франция. Спрямо Тур-

ция се възстановяваше режимът на капитулациите. Цялата турска икономика и финанси преминаваха под контрола на държавите-победителки. Територията ѝ се намаляваше с 3/4, а военните ѝ сили се ограничаваха до 50 000 души.[106] Това беше заробващ договор, както и всички останали, наложени след Първата световна война на победените страни.

Заедно с основния договор в Севър бяха подписани още няколко допълнителни договори. Два от тях - между главните съюзени сили, от една страна, и Гърция, от друга, отнасящ се за съдбата на Тракия,[107] и договорът за защита на малцинствата, имаха особено значение за България и пряко влияеха през следващите години върху малцинствено-бежанския въпрос в българо-гръцките отношения.

Първият от тези два договора решаваше окончателно съдбата на Западна Тракия. По силата на чл. 48 от Ньойския договор България се задължаваше да приеме и да признае всяко следващо решение на победителите за Западна Тракия. Севърският допълнителен договор за Западна Тракия се основаваше изцяло на този член и бе продължение на несправедливостите спрямо България. С него се признаваше окончателно гръцкият суверенитет над Западна Тракия. Същевременно се предвиждаше "икономически изглаз" за България на Егейско море чрез гарантиране на правото да се ползува от свободно транзитно преминаване на стоки през територия и в пристанище, които се предаваха на Гърция. Предвиждаше се в пристанище Дедеагач да се отдели място, което да се предостави, при определени условия, в разположение на българската транзитна търговия.[108]

Този допълнителен договор следваше да влезе в сила заедно с основния и с останалите допълнителни договори, подписани в Севър. Поради развилите се обаче драматични събития в отношенията между Гърция и Турция всички договори и споразумения от Севър останаха нератифицирани. Това не попречи на Гърция да установи суверенитет над Западна Тракия още през май 1920 г., с което беше ликвидирано междусъюзническото управление на генерал Шарпи в областта.[109]

Вторият от допълнителните Севърски договори съдържаше постановления за защита на малцинствата в Гърция. На конференцията за мир в Париж победителите чувствуваха, че извършват

голяма неправда, като оставят компактни малцинствени населения в пределите на чужди държави. Само в Европа общата численост на националните малцинства, които получиха след войната чуждо поданство поради това, че останаха вън от територията на своята държава, надхвърляше 16 милиона и 800 хиляди души. Лойд Джордж, един от "творците" на Версайската система, признаваше по-късно, че след установяване на новите граници вместо един елзас-лотарингски въпрос в Европа възникнали десетки подобни.[110] С основание в меморандум от 30 декември 1922 г., представен на Лозанската конференция, делегацията на Съветска Русия изтъкваше, че в резултат на следвоенните договори "цели страни и провинции, като например Македония, Черна Гора, Тракия, Добруджа, територии и градове на Албания, Далмация, Хърватско бяха включени в състава на други държави без допитване до тяхното население".[111]

При изграждане на Версайската система победителите възприеха принципа да се зачитат и признават правата на малцинствата в рамките на съществуващите и новосъздадените държави. Този принцип беше застъпен в отношенията между Франция и Германия - за Елзас и Лотарингия, между Унгария и Румъния - за Трансилвания, между Унгария и Чехословакия - за Подкарпатска Украйна, между Югославия и Унгария - за Войводина, между Югославия и Албания - за Косово, между Австрия и Италия - за Третино - Алто - Адидже и т. н. Единствено между България и Гърция той се допълни със специална конвенция, която даваше право на изселване на малцинствата на "доброволна" основа от едната в другата страна.[112]

В подписания Лозански договор от 24 юли 1923 г. общопризнатият принцип за зачитане правата на малцинствата в Гърция и Турция беше отхвърлен и заменен изцяло с принципа за задължително изселване на малцинствата. Възраждащата се турска буржоазна нация не искаше повече да бъде смесвана с други нации и се стремеше към пълно и окончателно прочистване на нетурското население от своята територия.[113]

Авторите на следвоенните "мирни" договори взеха - в духа на посланието на Уилсън от 22 февруари 1917 г. - някои решения за гарантиране правата на националните малцинства. Целеше се, поне привидно, да се създадат международни гаранции

за покровителство на тези малцинства.

Най-справедливо въпросът можеше да се уреди чрез устава на Обществото на народите, ако в него се предвидеха клаузи в интерес на малцинствата, задължителни за всички членове на световната организация. Това обаче щеше да засегне и великите сили-победителки. Те също трябваше да изпълняват задълженията, произтичащи от такива клаузи. Понеже това не беше в техен интерес, те "уредиха" този въпрос чрез допълнителни двустранни договори и споразумения.

По време на конференцията за мир в Париж беше съставена специална комисия, която се занимаваше с изработване на т. нар. малцинствени договори. Страни като Полша, Югославия, Румъния и Гърция първоначално се противопоставяха на подписването на подобни договори. Най-главният им мотив беше, че с тях се създавали възможности за други държави да се вмесват в техните вътрешни работи, което щяло да накърни суверенитета им.[114] В действителност зад отказа им се криеше нежелание да поемат каквито и да са гаранции, че ще зачитат и осигуряват правата и свободите на етническите малцинства в новопридобитите си територии. И все пак, въпреки съпротивата на правителствата на посочените държави, договори за покровителство над етническите малцинства бяха подписани.[115]

Постановления за защита и покровителство на малцинствата се съдържаха както в общите постановки за правата на всички граждани в държавата, така и в специално формулираните раздели на тези договори. Записаните права се отнасяха до равенство пред законите, свободно служене с родния език, равенство с другите граждани на страната при издаване на печатни издания и при излизане на обществени събрания, еднакви права за всички граждани за отваряне и подържане на религиозни, благотворителни, социални и просветни учреждения. Признаваше се правото на националните малцинства да имат свои училища, в които да се преподава на роден език като държавата и общините отпускат от своите бюджети средства за издръжка на тези училища.[116]

Постановленията, съдържащи се в договорите за покровителство на малцинствата, се признаваха за основни закони и никой следващ закон или официално действие на правителството не можеше да ги отмени. Освен това те се поставяха и под закрила-

та на Обществото на народите. Авторите на договорите за малцинствата обаче не предвидиха ясни, с които да се гарантира и осигури практическо прилагане на тези постановления.

С втория от допълнителните договори, подписани в Севър на 10 август 1920 г., Гърция поемаше задължение да проявява търпимост и да осигурява правата на националните малцинства, живеещи в нейна територия. Според чл. 2 на този договор тя се задължаваше да оказва на всичките си жители, без разлика на националност, език, раса или вяра, пълна закрила на живота и свободата им.

В чл. 3 и 4 се посочваше, че всички българи, родени в Македония и Западна Тракия, които по време на влизане в сила на договора се намираха в Гърция или вън от нея, се считат по право и без всякакви формалности за равноправни гръцки поданици. Изключваха се само онези от тях, които бяха подали декларации до смесената гръцко-българска комисия за изселване в България или щяха да направят това в двегодишен срок от влизане в сила на конвенцията.

В договора изрично се подчертаваше, че всички гръцки поданици, без разлика на раса, език и религия, ще бъдат равни пред законите и ще се ползуват от едни и същи граждански и политически права /чл. 7/. Това предполагаше, че на националните малцинства ще се гарантират права да основават свои културно-просветни, религиозни и обществени институции, да разполагат със свои училища и да си служат свободно с родния език. В чл. 9 се предвиждаше задължение на гръцката държава да отделя средства от държавния бюджет за "възпитателни, религиозни или благотворителни цели" за националните малцинства. Следователно предвидените в договора права на малцинствата не трябваше да имат само формален характер, а следваше да се осигурят материално и де факто от гръцката държава.

Посочените задължения Гърция поемаше пред своите поданици и пред световната общественост без да бъде насилвана от когото и да е. Като страна-победителка тя правеше това доброволно и с подписа на свои представители обещаваше тържествено, че ще изпълнява поетите задължения. В чл. 16 на договора беше записано: "Гърция е съгласна, че разпорежданията на предидущите членове, доколкото се отнасят до лица, принадлежащи на ра-

совите, религиозните или езиковите малцинства, съставляват задължение от международен интерес /подчертано от мен - Г.В. Д./, които се поставят под гаранцията на Обществото на народите. Те не може да бъдат изменени, без съгласието на болшинството от членовете на Съвета на ОН."[118]

Обществото на народите обаче, призвано да следи за строгото прилагане на следвоенните договори, не изпълни задълженията си по гарантиране правата на малцинствата. Никоя от държавите, с които бяха сключени договори за националните малцинства, не изпълни своите задължения, макар че те записаха и в конституциите си принципа за равенство на всички граждани. В Обществото на народите господствуваща, ръководна роля имаха страните-победителки във войната, а победителите нямаше кой да съди. Техните правителства само за заблуждаване на народните маси вписаха в мирните договори клаузи за правата на малцинствата, без да мислят сериозно някога да ги изпълняват.

Както справедливо отбелязваше В. Коларов, въпросът за малцинствата бе вписан в следвоенните мирни договори не за да се зачитат интересите на малцинствата. Чрез това великите сили придобиваха позиция за намеса при нужда във вътрешните работи на малките страни, подписали тези договори. Народните маси на Балканите и специално българският народ, "подчинен, окървавен, разбит, изтощен, не могат да намерят покровителство и защита в никоя част от международната капиталистическа клика".[119]

С избухването и продължаването на войната на Гърция срещу Турция /1919-1922 г./ изпълнението на Севърския договор не беше изобщо турено в действие. Този договор беше отхвърлен от турския народ. Гръцките управляващи среди пък изобщо и не мислеха да го изпълняват по отношение на задълженията, които бяха поели спрямо българското национално малцинство. Това даде повод на ИК на Съюза на македонските братства да изпрати на 22 декември 1920 г. до ОН енергичен протест и да моли Съвета на тази организация да вземе в свои ръце съдбата на малцинствата.[120]

Военните победи на кемалистите фактически ликвидираха Севърския договор.[121] Малоазиатската гръцко-турска война, в която Гърция претърпя пълен разгром,[122] отново изостри между-

народното положение, особено на Балканите и в Близкия Изток. Тя даде отражение и върху вътрешно-политическото положение на Гърция, и върху българо-гръцките отношения във връзка с усложняване на малцинствено-бежанския въпрос.

Към малоазиатската си авантюра гръцката буржоазия беше тласната от съглашенските сили-победителки и най-вече от английския империализъм. Чрез балканския си съюзник в Първата световна война Лондон се стремеше да укрепи стратегическите си позиции в този район на света и в цяла Югоизточна Европа.

От своя страна с подписване на Ньойския и на Севърския договор за мир за гръцката буржоазия изглеждаше, че осъществява "вековните идеали на страната си" и не й оставаше сякаш нищо друго освен да се възкачи на византийския трон, останал празен от 1453 г.[123] Затова Гърция, с подкрепата и при поощрението на съглашенските империалисти, започна грабителска, несправедлива война срещу Турция.

"Гръцката националистическа буржоазия под маската на "панелинистичните идеи", подпомагана от европейския империализъм, се стреми да реализира в Мала Азия своите грабителски и плячкажийски планове спрямо Турция" - се казваше в Манифест на ИК на БКФ към балканските народи, издаден на 20 май 1920 г.[124] Никога до тогава турският народ не беше заплашван от толкова голяма опасност за своята свобода и национална независимост, както в началото на тази агресия.[125]

Окупирането през 1920 г. от гръцката армия на една от най-развитите и плодородни турски области с център Смирна предизвика подем на национално-освободителното движение в Турция. Победата на това движение и провалянето на Севърския договор не беше по грабителските сметки на гръцката буржоазия. Гръцката армия настъпи през Смирна към Анадола с цел да събори революционното правителство на Турция, начело с Мустафа Кемал Ататюрк.

Гръцкият народ беше въвлечен в тази несправедлива, грабителска война против Турция от собственото си и от чужди правителства. Както изтъкваше Балканската комунистическа федерация, гръцките работници и селяни обсипаха с труповете си тракийските полета и малоазиатските планини като оръдия на английската, френската и гръцката буржоазия.[126]

Войната против Турция започна либералната партия на Е. Венизелос, т. е. финансовата, търговската и индустриалната буржоазия, интересите на която бяха пряко засегнати с експлоатацията на малоазийските богатства. А обаче беше продължена от коалицията на т. нар. "стари" буржоазни, земевладелски и прекобуржоазни партии. Следователно именно за тежкото поражение и за гибелните последици за гръцкия народ от него бяха изцяло гръцка буржоазия и нейната националистическа политика.

Неуспехите в Мала Азия в началото на войната доведоха до падане на Венизелос по време на парламентарните избори през ноември 1920 г. Правителството му получи 118 мандата срещу 250 на опозицията. Резултатът бе показателен за настроението и недоволството на гръцкия народ. Поражението на Венизелос бележеше край на националистическата политика на гръцката буржоазия.[127]

На 14 ноември 1920 г., когато бе свалено правителството на Е. Венизелос, гръцкият народ вярваше, че като гласува за антивенизелоските "стари" партии, те, съобразявайки се с предизборните си платформи, ще поведат действително миролюбива политика. Изборните резултати показваха желанието на гръцкия народ да се прекрати похода в Мала Азия. Крал Константин съставя ново правителство, възглавявано от Гунарис. То обаче продължи войната срещу Турция и доведе страната до голямата национална катастрофа.[128]

Единствено Гръцката социалистическа работническа партия осъди малоазийската авантюра на Гунарис и затова тя бе обявена в "държавна измена". Правителството на Гунарис организира жесток терор против нея и против всички, които я подкрепяха. Много членове на партията бяха изпратени в затворите и на заточение, където бяха подложени на безсмислени мъчения.[129]

Срещу завоевателите обаче се вдигна турският народ. Той намери в лицето на Съветска Русия мощен приятел. Това имаше решаващо значение за победата над Гърция.[130] Безкористната помощ и подкрепа на младата съветска република даде възможност на турските бойци да нанесат редица поражения на гръцките интервенти. На 9 септември 1922 г. последните гръцки части напуснаха Смирна. На 11 октомври с.г. в Кипания бе подписано примирие между двете воюващи страни.[131]

Поражението на Гърция във войната предизвика недоволство. То потресе цялата страна и предизвика революционно брожение. Народът започна да разбира отговорността на чуждестранните империалисти, особено на английските, на собствената си монархия и на буржоазната плутокрация.

Властта на буржоазията обаче беше спасена от антимонархически настроени офицери, които насочиха революционното движение в руслото на борбата за ограничени реформи. Извършеният военен преврат наречен "революция", ограничила се само с някои политически реформи, без съществени обществено-политически и социални промени. Изкупителни жертви станаха главнокомандуващият войската генерал Хаджианестис, министър-председателят Д. Гунарис и петима министри. Те бяха разстреляни. Екзекуциите взбунтуваха още повече страстите и засилиха омразата между различните партии в страната. Крал Константин беше детронизиран.[132]

"Поражението на Гърция създаде вътре в нея остра политическа криза – се казваше в резолюция на V конференция на БКП /декември, 1922 г./. – Вълната на народното негодуване, създадено от огромните жертви и страшното опустошение, помете старото правителство и крали; но националистическите елементи на буржоазията и офицерството сполучиха да вземат в свои ръце това движение и да ограничат неговите цели."[133]

Гръцкото поражение в Мала Азия бе същевременно тежък удар и върху позициите на Англия в този район на света. То ускори падането от власт на правителството на Лойд Джордж.[134] Ролята на английския империализъм в малоазиатската война беше убедително показана по време на съдебния процес срещу министрите и генералите, виновни за катастрофата на Гърция //13–17 ноември, 1922 г., Атина//.[135] Прав е гръцкият партиен историк Е. Кайпас, когато казваше: "Пирата буржоазия на Гърция, слепо оръдие на англо-френските империалисти, бе напоследък от тях със задачата да смаже национално-освободителните сили на турския народ, да предотврати революционните преобразования ..... и да защити интересите на големите петролни трустове".[136]

Правителството на република Турция, което подписви и осигури военната победа над Гърция, не призна грабителския Севърски договор, с който империалистическите държави от

Съглашението се опитаха да наложат най-тежки задължения на турския народ. Договорът увисна във въздуха. Наложи се да се пристъпи към изработване и подписване на нов мирен договор и нови допълнителни споразумения към него, които да уредят положението в Близкия Изток съобразно променената обстановка. Това стана на конференцията в Лозана през 1922-1923 г.[137] В този смисъл победата на турския народ над гръцките нашественици надхвърли рамките на гръцко-турските отношения и придоби международно значение. Тя имаше косвено отражение и върху развитието на българо-гръцките отношения във връзка с някои нови моменти в малцинствено-бежанския въпрос.

Малоазиатската авантюра, в която Гърция беше хвърлена от английския империализъм и от която гръцката буржоазия очакваше големи завоевания, донесе на гръцкия народ само нови жертви, икономическо и финансово разорение - такава констатация направи през юни 1922 г. IV конгрес на БКП.[138] Подобна оценка даде и IV конференция на Балканската комунистическа федерация.[139]

Сблъскала се с резултатите на авантюристичната си завоевателна политика - остра политическа, икономическа и финансова криза, необичайно и неочаквано голям приток на бежанци от Мала Азия и Източна Тракия, - гръцката управляваща класа засили безогледното пропъждане на българското население от Егейска Македония и от Западна Тракия. Политиката на денационализиране и терор с цел да го принудят да се изсели в България стана официална правителствена политика, която доведе до насилствено емигриране.[140] Резултат от тази безогледна политика беше постоянно растящия брой на българските бежанци от Гърция.[141]

За да ги принудят да се изселят в България гръцките държавни власти интернираха през пролетта и лятото на 1923 г. хиляди българи от Западна Тракия из островите на Егейско и Средиземно море и в Тесалия, при което имотите на интернираните бяха разграбвани.[142] Тези и други издевателства над българското национално малцинство в Западна Тракия заинтересоваха редица видни обществени на запад и Обществото на народите.[143] Сведения за извършените насилия достигнаха и до Париж. Френското правителство поиска срочно от своя пълномощен министър в Атина дьо Марсили да провери достоверността им, който не закъсня да стори това.

"Според нашия консулски агент в Дедеагач - отговаря той с телеграма от 28 април 1923 г. - около 10 000 българи от всякаква възраст и пол са току-що депортирани в островите: техните имоти са конфискувани и селата им заети от бежанците гърци. Депортациите обаче сега са преустановени, но не и изтезанията; властите ще окажат всякакво улеснение на българите, за да заминат за България; тази емиграция продължава".[144]

В доклад от 24 май 1923 г. дьо Марсилн съобщаваше на правителството си, че от Западна Тракия били интернирани около 3000 българи на о. Крит, 1500 в Тесалия и че 15 000 напуснали областта и избягали в България, т.е. само за времето от март до май на 1923 г. българското население тук намаляло с около 20 000 души.[145]

В действителност броят на интернираните беше много по-голям. Най-много българи били изпратени на заточение от околиите Гюмюрджинска, Дедеагачка и Суфлийска. Значителна част от заточените станали жертва на терора и непоносимите условия, при които били принудени да живеят по време на заточението си.[146]

Някои български легации в Западна Европа се опитаха сами да запознаят правителствата на съответните страни, при които бяха акредитирани, с постъпващата при тях информация за депортацията на хиляди тракийски българи. Пълномощният министър в Лондон Д. Станчов например води разговори по този въпрос с високопоставени английски правителствени дейци. "Венизелос говори за приятелство, а организира гонения на българите" - доказваше той в разговорите.[147] Той запозна и посланика на САЩ в Лондон със събитията в Западна Тракия, който обещал да докладва във Вашингтон, че "въпросът за бежанците и малцинствата никак не бил уреден в Лозана".[148]

За масово интернираие на българско население от Западна Тракия тревожни сведения изпращаше до правителството и българската легация в Атина.[149] Българското правителство намери в тях достатъчно основания, за да възложи на своя делегат в Обществото на народите да връчи на 21 март 1923 г. нота до ОН против тези интернирвания.[150]

Съветът на ОН натовари по този повод смесената гръцко-българска комисия и по-специално представителите на ОН в нея

Корф и де Роовер, да се запознаят на място с положението на западнотракийското българско население. Комисията, след подробна анкета и проучване, представи на Съвета на ОН през март 1925 г. официален доклад. В него се казваше: "Заточаванията продължиха няколко седмици. Във всяко село заточаванията се извършваха внезапно. Непредупредените селяни бивaха принудени да тръгнат без багажи изоставяйки вещи и посеви. От 1500 до 2000 бяха по тоя начин заточени в островите в Тесалия. Изпратените в последната област особено п страдаха от мизерия и малария."[151]

Протестите на българското правителство и неблагоприятната реакция сред общественото мнение на Запад принудиха гръцките държавни власти да върнат депортираните българи. "През последните дни – се казваше в доклада на заместника на френския генерален консул в Солун Доброволски от 25 август 1923 г. – много гръцки кораби са свалили в Дедеагач 10-те хиляди български селяни, които през април тази година бяха депортирани в различни острови на Егейско море от гръцките власти... При своето завръщане тези селяни, които се намират в най-голяма мизерия, намериха реколтите си по нивите примитивно ограбени от бежанците гърци или арменци, които заемат техните села и. отказват да отстъпят мястото на собствениците."[152]

Според официални данни броят на интернираните българи възлизаше на 9045, от които 2565 в островите и 6480 в континентална Гърция.[153] Специална комисия, начело с д-р Нансен, натоварена от Съвета на Обществото на народите да издири интернираните българи и да им осигури завръщането по домовете им, открила около 4000 от тях.[154] Броят им обаче, беше много по-голям.[155]

Българската общественост и особено Комунистическата партия изразяваше чрез печата и по други начини решителния си протест против масовите разправи с българското население в Западна Тракия.[156] Балканската комунистическа федерация също заклейми с нищо неоправданите националистически изстъпления на гръцката буржоазия спрямо българското национално малцинство в Западна Тракия.[157]

Истинската причина за масовите репресии беше да се принуди компактното българско население в областта да се из-

селц в България, а имотите му да станат притежание на засаж-
ващите се гръцки бежанци от Мала Азия и Източна Тракия. Проб-
лемът за тяхното настаняване, възникнал след поражението на
Гърция във войната й срещу Турция, беше станал основен вътре-
шно-социален и политически въпрос за гръцката държава. Дори
гръцкото правителство, един от главните виновници за премина-
ване на Западна Тракия към Гърция, под натиска на общественото
мнение, беше принудено да напомни, че според влезлия /след
Лозанската конференция/ в сила Севърски договор, гръцкото пра-
вителство е задължено "да възстанови на българските селяни
всички имоти, които те притежаваха в момента на тяхното депор-
тиране".[158]

За необходимостта да се върнат на депортираните българи разграбените им имоти и да им се даде компенсация и незабавна помощ се застъпваше и смесената гръцко-българска комисия в свой доклад от 26 октомври 1923 г. до гръцкия министър на външните работи Александрис. По време на своето пребиваване в Тракия - четем в този доклад - смесената комисия посети много села от районите на Гюмюрджина и Дедеагач и изслуша делегации, дошли от съседните български села. "Тя смята за необходимо да донесе до Ваше знание своите констатации, още повече, че облекчаването на твърде тежкото положение, в което се намери българското население, върнато от депортация, налага бързо и ре-шително действие от страна на елинските власти."[159]

Възмутеното обществено мнение на Европа и особено на Франция, която, като главна и ръководна сила в ОН имаше моралното задължение и отговорност да се грижи и за правата на на-ционалните малцинства в рамките на следвоенните мирни договори, беше успокоено от решението на гръцкото правителство да отпусне чрез Народната банка кредит от 5 000 000 драхми за компенсиране на материалните загуби на заточените западнотракийски българи. На тях бяха дадени незначителни средства и във форма на помощ, които обаче бяха далеч недостатъчни да гарантират нормалното съществуване на това население през настъпващата зима.[160]

В действителност управляващите среди в Гърция методично и неотстъпно прогонваха българското население от родните му места. Спасение от непоносимите условия, при които бяха поставени да живеят западнотракийските и македонските българи, на-

мираха в бягството си в България.

Масовите заточавания постигнаха целта. След завръщането си от депортация, а много от българите и за да се спасят от нея, молеха България да им отвори своята граница и да им позволи да намерят прибежище в нейна територия, защото при завръщането си не намериха друго, освен празните си къщи и се бояха от глад и студ[161].

От 26 октомври 1923 г., след едно подълнително споразумение между правителствата на България и Гърция, конвенцията за доброволна размяна на населения от 1919 г. започна да се прилага и спрямо българите в Западна Тракия.[162] През началото на 1924 г. за тази цел се създаде гюмюрджинската подкомисия на смесената гръцко-българска комисия. Това вдъхнови още повече гръцките националистически среди да засилят натиска си върху българското население с цел да го принудят да се изсели в България.

Започна новият, последен етап от обезбългаряването на Западна Тракия. На международно-правно основание се принуждаваха българите и от тази област да напуснат родните си огнища и да се изселват. Този етап завърши към края на 1925 г., макар че отделни случаи на емигриране в страната ни имаше и по-нататък. Останалото българско население тук, както и в Егейска Македония, беше подложено на продължителна и системна асимилация. От договорите за покровителство на малцинствата останаха само празни думи и поводи за разговори на дипломати и политици.

\+

\+ \+

Първата световна война се представяше от световната буржоазия пред широките народни маси като национална и много народи и народности участвуваха в нея, обвзети от национално-патриотични чувства и настроения. Въпреки огромните човешки и материални жертви обаче националният гнет си остана над милиони човешки същества и в периода между двете световни войни. Утвърдената след войната Версайска система беше изградена на несправедливи основи. Въпросът за националните малцинства, за признаване на техните национални права и свободи остана да доминира в следвоенната европейска политика, въпреки всички интриги и софистика на съглашенските империалисти.

"Буржоазните държави, които господствуващата в тях нация наричаше национални, а в действителност бяха многонационални държави или държави с многочислени национални малцинства, се оказаха неспособни да ликвидират противоречията между господствуващите и подчинените им нации и национални малцинства."[163]

Малцинствено-бежанският въпрос, като неразделна част от националния въпрос на Балканите, остана неразрешен. С него тепърва щяха да се занимават международни организации и институции, правителства, обществености и политици.[164] Този въпрос, така, както беше "решен" с договорите за мир в Ньой и Севър, затрудняваше подобряването на междусъседските отношения на Балканския полуостров. Той правеше, заедно с други причини и фактори, мирът несигурен и временен и легна в основата на българо-гръцките отношения.

Б Е Л Е Ж К И

1 В.И. Ленин, Съч. т.31, /IV изд./, с.927; История на КПСС в 5 тома, т.3, кн.2, С., 1969, с.360-362; История на България в три тома, изд. БАН, т.III, С., 1964, с.50-53; История на БКП, С., 1979, с.151-156;

2 На 28 юни 1919 г. в двореца Версай край Париж представители на победена Германия подписаха мирния договор, продиктуван им от държавите на Антантата. След това бяха подписани мирни договори с Австрия /в Сен Жермен/, с България /в Ньой/, с Унгария /в Трианон/ и с Турция /в Севър/. Изградената въз основа на тези договори следвоенна система на международни отношения беше наречена Версайска /вж.: История на дипломацията, т. III, С., 1967, с.168-203.

3 ЦПА, ф.1, оп.2, а.е.298, л.7.

4 Пак там, л.34-35.

5 История на КПСС, т.3, кн. втора, С., 1969, с.461.

6 История на дипломацията, т.III, С., 1967, с.202-203.

7 В. И. Ленин, Съч. т.29, с.497.

8 В. Работнически вестник, бр.105 от 10.XI.1920 г. - Ръководни начала и допълнителни тезиси по националния и колониалния въпрос.

9 В. И. Ленин, Съч. т.31, с.327.

10 История на КПСС, т.3, кн. втора, С., 1969, с.462.

11 В. Работнически вестник, бр.119 от 26.XI.1920 г.

12 А. А. Языкова, Малая Антанта в европейской политике 1918 - 1925, М., 1974, с.88-89.

13 А. Иширков, Западна Тракия и договорът за мир, С., 1920, с. 53.

14 ЦДИА, ф.173, оп.3, а.е.2070, л.35.

15 Ed. Driaut et M. Lhéritier, Histoire diplomatique d la Gréce de 1821 à nos jours, vol V, Pari , 1926, p.336 /цит. по: В. Божинов, Западна Тракия в дипломатическата борба /1918 - 1924 г./ в: Изследвания по българска история, т.III, Външната политика на България /1878-1944/, С., 1978, с.241.

16 История на България, т.III, С., 1964, с.52.

17 Ив. Алтънов, Тракийският въпрос след войната, сп. Демократически преглед, 1924, кн.3, с.202.

18 Архив на ке д'Орсе, Europe 1918-1929, Balkans, N 4 (Thr ce I), tel. chiffré "La Bulgarie et les alliés", f.172, 173, /цит. по: В. Божинов, пос. съч., с.245/.

19 Архив на ке д'Орсе, Europe 1918-1929, Balkans N 5 (Thrace), M.D. 56, Secret, Résolution du Conseil supréme le 18 sep. 1919, f.38 /цит. по: В. Божинов, пос. съч., с.247.

20 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.787, л.8-10.

21 ЦПА, ф.175, оп.1, а.е.2, л.1 - писмо на ОК на БКП Гюмюрджина от 22.IX.1919 г.

22 Д-р Б. Кесяков, Принос към дипломатическата история на България, т.II, С., 1926, с.67, 85. За междусъюзническия режим на генерал Шарпи виж по-подробно: Ив. Алтънов, Междусъюзническа Тракия, С., 1921.

23 Обещанието за икономически излаз на България на Егейско море, потвърдено три пъти от победителите, намерило своя формален израз в следното: А/ В отговора на съюзените и сдружени сили до българската делегация: 1. Препроводително писмо от 3 ноември 1919 г.: "Силите напомнят, че те гарантират на България едно свободно икономическо дебуше на Бяло море".

2. Част втора: Граници. "Съюзените и сдружени сили са били особено внимателни да запазят икономическите интереси на България, а именно, като й гарантират един излаз на Егейско море".

Б. Договорът за мир, чл. 48: "Главните съюзени и сдруже-

ни сили се задължават да се гарантира свободата на икономическите изходи на България на Бяло море. Условията на тая гаранция ще бъдат определени допълнително." /вж.: (Ив. Алтънов, Тракийският въпрос след войната, сп. Демократически преглед, 1924, кн.3, с.201-205).

24 D-r Lucien Graux, Hi toire des violations du traité de Paix, t.I, Paris, 1921, p.309.

25 Anarul statistic al Romaniei 1939 i 1940, Bucureşti, 1940, p.58-59 /цит. по: А. А. Языкова, пос. съч., с.90/.

26 Ат. Леонидов, Репарационната политика на Второто сговористко правителство и грабителските домогвания на международния империализъм, сп. Исторически преглед, 1966, кн.2, с.10-11.

27 Стенографски дневници на XVIII ОНС, I р. с., кн.2, С., 1920, с.774-801; Ив. Алтънов, Междусъюзническа Тракия, С., 1921, с.12; История на България, т.III, С., 1964, с.50-52.

28 Стенографски дневници на XIX ОНС, III р. с., с.144.

29 Д-р Б. Кесяков, пос. съч., т.III, С., 1926, с.7.

30 БКП в резолюции и решения, т.II, С., 1951, с.220.

31 П. П. Шатев, Националните малцинства и самоопределението на народите, Трагедията на Блаканите, С., 1936, с.92-93.

32 В. Работнически вестник, бр.182 от 15.II.1921 г.

33 ЦДИА, ф.173, оп.3, а.е.1852, л.19.

34 К. Кодухаров, Александър Стамболийски /биографичен очерк/, С., 1955, с.29; М. Петров, Ст. Стефанова, Александър Стамболийски и българо-югославското сближение /октомври 1919 - юни 1923 г./, сп. Военно-исторически сборник, 1981, кн.5, с.5.

35 История на България, т.III, С., 1964, с.52-53.

36 Документы внешней политики СССР, т.VI, М., 1962, с.132.

37 Стенографски дневници на XX ОНС, I и.с., С., 1928, с.36.

38 Стенографски дневници на XVIII ОНС, I р.с., с.883-884.

39 В. И. Ленин, Соч. т.37, изд.V, М., 1963, с.159-160.

40 А. Я. Вишинский, Вопросы международного право и международной политики, М., 1949, с.56.

41 Пак там, с.57.

42 ЦДИА, ф.173, оп.3, а.е.1852, л.22, 27.

43 ЦПА, ф.207, оп.1, а.е.46, л.1; ф.10, оп.1, а.е.1, л.1.

44 Г. Димитров, За автономията на поробените балкански населе-

ния, съч., т.7, С., 1953, с.28.

45 ЦДИА, ф.173, оп.3, а.е.1852, Договор за мир, чл.56 и 57.

46 Пак там, л.17.

47 Пак там, а.е.2070, л.349.

48 Пак там, л.357.

49 Пак там, а.е.2073, л.118-119, 126.

50 Пак там, ф.396, оп.2, а.е.49, л.1-2.

51 Д-р Б. Кесяков, пос. съч., с.100-101.

52 ЦДИА, ф.173, оп.3, а.е.2070, л.361.

53 Пак там, л.364-365.

54 В. Освобождение, бр. 1 от 1.V.1920 г. - Делото на Съглашенския империализъм.

55 ЦДИА, ф.173, оп.3, а.е.2073, л.132-136.

56 Пак там, л.122-123; Г. П. Генов, Една тъжна десетгодишнина /приложение на в. Инвалид, бр. 475 от 12.XI.1929 г./; подписването на Ньойския договор за мир станало в зала с портрет на принцеса Климентина - дъщеря на Луи Филип и майка на Фердинанд, детронираният цар на България, който държа Ал. Стамболийски три години в затвора за протеста му против въвличането на България във войната на страната на Германия. Откриваше ли този договор една "ера на мира" на Балканите? /D-r Lucien - Graux, Histoire des Violations du traité de paix, t.I, Paris, 1921, p.307/.

57 В. И. Ленин, Съч., т.31, с.193.

58 Пак там, т.28, с.109.

59 Хр. Несторов, Ньойският договор за мир и грабителската и контрареволюционна политика на западните империалисти в България /1919-1923 г./, ГСУ, ФИФ, кн.1, 1956, с.193.

60 ЦДИА, ф.396, оп.2, а.е.11, л.1-10.

61 Пак там, ф.176, оп.4, а.е.1396, л.178.

62 Реч на Ал. Стамболийски на 26 декември 1919 г., С., 1920, с.23, 24.

63 Lamouche, L., La Question des minorités. II. Les Bulgares en Macédoine, dans les Confins occidentaux et en Thrace, Paris, 1931, /цит. по: Българската история в трудовете на европейските учени, С., 1970, с.163-164/.

64 ЦДИА, ф.173, оп.3, а.е.1858 /Ньойски договор, чл. 56/.

65 К. Попов, Конвенцията за взаимно изселване между България

и Гърция и спорът ни с гърците за черкви, училища и манастири, С., 1935, с.9.

66 В. Македония, бр. 6 от 17.XII.1919 г. – статия на Бл. Робев; неоснователни и тенденциозни са твърденията на някои чуждестранни автори, че уж "великобългарският шовинизъм" приел тази конвенция доброволно и с желание /вж.: Хр. Андоновски, Белският договор, в. Нова Македония /Скопие/, бр. от 28, 29 и 30.XI.1971 г./.

67 Ив. Алтънов, Източният въпрос и Нова Турция с особен оглед към интересите на България, С., 1926, с.301. За целта на конвенцията вж.:/Commission mixte d'emigration gréco-bulgare. Anexe au proces verbal de la 60-me seance, I7.IX.I92I, p.2/.

68 Архив на Ке д'Орсе, Balkans, N 7 (Thrace IV), Exode des population de Thrace, f.74 /цит. по В. Божинов, пос. съч., с.260/.

69 Пак там, Gréce, vol.88, f.30/В. Божинов, пос. съч., с.260/.

70 А. Разбойников, Обезбългаряването на Западна Тракия /1919–1924 г./, С., 1941, с.37.

71 Според Карнегиевата анкетна комисия населението на Егейска Македония възлизало през 1913 г. на 1 042 029 души, от които 329 371 българи, 314 354 турци, 236 275 гърци и др. /вж.: История на Македонския народ, кн.III, Скопие, 1969, с.247. Тук българите са посочени за "македонци"/.

72 Ст. Киселиновски, Лозанският мировен договор, неговата политическа суштина и задолжителната размена на населението меѓу Грција и Турција, Гласник на ИНИ, Скопие, 1976, бр.3, с.59. /Авторът неправилно нарича българите "македонци"/.

73 Kerofilas C., Un homme d'etat E. Veniselos. Sa vie – son auevre, Paris, I9I5, p.I28.

74 Ив. Михайлов, Спомени, т.III, Освободителната борба 1924–1934 г., Дувен, 1973, с.168.

75 К. Попов, пос. съч., с.10.

76 Ив. Алтънов, пос. съч., с.338; от същия автор: Тракийският въпрос след войната, сп. Демократически преглед, 1924, кн.3, с.205.

77 К. Попов, пос. съч., с.10.

78 В. Македония, бр. 6 от 17.XII.1919 г.

79 Цитирано по в. Македония, бр. 6 от 17.XII.1919 г.

80 Д. Караджов, Проблемът за малцинствата, С., 1929, с.35.
81 ЦДИА, ф.173, оп.3, а.е.1852, л.1-2
82 Пак там, а.е.1858, л.6-8.
83 Държавен вестник, бр. 68 от 28.VI.1922 г.
84 К. Попов, пос. съч., с.11-12.
85 ЦДИА, ф.173, оп.3, а.е.1852, л.3.
86 A. Wurfbain, L'échange gréco-bulgare des minorités ethnique, Lausane - Genéve ..., 1930, p.54.
87 При равен брой гласове гласът на председа ля на комисия-та се смяташе за решаващ.
88 В Македония, бр. 7 от 20.XII.1919 г.
89 A. Wurfbain, пос. съч. p.58.
0 Тази "н зависимост" беше твърде условна. Чл новете на комисията получаваха заплати от правителствата на двете страни и това ги правеше достатъчно зави ими от тях.
91 ЦДИА, ф 173, оп.3, а.е.1858, л.3-4; в. Ма едония, бр. 4 от 10.XII.1919 г.
92 Такова тълкуване се приема за правилно от други изследователи на конвенцията /вж.: A. urfbain, пос. съч., p.60/.
93 Commission mixte d'emigration greco-bulgare. Annexe au proces verbal de la 60-me seances /17.IX 1921/, R pport sur les travaux de la commission mixte d'emigration gréco-bulgare, par le commandant Marchel de Roover, pre ident de fonction, Athènes, le 7 IX.1921, p.4.
94 П. Делирадев, Антигръцкото движение..., С., 1906.
95 През есента на 1925 г. комисията на Румболд, натоварена от Съвета на ОН да анкетира причините за военния въоръжен инцидент по гръцко-българската граница, изказа одобрение на това тълкуване на чл. 12 от конвенцията, защото то "давало успокоение на бившите емигранти" /вж.: A. Wurfbain, пос. съч., с.61/.
96 К. Палешутски, Македонският въпрос в буржоазна Югославия /1918-1941/, С., 1980, с.31 /служебно издание на ИИ на БКП при ЦК на БКП/.
97 Така писа по-специално френският влиятелен в. "Temps" /вж. в. Македония, бр.4 от 10.XII.1919 г./.
98 A. A. Kypov, Di Balkanikoÿ e [illegible] , A·HNAİ, 1962, p.85-132.

99 В. Македония, бр.4 от 10.XII.1919 г.

100 В. Автономна Македония, бр.16 от 27.III.1921 г.

101 През 1924 г. по силата на Лозанския договор и последвалото го споразумение между Гърция и Турция бяха изселени от Гърция повече от 40 000 турски семейства.

102 История на македонския народ, кн.III, Скопие, 1969, с. 249; при подписване на Лозанския мирен договор през юли 1923 г. беше възприет принципа за насилствено изселване на етническите малцинства от Турция и Гърция. Общият брой на изселените гърци от Мала Азия и Източна Тракия надхвърляше числото 1 200 000. /вж. Ст. Киселиновски, пос. съч., с.58/.

103 ЦПА, ф.3, оп.5, а.е.132, л.84.

104 Kitsikis, D., Propagande et presion en politique international. La Grèce et ses revendications à la conference de la paix 1919-1920, Paris, 1963, p.198.

105 История на дипломацията, т.III, второ издание, С., 1967, с.251-252.

106 Пак там, с.255; Ив. Алтънов, Източният въпрос и Нова Турция с особен оглед към интересите на България, С., 1926, с.67, 160.

107 Ив. Алтънов, пос. съч., с.160.

108 Ив. Алтънов, Тракийският въпрос след войната, сп. Демократически преглед, 1924, кн.3, с.203.

109 Ив. Алтънов, Източният въпрос и Нова Турция, с.160-161.

110 История на дипломацията, т.III, с.249.

111 Документы внешней политики СССР, т.VI, М., 1962, с.131-132.

112 Ст. Киселиновски, пос. съч., с.58.

113 Driault E., Lhéritier M., Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours, Paris, 1926, p.478.

114 П. Шатев, пос. съч., с.29.

115 Пак там, с.21-23, 29, 40; първият договор за покровителство на малцинствата беше подписан на 28 юни 1919 г. между главните съюзени и сдружени сили и Полша. След това такива договори се подписаха с Чехословакия /на 10 септември 1919 г./, с Югославия /на 10 септември 1919 г./, с Румъния /на 9 декември 1919 г./ и т.н. Със специални резолюции на Съ-

вета на Обществото на народите те бяха поставени под закрила на ОН /вж.: д-р Б. Кесяков, пос. съч., т.II, с.87-88/.

116 П. Шатев, пос. съч., с.25.

117 Пак там, с.25, 28-29.

118 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2370, л.1-2; д-р Б. Кесяков, пос. съч., с.89.

119 В. Коларов, Войнственият национализъм и освобождението на победените балкански народи, Избрани произведения, т.I, С., 1954, с.594.

120 В. Македония, бр. 120 от 20.II.1921 г.

121 История на дипломацията, т.III, с.378.

122 По-подробно вж.: А. Ф. Миллер, Очерки новейшей истории Турции, М. - Л., 1948, с.96 и сл.; Ив. Алтънов, цит. съч., с.166 и сл.

123 Dourmoussis, E., La vérité sur un drame historique. La catastrophe de Smyrne septembre 1922, Paris, 1928, p.13.

124 ЦПА, ф.207, оп.1, а.е.46, л.1; ф.10, оп.1, а.е.1, л.1.

125 А. Д. Новичев, Турция, краткая история, М., 1965, с.140.

126 ЦПА, ф.10, оп.1, а.е.2, л.1; ф.1, оп.1, а.е.20, л.65.

127 В. Работнически вестник, бр. 120 от 29.XI.1920 г.

128 В. Освобождение, бр. 1 от 1.V.1921 г. - Хр. Кабакчиев, Де е спасението на балканските и дунавските народи?

129 В. Освобождение, бр. 9 от 6.VI.1923 г. - Пиер Халкос, Военният преврат и положението в Гърция; В. Пикулас, Гръцката социалистическа работническа партия в защита на Великата октомврийска социалистическа революция и на младата съветска република /1918-1924/, Научни трудове на ВПШ "Ст. Димитров" при ЦК на БКП, отдел история, бр.38, 1969, с.326-327.

130 История на дипломацията, т.III, с.262.

131 Яр. Йоцов, Съветска Русия и България, в: Октомврийската революция и българо-съветската дружба, С., 1967, с.160-161; История на дипломацията, т.III, с.363.

132 В. Освобождение, бр.9 от 6.VI.1923 г.; Петрос Русос, Октябрьская революция и Греция, М., 1967, с.75-78; В. Пикулас, Към въпроса за влиянието на Великата октомврийска социалистическа революция в Гърция /1918-1924 г./ в.: Октомври и Балканите, С., 1957, с.168.

133 В. Освобождение, бр.37 от 6.I.1923 г.; Ed. Driaut et M. Lheritier, пос. съч., p. 414.

134 В. Г. Трухановский, Новейшая история Англии, М., 1958, с.94.

135 Яр. Йоцов, пос. съч., с.157-158.

136 Цит. по В. Пикулас, пос. съч., с.164.

137 Г. Стефанов, Международни отношения и външна политика на България 1889-1970, С., 1977, с.153-155.

138 ЦПА, ф.1, оп.1, а.е.17, л.3.

139 Пак там, а.е.20, л.33.

140 Пак там, л.34.

141 Пак там, ф.3, оп.5, а.е.132, л.81-82.

142 В. Освобождение, бр. 1 от 6.IV.1923 г.

143 Д-р Б. Кесяков, пос. съч., с.89.

144 Архив на ке д'Орсе, Balkans, tel. N 103, Athènes, le 28 avril, 1923, f.107 /цит. по: В. Божинов, пос. съч., с.262/.

145 Пак там, rap.79, Athènes, le 24 mai 1923, f.288.

146 Ат. Разбойников, Обезбългаряването на Западна Тракия 1919-1924 г., С., 1941, с.34; тук броят на интернираните българи се изчислява на около 25 000 души.

147 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2304, л.76.

148 Пак там, л.90.

149 Пак там, а.е.2883, л.80, 81.

150 Ат. Разбойников, пос. съч., с.38.

151 La Question de La Trace. Aperçu general concis sur la situation actuelle, S., 1927, p.6; Д. П. Николов, Българите от Тракия и спогодбите на България с Гърция и Турция, С., 1928, с.10-11.

152 Архив на ке д'Орсе, Balkans N 10, (Thrace), rap. N 119, A. S. de retour en Thrace des Bulgares expulsés, Salonique, le 25 août 1923, f.55 /цит. по: В. Божинов, пос. съч., с.262/.

153 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.1396, л.228.

154 Пак там, а.е.3056, л.29-30.

155 В. Божинов, България на конференцията в Генуа и Лозана 1922-1923 г. във: В чест на академик Христо А. Христов, изследвания по случай 60 години от рождението му, С., 1976, с.334-335.

156 В. Освобождение, бр.1 от 6.IV.1923 г.

157 ЦПА, ф.3, оп.5, а.е.132, л.83.

158 Архив на кэ д'Орсе, Balkans (Thrace VII), rap. N 282, Paris, le I9 sept., I923, f.62 /по: В. Божинов, Западна Тракия в дипломатическата борба ..., с.262/.

159 Commission mixte d'emigration gréco-bulgare, rap. N 3I /72/ 56, Sofia, le 26 oct., f.III. При извършване на тази анкета на завърналите се от депортация българи гръцките власти създавали най-разнообразни спънки, за да не не могат да се срещнат с членовете на анкетната комисия, особено с българския представител в нея Вл. Робев /вж.: Ат. Разбойников, пос. съч., с.128-129/.

160 В. Божинов, пос. съч., с.263.

161 Доклад на смесената комисия от 2 март 1925 г. до Съвета на ОН /цит. по: Д. п. Николов, пос. съч., с.10; вж. и: Ат. Разбойников, пос. съч., с.38-39/.

162 Ат. Разбойников, пос. съч., с.37.

163 Л. Кэваго, Попытка интернационального решения национальных проблем в Юговосточной Европе в 1919 г. /цит. по: А. А. Язькова, пос. съч., с.91/.

164 П. Шатев, пос. съч., с.40.

ГЛАВА ВТОРА: МАЛЦИНСТВЕНО-БЕЖАНСКИЯТ ВЪПРОС В БЪЛГАРО-ГРЪЦКИТЕ ОТНОШЕНИЯ ПО ВРЕМЕ НА ЗЕМЕДЕЛСКИЯ РЕЖИМ /1920-1923 г./

1. Всенароден протест срещу Ньойския договор и конвенцията за размяна на населения /1919-1920 г./

Българският народ никога не прие наложения тежък и несправедлив Ньойски договор. При всеки удобен повод той изразяваше своето недоволство и несъгласие с условията на мира, вдигаше се на борба против налагането им и за тяхното отменяне.[1]

При запознаване с основните факти за тази съпротива се вижда, че огромната част от българското общество се отнесе с възмущение към двата документа. Почти целият български народ беше техен противник. Единодушно беше убеждението и у управляващи, и у управлявани, че Ньойският договор и съпътствуващата го конвенция се натрапват насила на победената във войната България, че те са несправедливи и ще се отразят пагубно върху положението на народа.

И коалиционното правителство на Ал. Стамболийски, от името на което бяха подписани документите, и всички политически партии в страната, и широките народни маси, приемаха Ньойския договор за временен диктат, като още в началото искаха и се надяваха, че той ще бъде ревизиран. Те осъждаха тежките условия и сочеха неимоверните трудности, които щяха да породят те в международните отношения на Балканите и специално между Гърция и България. На първо място се поставяха тежките последици за страната ни.

Недоволството и протестът продължиха с неотслабваща сила през целия разглеждан период. Всенародното единство в борбата срещу Ньойския договор и конвенцията обаче не означаваше, че имаше единство във формите, целите и средствата за борба. Между правителство и народ, между различните политически партии и дейци имаше съществени, често пъти противоположни схващания за конкретните виновници и причини, които доведоха България до национална катастрофа.

Различия съществуваха по въпросите за водене на борбата против следвоенните договори, за програмата, целта, обхва-

та и начина за тяхното ревизиране. Съществуваше особена разлика между отношенията на прогресивните сили и преди всичко на Българската комунистическа партия към ревизията на следвоенните договори и на буржоазния лагер като цяло.[2]

Правителството и неговите органи бяха принудени да се съобразяват с фактическото положение на България в навечерието на 27 ноември 1919 г. - денят, в който се подписаха договорът и конвенцията и през началния период на прилагането им. Положението на победена страна, в каквото се намираше България, не позволяваше на нейното преходно коалиционно правителство да се противопостави настойчиво и открито на победителите в Париж. Пък и никой не му предоставяше дори формална възможност да направи това - неговата делегация се намираше в Париж, но тя бе държана настрана от конференцията.

Българското правителство разчиташе единствено на "добрата воля" на победителите. То се надяваше, че политическата далновидност, разумният подход и реализмът у държавниците на великите сили ще надделеят над страстите и напластената омраза и ще се вземат справедливи решения за бъдещето, които няма да произхождат само от миналото.

Двете следвоенни коалиционни правителства на България разчитаха също на съществуващите и все по-изострящи се противоречия между държавите-победителки. Главното, към което се стремяха ръководителите на българската дипломация, беше да получат смекчаване на тежките условия на мира и облекчаване на незавидната участ на българската държава.

Когато, въпреки очакванията, Ньойският договор и конвенцията бяха подписани, правителството на България направи декларацията си за точно спазване и изпълнение на тези документи, основа на българската външна политика. Това беше възприето и се осъществяваше неизменно от всички следващи правителства. Чрез подчертаната вярност към международните задължения, произтичащи от следвоенните договори, управляващите среди, показвайки лоялност, а често пъти и сервилност спрямо победителите, се стараеха да получат някакви облекчения за България.

По правило буржоазните партии се придържаха и подкрепяха политиката на своите правителства. Техните печатни органи публикуваха статии и материали, в които застъпваха прави-

телствените директиви, без да излизат извън рамките на "свободата на печата". С това те се стараеха да не създават външно-политически трудности на България в отношенията й със страните от Съглашението и особено с нейните съседи.

По-голяма смелост и активност в борбата против приемането и прилагането на договора и конвенцията проявяваха бежанските организации в страната и техният печат. Това бяха на първо място различните бежански братства на македонските, тракийските и добруджанските българи. Те можеха да си позволят и по-смели думи срещу победителите в Първата световна война. Бежанските организации и техните печатни органи се смятаха независими от правителствената политика, макар че, особено по време на двете сговорчиви правителства, в голяма степен те изразяваха прикритите политически стремежи на тези правителства.

Последователна и упорита протестна борба срещу Ньойския договор и съпътствуващата го конвенция за доброволна размяна на населения водеше тогава Българската комунистическа партия. От ясно определени позиции и в интерес преди всичко на бъдещото развитие на революционния процес в България и на Балканите, тя се вслушваше в недоволството и организираше борбите на трудещите се маси против несправедливостта. Независимо от някои сериозни грешки и недостатъци, борбата на БКП и соченте от нея пътища за преодоляване на непоносимите последици от втората национална катастрофа бяха вярната линия, която трябваше да следва българският народ в тежкото време след Първата световна война.

В борбата против налагането на Ньойския договор активно участвуваше българската правителствена делегация в Париж. Още в първото си изложение пред конференцията за мир тя молеше предвидените по отношение на нашата страна клаузи за покровителство на инородните малцинства да важат и за Гърция, Югославия и Румъния. Така тя се застъпваше за същото покровителство над българските малцинства в посочените съседни страни, каквото получаваха малцинствата у нас. В нейното изложение се искаше България да бъде третирана еднакво със съседите си.[3]

Това искане отговаряше на действителните жизнено важ-

ни интереси на българското население, останало вън от територията на страната. То беше в унисон и с високо провъзгласените от победителите хумани и справедливи принципи, върху които щеше да се изгражда световния мир. На конференцията в Париж правителствената ни делегация се застъпваше и за интересите на дошлите в България до сключването на Ньойския мирен договор бежанци. Тя защищаваше справедливата хуманна теза, че тези бежанци трябва да получат гарантирано право да се завърнат в родните си места и да имат възможност свободно да се разпореждат със собствените си имоти.

В изложението на българската делегация се настояваше всички бежанци, по-възрастни от 18 години в срок от две години от влизане в сила на дого ора за мир, да искат връщане на старото си п данство.[4] Това означаваше те да получат възможно т да се завърнат в родните си места, останали вън от териториалните граници на нашата страна, като им се осигурят равни права с всички останали поданици на държавата, към ко то бяха присъединени тези земи.

Българската делегация не можеше дори да се надява, че териториалните претенции на страната, предявени пред Парижката конференция за мир, ще бъдат удовлетворени, колкото и справедливи да бяха те тогава. България беше победена страна, а на победените не само че не дават, но почти винаги отнемат територии. Застъпничеството на правителството обаче за правото на бежанците да се завърнат в родните си места беше реалистично, справедливо и политически обосновано искане. То отговаряше не само на непосредствените жизнено-важни интереси на българските бежанци, но и на стремежите за запазване на мира между балканските държави в бъдеще.

Отхвърлянето на това справедливо искане предизвика през следващите години значителни социално-политически сътресения и гранични инциденти между България и нейните съседи. Колкото и виновни да изглеждаха българските буржоазни правителства, отговорността за тези конфликти си оставаше преди всичко от трудното положение на бежанците, нерешеният въпрос за недвижимите в родните им места недвижими имоти.

Когато българската правителствена делегация се застъпваше за правото на бежанците да се завърнат в родните си [illegible]

та, тя се позоваваше на правата, които им даваха договорите за мир на Турция със Сърбия и Гърция от 1 /14/ март 1913 г. В чл. 4 на сръбско-турския договор например се утвърждаваше правото на поданиците на Турция от преминалите към Сърбия бивши турски земи орли, които "имат местожителството си в странство", в срок от три години от подписване на мирния договор, да опират в полза на сръбското поданство, т.е. даваше им се право да станат поданици на държавата, към територията на която бяха преминали родните им места. Подобни клаузи съдържаше и гръцко-турският договор.[5]

Делегацията на България в случая визираше пред Парижката конференция бежанците - българи, напуснали масово родните си места в бившите турски територии, които преминаха след Лондонския мирен договор /17 май 1913 г./ към страните-победителки а след Букурещкия мир /28 юли 1913 г./ - към Сърбия и Гърция. Тези бежанци юридически запазваха правото си на собственост върху своите имоти. Голяма част от тях имаха в родните си места близки, а в много случаи там бяха и целите им семейства Подобни положения съществуваха дори и след Първата световна война.

Така например през 1921 г. от 1737 бежанци - членове на комунистическите емигрантски групи, близо 2/3 имаха родители или близки по старите места.[6] Войните бяха разделили синове и дъщери от майки и бащи, братя от сестри, съпрузи от съпруги. И дълго време след прекратяването на всяка от трите войни, водени на Балканите за по-малко от 10 години, кървяха дълбоки рани. С много сълзи и страдания останалите живи продължаваха да плащат за престъпленията на европейския империализъм.

След Балканските войни, по силата на договорите с Турция, българските бежанци имаха право да се завърнат в родните си места в територите, преминали към Сърбия и Гърция. Започналата обаче Първа световна война им попречи да се възползуват от това право и да оптират за сръбско или гръцко поданство. "Погрешно би било да се счита - се казваше в разглежданото изложение на българското правителство до конференцията за мир в Париж, - че тия бежанци са скъсали всякакви законни връзки с родните си места и въпиюща неправда спрямо тях би било да се поставят те сега в по-неблагоприятно положение,

отколкото онова, което им създават договорите от 1913 г."[7]

Когато правителствената делегация възразяваше против откъсването от България на Струмица и неговата околия, за да се придаде на Югославия, тя изтъкваше като довод и факта, че тук бяха вече настанени над 10 000 българи от други краища на Македония. С преминаване на Струмишка околия към създаващото се Югославско кралство, това компактно българско население отново щеше да бъде принудено да се изселва в страната ни. Този факт неминуемо щеше да увеличи и усложни тежестите, които създаваше за българската държава бежанската проблема, да предизвика нови невиждани трудности на повторно изселване за това население.

Като ръководител на българската делегация Ал. Стамболийски положи значителни усилия да промени решенията на Върховния съвет на Парижката конференция относно Западна Тракия. На 22 ноември 1919 г. той връчи на генералния секретар на конференцията три писма, адресирани до ръководителите на правителствените делегации на СХС кралство, Румъния и Гърция – съответно Н. Пашич, ген. Коанда и Ел. Венизелос.[8]

За темата особен интерес събужда писмото до гръцкия министър-председател Ел. Венизелос, в което се засяга въпросът за Западна Тракия и за бъдещето на българо-гръцките отношения. Единствено на това писмо Ал. Стамболийски получи отговор чрез уводна статия на официоза на гръцкото министерство на външните работи.

Изтъквайки мъдростта и големия политически опит на Ел. Венизелос като един от политически най-зрелите държавници на Балканите, Ал. Стамболийски изразяваше надежда, че той и сега щял да разбере необходимостта от сближение и единство на балканските народи и нямало да допусне неправда срещу България с откъсване на Западна Тракия, заради което щели да страдат бъдещите международни отношения на Балканите.

"Аз искам да вярвам – изтъкваше Ал. Стамболийски, – че не поставям един неразрешим въпрос. Този, който даде доказателство през 1913 г. с една рядка политическа прозорливост, като предложи с готовност да отстъпи градовете Серес, Драма и Кавала на българите, за да осигури политическо сближение на Гърция и България, ще изпълни днес един жест не по-малко забе-

лежителен, като престане да настоява за територии, вече включени в границите на България."[9]

В посочените писма и в нотата си от 22 ноември 1919 г. до председателя на Парижката конференция за мир Ал. Стамболийски изрази открито и ясно отрицателната си преценка за характера на клаузите на Ньойския договор. С присъщата си откровеност и смелост той заяви на правителствените ръководители на съседите, че вършат голяма неправда спрямо България, като й отнемат земи, населени с българи от много векове и я обременяват с непоносими финансови и материални тежести, с което задръствали пътя на балканското разбирателство.[10]

Оставянето на границата така, както тя бе определена по Букурещкия мир след Междусъюзническата война /1913 г./, беше от гледна точка на българската делегация, и справедливо, и хуманно. Победителите обаче останаха чужди на справедливите и правомерни искания на България. Завладени от шовинистичната омраза и политическото късогледство на победители, буржоазните ръководители на съседните страни, включително и Ел. Венизелос, не се вслушаха в тези искания. Позовавайки се на историческото минало на Западна Тракия още от времето на Византийската империя и на факта, че в областта имаше и многобройно гръцко население, гръцкият министър-председател отхвърли искането на българското правителство.[11]

Исканията на България се подкрепяха от десетки протестни прояви на народа. В тези прояви участвуваха представители на различни политически течения и организации. Макар че в протестните акции се влагаше и определено класово-политическо съдържание, българският народ беше единен в протеста си против предявените и наложени тежки условия на мирния договор. Това даваше основание всяка година 27 ноември да се отбелязва като "една тъжна годишнина" и на този ден да се организират масови протестни акции за отменяне или поне за смекчаване на наложеното следвоенно бреме.

До конференцията в Париж и до правителствата на великите сили, които диктуваха условията на мира, се изпращаха десетки изложения от български бежанци с искания да се защитят интересите им. Така например под петицията на Съюза на македонските братства се събраха над 100 000 подписа на бежански

семейства.[12]

На 19 юли 1919 г. група интелектуалци в Швейцария /Панчо Дорев от Серин, проф. Стефанов от Разлог, Стоян Телкев от Демир Хисар, проф. Яранов от Кукуш, Георги Николов от Сяр, Велко Табов от Кичево/, обосновавайки българския характер на населението в Македония, поискаха с телеграма до Председателя на конференцията за мир тяхна делегация да бъде допусната и изслушана.[13]

Особено широки размери взеха масовите протестни акции на трудещите се, организирани от Българската комунистическа партия. Тя насочваше вниманието си и към привличането на огромната бежанска маса на своя страна. Стремеше се да предпази бежанците от опасността да станат жертва на демагогията на буржоазните партии. БКП разобличаваше преди всичко истинските виновници и посочваше причините за тежката участ на бежанците, като се стремеше да организира тяхната борба против виновниците.[14]

Още в Програмната декларация, приета на Първия конгрес през май 1919 г., БКП говореше за пълния крах на политиката на българската буржоазия и нейната невъзможност да извоюва националното обединение и независимост на българския народ. В декларацията се изтъкваше, че само след победата на социалистическата революция всички балкански народи, в това число и нашият, ще се обединят национално, в пределите на една Балканска съветска федеративна социалистическа република, по примера на народите на Съветска Русия. По този път ще се решат сложните национални проблеми на Балканския полуостров, чиято съставна част беше малцинствено-бежанският въпрос.[15]

Програмната декларация стана изходно начало на комунистическата партия при определяне на отношението ѝ към Ньойския договор, конвенцията за размяна на населения и последиците от тях. БКП осъждаше съглашенските империалисти за наложения несправедлив мирен договор. В редица партийни документи се изтъкваше, че наред с другите огромни тежести, които донесе на народа договорът стана причина и за масовото приижда не на компактни маси бежанци от съседните балкански страни.

Комунистическата партия възглави мощното протестно народно движение срещу извършваната несправедливост по отно-

шение на България. Под нейно ръководство, щом станаха известни условията на проектодоговора за мир, в цялата страна се организираха протестни събрания, митинги и демонстрации. Тя последователно разобличаваше антинародната политика на българската буржоазия и настояваше да бъдат наказани виновниците за страданията и жертвите на народа. В тази си дейност БКП се опря на подкрепата на най-широки слоеве от народа и положи значителни усилия да ги включи колкото може по-активно в своята протестна кампания.

Още през септември 1919 г. в позив на ЦК на БКП проектодоговорът за мир, връчен на българското правителство, се определяше като империалистически и грабителски. Налаганият мир носел на българския народ не само разединение и поробване на значителна част от него, но и пълно икономическо и финансово разорение. Парижката конференция за мир готвела не освобождение, а робство на народите. Изкуственият дележ и насилствените присъединявания на чужди територии и населения, които тя проектирала за Балканите, хвърлял сред балканските народи семето на войните. Такъв мир не можел да бъде истински и траен. Още със самото си сключване той подклаждал войната на поробените народи против завоевателите.[16] С лозунгите на този позив под ръководството на Комунистическата партия на 24 септември 1919 г. в София се организира голям протестен митинг.[17]

Позиви с подобно съдържание бяха издавани неколкократно от Централния, от окръжни и от местни комитети на БКП. Трудещите се, в това число и бежанците от Македония и Западна Тракия, се призоваваха на митинги и протестни акции против Ньойския договор.[18]

В историята на комунистическото революционно движение в България остана паметна голямата протестна изява, организирана в София през ноември 1919 г. от ЦК на БКП. Започнала с митинг пред партийния дом, където забележителна реч произнесе В. Коларов, тя завърши с масова демонстрация на пл. "Св. Неделя" и реч на Г. Димитров. Приетата обширна резолюция изразяваше силното недоволство на трудовите хора в София от грабителския мир.[19]

В организираните демонстрации участвуваха и низови организации на БКП. Така например организацията на БКП при

Софийския университет "Климент Охридски" призоваваше в своя позив всички студенти да излязат на улицата, за да протестират против проектодоговора.[20] Позив за участие в протестен митинг срещу тежките условия на мира издаде и местният комитет на БКП в Трън. Трудещите се от града и околията се приканваха да участвуват масово в организирания на градския площад митинг, за да протестират против мирния договор заедно с пролетариата от целия свят.[21]

В общ позив 18 партийни и синдикални организации в страната призоваваха всички запасни войници и офицери, инвалиди, вдовици и сираци от войната, всички бежанци от Македония, Тракия и Добруджа, всички мъже, жени и деца - на протестна демонстрация срещу "насилническия мирен договор и банкрутиралата политика, донесла на българския народ неизброими злочестини", включително изменение на старите граници на България.[22]

Тон в тази протестна кампания даваше ЦК на БКП и нейният ръководител Д. Благоев. На 9 ноември 1919 г., като депутат в парламента Д. Благоев прочете в Народното събрание декларация, в която заяви, че комунистическата партия протестира против насилническия Ньойски мир, който разпокъсал българския народ и подхвърлил големи части от него на национално робство. Разобличавайки лицемерието на империалистите и техните насилнически действия при подписване на мира, БКП посочваше и вината на местната буржоазия, на нейните политически партии.[23]

Между двете световни войни и особено в края на 20-те години БКП беше единствената политическа партия, която остана непрестанен упорит борец против Ньойския договор. Тя водеше тази борба от интернационални и високопатриотични позиции. Наред с основните искания за анулиране на несправедливия диктат, който непрекъснато влошаваше отношенията и засилваше недоверието между балканските държави, БКП зовеше народните маси на борба против фашизма и опасността от нова война. Тя активно подпомагаше правилното класово-партийно, патриотично и интернационално възпитание на българския народ. Особено знаменателна беше дейността ѝ през 1929 г., когато се отбелязваше десетгодишнината на договора.[24]

БКП последователно съчетаваше борбата срещу Ньойския договор с всенародното искане да бъдат наказани виновниците за

националната катастрофа, за страданията и жертвите на народа, предизвикани от недалновидната външна политика на управляващата буржоазия. За тази цел нейната парламентарна група внесе конкретно предложение в Народното събрание.[25]

След като Ньойският договор и наложената с него гръцко-българска конвенция за взаимно изселване на населения станаха факт, в страната започна широко движение против тяхното прилагане. Особено силно беше недоволството сред бежанците от Егейска Македония, защото договорът и конвенцията ги обричаха на вечно изгнание. Конвенцията се квалифицираше като жесток и чудовищен договор за изгонване на българите от Гърция, несъвместим с морала, със съвестта и традициите на културните народи.[26] Изтъкваха се отрицателните последици, които тя вече донасяше на българското население от Егейска Македония.[27]

На 12 декември 1919 г. Изпълнителният комитет на македонските братства изпрати писмо до председателя на Парижката конференция за мир и до правителствата на държавите-победителки. В него отново и в твърде остра форма се осъждаше конвенцията като налаган насилствен документ, носещ само нещастия за българите от Егейска Македония. Насилственото изселване на македонските българи се разглеждаше в писмото като "пряк удар върху най-свещените права" на бежанците от Македония, на които им се забраняваше да се завърнат в родните си места. По този начин няколко стотици хиляди хора се лишаваха от естественото право да живеят там, където са се родили и израснали. Насилственото изселване се преценяваше като несправедливо и жестоко наказание за това население. В писмото си настояваше от името на хиляди бежанци от Егейска Македония "човеколюбива Европа и Америка" да не се солидаризират с Гърция в извършването на едно "толкова безчовечно дело, каквото е изгонването на македонското население от родната му земя".[28]

На 18 февруари 1920 г. Изпълнителният комитет отправи и апел до парламентите на Англия, САЩ, Франция и Италия, в които, като констатираше с най-голямо съжаление и остра болка, че мирната конференция останала глуха към всичките апели и постъпки за удовлетворяване на законните искания на македонските българи, отново се настояваше парламентите на тези страни да се застъпят за правата на македонското население.[29]

През пролетта на 1920 г. Дванадесетият обикновен събор на македонските братства в България натовари специална комисия, която да проучи основно конвенцията за размяна на населения с Гърция. Тя представи обстоен доклад до ИК на братствата, в който се посочваше, че с конвенцията се посяга върху жизнените интереси на българското население в Македония. Предлагаше се да се организира и изрази нов протест срещу тези посегателства.

Като главен аргумент на своето твърдение комисията изтъкваше факта, че македонското българско население не може да бъде обект на една конвенция, в която то не е страна и че то, "бидейки неконсултирано, неговата воля незачетена, има правото не само да протестира най-енергично, но и да счита конвенцията за несъществуваща по отношение на него". В доклада аргументирано се посочваха истинските цели, които инициаторите и авторите на конвенцията си поставяха с нейното натрапване на България: да се измени в късо време етническият състав на Егейска Македония, като се осуети на първо време прилагането на клаузите за покровителство на малцинствата. Комисията отбелязваше още, че конвенцията е в разрез с елементарните правила на хуманността и справедливостта. Тя била отклонение от възприетите в цял свят начала на международното право, един насилнически антиюридически акт.

Като изразяваше отрицателното си отношение към конвенцията, комисията препоръчваше да не се пропуска нито един удобен случай за издигане глас на протест срещу нея. "Върховните интереси на българщината" в Македония - изтъкваше тя - изискували задържането на населението там и завръщането на дошлите вече в България бежанци по родните им места.[30]

Органът на македонските братства в България в. "Македония", излязъл два дни след подписването на Ньойския договор и конвенцията, постави като своя програмна задача освобождението на Македония. Той изрази становището на огромната част от македонската емиграция и бежанците против решенията на Парижката конференция. В статията "Нашата програма" се казваше, че македонският въпрос, "който е главна част на балканската проблема, сякаш не съществува".[31]

ИК на македонските братства ставаше инициатор на мно-

го от организираните протестни акции на бежанците. Макар че имаха в голяма степен чисто пропагандно характер и целяха да дърпат будно национално-патриотичното съзнание на българите от Македония, тези протестни изяви против Ньойския договор и конвенцията изразяваха действителните настроения и стремежи на бежанците да се завърнат в родните си домове. Това бяха протести срещу неправдата над тях, за свобода и човешки правчини, за правото им да се завърнат и да живеят свободно там, където се бяха родили.

Многолюдни събрания на бежанци станаха в Нова Загора, Неврокоп /Гоце Делчев/, Пловдив, София и в редица други селища на страната. В приеманите резолюции се изтъкваше, че конвенцията била насочена против коренните жизнено важни интереси на бежанците, които изискваха не свобода на изселванията, а свобода да се завърнат и останат да живеят в старите си селища.[32] Голяма част от останалото население на страната подкрепяше протестните акции на бежанците и участвуваше активно в тях. Целият български народ изразяваше несъгласие с несправедливите следвоенни документи, наложени на България от победителите.

Когато замисляха и подписваха конвенцията, авторите й предвиждаха да се прилага само спрямо Македония под гръцка власт. Щом Гърция получи и Западна /Беломорска/ Тракия обаче, действието на конвенцията се разпростря постепенно и върху тази територия.[33] Гръцко-турската война отсрочи временно прилагането й спрямо българите от Западна Тракия. Смесената гръцко-българска комисия, натоварена с изпълнението на този документ, още тогава заявяваше, че щом бъде сключен мирът между Атина и Анкара, конвенцията за "доброволно" изселване на инородните малцинства ще започне да действува и в Западна Тракия.[34]

Българското правителство не можа да се противопостави или поне да отложи прилагането на конвенцията върху територията на Западна Тракия Конвенцията започна да действува за тази област през есента на 1923 г. - дори преди още да беше влязъл в сила Лозанският договор /6 август 1924 г./.[35] Пряка връзка с това имаха и вътрешно-политическите събития в България и Гърция.

Деветоюнският военен преврат и жестокото потушаване на Септемврийското антифашистко въстание от 1923 г. разклатиха много повече международното положение на България. Новото й прави-

телство, особено през първите месеци на съществуването си, нямаше никаква външна подкрепа, за да има реални възможности и необходимата смелост твърдо да се противопостави на Гърция. От друга страна, организираните масови репресии над българите от Западна Тракия повлияха силно за ускоряване изселването им в България. Голяма роля имаха и затрудненията на Гърция да настани огромното число свои бежанци, дошли от Турция след Малоазиатската война.

Конвенцията се основаваше на новоустановените граници между балканските държави. Тя изхождаше от определеното след войните положение в тази част на Европа и на свой ред го утвърждаваше. Според новото положение, създало се на Балканите, извън границите на нашата държава – в съседните страни, включително в Гърция, оставаше многочислено и компактно българско население. Това беше реален, обективен факт. С този факт следвоенните правителства на България следваше да се съобразяват и да градят своите отношения със съседните страни с оглед бъдещата съдба и на това население.

Безспорно обаче конвенцията допринасяше по-осезателна полза на Гърция, която се освобождаваше от многобройно българско население, живеещо в придобитите по време на войните територии или изселило се вече от тях.

Броят на българските бежанци надхвърляше 300 000.[36] Изселването създаваше възможности в освободените от него обработваеми земи и жилища гръцките правителства да настанят значителна част от бежанците-гърци от Мала Азия и Източна Тракия. Това подпомагаше изпълнението на плановете на гръцката националистическа буржоазия да "обедини" всички свои сънародници върху единна територия и по този начин да консолидира нацията. Настаняването на повече от един милионно гръцко население,[37] изгонено от турска територия, засилваше Гърция като естествен съюзник на Югославия и на Румъния срещу националните стремежи на българските правителства.

2. Земеделското правителство и малцинствено-бежанският въпрос 1920-1921 г. Обща характеристика на балканската политика на България и Гърция

Правителството на Ал. Стамболийски получи тежко наследство и в областта на външната политика. Обременено с тежки-

те задължения на Ньойския договор, нему предстоеше да търси изход от международната изолация, в която изпадна България след Първата световна война. То трябваше да потвърждава постоянно своята лоялност към съседни и далечни страни, да търси пътища за подобряване външното положение на страната. Главна насока на външната политика на земеделското правителство беше сближение и подобряване на отношенията със съседните страни.

Официалните дипломатически връзки с тях бяха възстановени още през 1920 г.[38] Това обаче не означаваше нормализиране на добросъседските отношения. Между България и нейните съседи останаха като наследство от войните много висящи въпроси, които трябваше да се решават в бъдеще. Малцинствено-бежанският въпрос заемаше важно място в целия комплекс от проблеми, които стояха тогава пред външната, а и пред вътрешната ни политика. Той беше, наред с гарантиране на излаз на Егейско море, в основата и на българо-гръцките отношения.

Ал. Стамболийски се стремеше да убеди държавните дейци на Франция, Англия, САЩ и Италия, че неговото правителство е чуждо на реванша. Същевременно той често декларираше – понякога от чисто тактически съображения, – че правителството му няма нищо общо с болшевизма. Той разясняваше и отстояваше търпеливо, но непрекъснато и настойчиво националните интереси на страната, като подчертаваше тяхната справедливост и изтъкваше връзката им с интересите на една или друга държава. Справедливите искания на България за излаз на Егейско море например Ал. Стамболийски мотивираше с това, че чрез този излаз България щяла да насочи търговията си не по Дунава, както било дотогава, а по море – към Англия и Франция. По този начин тя естествено щяла да свърже своите икономически и политически интереси с тези страни и да се освободи от опеката на Германия или от необходимостта да установява по-широки икономически и търговски връзки със Съветска Русия.[39]

Подписало вече, макар и по принуда, Ньойския договор, правителството на Ал. Стамболийски постави в основата на външната си политика неговото изпълняване. С това то се стремеше да доказва на дело своята лоялност към победителите във войната и особено към съседите на нашата страна. Например в писмо-

то си от ноември 1920 г., с което молеше България да бъде приета за член на Обществото на народите, то декларира тържествено за тази своя готовност: "България честно ще изпълни всички задължения, които тя /е/ подписала"".[40] Заедно с това то сложи началото на миролюбива външна политика, без да се отказва от загубените земи, които можеха да се възвърнат и по мирен начин - чрез преговори и споразумения.

Само прекалената мнителност и страхът от бъдещ реванш плашеше ръководителите на съседните страни и особено на Югославия. Нейните ръководители постоянно, особено през първите години след войната, обвиняваха България, че не изпълнявала Ньойския договор. Това довеждаше често и до рязко влошаване на българо-югославските отношения, което намираше израз и в неколкократното затваряне на югославско-българската граница - средата на декември 1919 г., началото на януари 1920 г. и пр.[41]

Обвиненията бяха неоснователни. Чуждо на политиката на буржоазните правителства през периода на подготовката и воденето на войните и съобразяващи се с миролюбивите антиреваншистки настроения на народните маси, земеделското правителство искрено се стремеше и правеше всичко според възможностите си за възстановяване и подобряване на отношенията на България с нейните съседи, на първо място с Югославия. Чрез това то се стремеше преди всичко да разкъса обръча на неприязнеността и омразата, съществуващи след поражението на България във войната, да изведе страната си от необичайната международна изолация.[42]

Постъпки за нормализиране на отношенията на България с Югославия, Гърция и Румъния Ал. Стамболийски направи още през 1919 г., но тогава не получи положителен отговор на своите предложения.[43] Наскоро след това обаче усилията на неговото правителство се увенчаха с успех - дипломатическите отношения с Белград се възстановиха в края на август 1920 г. - преди още да бъде ратифициран Ньойският договор.[44] На 7 септември 1920 г. в Белград пристигна първият след войната пълномощен министър К. Тодоров, а скоро след това в София - и югославският представител М. Ракич.[45] Освен с Югославия България имаше вече към края на 1920 г. редовни дипломатически отношения и с

Гърция, Румъния и някои други държави. Тя беше приета и за член на ОН.[46]

В стремежа си да създаде и да поддържа добросъседски отношения с Югославия, правителството на Ал. Стамболийски непрестанно търсеше допирни точки. По-специално то се опитваше да използува за тази цел споровете на Югославия с Италия за Фиуме, а също и слабата заинтересованост на Югославия към българския репарационен дълг, който възлизаше само на 5%. Правителството дори изяви готовност да изплати този дълг с предимство.[47]

Решителният опит за нормализиране на българо-югославските отношения, а чрез това - за сближение и с Франция - означаваше на практика стремеж у земеделското правителство да изведе страната от международната външнополитическа изолация, за да съсредоточи усилията си за получаване излаз на Егейско море по силата на чл. 48 от Ньойския договор. Подкрепата на Югославия при тези усилия имаше важно значение. Чрез нея се осигуряваше в действителност помощ и на Франция.

До есента на 1922 г. обаче желанието на Александър Стамболийски за добросъседски отношения не намери отзвук. Правителството на Югославия схващаше стремежа на България към Егея като несъвместимо и посегателство върху статуквото след войната, което можеше по-после да засегне и неговата страна. На искреното желание на Александър Стамболийски за сближение Н. Пашич и управляващата сръбска буржоазия отговаряха с високомерие и нелоялност, внушавани и от Атина, и Букурещ.[48]

Югославските правителства, изразяващи интересите предимно на великосръбските шовинистически среди, се стремяха да бранят еднакво както териториалната цялост, така и вътрешния режим на сръбска хегемония. Дори и най-малките искания за поправка на несправедливите граници, за даване права на малцинствата или за каквито и да са демократически реформи /в буржоазно-демократичен смисъл/ за нормални и граждански права на българското малцинство там се определяше от правителството като антидържавен акт, опасен за вътрешния ред и за световния мир.[49]

В рамките на мирните договори, подписани след Първата световна война, въз основата на предвидените в тях, макар и

твърде ограничени и мъглявки права за България, правителството на Александър Стамболийски се стремеше да защитава и интересите на еднородното ѝ малцинство в Гърция, интересите на бежанците от тази страна, както и интересите на страната за Западна Тракия и излаза ѝ на Егейско море. Международно-правните актове станаха основата, на която трайно стоеше Александър Стамболийски и неговото правителство при остояване на тези интереси. Водената в съседните страни антибългарска идеологическа кампания за "разбирност" и "политика на реваншизъм" нямаше никакво покритие с действителността. По време на гръцко-турската война в Мала Азия например правителството на Ал. Стамболийски спазваше благоприятен за Гърция неутралитет.

Въпросът за българските малцинства в съседните балкански страни - за тяхното третиране от страна на буржоазно-националистическите държавни власти, за отнетите им права, за тежкото им социално-икономическо и национално-политическо положение занимаваше земеделското правителство през цялото време на съществуването му. Без да е в състояние да направи нужното за изменяне на положението, правителството, основавайки се на международно-правните актове, не го снемаше от проблемите на външната си политика.[50]

Още през февруари 1920 г. министерството на външните работи на България изиска от легацията в Париж да му изпрати конвенцията за покровителство на малцинствата, която Югославия и Румъния бяха подписали в Париж. Получени от секретариата на Парижката конференция, "въпросните договори" бяха препратени във външното министерство в София от българската легация в Париж.[51]

Малко по-късно - през май 1920 г., Ал. Стамболийски с шифрована телеграма изиска от същата легация да му се изпрати, "ако има сключена конвенция или протокол" между Гърция и великите сили за покровителство на малцинствата под гръцко владичество.[52] Това е времето на неприключилата още Парижка конференция за мир, когато се подготвяха и подписваха Сенжерменският, Трианонският и Севърският мирен договор, време на окончателно оформяне на следвоенната Версайска система.

С цел да се постигне помиряване с Великобритания, Франция и други страни през 1920 г. - след като сондажите му

за това по-рано останаха безуспешни,[53] Ал. Стамболийски направи своята стодневна обиколка из Западна Европа. Задачата му беше, като установи лични връзки с ръководителите на тези страни, които държаха по силата на обстоятелствата ключа на световната политика, да постигне определени цели на външната политика на България. На първо място се поставяше целта да се подобрят отношенията със съседните страни-победителки във войната и на тази здрава основа да се постигнат и по-конкретни външно-политически цели: зачитане правата на българските малцинства в тези страни и осигуряване гарантиран от Ньойския договор свободен икономически излаз на България на Егейско море.[54] Една от целите на неговата обиколка беше също да търси настоятелно материална помощ за възстановяване икономиката на страната.[55]

Част от английската влиятелна преса даваше значителна информация за посещението на Ал. Стамболийски в Лондон: подробно се разглеждаха негови изявления, особено по въпроса за Македония.[56] Влиятелният вестник "The Times" пишеше за задачите на Стамболийски за "предотвратяване на болшевишката опасност" в България.[57]

Визитата в Лондон убеди Ал. Стамболийски, че пътят за сдобряване с Англия и за спечелване на нейното благорасположение минава през Атина, т.е. тази цел можела да се постигне само чрез решително подобряване на българо-гръцките отношения. Необходимостта от тяхното подобряване като условие и предпоставка за удовлетворяване на важни искания на България била внушавана на Ал. Стамболийски в Англия при срещите му с лорд Кързон, с Уинстън Чърчил – тогава секретар за войната и с първия министър Лойд Джордж – един от творците на версайската система, както и от водача на Консервативната партия Бонар Лоо.[58]

В основата на българо-гръцките отношения обаче стоеше малцинствено-бежанският въпрос, както и българският излаз на Егея. Още по време на първата си среща с лорд Кързон – секретар за външните работи на Великобритания на 11 октомври 1920 г. Ал. Стамболийски засегна и въпроса за зачитане правата на българските малцинства в Югославия и Гърция. Той изказа мнение, че България се нуждаела от гаранции и изрази

съжаление, че не била създадена специална комисия, която да следи изпълнението на условията на Ньойския договор. Мир на Балканите можело да има само когато всички балкански държави получели необходимия им излаз на открито море и когато бъдели гарантирани правата на малцинствата.

Особено голям интерес прояви Ал. Стамболийски към въпроса за третирането на малцинствата от страна на Гърция. Показаният от домакина Севърски договор от 10 август 1920 г., в който имаше клаузи както за българския излаз на Егейско море, така и за покровителство на малцинствата в Гърция, не направило особено впечатление на министър-председателя.[59] Той предпочиташе за по-изявена подкрепа от страна на Великобритания на българските интереси в тази насока. И отново Ал. Стамболийски бе препращан за споразумение в Атина. Венизелос, според Лойд Джордж, бил държавник с много широки възгледи и "бил благосклонно разположен спрямо България" по отношение излаза й на Средиземно море.[60]

В телеграма до заместващия го в София Ал. Димитров сам Ал. Стамболийски предава накратко впечатленията си от своята среща с английския министър-председател, която била "много любезна, примесена с интимности и шеги, а раздялата и сбогуванията - още по-любезни. Лойд Джордж наблегна на свикване с Венизелос и обеща съдействие за разбирателство".[61]

Ал. Стамболийски нацусна "начумерения Албион предоволен", както сам отчете резултатите от мисията си в Англия.[62] По време на посещението си във Великобритания и в други европейски страни Ал. Стамболийски получи възможност да подчертае неколкократно новата ориентация на българската външна политика - искрен стремеж за решаване на българските национални въпроси по мирен начин, чрез преговори и разбирателство със съседите, а също и стремежа на България към разбирателство и сътрудничество със страните от Антантата и на първо място с Англия и Франция. Това му даде основание да заяви в една от публичните си речи, че стодневната обиколка имала за цел да разслаби големия обръч. От там следвало да се почне и най-после да се дойде до малкия обръч.[63]

Надеждите си за подкрепа Ал. Стамболийски основаваше на стремежите на Англия да привлече България на своя страна.

Наред с Гърция английските управляващи кръгове тогава искаха да превърнат и България в сигурна опора на свое влияние и защитник на интересите на Великобритания на Балканския полуостров. Поради съществуващи остри противоречия и висящи неразрешени въпроси между България и Гърция обаче това не им се отдаде.

В началото на ноември 1920 г. Ал. Стамболийски беше вече в Париж. Той искаше да възстанови "приятелските връзки", съществували някога между България и Франция. В. "Земеделско знаме" изтъкваше, че Франция била първата от големите държави - победителки, с които България възстановила след войната дипломатическите си отношения.[64]

Макар че общата равносметка от посещението в Западна Европа беше положителна, Ал. Стамболийски не постигна желаната подкрепа от Франция и Англия за български излаз на Егейско море, нито пък някакъв успех за гарантиране покровителство на българските малцинства в съседните страни. Английските и френските политически дейци при разговорите си по тези въпроси се позоваваха на мирните договори и на статута на Обществото на народите, които били, според тях, достатъчни гаранции за българските искания. Неприлагането на тези постановления обаче даваше основание на в. "Работнически вестник" да критикува стодневната обиколка.[65] БКП се обяви и против влизането на България в ОН, оценявайки тази организация като "съюз на големите империалистически държави от съглашенските победители, основан с цел да се гарантира изпълнението на тежките условия на наложените от тях договори за мир и да се сломяват освободителните пролетарски революции"[66].

Положението на българските малцинства под гръцка власт не само че не се подобряваше, а с всеки изминат ден, поради някои важни външни и вътрешно-политически усложнения в Гърция все повече се влошаваше. Печатът се пълнеше с материали, в които се изнасяха факти за това влошаване: "Ето две години вече минаха, а поробените "малцинства" още не са видели обещаните от Париж елементарни права - писа в. "Автономна Македония". - Сърбия и Гърция не се стесняват открито да отрекат задължителността на договора за малцинствата... В Македония никой не смее да се нарече българин. Това име е равнозначно на

бунтовник."[67]

Земеделското правителство особено се тревожеше от възможността Гърция да се присъедини към Малката Антанта. Това щеше да доведе България до пълно обкръжение и до още по-голяма изолация на Балканите.[68] Александър Стамболийски твърдо заявяше, че политиката на сближение със съседите, на първо място с Югославия, е с добро бъдеще и тя ще се възприеме от целия народ.[69]

Въпреки упоритите усилия на правителствата обаче българо-югославските отношения не само не се подобряваха, а в отделни моменти още повече се влошаваха. Особено силно се изостриха те, против желанието на България, през началото и цялетта на 1921 г. Като използува засилената четническа дейност на ВМРО във Вардарска Македония, в. "Политика" открито се обявяваше за война, в резултат на която югославски войски следвало да окупират района на Перишкия каменовъглен басейн.[70]

Непрестанният поток от хиляди бежанци, прокудени от родните им огнища, усложняваше и без това тежките социални проблеми в страната след войната. Положението се утежняваше неимоверно много от необходимостта да се изплащат непоносими репарации и други финансови задължения. От тук и главната цел на българската външна политика: ревизия на следвоенното положение, изменение на Ньойския договор по мирен начин, въз основа на чл.19 от Пакта на ОН.[71] Тази цел включваше три основни момента:

1. Облекчаване и премахване на финансовите и други задължения спрямо страните-победителки. Тези задължения бяха непоносимо бреме за разрушената от войните слаборазвита българска икономика;

2. Пълно възстановяване на националния суверенитет чрез ликвидиране на чуждестранния контрол и освобождаване от военните ограничения, чрез премахване на чуждите контролни органи по изпълнението на мирния договор. Против това най-много се противопоставиха съседите на България, тъй като онеправданото и унизително положение на слаба, обезоръжена България им позволяваше да определят отношенията си с нея от позиция на силата;

3. Поддържане на претенции към територии, преминали

след войните към съседните държави с крайна цел "национално обединение" на българския народ. А доколкото в тези територии живееха български малцинства, които по документи на Обществото на народите трябваше да имат права на национални малцинства, то борбата за тези права, против политиката на денационализация и прогонване на българите от Македония, Западна Тракия и Добруджа, зае основно място в преследването на крайната цел. В това отношение външната ни политика подбуждаше недоверие, страх и враждебност у съседните страни, които бяха единодушни при поддържане принципа за запазване на следвоенното статукво в [illegible][72]

Трите момента за ревизия на следвоенните договори бяха характерни за всички правителства на България през разглеждания период, макар че всяко от тях ги поставяше съобразно конкретната международна обстановка и по различни поводи. За нито едно от тях обаче териториалната ревизия на статуквото не беше непосредствена, практическа цел. Следователно българският ревизионизъм не означаваше реваншизъм.

Отделни представители на нашата общественост по своя инициатива – извън мястото, което заемаха в йерархическата стълбица на държавната власт, се обръщаха към видни западноевропейски приятели на страната с горещи апели да се застъпят чрез своите правителства пред различните институции на ОН в полза на българската кауза. Дългогодишният директор на Държавните дългове Никола Стоянов например се обърна с писма до свои познати политически дейци на Запад, в които ги молеше да се застъпят за прилагане клаузите на договорите за малцинствата в съседните на България страни. В писмото си от 16 ноември 1921 г. до видната английска общественичка Елинор Гроган например, той й предлагаше да се образуват малки комитети, които да действуват върху общественото мнение, особено в Англия и Франция, в полза на българското искане.[73]

Значителна активност в тази насока проявяваха бежанските организации. Временната комисия на македонската емиграция изпрати своя делегация на Конгреса на международната лига за защита правата на народите /септември 1921 г., Женева/. На Конгреса делегацията представи и меморандум, в който, като се пресъздаваше цялата история на македонския въпрос и трагичната

съдба на пъстрото население на областта, се искаше да се създаде независима македонска държава по образеца на Швейцария - под покровителството на ОН.[74] Редовните конгреси на Съюза на македонските братства се занимаваха винаги и с положението на българските малцинства. Те приемаха документи по този въпрос, които изпращаха до правителствата на великите сили и в Обществото на народите.[75]

Видни обществени на Запад не оставаха чужди на горещите апели за подкрепа на българските политически дейци. Оларич Бууд от Англия например предложи да се организира комисия, която да анкетира положението на малцинствата от страните на Балканата Антанта, а известният приятел на България френският полковник Леон Ламуш публикува през юни 1921 г. в сп. "La Democratie" статия, в която, като доказваше българския характер на населението в Македония, се обявяваше за прилагане клаузите за малцинствата, съдържащи се в следвоенните мирни договори. Те "не поправят несправедливостите, но могат да ги направят поносими, ако бъдат приложени". Л. Ламуш се обявяваше за правото на 300-те хиляди бежанци от Македония да се завърнат в родните си огнища, като им се осигурят там животът, имотът и българският им етнически характер.[76]

Изявите на добри чувства към нашите малцинства, намиращи се в съседните балкански страни, обективно подпомагаха политиката на българските правителства, оказваха й косвена подкрепа пред света и я правеха по-популярна и по-ясна. Международното бюро за защита правата на народите създаде дори "комисия за Македония", а конгресът, свикан от него, прие резолюция по политическото искане за издигане на Македония в независима държава и настояваше да се даде възможност на бежанците да се завърнат в родните си места под покровителството на Обществото на народите.[77]

През разглеждания период, определяйки своите отношения с Гърция във връзка с положението и съдбата на българското малцинство там, правителствата се стремяха да постигнат целите на своята политика чрез мирни средства, по пътя на преговорите и взаимното разбирателство. При това те възлагаха прекалено големи надежди на ОН и на неговите органи. И тъй като ръководна и решаваща роля в тази световна организация играеха Франция и

Англия /отчасти и Италия/, българската дипломация насочваше усилията си към осигуряване подкрепата поне на една от тях.

Този стремеж на българските политици не беше без основание. Отношенията между големите западни държави бяха изпълнени с остри противоречия. Всяка от тях зорко бдеше да не допусне прекалено засилване на своя партньор и същевременно противник. Противоречията бяха особено силни между Англия и Франция - по отношенията им с Германия и Турция, между Италия и Франция - по отношенията им с Югославия.[78]

Когато ставаше въпрос обаче за задоволяване на каквото и да е наше искане спрямо Гърция или спрямо другите съседи, западните държави винаги заемаха позиция против България. Те в никакъв случай не искаха да създават прецедент за каквито и да са изменения и поправки в създадената от тях следвоенна система на междудържавни отношения. Отделни моменти на демонстриране привидно разбиране на стремежите на българските правителства бяха продиктувани от желанието им да не загубят страната ни при възможни бъдещи политически разместявания в Европа и да я спасят от реалната "опасност" от силното комунистическо движение в нея.

Българските управници, поучени от горчивия минал опит от войните, разочаровани не само от Германия след поражението в голямата война, но и от Англия и Франция, поради жестокостта на наложения от тях Ньойски договор, проявяваха крайна предпазливост и непоследователност спрямо великите сили-победителки. Те се бояха да обвържат страната си по-тясно с която и да било от тях, за да използуват тези връзки за постигане на целите на българската политика. От своя страна Гърция, Югославия и Румъния ревниво пазеха завоюваното и бяха винаги единни срещу България в усилията й да облекчи своето положение.

За категоричното отстояване на следвоенното статукво на Балканите беше и Турция. В това отношение нейната външнополитическа линия не се различаваше от тази на Гърция, макар че и двете проявяваха известни симпатии към ревизиране на съществуващото териториално положение в други райони на полуострова и в Мала Азия.[79]

Всякакво облекчаване на следвоенните задължения на България, наложени от Ньойския договор, можеше да дойде само със

съгласието на Франция и Англия. Пътят за това съгласие обаче минаваше през Атина, Белград и Букурещ. А за подобряване на отношенията балканските държави поставяха неотменимото условие: на всяка цена да се запази следвоенното статукво. Получаваше се затворен кръг, от който българските правителства не можеха да излязат.[80] Стремежът към ревизия на договора противопоставяше България на всичките нейни съседи, които действуваха повече или по-малко в единен фронт против всяка промяна в нейна полза.[81]

Неколкократните опити на българските правителства през посочения период да направят пробив в единния антибългарски фронт на съседните страни - чрез сближаване с Югославия или чрез частични споразумения с другите, завършваха обикновено с неуспех. Атина, Белград и Букурещ бяха особено подозрителни към постигането на една от непосредствените цели, които си поставяше през този период българската дипломация: да наложи прилагане на възприетия от Обществото на народите принцип за защита на малцинствата. Това беше справедливо и хуманно искане на България, което се противопоставяше на изпълнената с факти политика на денационализация на компактните български населения в съседните балкански страни.

Политиката на гръцката държава спрямо исканията на България се позоваваше формално също на следвоенните "мирни" договори, които бяха съставени преди всичко в нейн интерес. Тя се основаваше, обаче само на онези клаузи от посочените договори, изгодни за Гърция. Умишлено се игнорираха клаузите, които съдържаха някакви права за България.

След Първата световна война гръцката управляваща буржоазия си постави стратегическата цел да превърне земите с преобладаващо българско население, в трайно завоевание и притежание на своята държава. Пътят за това минаваше през обезбългаряването на тези земи. Разглежданият период е изпълнен с факти на преследване на българското население от Егейска Македония и от Западна Тракия, за да се принуди да се изсели.

Към останалите в тези земи българи всички гръцки правителства, /а през разглеждания период те се сменяха твърде често/, без разлика в политическата принадлежност и в нюансите на вътрешната и външната им политика, водеха линия на денацио-

нализиране. На българските малцинства в Гърция не се признаваха, дори формално, "гарантираните" от Обществото на народите права на свой език, образование, културна изява, религия.

Използувайки като повод "навлизането на въоръжени чети" от България, с които правителствата най-често нямаха никаква връзка, управляващите среди в Гърция обвиняваха постоянно нашата страна, че нарушавала следвоенните договори. Тази мнителност често застрашаваше мира между двете съседни държави, както беше например през октомври 1925 г.

Гръцките правителства правеха всичко възможно, за да осуетят изплащането на недвижимите имоти на прокудените в България бежанци. Този въпрос стана основен в двустранните отношения от 1927 г. нататък, до края на разглеждания период. Той умишлено се преплиташе с други основни и второстепенни въпроси, без всякаква връзка помежду им. Споровете по този въпрос предизвикваха недоволство сред българското общество, особено сред македонските и западнотракийските бежанци, чакащи да получат стойността на изоставените си на гръцка територия недвижими имоти.

Външната политика на Гърция се изграждаше върху недоверие и подозрителност. Тя не спомагаше за създаване на добросъседски отношения и за укрепване на мира на Балканите. Обратното: тази политика даваше поводи за недоволство сред огромна част от българския народ и подстрекаваше националистическо-шовинистичните кръгове сред част от българската буржоазия за създаване чувства на непримиримост и ненавист към гръцкия народ. Големите империалистически държави, с цялата си политика на Балканите, подклаждаха недоверие и омраза между двете страни.

3. Малцинствено-бежанският въпрос на конференциите в Генуа и Лозана /1922-1923 г./

Земеделското правителство осъществяваше външната си политика чрез упорита дипломатическа борба против съглашенските империалисти. Чрез участието си в Генуезката /10 април - 20 май 1922 г./ и в Лозанската /20 ноември 1922 - 24 юли 1923 г. - с прекъсване/ конференции Ал. Стамболийски направи опит да измени предишната ориентация във външната политика на България.[82] Той искаше да използува това участие за повдигане и решаване както

на въпроса за излаз на Егейско море за България, така и за българските етнически малцинства в съседните страни.

Свикана по решение на Върховния съвет на Съглашението, взето в Кан на 6 януари 1922 г., конференцията в Генуа имаше задача да обсъди мерки за стопанско възстановяване на Европа, с участието на всички европейски страни, включително и Съветска Русия.[83] Европа и светът се намираха тогава, по преценка на В. И. Ленин, в известно, макар временно и неустойчиво, равновесие на революционните сили начело с младата съветска република, от една страна, и силите на контрареволюцията, от друга.[84]

Участието на Съветска Русия в Генуезката конференция означаваше първо официално международно признание на младата социалистическа държава, и начало на нейната активна миролюбива външна политика. Необходимостта да се привлече Съветска Русия в оздравяване на международното стопанство след войната принуди западноевропейските страни да я поканят за участие в конференцията. Това означаваше и приемане от страна на правителствата на западните капиталистически държави на възможността за мирно съвместно съществуване на страни с различен социално-икономически и политически строй.[85]

На свое заседание на 20 януари 1922 г. българското правителство прие отправената му чрез италианската легация в София покана да участвува в конференцията. То определи и състава на делегацията, която ще го представлява: Ал. Стамболийски – ръководител, министърът на финансите Марко Турлаков, директорът на държавните имоти и дълговете Никола Стоянов и директорът на статистиката Кирил Попов. По време на конференцията към делегацията беше включен и Коста Тодоров – пълномощен министър в Белград. Към делегацията бяха предадени 2 секретарки, 1 разсилен и 2 души за охрана.[86]

Още при подготовката френското правителство на Р. Поанкаре се обявяваше решително против това конференцията да се занимава с каквито и да било изменения на следвоенните договори. Това се посрещна с "ръкопляскания" от страните на Малката Антанта, които изработиха обща платформа по този въпрос.[87]

Сложните проблеми на стопанското възстановяване на Европа обаче не можеше да се обсъждат и решават, без да се пре-

разглеждат и други въпроси, "решени вече" чрез следвоенните договори. Използувайки тези възможности, на 22 февруари 1922 г. министерският съвет реши България да повдигне в Генуа въпросите, свързани с чл.48, 72, 121, 131 и 150 от Ньойския договор.[88] Те засягаха главно обещания на България излаз на Егейско море и положението на малцинствата в съседните страни.

Основания за успех даваха съществуващите противоречия между победителите във войната. Тези противоречия се откроиха ясно още по време на подготовката на конференцията и намериха израз в някои публикации в западния буржоазен печат. В италианските печатни издания се появиха статии, в които въпросът за Западна Тракия и за положението на българските етнически малцинства в съседните балкански страни се третираха в благоприятна за България светлина.[89] В броя си от 22 март 1922 г. официозът в. "Трибуна" писа: "За да се омиротвори действително Изтокът, трябва да се върне Одрин на турците и да се даде по-обширна част от Тракия на българите".[90]

В брошура по тракийския въпрос граф Анджело Джианини, директор по печата във външното министерство на Италия, писа по повод спора за Западна Тракия, че ако тази област останела под гръцка власт, на България трябвало да се определи един територииален коридор за излаз на Егея, но тъй като това било трудно постижимо поради съпротивата на Гърция, то тази област се налагало да се върне цяла на България.[91] По този начин италианският печат защищаваше интересите на търговията на Италия с България, която след Солунското примирие заемаше първото място – с около 25% от вноса и износа на нашата страна.[92]

Българският пълномощен министър в Париж ген. Савов докладваше, че в Генуа можело да се постигнат "да добием значителни облекчения и подобрения не само в икономическо, но и в политическо отношение".[93] На 20 март 1922 г. пълномощният министър К. Тодоров докладва от Белград, че югославският външен министър Момчило Нинчич изказал радостта си, че щял да се срещне в Генуа с Ал. Стамболийски.[94]

Правителството на Ал. Стамболийски обърна сериозно внимание на подготовката на делегацията. След като се получи поканата за участие, в София се свика разширено съвещание на "най-видни обществени и икономисти", за да се обсъди кои въпроси

да се повдигнат в Генуа и как да се защищават. В съвещанието взеха участие Ал. Стамболийски, М. Тулаков, Ан. Ляпчев, Ат. Буров, Я. Сакъзов, И. Феденхехт, Н. Сакаров, Ал. Панков, Д. Михалчев, Г. Кърфов, Н. Стоянов и др. Заедно с въпросите за разстроеното стопанско и финансово положение на България, съвещанието уточни да се повдигнат и въпросите за излаза на България на Егейско море и за покровителството на малцинствата.[95]

В Министерството на външните работи и изповеданията, което се водеше непосредствено от министър-председателя, продължи подготовката на българската делегация за конференцията. Набелязваха се и се разработваха отделни въпроси, които щяха да се повдигнат в Генуа.

В бележка на политическото отделение на министерството се уточняваше пред конференцията да се настоява за завръщането на хилядите български бежанци в родните им огнища, "като се гарантират правата им на свободно, мирно съществуване при спазване постановленията относно покровителството на малцинствата". По повод непрестанните обвинения от правителствата на Гърция, Югославия и Румъния срещу страната ни за преминаване на въоръжени чети през българските граници, делегацията трябвало, според бележката, да иска спокойствието на границите да се пази от посочените правителства, защото те разполагали с много по-голяма гранична стража и войска, отколкото българското правителство. По въпроса за Тракия се уточняваше да се настоява за гарантиран излаз на Егейско море, както било обещано това в чл.48 на Ньойския договор.[96]

Основната задача на българската делегация на Генуезката конференция беше да спечели доверието и доброто разположение на Съглашението, на първо място на Англия и Франция. Целта беше правителствените ръководители на посочените държави да бъдат убедени в нуждите и болките на България.[97]

Едва ли обаче някой, включително и министър-председателят, си правеше илюзии, че като се повдигнат, посочените искания веднага ще намерят подкрепа и удовлетворително решение. Съглашенските империалисти, особено френските управляващи среди, и дума не искаха да чуят за каквото и да било изменение на следвоенните договори. Френският министър на външните работи Барту още в речта си при откриване на конференцията, заяви:

"Генуезката конференция не е, не може да бъде и не ще бъде касационна инстанция, поставяща на обсъждане и подлагаща на разглеждане съществуващите договори"[98].

Със специално писмо Форейн Офис опроверга пред нашата легация в Лондон създаденото в България впечатление, че имало различие в становищата на Франция и Италия, от една страна, и на Англия - от друга, относно исканията да се изменят постановленията на договорите, отнасящи се до Тракия. Напротив, имало пълно единство между трите държави. От справката, която английското външно министерство направило във Франция, се разбрало - се казваше в писмото, - "че Ке д'Орсе никога не обещавало нищо за българското правителство по тракийския въпрос".[99]

Ето защо българската делегация тръгна за Генуа "с песимистични настроения".[100] На конференцията нямаше да се разглеждат политически, а само икономически въпроси. България не можеше и да мисли да получи от конференцията други изгоди, освен с доказателства за коректност и добра воля да изпълнява възложените й от мирния договор задължения, да спечели доверието на великите сили, та от това да се облекчи и подобри тежкото й международно положение.

Въпреки нищожните изгледи за успех, българската делегация бе решила, наред с изложението си върху финансовото и икономическото положение на България,[101] да повдигне и въпросите за излаза на Егейско море и за положението на българските малцинства в съседните страни. За тази цел тя положи усилия да спечели благорасположението на румънската и на югославската делегация. Към това се стремеше Ал. Стамболийски, когато на път за Генуа, във влака, водеше продължителни разговори с румънския министър-председател Братиано /6 април 1922 г./ и с югославския министър на външните работи М. Нинчич. "Раздялата им бе още полюбезна и домолството на двамата ясно личеше по лицата им" - записа в дневника си един от членовете на българската делегация за разговора на Ал. Стамболийски с Братиано.[102]

Генуезката конференция бе открита на 10 април 1922 г. в двореца Сан Джордже, с участието на 29 държави /с доминионите на Англия техният брой беше 34/. Никога дотогава в историята на международните отношения не беше ставало по-многобройно събрание на представители на европейските държави.[103]

Българската делегация положи всички усилия и разви голяма дейност, за да убеди конференцията и ръководителите на съглашенските държави да се даде на страната отсрочка на репарационните й задължения и да й се отпуснат кредити за възстановяване на икономиката. В меморандума, представен от министъра на финансите К. Турлаков на 18 април 1922 г. до финансовата комисия, се описваше подробно, подкрепено с цифри, тежкото финансово положение на страната. За да се върне България към предвоенното си финансово и икономическо положение, да възстанови своето производство и да стане платежоспособна, "налага се - се изтъкваше в меморандума - без друго една по-голяма и по-дълга отсрочка на изплащането на репарационните задължения".[104]

По време на конференцията делегацията се срещна и води разговори с ръководители на правителствени делегации на много страни - с Факта, Лойд Джордж, Роберт Хорн, Шанцер, Бенеш, Скирмунт, Барту и др. По този начин българското правителство имаше възможности и пред конференцията, и при тези срещи и разговори, както и пред журналисти от западната преса, да изложи своите искания, включително по малцинствено-бежанския въпрос и по излаза на Егейско море. Тези искания бяха в основата на изявленията на Ал. Стамболийски и пред италианския в. "Секоло" на 13 април 1922 г.[105]

Пред Генуезката конференция нашата делегация изложи исканията си чрез депозираното от нея "Изложение върху финансовото и икономическото положение на България". Те се отнасяха преди всичко до необходимостта да се отложи изплащането на репарационния дълг, без което България щяла да бъде задушена и убита, макар че според резолюцията на лондонските експерти, тя била уравновесила своя бюджет.[106] В изложението бяха поставени и въпроси, свързани с положението на бежанците в България и на българските малцинства в съседните страни.[107]

Бежанците, които непрекъснато пристигали от територите, останали под чужда власт, бяха непоносима тежест за българските финанси. Върху държавния бюджет тегнели и разходите по издръжка на семействата на убитите през войната войници, сираците, вдовиците и инвалидите. За да се помогне на България да излезе от кризисното положение и да възстанови разстроената си иконо-

мика, бе нужно да се продължи срокът за изплащане финансовите й задължения, да й се осигури икономически излаз на Егейско море, за да може да осъществява търговските си връзки с Европа.

Особено се настояваше да се приложат клаузите на Ньойския договор относно правата на малцинствата. Това щяло да позволи на бежанците, чийто брой бе огромен, да се завърнат в родните си огнища и да облекчат с това бюджета на държавата, който предвиждаше значителни суми за тяхното настаняване и подпомагане.[108] На края в изложението се изтъкваше необходимостта България да получи международен кредит, за да възстанови своята икономика.[109]

По-внимателното вникване в същността на този главен документ, представен на конференцията в Генуа, показва, че в него тактично се вплитат икономическите въпроси, за решаването на които е свикана конференцията, с конкретните политически искания на България. Свързвайки икономическото и финансовото положение на страната с две от най-тежките последици от Ньойския договор - отнемането на Западна Тракия и напливът на голям брой бежанци от съседните страни, българската делегация, макар и косвено, повдигна пред конференцията важни политически искания.

Такива въпроси се поставиха отново в други документи на нашата делегация. Така например в декларация до финансовия подкомитет и в нота от 24 април до председателя на икономическата комисия на конференцията, като настояваше за международен кредит и "пълно и продължително отлагане на произтичащите от договора за мир финансови задължения", делегацията постави отново политическите искания за излаз на Егейско море и за гарантиране правата на българските малцинства в съседните страни.[110] Искането да бъдат изпълнени постановленията на договора за мир по отношение покровителството на малцинствата бяха поставени и в т.3 на декларацията, която българската делегация направи пред конференцията.[111]

Наред с тези официални постъпки Ал. Стамболийски разви активна дейност извън конференцията. Той и другите членове на делегацията имаха редица срещи и разговори с ръководители и членове на други правителствени делегации, включително и със съветската, даваха интервюта на кореспонденти на влиятелни за-

падноевропейски вестници, търсеха връзки с делови кръгове, представители на които също проявяваха интерес към работата на конференцията.

В интервю пред кореспондент на френския в. "Интранзижан", като изтъкваше отново, че България е показала най-голяма лоялност по изпълнение задълженията си по мирния договор, Ал. Стамболийски посочи необходимостта от излаз на страната на Егейско море. По въпроса за малцинствата и избягалите в България беженци министър-председателят заяви, че докато съседните държави не дадели пълна амнистия, право и възможност на беженците да се завърнат в домовете си и да живеят при нормални условия, България щяла да понася тежките разноски по тяхното настаняване. Като изтъкваше, че нашата страна е платила вече на своите съседи над 1 милиард лева от следвоенните си задължения, наложени й от Ньойския договор, Ал. Стамболийски изказваше увереност, че апелът й ще бъде чут.[112] Подобни изявления той направи на 20 април 1922 г. и пред италианския в. "Ил Те ло". В тях се апелираше Италия да подкрепи справедливите български искания.[113]

Особено голямо значение отдаваше министър-председателят на връзките си с Лойд Джордж и с Барту, в разговорите с които аргументирано доказваше основателността на исканията.[114] Поради стремежа на Франция да третира България по репарационните плащания така, както третираше Германия, Ал. Стамболийски написа частно писмо до Р. Поанкаре. В него, използувайки личното си познанство с френския министър-председател, той го молеше да се застъпи по въпроса за репарациите към нашата страна да не се отнасят както към Германия и да се даде необходимата отсрочка за плащанията, за да се заздравели и развиели нейните финансови ресурси. Наред с това Ал. Стамболийски молеше да се позволи на френски финансови групи да отпуснат кредит за производителни цели.

За да не остане съмнение дали страната му ще изпълнява задълженията си по Ньойския договор, в края на писмото се изтъкваше: "Ньойският договор за нас е закон... Ние не ще го игнорираме, ние искаме само, въз основа на чл.122 от него, една отсрочка."[115]

След застъпване от страна на Лойд Джордж,[116] Ал. Стам-

болийски получи право да произнесе реч пред пленарно заседание на конференцията. Във той посвети изцяло на необходимостта от излаз на България на Егейско море. Това искане министър-председателят отново свърза с основния въпрос, обсъждан на Генуезката конференция - следвоенното икономическо възстановяване. Излазът на Егея бил нужен на България за "най-непосредствени търговски отношения с културните и индустриални страни".

Като изтъкна, че народът, примирен със своята съдба, "лоялно и безропотно" изпълнява Ньойския договор, Ал. Стамболийски обърна внимание на неговото разочарование и възмущение от отнемането на Западна Тракия, българската принадлежност на която в миналото никой не бил оспорвал. Той подписал Ньойския договор с пълното съзнание, че изходът на България за Егейско море ще минава през една автономна и неутрализирана Тракия.

Посочвайки несправедливостта на решението в Сан Ремо да се даде Тракия на Гърция, което било за България "като гръм от ясно небе", Ал. Стамболийски засегна в речта си и отражението, което то щяло да има върху развитието на двустранните отношения. "В Гърция - каза той - има един голям брой български елемент, Гърция с българска Тракия е простряно тяло пред портата на България, Гърция с български излаз на море е протегната ръка в самите очи на българския народ... Търговският изход на България през гръцка територия ще прилича във всеки момент на една протегната гола ръка пред гнездо на оси. Дори с аероплан да става износът, пак той не ще бъде сигурен от ежечасни опасности."

Ал. Стамболийски посочи необходимостта от правда и условия, които да подпомогнат усилията на България да живее в мир и сътрудничество с другите страни. Той настоя да се приложи член 48 от Ньойския договор - да се осигури обещаният и необходим действителен изход на Егейско море. "Ние не искаме и да се кристализира вражда за нова война в двата съседни народа - българския и гръцкия. Ний искаме да се тури край на безумието, ний искаме да заживеем в истински и траен мир."[117] Речта на българския министър-председател направи силно впечатление на участниците в конференцията със своето миролюбие и реализъм.

На Генуезката конференция, във всичките си официални и частни срещи и разговори с представители на други държави, както и по време на цялото си управление, Ал. Стамболийски се стре-

меше да уреди въпроса за завръщането на българските бежанци в родните им места, като се осигурят там за тях и за останалото българско население в съседните страни предвидените в следвоенните договори права и свободи. Тази основна тенденция във външната му политика не беше продиктувана от временни конюнктурни причини, примерно, само от трудностите, които бежанците създаваха на държавата по настаняването си, а имаше по-дълбоки, принципиални съображения. Те се пораждаха от убеждението да не се допуска по-нататъшно обезбългаряване на населени от векове с българско население земи и по този начин да се осигури тяхната принадлежност към съседните държави. Това беше особено валидно за Западна Тракия и Южна Добруджа.

Показателна за този стремеж на земеделския режим беше нотата от 17 май 1922 г. до председателя на конференцията – италианския министър-председател Луиджи Факта.[118] Това е документ, който характеризира политиката на земеделското правителство по бежанския въпрос: и като вътрешен социално-икономически и политически, и като външнополитически, и като част от националния въпрос.

От 7 милиона българи – се казваше в този документ – 2 милиона са извън пределите на България, а от тях около 500 хиляди са избягали като бежанци и чакат "с нетърпение денят, когато ще могат да се върнат по своите родни огнища". Заедно с намиращите се тогава в България руски бежанци /белоемигрантите от разбитите контрареволюционни армии на Деникин и Врангел/, те съставляваха около 11% от цялото население на България и бяха "една постоянна опасност за реда в България, за спокойствието на Балканите и за нашите добри отношения със съседните страни".[119]

Българските бежанци – се казва по-нататък в нотата, – "с твърде събудено национално чувство и съзнание, дълбоко надъхани с революционен дух", участвуваха във въоръжени чети и преминаваха границата. Това пораждаше често конфликти със съседните страни. Макар че правителството вземаше изключителни мерки против тях, за да задоволи съседните държави, България не бе в състояние с петхилядна доброволческа гранична стража да опази трихилядно-километровите си граници и да спре преминаването на въоръжените чети на териториите на тези страни.

Единственият изход бе да се разреши да се завърнат в родните си места.

За това обаче бе крайно наложително да се приложат и изпълнят всички клаузи на следвоенните договори за покровителство на малцинствата. За българското население извън пределите на България съществуваха – се подчертаваше в нотата – "изключителни режими", които го лишаваха от всички права, признати на разните жители в културна Европа. Неговите цветущи някога училища, обществени институции и черкви бяха затворени, учителите и свещениците му – изгонени, обществените свободи били премахни. "Всички тези своеволни мерки /на правителствата на съседните държави – б. а./, които имат за цел насилственото денационализиране на българското население, са истинска причина за съществуването на четите".[120]

В нотата на българската делегация се очертаваше цялостна програма, изпълнението на която щеше да задоволи исканията на бежанците и на малцинствата и да премахне причините за конфликтите на България с балканските страни. За да се даде възможност на бежанците да живеят свободно, спокойно и законно и се освободи държавният бюджет от прекомерно тежкото бреме за тяхното подпомагане, както и да се запази мирът и редът в България и в съседните страни, според земеделското правителство, били необходими посочените в нотата условия:

– правителствата на балканските държави да дадат амнистия, която да позволи на бежанците да се завърнат в родните си места и да им се върнат имотите, оставени там;

– да се приложат "час по-скоро" предвидените в мирните договори клаузи за покровителство на малцинствата.

Всякакви опити за изтребване, денационализация и претопяване по насилствен начин на тези малцинства – се подчертаваше в нотата – ще доведат само до много по-печални последствия. Като изтъкваше "благородното назначение" на международната конференция в Генуа и на Обществото на народите, в нотата си българската делегация апелираше към делегациите на участвуващите в конференцията държави да вземат присърце съдбата на споменатите с хиляди бежанци и наложат по-скоро прилагането на постановленията на следвоенните договори за покровителство на малцинствата.[121]

Дипломатическата акция за малцинствата беше продиктувана от необходимостта да се търсят и отстраняват причините за ненормалните отношения на съседните страни към България, както и да се защитят елементарните човешки права на малцинствата. Тя беше подкрепена широко от обществеността и особено от бежанските организации в страната.

Тракийската и македонската организация например представиха на конференцията свои меморандуми, в които настояваха за автономия на Тракия и на Македония, както и за покровителство на българските малцинства в тях.[122] Още при откриване на конференцията, в Генуа се стекоха представители на разни малцинства в Европа и Азия, за да предявят свои искания. Тук пристигнаха също Н. Томалевски и други от македонските братства, за да "защищават автономията на Македония". Представеният от тях меморандум с искане да се приложат клаузите за етническите малцинства, за завръщане на бежанците и за плебисцит в цяла Македония, написан в твърде остър, неприемлив тон срещу Югославия и Гърция, беше обаче отхвърлен от конференцията, без дори да се разглежда.[123] За възвръщането на "нещастните, прокудени бежански маси" в техните родни места се изказа тогава и Георги Димитров от името на Българската комунистическа партия.[124]

Повдигането на въпроса за малцинствата от страна на България, а също и от Унгария, предизвика силна реакция сред делегатите на Полша и Чехословакия. Особено силно беше недоволството на Югославия, Гърция и Румъния, чието отрицателно поведение към исканията на България намери израз в тяхната колективна нота. В нея те отново обвиниха правителството за четническото движение в техни територии.[125] С това те се стремяха да компрометират позицията на България. По тяхно настояване и под силния натиск на Барту /водач на френската делегация/, исканията ни и за излаз на Егея, и за покровителство на малцинствата, не бяха изобщо обсъждани на конференцията.

Все пак на 18 май 1922 г. беше решено искането по излаза да се изпрати за разглеждане от конференцията на посланниците, а българското и унгарското искане за покровителство на малцинствата - от ОН.[126] Това разсърди много ръководителите на страните от Малката Антанта, особено Бенеш. Те виждаха в посочените искания опасност за още нездравите основи на създадени-

те след войната техни многонационални държави.[127]

В заключителните си телеграми до правителството от Генуа, както и в импровизираната си реч пред завършващата с неуспех Генуезка конференция, Ал. Стамболийски изрази отново с присъщия си оптимизъм и голяма увереност, че справедливите искания на България получили симпатии и подкрепа и че настъпвала "хубава пролет за външната политика на нова България".[128]

Обективните факти потвърдиха правилността на оценката, направена от Райко Даскалов: "От Генуезката конференция България не излезе с никакви реални придобивки, но там бе чут нейният глас".[129] Въпреки добрите си субективни намерения и желания и голямата си активност, на конференцията Ал. Стамболийски не получи подкрепата на Англия и Италия, остана далеч от това да промени позициите на Франция към България, не подобри отношенията на страната си със съседните държави. Той не можа да разкъса нито големия, нито малкия обръч, стягащи България. Единствено в лицето на Съветска Русия България можеше да намери тогава действена подкрепа за своите справедливи национални искания.[130]

Моралнo-политическият успех все пак беше налице и той не биваше да се подценява. Чрез участието си в Генуезката конференция правителството на Ал. Стамболийски постави пред световната общественост въпросите за правата и свободите на българските малцинства в съседните страни и за обещания, но недаден излаз на Егейско море. С това се не изчерпваха положителните резултати за България от участието й в Генуезката конференция. Страните-победителки в Първата световна война единодушно отклоняваха всякакви искания на България за каквито и да са промени в следвоенното статукво. И те действуваха винаги единно, сплотени, макар че по други въпроси помежду им имаше остри противоречия.

Главно на антибългарска основа беше и "приятелството" на Югославия с Гърция. Управниците на Югославия придаваха първостепенно значение на по-нататъшното си сближение с Гърция. "Интересите ни на Балканите изискват - заяви на 20 август 1922 г. пред журналисти външният министър К. Нинчич, - щото нашите отношения с Гърция да бъдат най-тесни." Това беше указание, че Балката Антанта не даваше достатъчно гаранции на Югославия за

урегулиране отношенията ѝ с България.[131]

Югославия упражняваше насилия над чужди населения, които бяха включени в нейните граници. Тя се възползуваше от подкрепата на Съглашението за запазване на следвоенното статукво на Балканите. В проекторезолюцията на Четвъртия конгрес на БКП се подчертаваше: "Сръбската буржоазия, за да поддържа своята хегемония над подчинените народи /хървати, словенци, унгарци, българи, албанци/ и своето класово владичество над ограбените трудещи се класи, създаде една централистична бюрократическо-монархическа държава, която се крепи върху щиковете на една голяма армия. С тая армия, която Франция снабдява с оръжие и муниции, Югославия пази империалистическия мир и прокарва контрареволюционната политика на Съглашението на Балканите".[132] Тази констатация и оценка се възприе и намери място в резолюцията на Четвъртата конференция на Балканската комунистическа федерация /юни, 1922 г./[133]

В антибългарската си политика буржоазните правителства на Югославия, Гърция и Румъния действуваха единно и на Генуезката конференция, и след нея. Те съгласуваха позициите си при всеки удобен повод. На 14 юни 1922 г. например румънският пълномощен министър в София направи пред правителството постъпки от името на трите държави, като заяви, че България била отговорна за преминяването на въоръжени чети в съседните страни и настоя да се вземели незабавно мерки, за да се избегнело по-голямото влошаване на отношенията.

България поиска от Съвета на ОН да констатира, че нейното правителство е взело мерки срещу четите. Съветът проучи въпроса от заинтерисованите страни и като разбра, че те са в преки преговори помежду си за уреждането му, пожела само да бъде осведомен за резултатите.[134]

Правителството на БЗНС правеше всичко необходимо да поддържа добри отношения с Югославия. Чрез разбирателство с нея Ал. Стамболийски се надяваше да осигури за страната си по-изгодни позиции спрямо другите съседи и особено спрямо Гърция. Такива надежди пораждаха някои симптоми за промяна на отношението на Югославия към България. Съкрушителното поражение на Гърция от кемалистките войски в района на Измир през началото на септември 1922 г., което ускори края на гръцко-турската

война,[135] и установяването на фашистка диктатура в Италия през октомври 1922 г. създаде нова обстановка в Югоизточна Европа. Това повиши цената на нашата страна като фактор, за който в Белград трябваше да държат сметка.[136]

И вътрешно-политически причини налагаха такава промяна в политиката на Югославия спрямо България. Още през пролетта на 1922 г. силно се активизира т. нар. "хърватски блок" - обединена опозиция на депутатите от Хърватско в Скупщината. През март 1922 г. този блок дори поиска с меморандум в Генуезката конференция освен делегация на Югославия да вземат участие и представители на хърватската опозиция. В меморандума се доказваше, че исторически, културно и религиозно Хърватско има право и моли за образуване на своя република в пределите на Югославия.[137]

Меморандумът предизвика остра полемика в югославския печат и в Скупщината. Появата му свидетелствуваше за голяма острота на националните противоречия в тази страна. В Скупщината дори беше внесено предложение за даване под съд групата депутати от "хърватския блок" заради агитацията им против единството на кралството.[138] Вътрешно-политическата криза беше една от главните причини, която принуждаваше югославското правителство да се отзове положително към инициативата на България, целяща подобряване на двустранните отношения.[139]

Ал. Стамболийски разбра правилно новото положение на Балканите и реши да го използува. След Генуезката конференция неговото правителство не преставаше да се занимава с положението на българските малцинства в съседните страни, особено в Гърция. През юли 1922 г. то представи пред сесията на Съвета на Обществото на народите апел - изложение, в духа на нотата си пред Генуезката конференция. Този документ породи широк отзвук сред световната общественост и особено много в английския буржоазен печат.[140]

В дневния ред на септемврийската сесия на Общото събрание на ОН беше включен само въпросът за положението на българските малцинства в Гърция, макар че в Югославия и в Румъния нищо не беше променено в полза правата на живеещите там наши сънародници.[141] И този въпрос обаче, по искане на България, беше снет. Ръководено от съображения да не изостря българо-гръцките

отношения в труден за Гърция политически момент, когато войските ѝ търпяха поражение в Мала Азия, българското правителство на 2 септември 1922 г. реши до отегли "по политически съображения" въпроса за покровителството на малцинствата в Гърция.[142] Това беше жест на добросъседство, направен с цел да се спечели отстъпчивостта на Гърция по въпроса за излаза на Егейско море – главният въпрос, по който България отново щеше да пледира на Лозанската конференция. Тя даде възможности на земеделското правителство да постави отново въпроса за излаза на Егея и косвено – въпроса за положението на бежанците и на българските малцинства в съседните страни.

Инициатори на конференцията бяха правителствата на Англия и Франция. Краят на гръцко-турската война в същност доведе и до правителствена промяна в Англия: правителството на Лойд Джордж – вдъхновител на гръцката авантюра срещу Турция – беше заменено с консервативно правителство на Бонар Лоу. Външен министър стана непримиримият враг на Съветска Русия лорд Кързон, който се зае с дипломатическата подготовка на конференцията за нов мирен договор с Турция, тъй като Севърският беше фактически отхвърлен. Чрез конференцията Кързон се стремеше да осигури трайно империалистическите интереси на Англия в Близкия Изток, като преодолее френското влияние в Турция и създаде постоянна заплаха за Съветска Русия в района на проливите.[143]

България беше поканена да вземе участие в работата само на една от комисиите на конференцията в Лозана – тази по териториалните и военните въпроси и за режима на проливите. Още на 28 септември 1922 г. пълномощният министър в Лондон П. Д. Петков [illegible] беше "изслушана" на Лозанската конференция по тези два въпроса. За осигуряване на успех, особено по първия въпрос, П. Д. Петков препоръчваше на Ал. Стамболийски да разговаря с Р. Поанкаре и непременно да посети Лондон.[144]

С ограниченото участие на България в конференцията – съобщаваше в друго писмо до Ал. Стамболийски пълномощният министър в Лондон – се удовлетворявала Югославия, правителството на която било против българското участие в конференцията. "Но доберем ли се до конференцията – подчертаваше той – ний ще можем да приказваме по всички въпроси".[145] Ключът за осигуряване

подкрепата на Франция обаче, както му казал един френски депутат, бил в Белград. "И понеже не сме успели да постигнем някакво споразумение със сърбите, "Франция не може да ни я държа решително".[146]

Ратифицирането на Севърския договор даваше правно основание на българското правителство отново да иска излаз на Егейско море. За успеха по това искане обаче трябваше да се осигури подкрепа от страна на Румъния и особено на Югославия. Ал. Стамболийски се възползува от даваните му съвети и предприе стъпки в тази насока. На път за Лозана, по негова настойчива инициатива, той посети последователно румънската и югославската столица.

На 9-10 ноември 1922 г. в Белград министър-председателят Ал. Стамболийски води разговори с Н. Пашич, М. Нинчич и с крал Александър. В изпратените по-късно от него телеграми, в които говори за оказания му "отличен прием", лъхаше присъщият му оптимизъм, че Румъния и Югославия "няма да пречат за нашия излаз".[147]

Тенденцията за подобряване на българо-югославските отношения предизвика безпокойство в Атина. Едно сближение между двете славянски страни, при тежкото положение, в което се намираше Гърция, в условията на катастрофалното й поражение в малоазиатската война, я поставяше пред нови затруднения.[148] Затова нейното правителство реши да предприеме превантивни мерки. След няколкократни настойчиви постъпки, в самото навечерие на белградското посещение на Ал. Стамболийски, гръцкият министър на външните работи Н. Политис бе приет в югославската столица. Това бяха действия, насочени против подобряване на българо-югославските отношения.[149]

Независимо от това противодействие, по време на ноемврийското си посещение в Белград Ал. Стамболийски успя да склони югославското правителство да се създаде българо-югославска смесена комисия, която да проучи висящите въпроси между двете страни. "Обещават /югославските ръководители – б. м. Г.В.Д./, че няма да пречат на нашия излаз на Егея" – съобщаваше българският министър-председател в една от поредните си телеграми.[150]

Тези обещания обаче се оказаха напразни – българските искания спрямо Гърция на Лозанската конференция не бяха подкре-

пени от никоя държава. Още в навечерието на откриването на конференцията нашите легации в Букурещ, Прага, Париж и Анкара съобщиха за "неразположението" на правителствата на тези страни да подкрепят исканията на България спрямо Гърция.[151]

Стремежът на Ал. Стамболийски към сближение с Югославия предизвика недоверие и у италианското фашистко правителство. Една от главните външно-политически цели на Мусолини тогава беше ликвидирането на Югославия. Затова италианският фашистки режим се отнасяше неприязнено към всяко засилване на неговите външнополитически позиции.[152] Така че всички предварителни данни, с които разполагаше земеделското правителство подсказваха, че българската теза за свободен териториален излаз на Егейско море не ще бъде подкрепена от никоя капиталистическа държава, участвуваща в предстоящата конференция.

Лозанската конференция се откри на 20 ноември 1922 г. и продължи /с прекъсване на 4 февруари 1923 г. до 9 април с. г./ до 24 юли 1923 г., когато беше подписан Лозанският мирен договор.[153] Водачът на българската делегация Ал. Стамболийски се изказа на 22 и 23 ноември 1922 г. при обсъждане на въпроса за границата на Турция в Тракия и по проекта на специалната подкомисия за осигуряване икономически излаз на България.

Становището на българското правителство, изложено и защищавано в първата реч на министър-председателя, се свеждаше до следното:

- българският народ, за разлика от турския, който отхвърли Севърския договор, избрал пътя на лоялно поведение, твърдо вярвайки, че това поведение сега ще бъде оценено;

- щом Източна Тракия се връща на Турция, би следвало Западна Тракия да се върне на България, както било до 1919 г. "Това диктува логиката, това диктува справедливостта, това диктуват и интересите на мира на Балканския полуостров и на цяла Европа" - изтъкна в речта си Ал. Стамболийски.[154] Ако това не можело да стане, настояваше се областта да се върне под разположението на великите съюзни сили, както това бе през 1919-1920 г., да стане тя действително неутрализирана зона, през която ще се осигури излаза на България на Егея;

- абсолютно невъзможно, немислимо и психологически недопустимо било осигуряването на българския излаз през гръцка

или през турска територия. "Аз Ви моля - каза българският премиер, - недейте оставя поле за нови страсти и вражди между двата злощастни съседни народи - българският и гръцкият."[155]

Съображенията на българската делегация обаче не срещнаха разбиране и подкрепа у правителствата на съседните държави. "Сърби и ромъни са пак в защита на гърците - изказа огорчението си Ал. Стамболийски в телеграма до София. - Проиграват един хубав момент за сближение".[156] На грубите нападки на Ел. Венизелос спрямо България Ал. Стамболийски отговори, че "от самия тон на думите на г. Венизелос достатъчно ясно се чете от сега, колко трябва да се съмняваме в ефикасността на българския излаз на Бяло море при съществуващия режим и условия".[157] Със своята политика спрямо България - заяви Ал. Стамболийски на Венизелос при среща с него на 24 ноември 1922 г., гръцкият политически деец тласна Гърция към още по-голям погром и подсказва на българския народ "да формира у себе си идеи, подобни на турските, което не е желателно".[158]

Гръцкото становище по българския излаз на Егея, така, както беше изложено в изявленья на Венизелос за печата и в едно комюнике на гръцката делегация в Лозана, беше противоположно на българското. Тъй като Ньойският договор отнел на България Западна Тракия, нейното връщане на България било изключено: Лозанската конференция нямала за цел да ревизира мирните договори, към което се стремяла България. Подобни претенции Гърция не само че не можела да възприеме, но те не били получили подкрепата на никоя от подписалите мира държави. Чехословакия, Унгария и Швейцария били с по-големи територии, а нямали никакви пристанища, докато България имала Варна и Бургас. България нямала никакво основание да иска териториалното притежание на пристанището Деде Агач и щумът, вдиган от нея по тоя въпрос, нямало да постигне нищо.[159]

Първоначалните обещания за подкрепа на българското искане за излаз на Егея от страна на Чехословакия[160] и Италия,[161] в хода на конференцията не бяха изпълнени.[162] Държането на италианската делегация в Лозана, както съобщава Ал. Стамболийски в една от своите телеграми, правило "тягостно впечатление" след предишните си декларации, че ще подкрепи България.[163]

С нищо не се промени и отношението на Югославия. По

време на конференцията Ал. Стамболийски имаше две срещи с Н. Нинчич. "Обещали на Гърция - съобщаваше той. - Политис отиде преди мен в Белград, а кралят, Пашич и Нинчич бяха в Париж порано, където бе и Венизелос. Това обещание /на Югославия пред Гърция - б. м. Г.В.Д./ е предшествувано от друго - пред французите."[164]

След отпътуването на Ал. Стамболийски от Лозана, българската делегация не остави въпроса "за излаза да заспи". Българският пълномощен министър в Лондон Станчев и К. Тодоров имаха срещи и разговори с Венизелос, които обаче били неясни и "почти безполезни".[165] Румънската делегация съветваше българската да приеме това, което й се дава, френската - също.[166]

"Сега великите сили ви казват: не бива да се бута Ньойският договор; след това ще ви казват: не бива да се бутат Ньой и Лозана... Народите ламтят да излязат на море - Вам ви се дава, Вие се отказвате!" - предупреждаваше френската делегация.[167] Италия свързваше обещанието си за подкрепа с грабителските си искания за експлоатация на Рилските гори.[168] България оставаше сама - изолирана и безпомощна.[169]

Представител на турската делегация заявяваше, че "без един български коридор Деде Агач не може да бъде от никаква полза за България."[170] С нищо не помогнаха и "отличните статии в наша полза" в английския печат, както пишеше за това до Ал. Стамболийски секретарката на българската делегация Надежда Станчева.[171] Безрезултатна шумотевица се оказа и кампанията в италианската преса в полза на излаза на Егейско море. Италианските вестници свързваха подкрепата на Италия също с въпроса за експлоатацията на горите в Рила планина.[172] И в Лозана исканията на България не бяха чути. Там възтържествува отново тезата на Венизелос, зад когото продължаваше да стои Англия.[173]

Известно е, че изостряването на вътрешно-класовите политически борби в страната - активизирането на сгрупиралата се в т. нар. "Конституционен блок" реакция, акциите на ВМРО в Неврокоп /Гоце Делчев/ и в Кюстендил през октомври и декември 1922 г. и др. подобни, подействуваха крайно отрицателно върху престижа и дейността на българската делегация в Лозана.[174] Не полза, а вреда нанесе и връченият от ВМРО меморандум до великите сили относно Македония, подписан от Т. Александров, Ал.

Протогеров и П. Чаулев.[175]

Главното обаче беше страхът на държавите-победителки да допуснат каквото и да било изменение на създаденото с парижките договори статукво в Европа. Събитията в България им служеха само за претекст, те им "даваха основание" да отхвърлят категорично справедливите й претенции. "Силите-победителки - както пише участникът в конференцията Ив. Алтънов, - в своята мнителност, побързаха да отклонят всяко българско искане около излаза ни на Егея, което им се струваше насочено срещу новото териториално разграничение на Балканите."[176]

Решаваща се оказа отново думата на Англия и Франция. В действителност главните въпроси на конференцията се решаваха в двустранни срещи между Кързон и Поанкаре.[177] Макар че Ал. Стамболийски в лични разговори и в паметна бележка до лорд Кързон, като председател на комисията по териториалните и военните въпроси, го молеше за подкрепа, апелирайки към неговата "справедливост и благосклонност",[178] българското искане за излаз на Егея беше отхърлено. Молбите на министър-председателя не можаха да трогнат "сърцето на английския лорд, който, подкрепяйки Гърция по въпроса защищаваше преди всичко интересите на британския империализъм".[179]

Като не се съгласи с проектоконвенцията за границите в Тракия, връчена й след изработване на проектодоговора за мир с Турция, през януари 1923 г., българската делегация изрази протест срещу окончателното признаване на Западна Тракия за гръцка. Това обаче не промени нищо. На пълномощния ни министър в Лондон Станчев беше заявено през април 1923 г.: "С въпроса за българския излаз на Егея е приключено".[180]

На 24 юли 1923 г. новото правителство подписа тази конвенция и с това за втори път /след Ньойския договор/ България признаваше окончателно присъединяването на Западна Тракия към Гърция. Обещаният в Ньойския договор излаз на Егейско море не беше предвиден в Лозанския. С това самите победители в Първата световна война не изпълниха едно от главните си задължения, произтичащи от Ньойския договор. Това можеше да послужи в бъдеще за прецедент и оправдание за България да не изпълнява едно или друго постановление на Ньойския диктат. Този прецедент наистина използуван обаче никога.

Наред с исканията за излаза на Егея, на 28 ноември

1922 г. българската делегация представи на конференцията в Лозана и две ноти по малцинствено-бежанския въпрос. В едната от тях се искаше бежанците от Източна Тракия да се завърнат в родните си места, като турската държава се задължи да възстанови правата им върху техните заграбени имоти.[181] В другата нота делегацията поставяше въпроса за съдбата на българското население в Западна Тракия, напълно обезправено и преследвано от гръцките власти, с цел да го принудят да се изсели.[182]

На 26 декември с.г. българската делегация подкрепи тези искания и с устни изложения пред комисията за малцинствата, а на 2 януари 1923 г. в тази комисия бяха изслушани и представителите на тракийските бежанци П. С. Тончев и Д. Г. Николов, пристигнали специално за тази цел в Лозана.[183] Турските представители обаче категорично се противопоставиха на искането на България за завръщане на източнотракийските български бежанци в родните им места. Конференцията не предприе нищо, за да задължи Турция с каквото и да било по този въпрос. А нотата за положението на западнотракийските българи въобще не беше поставена на разискване.[184]

И след прекъсването на Лозанската конференция земеделското правителство продължаваше да се занимава с въпроса за съдбата на българското население в Западна Тракия. Това още повече се налагаше поради факта, че през пролетта на 1923 г. гръцките власти организирано и методично, като добре планирана и осъществявана държавна политика, интернираха хиляди наши сънародници от тази област из островите на Егейско и Средиземно море, както и в Тесалия. Имотите на интернираните бяха разграбвани по най-безмилостен начин.[185] Тревожните сведения, получавани от различни източници, включително и от българската легация в Атина,[186] се потвърждаваха и от пристигащите всеки ден компактни групи бежанци от тази област, облечени в дрипи, измъчени от глад и насилия, почти без никакво имущество.

Като се убеди, че Лозанската конференция не предприема нищо в полза на това нещастно население, за да накара Гърция да изпълнява постановленията за покровителство на малцинствата, правителството на Ал. Стамболийски постави този въпрос отново пред Съвета на Обществото на народите.[187] То прояви интерес и към положението на инородните малцинства в дру-

ги страни, за да използува получената информация в своята политика спрямо съседите, когато ставаше дума за обезправените български малцинства на тяхна територия.

С такава цел например министерството на външните работи и изповеданията на 9 февруари 1923 г. изпрати писмо до българските легации в Лондон, Париж, Вашингтон, Берн, Рим, Берлин, Виена, Прага, Варшава, Белград, Будапеща, Букурещ, Атина, Истанбул и др. с препис от нотата си до Генуезката конференция от април 1922 г. и едно подробно "Изложение по въпроса за защита на малцинствата" в България и в чужбина. В писмото си министерството искаше от подчинените му легации да следят постоянно всичко, което се пише и да го държат в течение за всички нови законоположения, които се прокарват в държавите по въпроса за малцинствата.[188]

Главното в приложеното към писмото "Изложение..." бе констатацията, че нито в Югославия, нито в Румъния, нито в Гърция се изпълнявали подписаните договори за малцинствата. Всеки опит на България посредством Съвета на ОН "да действува по този въпрос", се приемал от правителствата на съседните държави като опит за намеса във вътрешните им работи. Единствено България изпълнявала задълженията си по този въпрос според принципите и пожеланията на ОН.[189]

Всички факти, свързани с участието в Генуезката и Лозанската конференция, както и дейността извън тези конференции, са ярко доказателство за загриженост на земеделското правителство и особено на неговия ръководител, към съдбата на българските малцинства в съседните балкански страни и на бежанците, пристигнали от тези страни. Тази загриженост се допълваше от мерките, често пъти твърде ефикасни, които правителството вземаше за настаняване на бежанците и осигуряване поминъка им.[190]

Неуспехът на земеделското правителство по въпроса за излаза на Егейско море и по малцинствено-бежанския въпрос се дължеше на три основни причини:

1. пълната изолация, в която се намираше България, слаба в икономическо и военно отношение, обкръжена от съседи, които се отнасяха към нея с недоверие и враждебност;

2. земеделското правителство се осланяше прекалено

много на "справедливостта" и "подкрепата" на западноевропейските империалистически държави и на ръководеното от тях Общество на народите.[191]

За голямо съжаление, единичните опити на Ал. Стамболийски да се споразумее с една или с няколко от балканските страни, не срещаха разбиране у техните ръководители. При срещата с М. Нинчич на 20 ноември 1922 г. например Ал. Стамболийски му предложил "обща акция" спрямо Гърция /югославяните да действуват към Солун/, но югославският външен министър отказал. След това Ал. Стамболийски предложил обща среща на тях двамата с Венизелос и Дука /представител на Румъния/. "Нека се разберем сами... Това е моя идея' - съобщаваше той в една от телеграмите си до София [192] И тази идея не срещна приемане.

Чрез подписване на Нишкото споразумение през март 1923 г. земеделското правителство искаше да се осъществи положителен обрат в българо-югославските отношения за да си осигури подкрепата на западната ни съседка при исканията спрямо Гърция.[193]

3. Най-важната причина за неуспеха на българското правителство бе неговото нежелание да се опре на оказваната му по косвен път подкрепа от страна на Съветска Русия /от края на 1922 г. - Съветски съюз/. На конференциите в Генуа и Лозана единствено представителите на Русия "държала изтънрядно добро поведение спрямо България" и защищавала последователно, както признаваше сам Ал. Стамболийски, българските интереси.[194]

Симпатиите, с които Ал. Стамболийски се отнасяше към Съветска Русия и деловите връзки с нейните делегации в Генуа и Лозана не се оказаха достатъчни, за да повлияят в положителна за българските искания насока. Той не пожела да търси по-пълно и всестранно сътрудничество с нея.

Безспорно, трудностите, които земеделският режим имаше да преодолява през 1922-1923 г. от страна на вътрешната буржоазна реакция, а и критиката на левите сили, начело с БКП /особено от началото на 1923 г./, също допринасяха за неуспеха в някои начинания на външната му политика. Общата оценка на усилията на земеделското правителство за защита на националните интереси на българския народ обаче е положителна.[195]

Лозанската конференция завърши на 24 юли 1923 г. с

подписване на мирен договор между Турция, от една страна, и Великобритания, Франция, Италия, Япония, Гърция и Югославия - от друга. Този договор прекрати положението на война не само между Гърция и Турция, но и между Турция и всички посочени страни, които по време на Първата световна война принадлежаха към лагера на Съглашението.

Според Лозанския мирен договор, Турция запазваше своите основни територии в Мала Азия и в Европа от преди Първата световна война, но се отказваше от всякакви права и привилегии в Арабия, Египет, Судан, Триполитания, Месопотамия, Палестина и Сирия, островите Лемнос, Самотраки, Митилена, Хиос, Самос, Икария и всички други, разположени на повече от три мили от азиатския й бряг. Ликвидираше се режимът на капитулациите. За проливите се установяваше наложеното от Англия свободно преминаване в мирно и във военно време на търговски и военни кораби. Бяха подписани и споразумения за разпределянето на османския дълг, за репарациите и др.[196]

Важно място зае и проблемът за положението на малцинствата. Турция намери за необходимо и възможно да се освободи от над 1 200 000 души гръцко население, живеещо главно по малоазиатското и кавказкото крайбрежие и в Източна Тракия. Това население до тогава даваше "морални основания" на Гърция да се меси във вътрешните работи на източната си съседка. По време на обсъждане на мирния договор с Турция например през 1920 г. в Севър Вл. Венизелос мотивираше "правото" на Гърция да владее малоазиатския бряг и Източна Тракия с наличното там гръцко население.[197]

По време на Лозанската конференция гръцкият политически деец и държавник разбирал добре, че ако останели с Турция спорни проблеми по положението на малцинствата, това щяло да тласне Турция към съюз с "ревизионистка" България. "Помирихме се с Турция - казваше по-късно Вл. Венизелос - за да имаме един траен и искрен мир."[198]

Въпросът за съдбата на българските малцинства в Гърция и за бежанците в България обаче остана нерешен. Макар че с един допълнителен протокол към Лозанския мирен договор, подписан също на 24 юли 1923 г., основните положения на допълнителните договори от Севър за съдбата на Западна Тракия и за покровител-

ство на малцинствата/, бяха потвърдени, нямаше сила, която да накара Гърция да изпълнява своите задължения, произтичащи от тези договори.[199]

Б Е Л Е Ж К И

1 История на България, т.3, С., 1964, с.53; Хр. Несторов, Ньойският договор за мир и грабителската и контрареволюционна политика на западните империалисти в България, ГСУ, ФИФ, т.50, 1957; Българският народ в борба против империализма и в подкрепа на Съветската страна /1918-1923 г./ в: "Октомврийската революция и българо-съветската дружба. ., 1967; Б. Иванов, Ньойският мирен договор от 1919 г. и борбата на БКП в Народното събрание, сп. Военно-исторически сборник, 1960, кн.3; Тук ще се спрем тук върху по-важните изяви на тази всенародно съпротива по време на налагането на мирния договор и на конвенцията за доброволна размяна на населения с Гърция, както и през първата година на тяхното действие.

2 В. Бистрицки, За българската външна политика през 30-те години /1931-1938/ във: Външната политика на България 1878-1944 г., С., 1978, с.337-338.

3 ЦДИА, ф.173, оп.3, а.е.2070, л.356-357.

4 Пак там, л.361.

5 Пак там, л.362-363.

6 ЦПА, ф.183, оп.1, а.е.1, л.1.

7 ЦДИА, ф.173, оп.3, а.е.2070, л.363.

8 Реч на Ал. Стамболийски при сключване на мира, 26.XII.1919 г., С., 1920, с.15-17.

9 Архив на Ке д'Орсе, Bulgarie, vol 39, Neuilly sur Seine, le 22 nov., 1919, f.61-63 /цит. по: Б. Божинов, Западна Тракия в дипломатическата борба..., с.250/.

10 Б. Божинов, България на конференциите в Генуа и Лозана /1922-1923 г./, във: "В чест на академик Христо Ан. Христов, изследвания по случай 60 години от рождението му, С., 1976, с.316.

11 Архив на Ке д'Орсе, Bulgarie, vol 39, Neuilly sur Seine, le

22 nov., 1919, f.69-70.

12 Македонската емиграция и българският национален въпрос, С., 1919, с.5.

13 B. Correspondance Balkanique, /Лозана/, бр.64 от 2.IX.1919 г. /цит. по: П. Хорев, Външна политика и причини на нашите катастрофи, С., 1924, с.25-26/.

14 Г. В. Димитров, БКП и бежанците в България /1919-1923 г./, Известия на института по история на БКП при ЦК на БКП, т. 41, 1979.

15 БКП в резолюции и решения..., т.II, С., 1951, с.6, 16.

16 ЦПА, ф.1, оп.2, а.е.272, л.1.

17 Пак там.

18 ЦПА, ф.18, оп.1, а.е.122, л.1-3; а.е.124, л.1; ф.183, оп. 1, а.е.12, л.1; а.е.422, л.1.

19 Пак там, ф.1, оп.2, а.е.271, л.1; ф.39, оп.1, а.е.99, л.3.

20 Пак там, ф.18, оп.2, а.е.72, л.1.

21 Пак там, оп.1, а.е.124, л.1.

22 Пак там.

23 Д. Благоев, съч. т.18, С., 1962, с.528.

24 А. Капсъзов, БКП и тракийското бежанско движение..., ИИ на БКП, т.31, 1974, с.109.

25 История на България, т.III, с.53; История на БКП, С., 1969, с.226.

26 В. Македония, бр. 1 от 29.XI.1919 г.

27 Пак там, бр. 2 от 3.XII.1919 г.; бр.4 от 10.XII.1919 г. и др.

28 Пак там, бр.8 от 24.XII.1919 г.

29 Пак там, бр.25 от 28.II.1920 г.

30 Пак там, бр.47 от 26.V.1920 г.; докладът на комисията е издаден в брошура: Македонската емиграция и гръцко-българската конвенция за изселването, С., 1920; вж. и: ЦПА, ф.151, оп.1, а.е.359.

31 В. Македония, бр.1 от 29.XI.1919 г.

32 Пак там, бр.121 от 24.II.1921 г.; бр.128 от 21.III.1921 г. 132 от 3.IV.1921 г. и др.

33 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.171.

34 В. Освобождение, бр.4 от 20.V.1922 г.

35 Д. П. Николов, Българите от Тракия и опогодбите на Бълга-

рия с Гърция и Турция ..., С., 1928, с.9.

36 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.480, л.13.

37 Statistika apotelemata tis apografis tu plitizmu tis Eladas tis 16-18 maju 1928, Athina, 1935, p.13.

38 К. Кожухаров, Александър Стамболийски /биографичен очерк/, С., 1950, с.16; Ст. Великов, Правителството на БЗНС и балканското сътрудничество, в: Александър Стамболийски, Живот, дело, завети, С., 1980, с.383, 386, 387, 389.

39 ЦДИА, ф.176, оп.1, а.е.618, л 29; Хр. Несторов, Българският народ в борба против империализма и в подкрепа на Съветската страна /1918-1923 г./, в: "Октомврийската революция и българо-съветската дружба", С., 1967, с.122; такива доводи изтъкна и докладчикът на парламентарната комисия по външните работи при френския парламент Ленай, застъпвайки се пред парламента за излаз на България на Бяло море. 'Интересът на Съглашението е очевиден: трябва, щото България ... да потъси търговски връзки по-скоро с Генуа и Марсилия, отколкото с Централна Европа /т.е. с Германия - б. м. Г.В.Д./ и затова тя трябва да достигне до Средиземно море по обезпечени пътища." /ЦДИА, ф.173, оп.3, а.е.1852, л.26-27, Journal officiel, /Paris/, бр.187 от 10.VII.1920 г./

40 В. Работнически вестник, бр.113 от 19.XI.1920 г.

41 В. Политика /Белград/, броя от 15.XII.1920 г. /цит. по: Г. Василевић, Југославија и Нејскиот договр за мир со Бугарија /1919-1939/, Гласник на ИНИ, Скопје, 1973, бр.2, с.51.

42 Е. Аврамовски, Некои аспекти на македонското прашење во односите на Југославија со Грција и Бугарија от 1918 до 1925 г., - Гласник на ИНИ, Ск., 1973, с.76; М. Куманов, Ал. Стамболийски и българо-югославските отношения в началото на 20-те години на XX в., в: България в света от древността до наши дни, т.2, с.190.

43 Архив на БАН, сб.IV, а.е.107, л.327-339.

44 З. Мичева, Българо-югославските отношения /1919-1923 г./, сп. Векове, 1980, кн.3, с.15.

45 Г. Василевић, пос. съч., с.50; В. Виновер, Английското явно мислене за Македония, ГИНА, 1965, бр.1, с.34; М. Петров, Ст. Стефанова, Александър Стамболийски и българо-югославското сближение /октомври 1919 - юни 1923 г./, Военно-исто-

рически сборник, 1981, кн.5, с.7.

46 В. Земеделско знаме, бр.75 от 14.XII.1920 г.

47 М. Куманов, пос. съч., с.191.

48 Пак там, с.192.

49 Б. Виновер, пос. съч., с.31.

50 Тази страна от политиката на земеделското правителство не е изследвана достатъчно от нашата историческа наука, макар че в редица публикации по косвен път се хвърля светлина и върху нея /вж.: Хр. Несторов, пос. съч.; Д. Божинов, България на конференциите в Генуа и Лозана /1922-1923 г./, във: В чест на академик Хр. А. Христов, изследвания по случай 60 годишнината от рождението му С., 1976, с.313-337; В. Божинов, Западна Тракия в дипломатическата борба /1918-1924 г./, във: Външната политика на България 1878-1944 г., изследвания по българска история, С., 1978, с.235-236; В. Топалов, Посещението на Ал. Стамболийски във Великобритания, пак там, с.267-305.

51 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.917, л.1-2.

52 Пак там, л.3.

53 Пак там, а.е.1380, л.3-4.

54 При повторна постъпка пред Крейги, изпълняващ длъжността британски върховен комисар в София, на 19 април 1919 г. Ал. Стамболийски изявил желание да разговаря в Лондон по два основни въпроса: 1. запазването на тогавашния междусъюзнически контрол над Тракия и засилване ролята на Англия в него, и 2. предложения за покупки на стоки от Англия и инвестиране на английски капитали в минното дело на България. Въпреки настойчивата препоръка на Крейги да се разреши на Ал. Стамболийски да посети Лондон обаче лорд Кързон отговорил, че Стамболийски ще бъде приет в Лондон след ратифицирането на Ньойския договор /вж.: Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, vol. XII, London, 1962, p.388-389 /цит. по Вл. Топалов, пос. съч., с.271.

55 Lucien Graux, Histoire des violations du traité de paix, t.2, p.387.

56 The Daily Telegraph, The Times, The Morning Post и др. от 11.X.1920 г.

57 The Times от 12.X.1920 г. /цит. по В. Виновер, пос. съч.,

с.36.

58 Вл. Топалов, пос. съч., с.280, 282, 284, 301.

59 Пак там, с.277-278.

60 На 13 октомври 1920 г. на запитване от Лондон английският пълномощен министър в Атина Ръсел отговорил телеграфически, че Венизелос щял да приветствува едно посещение на Стамболийски в Турция и че възнамерявал да предложи на България при срещата си с него, освен Дедеагач, и достъп до солунското пристанище, при същите условия, при които това било разрешено на Югославия. /Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, vol. XII, London, 1962, p. 489 /цит. по Вл. Топалов, пос. съч., с.283/.

61 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.1380, л.71.

62 Пак там, л.88.

63 Б. Земеделско знаме от 4.II.1923 г.

64 Lucien - Graux, пос. съч., с.387.

65 Б. Работнически вестник, бр.162 от 22.I.1921 г., - уводна статия: "Мисията на министър Стамболийски".

66 Пак там, бр.138 от 20.XII.1920 г., уводна статия: "България в лигата на народите".

67 Б. Автономна Македония, бр.16 от 27.III.1921 г. - уводна статия: "Договорът за малцинствата".

68 Б румънско-югославския договор от юни 1921 г., с който се завършваше създаването на Малката Антанта, се предвиждаха мерки, които двете страни щели да предприемат в случай на "непровокирано нападение" от страна на България срещу една от договарящите се страни. Макар че Малката Антанта се замисляше като "санитарен кордон" от държави срещу Съветска Русия, антибългарската и антиунгарската насоченост на този съюз беше явна /А. А. Язькова, Малая Антанта в европейской политике 1918-1925 г., М., 1974, с.158-160/.

69 ЦДИА, ф.353, оп.1, а.е.243, л.73-74 - реч на Ал. Стамболийски при погребението на убития от автономистите министър на войната Ал. Димитров.

70 Б. Политика /Белград/ от 17.IV, 5, 7 и 8.V.1921 г.

71 В. Бистрицки, пос. съч., с.337-339; Кр. Манчев, В. Бистрицки, България и нейните съседи 1931-1939 г. Политически и дипломатически отношения, С., 1978, с.23 и сл.

72 Ил. Димитров, България в европейската политика между двете световни войни, в: България в света от древността до наши дни, т.2, С., 1979, с.170-172.
73 ЦДИА, ф.1067, оп.1, а.е.38, л.5.
74 В. Автономна Македония, бр.42 от 25.IX.1921 г., бр.44 от 8.X.1921 г., бр.45 от 15.X.1921 г.
75 ЦДИА, ф.1067, оп.1, а.е.38, л.5-6, 10-11.
76 Цит. по в. Автономна Македония, бр.36 от 15.VIII.1921 г.
77 В. Courrier de Gèneve, бр.216 от 10.IX.1921 г. /цит. по в. Автономна Македония, бр.41 от 17.IX.1921 г./
78 История на дипломацията, т.III, с.249-250, 263.
79 Кр. Манчев, В. Бистрицки, пос. съч., с.23.
80 Ил. Димитров, пос. съч., с.174.
81 Кр. Манчев, В. Бистрицки, пос. съч., с.24.
82 Г. Димитров, Предупредителен зов, в: Александър Стамболийски 1923-1948 г., С., 1949, с.5.
83 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.899, л.3.
84 В. И. Ленин, съч., т.33, с.119.
85 История на дипломацията, т.III, с.304.
86 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.899, л.12, 19.
87 Пак там, л.89, 141, 149; История на дипломацията, т.III, с.307.
88 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.899, л.126.
89 Пак там, ф.353, оп.1, а.е.243, л.25-30; в. Темпо от 6.III. 1922 г.; в. Ла сера дел кориере от 23.III.1922 г., където в статията "Окаяното положение в Македония" Македония се нарича "една нова Ирландия на Балканите" /пак там, л.62-65/.
90 Пак там, л.137.
91 Пак там, л.155.
92 Пак там, л.29.
93 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.899, л.167.
94 Пак там, л.199.
95 ЦДИА, ф.1067, оп.1, а.е.1, л.1.
96 Пак там, ф.176, оп.4, а.е.899, л.169-170.
97 В. Божинов, България на конференциите в Генуа и Лозана /1922-1923 г./, във: В чест на академик Христо Ан. Христов, изследвания по случай 60 години от рождението му, С., 1976,

с.317, 319.
97 Материалы Генуэзской конференции, Л., 1922, с.67.
98 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2308, л.106-108.
100 Пак там, ф. 353, оп.1, а.е.278, л.3.
101 Пак там, ф.1067, оп.2, а.е.7, л.1-6 /документът е на френски език/.
102 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2308, л.84.
103 История на дипломацията, т.III, с.325.
104 ЦДИА, ф.353, оп.1, а.е.278 л.5.
105 Пак там, ф.1067, оп.1, а.е.5, л.25, 26.
106 Пак там, оп.2, а.е.7, л.1-6 /документът е на френски език/.
107 След речта на унгарския представител по въпроса за малцинствата, ал. Стамболийски: "сливана душа, който ще ръководи тази конференция и ще отречтира незабавно в нова а международна атмосфера". Изказванията му по въпро е за малцинствата се посрещнали добре, с изключение на страните от Малката Антанта, които "взеха незабавно отбранително положение" /ЦДИА, ф.353, оп.1, а.е.278, л.3/.
108 По време на земеделския режим бяха изразходвани 150 милиона лева за настаняване на бежанците и обезпечаване поминъка им. /вж.: Г. Е. Димитров, Бежанският проблем при управлението на БЗНС /1920-1923 г./, сп. Исторически преглед, 1979, кн.1, с.50-68/.
109 ЦДИА, ф.1067, оп.2, а.е.7, л.2, 6; ф.353, оп.1, а.е.278, л.5.
110 ЦДИА, ф.1067, оп.1, а.е.5, л.1, 5.
111 Пак там, л.3, 6.
112 Пак там, ф.176, оп.4, а.е.2308, л.117-118.
113 Пак там, л.123-124.
114 Пак там, а.е.1396, л.201-202, 203.
115 Пак там, а.е.2308, л.320.
116 ЦДИА, ф.353, оп.1, а.е.278, л.14.
117 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2308, л.21-27; ф.1067, оп.1, а.е.4, л.1-7; ф.353, оп.1, а.е.278, л.92-98.
118 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2370, л.17-21; а.е.1396, л.254-257; ф.353, оп.1, а.е.278, л.50-53; ф.1067, оп.1, а.е.4, л.9-11; сравни: В. Божинов, пос. съч., с.320-321.
119 ЦДИА, ф.353, оп.1, а.е.278, л.50.

120 Пак там, л.52.
121 Пак там, л.53.
122 Пак там, л.90.
123 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2308, л.125, 129; ф.353, оп.1, а.е.278, л.90; ф.135, оп.1, а.е.91, л.29-30; в. Македония, бр. 210 от 26.IV.1922 г.
124 Г. Димитров, Задачите на синдикалното движение, съч. т.6, С., 1953, с.199.
125 ЦДИА, ф.353, оп.1, а.е.278, л.24.
126 Пак там, ф.1067, оп.1, а.е.1, л.7; ф.176, оп.4, а.е.2370, л.15.
127 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2308, л.113.
128 Пак там, а.е.1396, л.197, 208 /цит. по: В. Божинов, пос. съч., с.321/.
129 В. Земеделско знаме от 14.I.1923 г.
130 Според италианското списание "Вита Италиана" /от 25 юни 1922 г./, македонският въпрос се явил на Генуезката конференция освен чрез меморандума на Съюза на македонските братства в България, и с една бележка на Чичерин срещу сръбското потисничество в Македония. И ако на първия не се отговорило, то на бележката на Чичерин югославският представител Кумани "отговори по балкански, че македонците са сърби и че Македония желаела да се присъедини към Югославия. И всичко се свърши". /Цит. по: в. Македония, бр.227 от 1.VII.1922 г./.
131 А. А. Язькова, пос. съч., с.229.
132 ЦПА, ф.1, оп.1, а.е.17, л.3.
133 Пак там, а.е.20, л.32.
134 Д-р Б. Д. Кесяков, Принос към дипломатическата история на България, т.II, С., 1926, с.31.
135 Ив. Алтънов, Източният въпрос и Нова Турция..., с.194-223.
136 М. Куманов, пос. съч., с.193; З. Мичева, пос. съч., с.16.
137 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.899, л.99.
138 Пак там, л.141.
139 А. А. Язькова, пос. съч., с.212-213; К. Палешутски, Македонският въпрос в буржоазна Югославия, служебно издание на ИИ на БКП при ЦК на БКП, С., 1980.

140 The Morning Post от 15.VII.1922 г.;The Observer от 24.VII. 1922 г. /цит. по: В. Биновер, пос. съч., с.39/.
141 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2370, л.15.
142 Пак там, л.5.
143 История на дипломацията, т.III, с.364-365; В. Божинов, пос. съч., с.322-323.
144 ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.334, л.1.
145 Пак там, а.е.878, л.2.
146 Пак там, л.3.
147 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.1396, л.2; Ст. Великов, пос. съч., с.384, 386; М. Петров, Ст. Стефанова, пос. съч., с.15.
148 К. Аврамовски, пос. съч., с.86.
149 В. Политика /Белград/, бр. 5208 от 23.X.1922 г.; бр. 5220 от 4.XI.1922 г.; бр.5221 от 5.XI.1922 г. /цит. по: М. Куманов, пос. съч., с.194/.
150 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.1396, л.2. Чрез Нишката спогодба през март 1923 г. тази комисия приключи успешно своята работа. Това несъмнено бе голям успех за миролюбивата външна политика на земеделското правителство /вж : М. Куманов, Нишката спогодба от 1923 г., сп Векове, 19?2, кн.5, с.42-43/.
151 В. Божинов, пос. съч., с.324.
152 Ил. Димитров, Фашистка Италия и ВМРО, в: България и европейските страни през XIX - XX в., С., 1975, с.245. Вероятно, като държеше сметка за тези антиюгославски настроения у италианската фашистка дипломация, Ал. Стамболийски след пристигането си в Лозана писа до Б. Мусолини и има среща с него, надявайки се да си осигури италианска подкрепа на българското искане за излаз на Егея. В писмото се изказваше увереност, че "приятелски настроена Италия", която имаше първо място в българския внос, щяла да се застъпи за българското искане /ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2307, л.23-24/.
153 История на дипломацията, т.III, с.368-388.
154 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2307, л.44.
155 Пак там, л.45-46.
156 Пак там, а.е.1396, л.84.
157 Пак там, а.е.2307, л.110.
158 Пак там, а.е.1396, л.79.

159 Пак там, а.е.2307, л.168, 176-177.

160 Пак там, л.147 – телеграма на пълномощния министър Дупаринов от 30.XI.1922 г.; а.е.1396, л.130-131 – писмо на Дупаринов от Прага до Ал. Стамболийски с дата 5.XII.1922 г.; уведомява го за разговор с президента Масарик, когото молил за съдействие за сближение със сърбите. Чехословашкият президент останал доволен от уверенията на Дупаринов, че за българите македонският въпрос не съществувал. "Ние можем да говорим за македонския въпрос дотолкова, доколкото би могло да се извършува една амнистия на напластения у нас македонски български елемент и връщането му по родните места, – му казал Дупаринов, – за реванш не мечтаем. Ние ви цена и добри съседски отношения със сърбите желаем".

161 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.1396, л.64, 65.

162 Сравни В. Бочилов, пос. съч., с.326.

163 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.1396, л.99.

164 Пак там, л.133.

165 Пак там, а.е.2304, л.8-10.

166 На България се предложи нищо земя до Дедеагач от три квадратни километра, лишена обаче от всяка свободна съединителна връзка с останалата ѝ територия. България отказа и изрази протест срещу отстъпването на Западна Тракия на Гърция /Ив. Алтънов, Тракийският въпрос след войната, сп. Демократически преглед, 1924, кн.3, с.204/.

167 ЦДИА, ф.176, оп.4 а.е.2304, л.18-19.

168 Пак там, л.11.

169 Съветската делегация не участвуваше в заседанията за границите в Тракия.

170 ЦДИА, ф.176 оп.21, а.е.2309, л.3.

171 Пак там, л.4; вж. в. Морнинг пост от 20.I.1923 г. – в статията "Тракийските граници" вестникът се обявяваше за автономия на Западна Тракия с права на България върху железопътната линия по р. Марица и място за пристанище на Дедеагач.

172 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.1396, л.55.

173 Ив. Алтънов, пос. съч., с.204.

174 В. Божинов, пос. съч., с.327-328.
175 В. Македония, брой 270 от 13.XII.1922 г.
176 Ив. Алтънов, Източният въпрос и Нова Турция ..., с.344.
177 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.1396, л.35 - телеграма от Париж.
178 Пак там, л.166-167; М. Петров, Ст. Стефанова, пос. съч., с.10.
179 В. Божинов, пос. съч., с.331.
180 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2304, л.103.
181 По този въпрос интерес представлява лично-поверително писмо на българския генерален консул в Одрин до Ал. Стамболийски с дата 23 февруари 1923 г. Консулът уведомяваше министър-председателя за интересния си разговор с Кемал Паша, станал на 28 януари 1923 г. Пред ръководителя на турската революция българският консул изложил, по поръка на своето правителство, следните въпроси:

- Турция да окаже дипломатическа подкрепа на българската теза за Западна Тракия;

- да се възстановят най-либерални търговски отношения между двете страни;

- Турция да се съгласи да приеме поне част от българските източнотракийски бежанци. /В България живеели 800 хиляди турци и тя не се страхувала от тях. Защо Турция трябвало да се страхува от няколко десетки хиляди българи в "почти запустялата" Източна Тракия? - запитал българският консул/;

- по екзархийския въпрос - екзархът и халифът се застъпвали за правата на българското и на турското население в Македония. Да се засилел авторитетът на Екзархията, в противовес на гръцката патриаршия.

"Кемал паша търпеливо и спокойно ме изслуша - съобщава консулът. - Нам ни е нужен един приятелски народ на Балканите ... Една дружба между двата народа ще направи нас и вас по-силни и независими". И изявил готовност, щом се уредят дипломатическите отношения, да започнат преговори по изложените от консула въпроси.

Това добро разположение на Кемал паша към българските предложения дали основание на консула да посъветва българското правителство "да използува психологическият мо-

мент , за да се уредели всички висящи въпроси с Турция /ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.888, л.1-12/. Свалянето от власт на земеделското правителство попречи за установяването на по-тесни връзки и добросъседски отношения между България и Турция.

182 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.1396, л.102.

183 Пак там, а.е.2307, л.156.

184 Ив. Алтънов, пос. съч., с.341.

185 Б. Освобождение, бр.1 от 6.IX.1923 г.

186 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2883, л.80-81.

187 В. Божинов, пос. съч., с.334.

188 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2370, л.11.

189 Пак там, л.15-16.

190 Г. В. Димитров, пос. съч., с.58-60.

191 Стенографски дневници на XX ОНС, I к. с., с.28-29 - реч на Ал. Стамболийски.

192 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.1396, л.51.

193 Л. Куманов, Нишката спогодба 1923 г., сп. Векове, 1973, кн.5; З. Кичева, пос. съч., с.17; Е. Петров, Ст. Стефанова, пос. съч., с.16.

194 Стенографски дневници на XIX ОНС, III к. с., С., 1926, с.331.

195 В. Божинов, пос. съч., с.337.

196 История на дипломацията, т.III, с.386-387.

197 Memoriul D. lui Venizelos prezentat la conferinta de la Paris, Bucureşti, 1919, p.5, 26.

198 Herriot Eduard Pagin de journal, Bucureşti, 1958, p.235, /цит. по: Ст. Кисилиновски, пос. съч., с.64/.

199 Ив. Алтънов, пос. съч., с.162; А. Разбойников, пос. съч., с.37; П. Шатев, пос. съч., с.79-80.

Глава ТРЕТА: МАКЕДОНСКО-ЕГЕЙСКИЯТ ВЪПРОС И БЪЛГАРО-ГРЪЦКИТЕ ОТНОШЕНИЯ ВЪВ ВЪНШНАТА ПОЛИТИКА НА ДЕВЕТОЮНСКИЯ РЕЖИМ /9 ЮНИ 1923 – 4 ЯНУАРИ 1926 г./

1. Зачитането на следвоенните договори – основа на външната политика на новия режим

През нощта срещу 9 юни 1923 г., използувайки разединението на двете най-големи народни политически партии – БЗНС и БЗНС, обединените сили на българската реакционна буржоазия извършиха въоръжен военно-фашистки преврат. Законното правителство на Ал. Стамболийски, което се ползуваше с доверието на огромна част от народа, бе свалено насилствено от власт. Установи се ново правителство, начело с Александър Цанков.[1]

Чуждестранният буржоазен печат не се затрудни да констатира, че правителството на деветоюнските превратаджии е съставено от хора, произхождащи из средите на българската националистическа буржоазия. Затова то се посрещна с голяма враждебност в чужбина, особено в Югославия и във Франция. По границата на кралството с България бяха струпани значителни военни сили, а печатът откри яростна кампания срещу промените. Създаде се реална опасност от военна интервенция.[2]

Още рано сутринта на 9 юни 1923 г. Ал. Цанков изпрати бърза телеграма до правителствата на държавите от Съглашението и на балканските страни, с която ги уведомяваше, че новото правителство няма да отхвърли нито едно от задълженията на страната, поети от Ал. Стамболийски. Особено се подчертаваше стремежът към подобряване на отношенията с всички, главно със съседите на България.[3]

Скоро чуждестранните политически наблюдатели забелязаха тенденциите за външно-политическа ориентация на България към Англия и Италия. През първите дни след преврата поддръжници на новия режим препоръчваха на министъра на външните работи Хр. Калфов, България да води "еластична политика" спрямо Франция и с всички други големи страни. Единствено с Англия трябвало да се прави "реална и далновидна" политика, защото само с нейна помощ можело да се решат някои външно-политически искания на България.[4]

Новата външно-политическа ориентация на България не остана тайна за управляващите среди в Югославия. Макар и да се страхуваше от бъдещи усложнения от страна на източната си съседка, въпреки опитите да се осигури дипломатическа подкрепа, усилията на кралското правителство за интервенция в България завършиха безуспешно. Главната причина за това беше категоричната съпротива на правителствата в Лондон и Рим. И за Франция промяната в България беше само вътрешен кабинетен проблем, който не дава основание за каквато и да била външна военна намеса.

Уверенията в миролюбие, които новият министър-председател Ал. Цанков изказа пред дипломатическите представители в София и – чрез българските дипломати – пред съответните външни министерства, допринесоха значително за избягване на външнополитически усложнения, толкова неприятни и опасни за новия политически режим.

С готовността, с която правителството се включи в борба срещу българското комунистическо движение и в антисъветския империалистически фронт се обяснява подкрепата на Англия и Италия на новия режим. Управляващите среди на тези страни обаче имаха и други важни съображения за подкрепа. Противоречията, които съществуваха между Англия и Франция – по хегемонията в Европа, между Италия и Югославия – по важни териториални въпроси и за сфери на влияние на Балканите – в значителна степен смекчиха противодействието на западната ни съседка.[5]

Както се съобщаваше от легацията в Париж до Хр. Калфов, намесата на сърбите била "на косъм": 5 пехотни и 2 кавалерийски полка с 30 оръдия били готови на границата; 3 гръцки дивизии също "следели събитията". Сам Поанкаре дал тази информация и нямаше никакви основания да се съмняват в достоверността на изложените в нея факти.[6]

Безуспешен остана и повторният опит на правителството на Н. Пашич да се намеси във вътрешните работи на България през септември 1923 г., когато влошаването на двустранните отношения стигна кулминационната си точка. За това безспорно допринесе и готовността на новото българско правителство да прави отстъпки в смесената българо-югославска комисия през октомври – ноември 1923 г.

Комисията, която продължи работата на Нишката конференция, подписа 3 конвенции. С тях България поемаше големи финансови задължения, които облагодетелствуваха западната й съседка. И тези отстъпки обаче не промениха отношението на кралството към новия режим в България.[7] Подписаните конвенции и направените от България отстъпки се разглеждаха в Белград само като "тенденции" за възстановяване на нормалните отношения между двете страни.[8]

Тактиката на управляващата югославска буржоазия беше да поддържа постоянно напрежение в междусъседските отношения и да представя пред света България като единствено виновна за всичко. В същото време Югославия по най-брутален начин се стремеше да играе ролята на арбитър в отношенията на България с другите й съседи и с великите сили, и се страхуваше от всякакво нейно споразумение, особено по положението на българските малцинства в тези страни.[9]

В действителност новите управници на България, бяха далеч от това да водят политика на реванш и насилие спрямо съседни страни. Обвиненията в ревизионизъм и особено в реваншизъм по отношение на съседите нямаха основание. Определението, че Цанковото правителство идвало "да възкреси шовинистично-реваншистката политика на Фердинанд",[10] не отговаря на истината.

Дълбоката вътрешна убеденост в невъзможността да се поставят реваншистки цели намираше подчертан неведнократен израз в различни изявления на правителствените ръководители по външно-политически въпроси. "Няма никакви причини за външни безпокойства, ... съседите ни нямат никакво основание да се тревожат от някаква мнима войнственост на България" - заяви Ал. Цанков пред журналисти, изтъквайки, че борбата против комунизма, която неговото правителство водело, имала не само вътрешно, но и външно-"балканско, а може би и международно значение".[11]

В същото време обикалящият Европа министър на външните работи Хр. Калфов пропагандираше лоялността на България спрямо съседите й, надявайки се с това да спечели покровителството на великите сили и благоразположението на съседите към новия режим.[12] Неведнократно беше подчертавано намерението на

правителството да зачита строго мирните договори и точно да изпълнява задълженията на България, произтичащи от тях.

Същевременно в своята платформа Демократическият сговор[13] заявяваше, че въпросите на мирните договори се свеждат "прилагането на клаузите за националните малцинства и един обезпечен палав към свободното Егейско море".[14] И по тези два външнополитически въпроси, следователно, новото правителство след 9 юни 1923 г. не излизаше извън рамките на външната политика на предишното земеделско правителство.

Проблемата за признаване правата на малцинствата стана любима тема във външнополитическите изяви на деветоюнските управници. Тя се застъпваше широко както в изявленията на Хр. Калфов в чужбина,[15] така особено много в предизборните речи на министър-председателя и на други правителствени представители. Акцентуваше се на тежкото "морално положение", в което се намирал българският народ поради обстоятелството, че въпросът за закрила на малцинствата още не бил добил "онова правилно решение, което е тъй необходимо за умиротворяването на духовете".[16]

Подкрепата на Италия беше главната причина, която принуди югославските управляващи среди да се примирят със станалите в България правителствени промени. Неукрепналото външнополитическо положение на Гърция след поражението ѝ в Мала Азия и нейното нестабилно вътрешно положение не ѝ позволи да изпрати протестна нота до България във връзка с деветоюнския преврат. Органите на Междусъюзническата контролна комисия също не откриха нарушение на Ньойския договор, което биха могли да използуват като повод за протест.[17] Класовата солидарност на буржоазията от всички страни и омразата ѝ към демократичните режими от типа на земеделския в България, се оказаха по-силни от страха пред една бъдеща реваншистка политика на новото правителство.

И в Гърция, както в останалите балкански държави, правителството обърна голямо внимание на промените в България. Докато обаче в Белград още от началото се отнесоха враждебно към новия политически режим,[18] а в Букурещ изразиха открита симпатия към него,[19] то в Атина заеха твърде противоречива позиция.

"Ние нямаме никаква причина да не даваме вяра на миро-

любивите декларации на българското правителство - се казваше в декларация на гръцкия министър-председател Гонатас, направена непосредствено след деветоюнския военно-фашистки преврат. - Уверени сме, че то не ще създава никакви безпокойства на Балканите".[20] Такъв бе духът и на декларацията, направена от гръцкия министър на външните работи на 12 юни 1923 г. пред българския пълномощен министър в Атина.[21]

През следващите дни, под натиск на Югославия, Гърция започна да променя позицията си спрямо правителствената смяна в България. Граничните постове по гръцко-българската граница бяха незабавно подсилени, макар че общото разположение на гръцката армия в Западна Тракия не се измени.[22] В гръцката политическа преса се започна силна идеологическа кампания против деветоюнското правителство и се призоваваше кабинетът на Гонатас да се намеси открито във вътрешните работи на България.[23]

Под влияние на Лондон обаче, гръцките управляващи кръгове бяха принудени да възприемат отново примирителска позиция. На 18 юни 1923 г. Гърция призна официално новата власт.[24] С това тя стана първата балканска държава, установила редовни дипломатически отношения с правителството на Ал. Цанков.[25]

Неуредените въпроси за правата на нашето малцинство в Гърция и за излаза на Егейско море не позволиха всестранно да се подобрят българо-гръцките отношения. Тъй като Западна Тракия бе отнета от България от силите на Съглашението и те й обещаваха излаза на Егея, новото правителство побърза да изрази становището си по този въпрос пред неприключилата още Лозанска конференция.

Ръководителят на българската делегация в Лозана Б. Мирфов получи инструкции от София да поддържа становището на бившето земеделско правителство. На 26 юни 1923 г. той направи декларация пред конференцията: "Българската делегация храни и няма да престане да храни надежда, че този въпрос /за излаза на България на Егейско море - б. м. Г. В. Д./ ще бъде разрешен в своята цялост по начин, отговарящ на справедливостта на духа на чл. 48 от Ньойския договор и нуждата от един практически изход на морето, осигурен и действително ефикасен."[26]

В този дух беше и апелът на министър-председателя Ал.

Цанков към правителствата на западните държави, съдържащ се в публичната му реч в София, в която излагаше програмата на своето правителство. Реакцията в Атина от тази реч на българския премиер изрази най-точно близкият до правителството в. "Полития": "подобни декларации от българска страна - каза вестникът - правят все по-трудно възстановяването на добрите отношения между двете държави".[27]

Новото правителство повдигаше въпроса за излаза на България на Егейско море и за положението на българските малцинства в съседните страни, като се позоваваше на Ньойския договор. Неговите искания, както исканията на предишното правителство, имала международно-правно основание. Преди приключването на Лозанската конференция Хр. Калфов направи изявления пред кореспондент на в. "Таймс", че България ще продължи да отстоява своето искане за излаз на Егейско море, основавайки се на постановленията на Ньойския договор.[28]

Като се придържаше строго към мирните договори, новото правителство се надяваше да получи подкрепата на Лондон. Надеждите му обаче останаха напразни. На Лозанската конференция английското правителство подкрепи изцяло Гърция. Исканията на България за излаз на Егейско море не се удовлетвориха.[29]

Спрямо Гърция правителството на Цанков водеше политика на помирение, продиктувана от желание за добросъседство. Показателно беше поведението на Цанковото правителство през август - септември 1923 г. спрямо възникналия конфликт между Гърция и Италия.[30] Макар че се забеляза стремеж да се оневиняват италианските фашистки управници за действията им срещу Гърция, българското правителство подчертаваше необходимостта от мирен изход от възникналата криза и изразяваше волята си за поддържане на добросъседски отношения с Гърция.[31]

Масовото интернирване на българи от Западна Тракия из островите на Егейско и Средиземно море и във вътрешността на Гърция послужи за повод на правителството да повдигне отново въпроса за положението на българското малцинство в Гърция. За да създаде по-благоприятно обществено мнение за себе си, то нареди на своята легация в Берн да съобщи на Главния секретар на ОН, че оттегля искането си за анкета по интернирванията на българи от страна на гръцките власти. Същевременно се изразя-

ваше надеждата, че гръцкото правителство, оценявайки по достойнство този "жест", ще изпълни обещанието си да възвърне интернираните и бежанците от Западна Тракия в родните им места.[32]

Панковото правителство възлагаше прекалено много надежди за подобряване съдбата на интернираните на мисията на д-р Нансен. То настояваше мисията да следи действията на гръцките власти и да държи, щото интернираните българи и бежанците да се възвърнат в родните им места.[33]

В речта си пред редовната септемврийска сесия на Обществото на народите през 1923 г. Хр. Калфов обоснова гледището на своето правителство, че защитата на малцинствата бил един от най-важните фактори за запазване на световния мир. Той възразяваше в случая въпроса за тежкото положение на българското малцинство в Гърция.[34]

Вземайки думата след него, гръцкият представител изрази задоволство от дотогавашната работа на смесената гръцко-българска комисия по размяна на населения.[35] Той подхвърли за първи път идеята да се възложи на тази комисия и контролът за защита на малцинствата в двете страни. Гръцкото правителство направи повторно декларация в този дух през октомври с. г., като наблегна, че смесената комисия следвало да има само права на съвещателен орган, т.е. тя да не може да взема каквито и да са практически мерки в защита на малцинствата.[36]

Привидното съгласие на гръцкото правителство да се възложи на международен орган, какъвто беше смесената комисия, да следи за правата на малцинствата, се налагаше от тактически съображения, продиктувани от тежкото вътрешно и международно положение на страната му. Целеше се да се отвлече вниманието на световната общественост от трагедията на българското население в Западна Тракия. От друга страна, принудена да приеме над 1 милион и 200 хиляди бежанци от Турция, гръцката управляваща буржоазия се нуждаеше от голям международен заем, който можеше да получи само с покровителство на Обществото на народите. Правителството в Атина беше принудено да се представя пред света като толерантно спрямо инородните населения в страната си, за да не се злепоставя пред онези среди на ОН, от които зависеше международният му заем за бежанците.[37]

Единственият "аргумент", с който правителството на Гърция, както и тези на Югославия и Румъния, обвиняваха България в реваншизъм, беше преминаването на т. нар. "чети - комитаджии" в териториите им. Чети понякога действително преминаваха през границите, но те не се организираха и ни най-малко се изпращаха от българските държавни власти. Българското правителство неведнъж официално беше посочвало безсилието си да предотврати преминаването или опровергаваше фалшивите обвинения, че такива чети въобще са преминавали през границите.[38]

По повод на колективна нота на правителствата на съседните държави, с която те "протестираха" пред България за четите, правителството на Цанков подготви изложение до Главния секретар на Обществото на народите. В него се предлагаха и мерки да се намали напрежението между България и нейните съседи. След като се отхвърляха обвиненията за въоръжените чети като нестоварящи на действителните факти и съставени тенденциозно и се изтъкваше невъзможността на българската държава да предотвратява преминаването на такива чети поради малочислеността на граничната й стража, се предлагаше ОН да организира анкета по антибългарските обвинения. Правителството на Цанков изразяваше готовност да предприеме и всички други препоръчани от Съвета на ОН мерки в тази насока.[39] Тези, както и други негови предложения обаче останаха без последствие.

Заточените западнотракийски българи, се намираха в окаяно положение, когато под натиск на световното обществено мнение органите на гръцката държавна власт бяха принудени да ги върнат в родните им места. Изпратеният от д-р Нансен полковник Трелоар да проучи на място нуждите на върнатите българи действуваше толкова мудно и бавно, че предизвика възмущение у българското правителство.[40] Смесената гръцко-българска комисия, която обходи местата на интернираните, направи действително настоятелни постъпки пред местните власти, но "да се избавят тия нещастници от гладна смърт, трябвало постоянно да се настоява пред гръцкото правителство".[41]

В писмо до българската легация в Атина от 26 октомври 1923 г. Хр. Калфов, като посочваше, че българите нямали никаква вяра в обещанията на гръцките власти и искали масово да се изселят, посочваше задача легацията да настоява и да моли за на-

места на другите пълномощни министри, освен френския. Особено се настояваше да се издействува веднага разрешение за избягалите в България да се завърнат в родните си места, преди да е настъпила зимата.[42]

В телеграма до българската легация в Берн от 20 ноември Хр. Калфов отново говори, че положението на интернираните и върнати в родните им места българи продължавало да бъде критично. Те масово се готвели да бягат в България поради това, че въпреки обещанията, гръцкото правителство не било направило нищо да им възстанови старото положение, а ги оставяло на произвола на съдбата. В телеграмата се казваше, че правителството свързва съгласието си да се прилага конвенцията за доброволно изселване за Западна Тракия с предварителното условие "да се създаде там едно положение, при което те /българите - б. м. Г.Б.Д./ да могат свободно да решават дали да се възползуват от конвенцията или не".[43]

Тежкото положение на завърналите се от заточение българи от Западна Тракия се потвърждаваше и в официалния доклад на Трелоар. Изтъкваше се, че то можело още повече да се влоши, ако не се вземели незабавно мерки.[44]

Правителството на Ал. Панков се застъпваше и настояваше тогава поне част от бежанците от Западна Тракия да се завърнат в родните си места. Гръцката легация в София обаче, като изпълняваше указанията на своето правителство, отказваше да им издава входни визи. Това принуди Хр. Калфов да нареди на българската легация в Атина да направи необходимите постъпки пред гръцкото правителство. "В противен случай изтъкнете - се казваше в телеграмата на министъра от 30 октомври 1923 г., - че българското правителство ..., ще бъде заставено да отнесе тоя въпрос на друго място за разрешение".[45]

Няколко дни по-късно в поредна телеграма Хр. Калфов отново посочваше, че "желанията" за изселване на западнотракийските българи били резултат на тежкото им положение. Напротив - се казваше в телеграмата - много от избягалите в България непрестанно правели постъпки да се завърнат, но гръцката легация в София отказва да им издаде визи.[46]

Българското правителство потърси и намесата на смесената гръцко-българска комисия, за да се осигури на българите

от Западна Тракия сносно положение, позволяващо им свободно да решат дали да се изселят в България или не. "Докато това не стане, правителството настоява да се преустанови прилагането на конвенцията в Западна Тракия" - се казваше в телеграма на Хр. Калфов от 19 ноември 1923 г. до българската легация в Атина.[47]

Примирителска беше и речта на Ал. Цанков пред Народното събрание на 28 декември 1923 г., в която той изложи принципите на външната политика на образуваното след ноемврийските парламентарни избори правителство. Според министър-председателя, България била единствената страна, която изпълнявала договора за мир. В речта се пледираше да се зачитат, макар и малкото права, които мирните договори давали на България по отношение малцинствата в съседните страни.

Говорейки по малцинствения въпрос, Ал. Цанков засегна и българо-югославските отношения. Като условие за тяхното заздравяване той постави искането за "едно по-друго отнасяне с нашите съотечественици в сръбските земи". Ставаше дума за националните права и свободи на македонските българи. Само по този път, изтъкваше Ал. Цанков, "Македония от някогашна ябълка на раздора, ще се обърне в звено, което ще свърже тези две страни".

По отношение на Гърция Ал. Цанков изказа надеждата, че с нея можело да се разберем, "да бъдем в добри приятелски отношения". Той наблягаше главно на общата изгода и необходимост от стокообмен на селскостопански произведения между двете страни. Поставяйки отново въпроса за български излаз на Егейско море, министър-председателят изказа надежда, че за разбирателство и по този въпрос щели да допринесат твърде много и силите, които покровителствували мира и спокойствието на Балканския полуостров.

Ал. Цанков повдигна в своята реч и въпросът за редовна наборна армия. Той подчертаваше, че правителството му нямало намерение да води авантюристична военна политика, а щяло да отстоява интересите на България единствено по миролюбив начин. За осъществяването на желаната по мирен път ревизия на несправедливия Ньойски договор и Цанковото правителство разчиташе на благоволението и подкрепата на великите сили.[48]

Речта на Ал. Панков предизвика голяма тревога в Белград. Телеграфната агенция "Авала" я охарактеризира като "истинска провокация" спрямо Югославия,[49] а някои белградски вестници, коментирайки пасажа за положението на българското население в Македония, "откриха" в него стремеж за присъединяване на Македония към България.[50] Нито постъпките на К. Бакарджски, нито успокоителните статии в българския печат, нито дори личните разяснения на Н. Пашич успокоха белградското правителство.[51] Външният министър М. Йовичич в изявления пред журналисти оцени речта на Ал. Панков като израз на "незачитане" на мирните договори от страна на България. Използувайки за удобен повод тази реч на Ал. Панков, правителството на Югославия заговори отново пред съюзниците си от Малката Антанта за "голямата опасност" за мира.

"Алармата" на югославското правителство обаче не намери подкрепа в средите на Обществото на народите. Дори Главният секретар на организацията изказа мнение, че се "прекалява" с обвиненията срещу България.[52]

Явиха се и защитници на България. От Лондон посъветваха българското правителство да отнесе въпроса за малцинствата в посланическата конференция в Париж.[53] Италианският вестник "Кориере д'Италия", заемайки отрицателно становище спрямо вдигнатия от Белград шум, изтъкване да не забравят в Югославия факта, че в Европа имало кой да се грижи за запазването на мира, за да не се позволявало той да бъде нарушен от българите.[54]

Позицията на Лондон и Рим, продиктувана от симпатии към сговористкия режим в България и от конкретни външнополитически сметки, заедно с нежеланието на съюзниците на Белград в Малката Антанта да подкрепят Югославия, се оказа решаваща, щото правителството на Н. Пашич да ограничи враждебните си действия срещу Панковото правителство във формите на печатната атака.[55]

През втората половина на януари 1924 г. в Европа станаха политически събития, които се отразиха и върху отношенията между България и Югославия. Два дни след подписване на френско-чехословашки договор за приятелство, с дипломатическа подкрепа на Лондон Италия приключи успешно започналите от лятото на 1923 година преговори с Югославия. На 27 януари 1924 г. двете страни подписаха договор за неутралитет и конвенция за при-

съединяване на гр. Фиуме /Риека/ към Италия. Те се обявяваха за запазване на статуквото, установено с мирните договори.[56] По този начин Италия постигна значителен дипломатически успех, добивайки възможност да укрепи своите позиции на адриатическия бряг.[57]

Тези промени в италианско-югославските отношения налагаха, както заяви Б. Мусолини на Г. Радев /български пълномощен министър в Рим/, България стриктно да защита сложеното статукво. Италия можела да подкрепя ефикасно България по интересуващ я въпрос само при условие, че последната поддържа добросъседски отношения с Югославия.[58] Подписването на италианско-югославския договор даде основание на авторитетния френски в. "Тан" да отбележи, че в бъдеще югославското кралство щяло да има "свободни ръце" спрямо българите.[59] Английският в. "Морнинг пост" пък писа по този повод: "Сега, когато опасността от запад е отстранена със сключването на договора с Италия, шовинистическото радикално правителство /на Н. Пашич - о. р./ щяло да е в благоприятно положение да приведе в изпълнение плановете си за пълно господство на Балканите".[60]

Такива коментарии за подписания италианско-югославски договор имаше и в белградския печат. Срещаха се твърдения, че макар се вярвало на искреността на Италия, нищо вече не би могло да попречи на югославското правителство да прибегне до по-радикални мерки срещу България.[61]

Действително, от началото на февруари 1924 г. правителството на Югославия водеше по-твърда политика спрямо България. Предприе се шумна печатна кампания по повод на т. нар. "комитадски", които от територията на България заплашвали сигурността на кралството. Настроението се нагнетяваше, че предстояло някакво "пролетно навлизане на комити" и се подготвяло въстание в Македония. В Лондон се разпространи в 4000 екземпляра пропагандна брошура на д-р Т. Йованович, чрез която на дипломати и журналисти се натрапваше тезата, че няма проблем за българско национално малцинство в Югославия, а само за навлизащи от България комити.[62] Особено чувствителни бяха тогава политическите и журналистическите среди в Белград към изявленията на официални представители на английското лейбъристко правителство, че в Македония живее българско малцинство.[63]

През февруари - март 1924 г. отношенията между двете съседни страни отново се влошиха. Югославският пълномощен министър в Париж Спалайкович направи изявления пред в. "Матен": положението на Балканите ставало отново обезпокоително; българските комитаджии се готвели да нахлуят в кралството, но неговата армия щяла да съумее да осуети тези безсмислени планове; страната му не можела да търпи повече едно положение, позволяващо на България да нарушава периодически мира в Южна Сърбия.[64]

Отново се намесиха западни сили. Френското правителство предприе мерки за охлаждане страстите на своя балкански съюзник и за възпирането му от авантюристични действия. То побърза да посъветва и сговористкото правителство в София да предприеме по-ефикасни мерки срещу автономистката организация, за да предотврати каквато и да бил повод за действия от страна на Белград.[65]

Обвиненията срещу България принудиха правителството да вземе мерки за неутрализирането им. В Лондон беше изпратена специална мисия, която даде "компетентни осветления по всички български и балкански въпроси" на английската политическа общественост.[66] Недоверието в Югославия към правителството на Ал. Цанков идваше от това, че то беше дошло на власт с помощта на Военната лига и на "македонците" от ВМРО и почти винаги имаше пълната им подкрепа.[67]

Английското меродавно по близкоизточните въпроси списание "Нийр Ийст" в броя си от 24 февруари 1924 г. предупреждаваше правителството в Белград да се въздържа от каквито и да са действия против България.[68] И Франция, и Англия посъветваха сговористкото правителство да предприеме мерки против "размирниците" от ВМРО. Такива "приятелски съвети" бяха дадени и от Италия.

В резултат на предупрежденията и съветите, през началото на март последваха известните арести на второстепенни дейци на ВМРО в Кюстендилско и Петричко.[69] Тези мерки на сговористкото правителство обаче се оценяваха в Белград като недостатъчно ефикасни.[70] Управляващите югославски среди искаха да накарат правителотвото на Цанков да престане да се интересува от съдбата на българското население, живеещо в територия-

та на кралството. Отношенията между двете съседни държави си оставаха твърде хлавни и правителствата им се отнасяха едно към друго с голямо подозрение.[71]

Не по-добре се развиваха и българо-гръцките отношения, на преден план все повече излизаше малцинствено-бежанският въпрос. Българо-югославските отношения се отразяваха неблагоприятно и върху отношенията с южната ни съседка. Отпечатък даваше и положението, в което беше изпаднала Гърция след малоазиатското си поражение и след подписването на Лозанския мирен договор. Тя изживяваше тежка икономическа и вътрешно-политическа криза. Често сменяните се правителства се сблъскваха с трудни външни и вътрешни политически и социално-икономически проблеми. Задълженията по Севърския договор за правата на малцинствата, обтегнатите отношения с Албания поради гранични спорове, необходимостта да се преодоляват отрицателните последици от войната с Турция в областта на икономиката – всичко това задълбочаваше общата криза на гръцката държава.

През октомври 1923 г. в Гърция се водеше борба за власт. В Коринт против правителството избухна военен метеж начело с генерал Метаксас и редица други военноначалници.[72] Изпратените срещу тях войски начело с генерал Т. Пангалос и полковник Кандилас разбиха метежниците.[73] Тези събития говореха, че Гърция върви към установяване на военна диктатура.

Произведените на 16 декември 1923 г. парламентарни избори доведоха на власт правителство, което принуди крал Георги II да напусне страната. Чрез плебисцит през април 1924 г. Гърция беше провъзгласена за република.[74] Изпълнили своята мисия на спасител на буржоазното политическо и икономическо господство от една по-радикална революция, военните отново отстъпиха властта на партията на Ел. Венизелос.[75] Усилията на правителството се насочиха към укрепване позициите му в Егейска Македония и в Западна Тракия.[76]

През началото на 1924 г., когато исканият международен заем за настаняване на бежанците беше осигурен и дъмът около конфликта с Италия позатихна, в Гърция се забеляза "нов подход" по въпроса за покровителството на инородните малцинства. Държавните политически ръководители започнаха да твърдят, че Лозанският договор от 24 юли 1923 г., с който Гърция поемаше и

задължението за покровителство на малцинствата, съдържал "достатъчно гаранции" за покровителство,[77] т.е. не можело вече и дума да става за някакви разговори и нови споразумения по тези въпроси.

Разочарованието в София от позицията на Атина по малцинствения въпрос беше голямо. То намери израз в изложението на Хр. Калфов пред Народното събрание в началото на 1924 г. В речта си министърът аргументирано посочи тежкото положение, в което се намираше българското население в Гърция.[78]

В Атина незабавно се опитаха да опровергаят изнесените от Хр. Калфов факти. Министър-председателят Кафандарис в изявления пред представители на гръцкия печат отправи упрек към българското правителство, че с изявления като тези на Хр. Калфов, че се подпомагало установяването на добросъседски отношения и по-тесни връзки между двете съседни страни.[79]

Независимо от това поражението в малоазиатската авантюра и изживяваната след него вътрешно-политическа криза принудиха управляващите среди на Гърция за някои външно-политически компромиси, които се отразиха върху по-нататъшното развитие на българо-гръцките отношения. Характер на компромис имаше и допълнителният протокол към Лозанския договор от 24 юли 1923 г., с който се възобновяваше подписаният в Севър през август 1920 г. договор за покровителство на малцинствата в Гърция.[80]

Гръцките правителства се стремяха с подобни компромисни и временни отстъпки да излизат от неудобни международно-политически положения, да се представят пред външния свят като поборници за точното спазване и изпълняване на международните договори. В действителност правителството на Ал. Цанков до септември 1924 г. не успя да постигне никакви резултати по уреждане на малцинствено-бежанския въпрос с Гърция, въпреки че полагаше значителни усилия в тази насока.

2. Протоколът "Калфов - Политис"

На 24 юли 1924 г. в с. Търлис, Серско станаха трагични събития, които компрометираха Гърция. 19 арестувани българи бяха безпричинно избити по пътя за с. Горно Броди от съпровождащата ги гръцка военно-полицейска охрана. Този трагичен факт, който бе един от многото подобни, по указание на Секрета-

риата на Обществото на народите, бе старателно проучен и установен от смесената гръцко-българска комисия по прилагане на конвенцията за размяна на населения. Предстоеше той да бъде докладван в Съвета на ОН, а гръцкото правителство трябваше да даде неприятни за себе си обяснения.[81]

Гърция незабавно нареди на своя представител в Обществото на народите Никола Политис да направи декларация, че то е съгласно с настоятелното искане на България да се сключи специален договор с ОН за взаимно покровителство на малцинствата. Когато през септември с.г. се свика редовната сесия на международната организация и Хр. Калфов от името на своето правителство отново повдигна въпроса за положението на българските малцинства в съседните страни, Н. Политис, изпълнявайки дадените му от Атина инструкции, предложи България и Гърция да сключат /всяка поотделно/ с Главния секретар на ОН протоколи, по силата на които Обществото на народите да поеме покровителството на малцинствата в двете страни.

Междувременно, от 6 август 1924 г. влезе в сила Севърският договор за покровителство на малцинствата в Гърция, заедно с допълнителния протокол към Лозанския договор от юли 1923 г. Двата идентични протокола, които Н. Политис и Хр. Калфов подписаха от името на своите правителства и които останаха в историята на българо-гръцките отношения като женевски протокол "Калфов – Политис", имаха за цел да направят по-практично и сигурно приложението на Севърския договор за покровителство на малцинствата.[82]

Инициативата за започване на преговори по подписване на протокола "Калфов – Политис" изхождаше от българското правителство. С нея то целеше да осигури "надеждно покровителство" за българското население в Западна Тракия и Егейска Македония, все още много по-многобройно от гръцкото население в България.

Правителството на Ал. Цанков обаче си поставяше и други цели. То се стремеше да излезе от международната изолация, в която се намираше от момента на вземането на властта и особено след кървавия погром на Септемврийското въстание от 1923 г. Заедно с това, повдигайки и "решавайки" въпроса за правата на компактното българско население в Гърция, софийското правителство се надяваше да отвлече вниманието на народните

маси и на прогресивната общественост в света от вътрешно-политическите проблеми, от терора и беззаконията, на които бяха подложени прогресивните и смели синове на работническата класа, на селяните и на интелигенцията на България.

Голяма роля играеше и стремежът на правителството подобрените българо-гръцки отношения да бъдат за сметка на гръцко-югославските отношения, да се подсилят противоречията между Гърция и Югославия. Не беше без значение и скритият стремеж на управляващата буржоазия да напомни чрез въпроса за малцинствата кому трябва да принадлежи Македония. Правителството на Ал. Цанков не успя да постигне нито една от тези цели.

Стремейки се към подписване на международен документ за покровителство на малцинствата, споворяското правителство оказа натиск върху Гърция чрез Обществото на народите. Особено активен беше министърът на външните работи Хр. Калфов по време на септемврийската сесия на ОН през 1924 г. Той разговаря няколко пъти с английския представител Гилберт Мърей - председател на комисията за покровителство на малцинствата, който му обещавал съдействие и подкрепа.[83]

Още на 4 септември 1924 г. по предложение на Г. Мърей представителят на Гърция Никола Политис прие по принцип направеното за втори път от България предложение за подписване на споразумение относно малцинствата. В събота или в понеделник щели да се съберат трите, за да подготвят конкретно проекта, съобщаваше с увереност Хр. Калфов в една от поредните си телеграми от Женева.[84] Започналите преговори за сключване на допълнително споразумение за покровителство на малцинствата бяха пряко признание, че конвенцията за доброволна размяна на населения между двете страни от 27 ноември 1919 г., въпреки насилственото й прилагане от страна на Гърция, до тогава все още не беше дала желаните резултати. Допълнителната спогодба за гарантиране правата и безопасното съществуване на малцинствата се налагаше поради наличието в Гърция на все още твърде многобройно българско население, което не желаеше "доброволно" да се изсели в България.

Външно-политическите трудности и изживяваната вътрешнополитическа и социално-икономическа криза принуждаваха Гърция към привидна отстъпчивост спрямо България. Гръцките управлява-

щи среди не искаха тогава въпросът за положението на българските малцинства на тяхна територия да се превърне в допълнителна трудност за страната им. България използуваше това, за да окаже натиск върху гръцкото правителство при започналите в Обществото на народите преговори.[85]

Преговорите завършиха с успех. Хр. Калфов съобщава, че Н. Политис се проявил като "доста примирителен".[86] Тази сговорчивост и изразената от гръцкия представител готовност да бъде подписан женевският протокол, се дължеше както на нестабилното външно и вътрешно-политическо положение на Гърция - резултат от неотдавнашното й поражение във войната с Турция, така и на неприятния отглас, предизвикан в световното обществено мнение от трагичните събития в с. Търлис. В онзи момент гръцкото правителство не желаеше да става обект на международни обвинения заради проявяване нетърпимост спрямо инородните малцинства, още повече, че тъкмо тогава нейното правителство отново искаше подкрепата на Обществото на народите за увеличаване на бежанския заем от 6 на 10 милиона лири стерлинги.[87]

Подписването на Женевския протокол стана на 29 септември 1924 г. в една от залите на седалището на ОН - при подходяща тържествена церемония. Н. Политис и Хр. Калфов, след като поставиха подписите си от името на представляваните от тях правителства, бяха приветствувани с "искрена радост" от представители на други държави. Протоколът се приемаше като важна реална придобивка за правата на малцинствата след Първата световна война.

По този повод пред Съвета на Обществото на народите говориха последователно Хр. Калфов, Н. Политис и Г. Мърей. "Всички делегати на Съвета /на ОН - б.а. Г.В.Д./ - заяви английският представител професор Г. Мърей, - схващат голямата важност на въпроса за малцинствата не само защото се касае за човешки страдания, а и защото той съставлява постоянна опасност за мира в Европа".[88] Както често се случваше тогава, средите на ОН оценяваха като голяма своя заслуга в укрепването на световния мир и най-малкото подобряване на отношенията между държавите.

В такъв дух бяха и последвалите коментари на журналистите. Буржоазният печат в България разглеждаше подписаните в Женева протоколи като начало на омиротворяване в отношенията

между България и Гърция, като пример за други държави при уреждане на взаимни спорове.[89] В тази насока тон дадоха изявленията на Хр. Калфов, направени пред кореспондент на в. "[illegible]".[90] И Н. Политис побърза да изрази надежда, че подписаните в Женева протоколи щели да турят край на съществуващите до тогава недоразумения между България и Гърция по твърде сложния и труден въпрос за малцинствата.[91]

Споразумението нямаше да се постигне без активната намеса на Обществото на народите. Негови ръководни дейци имаха преки заслуги за съставянето и успешното подписване на двата идентични протокола. Това се отнася особено за Главния секретар на ОН Дръмонд, за ръководителя на секцията за малцинствата Колбан и др. Те бяха предложени от българското правителство за царски ордени за заслуги към това "патриотично" дело.[92]

В действителност подписването на протокола "Калфов - Политис" отговаряше на тогавашните тенденции в политиката на Обществото на народите. Въпросът за гарантиране безопасността на установените с Версайските договори граници, "ред и сигурност" между държавите не слизаше от дневния ред на заседанията на разните органи на международната организация. Особено заинтересовани от това бяха Франция и покровителствуваните от нея по-малки държави.

На 2 октомври 1924 г. например, в обстановка на твърде голяма умишлено създавана журналистическа шумотевица, в Женева беше приет от Съвета на ОН т.нар. "Женевски протокол", нещо като "международен договор" за взаимно гарантиране на мира, "велика харта на мира", както го наричаха тогава. Изглежда, версайските мирни договори бяха достатъчно здрава гаранция за световния мир и затова авторите им прибягваха до нови допълнителни споразумения. С този протокол държавите, които го подписваха, тържествено се отказваха от войната като средство за разрешаване на междудържавните си спорове.[93] България беше една от първите държави, поставила подписа си под този документ и правителството на Ал. Цанков се гордееше с това.[94]

С протокола "Калфов - Политис" правителствата на Гърция и България тържествено заявиха пред Обществото на народите, че поставят в основата на своите взаимоотношения именно онези "високи идеи", от които се ръководеше и вдъхновяваше международна-

та организация по отношение на малцинствата.

Съдържанието на протокола "Калфов - Политис" се свеждаше до следното: възлагаше се на полковник А. С. Корф и на майор Мерсел де Роовер като представители на Съвета на ОН в смесената гръцко-българска комисия "да подпомагат гръцкото и българското правителство в покровителството на малцинствата, съобразно съществуващите международни договори".

Двамата представители на ОН поемаха функции на съвещателен орган на двете правителства по въпросите за малцинствата. Те трябваше да събират сведения, да получават лични и колективни молби от българското малцинство в Гърция и от гръцкото в България, да правят проверки и анкети по тях и да дават на правителствата "безпристрастни" мнения за решаването им. Предвиждаше се те да имат пълна свобода за действие при събиране на необходимата им информация по тези молби, оплаквания и анкети.

Двамата представители следваше да представят веднъж на 6 месеца на Главния секретар на ОН подробен доклад за дейността си. Това се преценяваше като достатъчна гаранция за изпълнение от страна на гръцкото и българското правителства на онези клаузи от Ньойския и Севърския договор, които се отнасяха до покровителството на малцинствата. На "неутралните" представители на ОН в комисията по такъв начин се възлагаше задачата да служат като помощни органи на двете правителства при прилагането на тези клаузи.[95]

Следователно, ръководните сили в Обществото на народите сметнаха за необходимо, наред със съществуващия контролен орган - Съветът на ОН - да създадат чрез протокола "Калфов - Политис" и допълнителен консултативен помощен орган по въпроса за малцинствата в двете балкански държави. На него се възлагаше задачата да осигурява сътрудничество между правителствата на тези държави по третирания в протокола въпрос.

Ръководителите на българската дипломация оцениха тогава подписването на протокола "Калфов - Политис" за свой голям успех. В изпратените от Женева телеграми Хр. Калфов изтъкваше, че този акт направил голямо впечатление в дипломатическите среди и се приемал като "първа решителна стъпка, извършвана от Обществото на народите, за гарантиране правата на малцинства-

та".[96] "Престижът на България се повдигна и доверието се значително засили" - съобщаваше той в друга телеграма.[97]

При дебатите в Народното събрание за ратифициране на този документ депутатите от правителственото мнозинство също го определяха за голям дипломатически успех. В протокола "Калфов - Политис" - изтъкна Ал. Малинов от името на Демократическата партия, "се говори за права на българската нация" и затова трябвало да се впише в положителния актив на правителството.[98]

Фактическото задоволство на българските управници идваше от друго. В изявления пред журналисти в Женева Хр. Калфов изтъкваше определени тенденции във външната политика на България във връзка с този документ. Протоколът "ще начертае пътя - казваше министърът пред журналистите, - по който трябва да бъде уреден във всички балкански държави този особено важен за мира и спокойствието на Балканския полуостров въпрос за малцинствата".[99]

Тази идея се разви от министър-председателя Ал. Цанков. Още в поздравителната си телеграма до Хр. Калфов по повод "големия дипломатически успех", постигнат в Женева, той пише: "Ний смятаме, че е намерена вече базата за уреждането на тая проблема /за малцинствата - б.а./ с останалите наши съседи. Дано само по-скоро дойде денят, когато и с тях ще може да се третира тоя важен и от съдбоносно значение за българския народ въпрос".[100]

Много по-откровен и ясен бе Ал. Цанков в голямата си реч пред Учредителния конгрес на Демократическия сговор. Женевският протокол "Калфов - Политис" признавал съществуването на българското население в Македония, от което логически следвало кому трябвало да принадлежи тази земя. Не било важно - изтъкна министър-председателят - дали този документ ще се приложи на практика, най-важното било признаването на българското малцинство, което по-рано се отричало.[101]

Следователно, ръководителите на българската буржоазна дипломация тогава не скриваха намеренията си да издействуват в бъдеще подобни международни признания и от другите съседни на България държави. "Ще се радвам - писа Хр. Калфов в една от поредните си телеграми от Женева, - ако това щастливо

начало /подчертано от автора – Г. В. Д./ ... бъде последвано и от другите балкански народи."[102] Тълкуване с такава тенденция направиха по много часа, конкретен начин и редица депутати от правителственото мнозинство в Народното събрание.[103]

Посочените основни съображения накараха управляващите буржоазни среди в България да побързат с одобряването на протокола "Калфов – Политис". И в доклада на Хр. Калфов, и в изказванията на правителствените депутати в парламента се развиваше идеята, че одобряването на протокола от страна на България щяло да постави в затруднено положение гръцкото правителство. Упражненият по този начин косвен натиск върху Гърция щял да я принуди също да побърза с одобряването на протокола.

Изразяваше се убеждението, че ако гръцкият парламент отхвърли този документ, жертви наистина щели да бъдат интересите на България. Това щяло да бъде обаче пряка обида преди всичко за Обществото на народите, защото задължението на гръцкото правителство по протокола било поето пред тази международна организация.[104] Най-ясно и пълно тези тенденции у управляващите среди на България изрази правителственият депутат Иван Каранджулов.[105]

Единствен от изказалите се депутати комунистът Тодор Страшимиров се обяви против предложението да бъде одобрен протоколът "Калфов – Политис". Той изтъкна, че с този документ правителствата на България и Гърция, със съдействието на Обществото на народите, се мъчели да заблудят обезправените малцинства, че се полагат някакви грижи за тях. Т.Страшимиров доказваше, че гръцките управляващи среди никога няма да изпълнят протокола, а Обществото на народите не ще им наложи каквито и да било санкции. Доказателство за това той виждаше в продължаващите насилия върху българското малцинство в Гърция и след подписването на протокола. Основания му давали и направените изявления от новия гръцки министър на външните работи Русос.[106]

Представителят на Българската комунистическа партия разглеждаше протокола "Калфов – Политис" само като демогогски ход на буржоазните правителства на България и Гърция, като средство за заблуждаване на народните маси. Тази оценка не беше правилна. Независимо от стремежите си "да печели авторитет", усилията на сговористкото правителство да се застъпва за обез-

правеното българско национално малцинство в Гърция допринасяйка за подобряване положението на това население. С протокола "Калфов - Политис" се целеше да се осигурят реални възможности за българите в Западна Тракия и в Егейска Македония да останат в родните си места и да водят там нормален човешки живот. А точно за това се застъпваше и Българската комунистическа партия. Противопоставянето й на разглеждания тук документ не беше целесъобразно. То не спомагаше за разширяване влиянието на партията сред широките народни маси при тогавашната сложна и трудна обстановка в България.

На 24 декември 1924 г. Народното събрание одобри Женевския протокол "Калфов - Политис". На 20 януари 1925 г. този документ беше утвърден с царски указ и обнародван в "Държавен вестник" от 5 февруари 1925 г.[107]

Изглежда, че възможностите за положително въздействие на документа върху българо-гръцките отношения предизвикаха първоначално благосклонното отношение към него и от страна на гръцката политическа общественост. Атинските вестници изразиха задоволство и надежда, че ще настъпи действително подобряване в отношенията между двете съседни страни.[108]

Първоначалният ентусиазъм, с който протоколът "Калфов - Политис" беше приет от българското буржоазно общество, скоро се замени със скептицизъм. Затова естествено спомагаше промененото отношение на Гърция към протокола, намерило израз първоначално в протакането, а по-късно и в отказа й да го одобри.

Някои вестници, особено на бежанските организации, остро критикуваха правителството на Ал. Цанков - Хр. Калфов, че не защитило достатъчно интересите на българското малцинство в Гърция. В. "Тракия" писа в уводна статия, че българските делегати вместо да насочат усилията си към анулиране на конвенцията за изселванията от 1919 г., подписали спогодба, която при съществуването на конвенцията не било нищо друго освен документ за покровителство само на гърците в България. Спогодбата се оценяваше за голям успех само на гръцкия представител Н. Политис, но не и на българската дипломация.[109]

Протоколът "Калфов - Политис" се приемаше за успех повече на Гърция, отколкото на България и от страна на някои български дипломатически представители. В един доклад на царската

легация в Атина до Министерството на външните работи и изповеданията се изказваше мнение, че той дал възможност на гръцкото правителство да отклони моралните обвинения от страна на България по повод кървавата драма в с. Търлис през юли 1924 г. и други подобни събития на редица места в Гърция спрямо българското население. Освен това подписването на протокола се използувало от гръцкото правителство, за да "парадира със своята толерантност спрямо инородните етнически елементи" и да има прецедент за отстояване правата на гърците в Северен Епир и в Цариград.[110]

В доклада се поставяше и въпросът за отношението на Югославия към гръцко-българския протокол. Гръцкото правителство се надявало, според авторите на доклада, че след подписване на протокола България щяла да постави въпроса и за българското малцинство в Югославия, в резултат на което неминуемо щели да се влошат българо-югославските отношения. От това гръцкото правителство несъмнено щяло да извлече косвена полза за себе си.[111]

Предвижданията на дипломатите от българската легация в Атина се потвърдиха в малко по-друга насока. Фактически стана така, че протоколът "Калфов - Политис", без да се отрази положително върху българо-югославските отношения, стана причина за рязко, макар и временно, влошаване на отношенията между Гърция и Югославия. Фактическото отхвърляне от гръцка страна на този документ беше резултат и на отношението на Югославия към него.

През разглеждания период, подържани от Англия и Франция, двете съседни на България страни се стремяха да утвърждават все повече традиционните си приятелски връзки на антибългарска основа. Свързваха ги общите интереси за запазване на следвоенното статукво.

Югославското правителство беше недоволно от сключения протокол за покровителство на малцинствата и го посрещна с неприязън. Като заявяваше, че се подкопавали позициите на страната му във Вардарска Македония, то намери в него прецедент, който можел да се използува от България за искането й да се признаят правата на малцинствата в кралството. Дори обещанията, които му даваше Главният секретар на Обществото на народите, че няма да се повдига въпрос за българско малцинство в "Южна Сърбия",

не го успокояваха.[112] Югославското правителство заявяваше, че съществуват международни договори по въпросите за малцинствата и нямало нужда от подобни протоколи. Затова то реши да се противопостави и фактически да осуети одобряването на този документ.

Като използува за повод подписването на гръцко-българския протокол "Калфов - Политис", през ноември 1924 г. правителството на Югославия денонсира едностранно съюзния "отбранителен" договор, подписан между Сърбия и Гърция на 19 май 1913 г. С този акт то упражни пряко давление върху отношението на гръцкото правителство към разглеждания протокол. Целта на управляващите буржоазни среди в кралството беше да се унищожи неудобният за тях прецедент, който се създаваше с гръцко-българското споразумение за взаимно покровителство на малцинствата.[113] "Подписвайки един специален договор с една държава, против която тя преди това беше сключила съюзен договор с нас, Гърция отегчава нашето положение на Балканите" - се казваше в югославската нота до гръцкото правителство, с която се обявяваше за недействителен договорът между двете страни от 1913 г.[114]

Този едностранен акт влоши рязко гръцко-югославските политически отношения. В дипломатическите среди се заговори за възможна агресия срещу Гърция от север. В Битоля и в Гевгели били съсредоточени значително количество югославски войски, заплашващи направлението към Солун. Гръцкото правителство, пред "застрашителната буря от север", сондира дори своя несменяем покровител - английското правителство, за да му окаже помощ и чрез дипломатически натиск да се предотврати възможното нахлуване.[115]

Правителството на Югославия не признаваше съществуването на българско население в своята страна. Като отричаше неоснователно наличието на българско население във Вардарска Македония, то отхвърляше и съществуването му в гръцката част на Македония. Признаването чрез протокола "Калфов - Политис" на славянското население в Егейска Македония за българско можеше да стане убедителен аргумент в полза на България, че във Вардарска Македония славянското население е също българско. На това буржоазното югославско правителство последователно и упо-

рито се противопоставяше. И през разглеждания период то водеше политика на терор против всички, които смятаха себе си за българи.[116]

Югославският министър на външните работи М. Маринкович заяви по този повод на гръцкия пълномощен министър в Белград: "Ние не желаем, нито можем да желаем да се осланяме единствено на оръжието за отбраната на сръбска Македония. За нас съществено е, щото никоя трета сила да не е способна да оспорва сръбския характер на тази територия. Затова догмата, че славянските жители на Македония са сърби, е основен принцип в нашата политика".

"Ние не можем да допуснем - продължил по-нататък югославският министър, - че на север от границата тези славяни са сърби, докато зад тази граница същите тези хора стават българи. Да се признае, че славяните от Воден и Лерин са българи, би значело да се разрушат главните основания на нашата политика по отношение на сръбска Македония. Това е основата на нашата политика и ако Гърция не би желала да ни подкрепи, тогава ние ще бъдем принудени, със съжаление, да променим тази база и да търсим едно споразумение с България чрез разделянето на гръцка Македония на сфери на влияние".[117]

дипломатическите среди в редица европейски столици, както и печатът в Белград и Атина, бяха единодушни, че именно протоколът "Калфов - Политис" беше действителната причина за едностранното денонсиране на съюзния сръбско-гръцки договор от 1913 г.[118] С този дипломатически ход правителството на кралството си подготви в същност почва за сключване на нов съюзен договор с Гърция - при значително по-добри перспективи за проникване към Солун.

Денонсирането на сръбско-гръцкия съюзен договор внесе нов елемент в българо-гръцките отношения. То съдействува за променяне на позициите на гръцките управляващи среди към протокола "Калфов - Политис". Скоро след посочения акт на югославското правителство, сред политическите и особено сред парламентарните среди на Гърция се заговори със съмнение за ползата, която страната им можела да има от този протокол. По страниците на буржоазния печат и сред депутатите от парламента започна кампания против одобряването на протокола.

Още на 21 ноември 1924 г. българската легация в Атина съобщи за тревожните симптоми, че гръцкото правителство можело и да не ратифицира този документ. Тя сигнализираше, че Англия и Франция дали съгласието си да се ревизира той в полза от Гърция назад.[119] Вече забелязваните надвисващите се буреносни облаци над хоризонта на българо-гръцките отношения. В същото време атинските вестници, като взеха повод от някои изказвания на български политици в пресата и в Народното събрание, в които протоколът "Калфов - Политис" се разглеждаше като косвено признание за българския етнически характер на Македония, открито започнаха да омаловажават този документ.[120]

Все повече се засилваха атаките против протокола от страна на определени парламентаристи и дипломатически дейци в Гърция. Оформяше се постепенно становище за неговото отхвърляне. Като най-главен аргумент за неговото отхвърляне се изтъкваше факта, че влизането в сила на този документ щяло да спре изселването на българите от Гърция, а това от своя страна щяло да затрудни сериозно настаняването на стотиците хиляди гръцки бежанци от Мала Азия, Източна Тракия и Кавказ.

Особено активни поддръжници на това становище бяха гръцките депутати от Македония, които открито поставиха въпроса за анулиране на протокола. Те изтъкваха, че този протокол, независимо от терканията, които предизвикал в отношенията с Югославия, рискувал да създаде "сериозни затруднения за настаняването на гръцките бежанци".[121]

В основата на тази позиция се поставяше стратегическата цел на гръцката буржоазия - да усвои трайно Егейска Македония и Западна Тракия и да ги превърне в неотнимаема част от територията на Гърция. Приказките за правата на малцинствата, предизвикани от външно-политически и вътрешни социално-икономически и политически конюнктурни съображения, целяха да отвличат вниманието на световната общественост от същността на въпросите за българските етнически малцинства, да се печели време, през което за се осъществява посочената стратегическа цел. Българската легация в Атина продължаваше да изпраща тревожни сведения за масово настаняване на гръцки бежанци в имотите на неизселили се още българи.[122]

Ожесточената кампания против одобряването на протокола

създаваше правителствени трудности на гръцкото правителство и на 7 декември 1924 г. то разпространи комюнике, в което подчертаваше, че не може да приеме публично разискване по този документ. В комюнието се казваше, че състоянието на международните отношения на страната налагало пълна въздържаност.[123] Това явно показваше, че съдбата на разглеждания протокол е вече решена. Последователно и методично се подготвяше окончателното му отхвърляне и пълният отказ на Гърция от него.

След това официозно комюнике на правителството, от което личеше отказът му да внесе протокола в парламента за одобрение, атаките против този документ продължиха с нова сила. На 12 декември 1924 г. група депутати отправиха запитване до министъра на външните работи по повод появилите се слухове, че след подписването на протокола "Калфов - Политис" част от българите в Гърция, подали вече декларации за населване в България, можели да си ги оттеглят. Депутатите питаха какво щяло да стане с гръцките бежанци, които "са започнали да се настаняват в имотите" на тези българи.[124] А настаняванията на гръцки бежанци в домовете на българи в Западна Тракия и Егейска Македония бяха широко разпространена практика. Гръцките власти бързаха да отнемат имотите на българите, за да ускорят прогонването им от родните места. По този начин се разгаряха националистически страсти у гръцкото население против българското.

Особено активен противник на протокола "Калфов - Политис" и "идеолог" на ожесточената борба против неговото одобряване беше бившият външен министър на Гърция Рендис.[125] Той използуваше протокола като желан повод, за да атакува правителството. Одобряването или отхвърлянето на разглеждания документ стана в Гърция удобен въпрос за разгаряне на вътрешнополитически страсти. Той зае важно място в политическия живот на страната и се превърна в център на борбите между политическите партии и течения по цялостната политика на правителството.

Стоворийското правителство се опита и пряко - /чрез прибързаното му одобряване от Народното събрание/ и косвено /по дипломатически път/ да повлияе на гръцките управляващи среди да не отхвърлят необмислено и с лека ръка този документ. Неговите дипломатически представители в Париж, Лондон, Прага, Рим и в други европейски столици се стремяха да осигурят морална под-

крепа в полза на протокола от страна на правителствата на държавите, при които бяха акредитирани. Целеше се да се склонят тези правителства да въздействуват върху гръцкото в желаната от България насока.

Пълномощният министър в Париж беше приет от Ларош – директор на политическия отдел при френското министерство на външните работи. На срещата той каза, че неприлагането на протокола от страна на Гърция щяло да причини нови масови изселвания и да влоши рязко материалното и политическото положение на българското население в Егейска Македония и в Западна Тракия. България не можела вече да поема нови бежанци, затова българското население в Гърция трябвало да си остане по старите места, като се гарантира чрез прилагането на разглеждания протокол нормалното му съществуване.[126]

При срещата му с Бенеш – тогава министър на външните работи в правителството на Чехословашката република – българският пълномощен министър Димитър Михалчев в Прага бил уверяван, че опитът на гърците да се откажат от поетите по протокола задължения нямало да мине без лоши последствия за тях. Бенеш изказал надеждата, че Обществото на народите ще упражни необходимото давление върху Гърция и тя ще бъде принудена да одобри този протокол.[127]

Още на 11 октомври 1924 г. пълномощният министър в Женева Д. Минков съобщаваше, че Колбан заминавал за Атина и щял да използува пребиваването си в гръцката столица, "за да въздействува за ефикасното прилагане на женевската спогодба".[128] През декември 1924 г. Главният секретар на ОН и Колбан – по информация на българската легация в Швейцария, натоварили гръцкия делегат /в ОН/ да предаде на гръцкото правителство, че Обществото на народите настоява Гърция да изпълни поетите задължения.[129]

Дипломатическите постъпки на българското правителство обаче не постигнаха някакви реални резултати. Навсякъде имало съгласие с българската теза и привидно съчувствие към справедливите искания на България, а в действителност нито посочените държави, нито ОН, предприеха каквито и да било мерки, с които да внушат на Гърция вярност и уважение към поставения от нейния представител подпис върху разглеждания международен документ.

В същото време органите на гръцката държавна власт последователно водеха правителствена политика на отказ от протокола и пълно асимилиране или прогонване на българското население.[130]

Критиките и нападките срещу протокола "Калфов - Политис" в гръцките политически ежедневници се засилваха. С наближаването на деня за обсъждане на този документ в парламента те ставаха все по-ожесточени. Постепенно острието им се насочваше пряко срещу Н. Политис, който бил главният виновник за подписването на този документ. Той уж се оставил да стане оръдие на българските интереси, отстъпил суверенните права на своята държава и ги подчинил на интересите на българското малцинство. Обвинението, че Н. Политис превишил дадените му пълномощия при подписването на протокола, стана основен "юридически" довод на неговите противници, за да бъде отхвърлен този документ. В парламента се подготвяха дебати, които не можеше да не доведат до постигането на тази цел.[131]

Наред с атаките вътре в страната, правителството на Гърция беше атакувано и от външни сили. Особено голям и целенасочен беше натискът от страна на югославското кралство, подстрекавано в този момент и от Италия, заинтересована от изостряне на обстановката на Балканите. От своя страна Англия, която много държеше на съюза между Белград и Атина, също внушаваше на гръцкото правителство да не бърза с одобряването на протокола.[132]

Както винаги дотогава, правителствата на съседните на България страни твърде много се съобразяваха с волята на своите западноевропейски империалистически покровители. И когато се решаваше съдбата на протокола "Калфов - Политис" те се намесиха грубо в междудържавните отношения на Балканите. Балканските правителства не можеха да решават самостоятелно нито един по-голям важен въпрос без чужда намеса. Балканският полуостров продължаваше да бъде важен район за интересите на империалистическите държави.

Притискано от вътре от опозицията, от вън от югославското кралство,[133] само неубедено в необходимостта от протокол "Калфов - Политис", гръцкото буржоазно правителство на Михалакопулос открито изяви своята несолидаризация с акта на предишното правителство. Целта, която се преследваше с подписването

на този документ - да се отвлече за момента вниманието на световната общественост и особено на България от конкретните факти за обезправяване на българското население в Гърция - бе вече постигната. Вече можеше протоколът да бъде отхвърлен.

Министър-председателят Михалокопулос пое инициативата в свои ръце. В декларация пред парламента той успокояваше противниците на протокола: макар и влязъл в сила от деня на подписването му, този документ фактически не действува. Едно било влизането в сила, а друго - прилагането му.[134] В изявления, направени след внасянето на протокола за одобрение, той изтъкваше, че правителството му не би смятало за акт на недоверие към себе си, ако парламентът даде отрицателен вот на този документ.[135]

Гръцкият буржоазен печат, основавайки се на тези и на други подобни изявления и декларации на отговорни политически личности, старателно подготвяше общественото мнение за отхвърляне на протокола. Тон даваше официозът на външното министерство в. "Месаже д'Атен". След като подчертаваше, че протоколът "Калфов - Политис" бил само една декларация, направена поотделно от България и Гърция пред Обществото на народите, а не двустранен договор между двете страни, вестникът обвиняваше българското правителство в нелоялност спрямо Гърция и в преследване на скрити цели с шума около този протокол. Като вземаше за повод посочената реч на Ал. Цанков пред конгреса на Демократическия сговор, в. "Месаже д'Атен" обвиняваше политическите ръководители на България в неискреност и обявяваше миролюбивите им декларации за фалшиви.

"Индеферентна към задълженията си, България ще прави стрела от всяко дърво, за да затруднява развитието на едно стабилно положение на нещата на Балканите... Женевският протокол е фактически нарушен от българското правителство. Дълг на Гърция е да се попита - излага целите си в. "Месаже д'Атен" - дали тя не ще денонсира един акт, чийто единствен ефект до днес се състои в произвеждането на фалшиви тълкувания и фалшиви твърдения от страна на България, единственият резултат от който изглежда да бъде не омиротворяването на духовете, но увековечаването на смутовете".[136]

Чрез публикации от подобен характер официозът на външ-

ното министерство изразяваше нескриваните намерения и желание-то на гръцкото буржоазно правителство да отхърли протокола "Калфов - Политис". Самото правителство доваше ясно да се разбере, че не се смята обвързано с този документ. Министър-председателят Михалакопулос открито заявил на българския пълномощен министър в Атина, че протоколът ставал безпредметен, тъй като поради "принужденията" от българска страна, едва ли щяло да остане гръцко население в България. Следователно, от гледна точка на гръцките интереси, този протокол нямало кого да защищава.[137]

Това бяха истинските причини за отрицателното отношение на буржоазните управляващи среди в Гърция към протокола "Калфов - Политис". Виждайки, че в България почти нямаше вече гръцко население, а и това, което беше останало, не бе подложено на национално безправие, те не искаха да поемат едностранно задължения спрямо многобройното българско население в Западна Тракия и в Егейска Македония. Заявлението на министър-председателя пред пълномощния министър бе вече открит отказ от разглеждания документ.

Припряността, с която българското правителство постигна одобряване на протокола "Калфов - Политис" от Народното събрание, не доведе до замислените и желани от него резултати. Като подготвяше методично почвата за окончателното отхвърляне на протокола, гръцкото буржоазно правителство се стремеше да си осигури подкрепата на главните държави - членки на ОН. Същевременно се повдигаха отново несъществуващи, изкуствено поставени въпроси за положението на гръцкото етническо малцинство в България. Създаваше се обществена психологическа обстановка в Гърция за отхвърляне на протокола "Калфов - Политис". Кампанията против този документ се направляваше от най-отговорни държавни дейци.

В остра реч пред парламента - в отговор на депутатска интерпелация - например министър-председателят Михалакопулос обвини правителството и печата в България в нелоялност спрямо Гърция и в превратно, тенденциозно тълкуване смисъла на Женевското споразумение. В тази си реч той пак отправи старите обвинения срещу България, че не зачитала правата на гръцкото малцинство, живеещо в нея. Михалакопулос заяви, че протоколът не

бил приложен в Гърция по негово нареждане, защото в България печатът "дърдореше", че "протоколът се тълкува като база за бъдещи национални аспирации, т.е. катурването на териториалното статукво". В душата на българския народ не съществувало желание за мир, "за спокойно съседство и за несмущаване на отношенията, произлезли от териториалното положение".[138] Посочените изявления на гръцкия министър-председател, изпълнени с цинизъм и груба клевета срещу българския народ, определяха отношението на Гърция спрямо разглеждания документ.

Речта на Михалакопулос произведе силно впечатление у дипломатическите представители на другите държави в Атина. Наложи се българският пълномощен министър да посети повечето от тях, за да даде пояснения по най-важните въпроси на двустранните отношения.[139] От обвиняема за обезправяването на българското население в Западна Тракия и Егейска Македония, Гърция се превръщаше в обвинителка, макар че нямаше почти никакви основания да се оплаква от положението на своето малцинство в България.

Гръцкото правителство не бързаше да внася протокола за одобряване в парламента. С това то целеше и да окаже натиск върху югославското кралство, за да го принуди да сключи нов съюзен договор с Гърция. Гръцката управляваща буржоазия тогава нямаше никакъв интерес да влошава гръцко-югославските отношения за сметка на България. А протоколът "Калфов - Политис", както вече се посочи, създаваше подобни възможности. Одобряването му би означавало пряко признание от страна на Гърция, че македонските славяни са българи. Следователно, това би давало "морални права" на България да претендира за Македония. А това вече беше твърде неприятно за ръководителите на Югославия. Те винаги отричаха съществуването на македонския въпрос като част от българския национален въпрос и бяха обявили славянското население в Македония за сръбско.

За правителството на Гърция тогава беше важно и съображението, че гръцкото население в България беше малобройно. Затова се смяташе, че протоколът "Калфов - Политис", подписан за взаимна защита на малцинствата, щял да се прилага едностранно - само в интерес на българското малцинство в Гърция.[140] Едновременно с това гръцкото правителство, когато подписваше

протокола, гледаше на него и като на средство за влошаване на българо-югославските отношения.[141]

Следователно, този документ се използуваше от гръцкото правителство като дипломатическо оръжие, с помощта на което да се отклоняват възможните български обвинения и да се оказва натиск върху югославското кралство. Във всеки симптом за сближение на България с Югославия гръцките управляващи среди виждаха подготовка на някакъв съгласуван удар срещу своята страна. Затова те посрещнаха с подозрение както гостуването на бившия министър Воислав Маринкович в София, така и посещението на Ал. Цанков в Белград през декември 1924 г.[142]

В същото време, докато се водеше оживена журналистическа и парламентарна дискусия "за" или "против" одобряването на протокола, с различни, най-често насилствени средства и методи, нарушавайки грубо конвенцията за доброволното изселване, официалните власти на гръцката държавна администрация продължаваха да прогонват масово българското население от Егейска Македония и от Западна Тракия. Те никак не се вдъхновяваха от задълженията си за "покровителство" на малцинствата, които произтичаха и за Гърция от следвоенните "мирни" договори.

България фактически беше безпомощна да противодействува. Правителството на Ал. Цанков, без всякаква защита от страна на сигурен съюзник в лицето на някоя силна държава, при абсолютно вътрешно-политическо дискредитиране - резултат от установения терористичен режим - не съумя, а и не можеше да окаже сериозен и ефективен натиск върху Гърция, за да я принуди да одобри този документ.[143]

Като си осигури необходимата международна подкрепа, на 3 февруари 1925 г. чрез парламента Гърция отхвърли окончателно протокола "Калфов - Политис".[144] С това тя се отказа от него. Едно хубаво начинание, което можеше да съдействува за създаване на по-благоприятен политически климат, за трайно подобряване и всестранно развитие на българо-гръцките политически отношения, беше погребано наскоро след раждането му.

Със специална нота от 11 февруари 1925 г. гръцкото правителство уведоми за това "единодушно" решение на парламента Генералния секретар на Обществото на народите Ерик Дръмонд. Официалното обяснение беше, че протоколът "Калфов - Политис"

нарушавал държавния суверенитет на страната с предвижданите възможности представители на ОН да правят анкети и проучвания, а също да приемат оплаквания и молби от българското малцинство, живеещо в суверенната и независима гръцка държава. Изтъкваше се също като силен аргумент и това, че Н. Политис си бил превишил дадените му права при подписване на протокола, поемайки задължения, за които правителството не го е упълномощавало. Гръцкото правителство пояснявяше в нотата си, че съдържанието на протокола противоречало на общите постановления на договорите за покровителство на малцинствата; последните изключвали всякаква външна намеса във вътрешните работи на държавите.[145]

В действителност окончателното категорично отхвърляне на постигнатото споразумение беше израз на нежеланието на гръцката буржоазия да признае правата на българското национално малцинство в собствената й страна. Определяща роля имаха нейните крайни стратегически цели - да превърне новопридобитите по време на войните земи в постоянно принадлежащи на Гърция.

Управляващите среди в тази страна се стремяха единствено към прогонването на това малцинство или към пълното му консолидиране с гръцката буржоазна нация. На тях бяха чужди, изхождайки от класовите си интереси, хуманните идеи за гарантиране правото на свободна културна, езикова, религиозна и политическа изява на инородните малцинства, за които се говореше тогава, поне формално, в редица международни актове.

България в резултат на последиците от Първата световна война, беше икономически слаба и практически без значение като военна сила. Тя беше разтърсвана от остри класови противоречия и борби. Откъснато и намиращо се в гражданска война с народа, правителството на Ал. Цанков се оказа неспособно да организира широка убедителна защита на българската национална кауза пред правителствата в чужбина. То не намери средства и възможности за спечелване на световното обществено мнение на страната на България при спора й с Гърция.

Безусловното и категоричното отхвърляне от страна на Гърция на протокола "Калфов - Политис" изразяваше в действителност обективно съществуващите противоречия между победители и победени, характерни за времето между двете световни войни. В

района на Балканите през разглеждания период съществено място заемаха спорните въпроси между Гърция и България. Към проблемите от преди Първата световна война сега се прибавиха и нови. Заедно с другите противоречия те правеха Балканския полуостров барутен погреб на Европа.

Частичната стабилизация, в която бе навлязъл капиталистическият свят още в края на 1924 г., не само не отслабваше, а още повече изостряше разногласията между капиталистическите държави. В засилването на междудържавните империалистически противоречия се крияха причините за бъдещите международни конфликти. Отхвърлянето на протокола "Калфов - Политис" водеше до задълбочаване на гръцко-българските спорове.[146]

Негативното отношение на Гърция към разглежданото споразумение се посрещна благосклонно от западноевропейските й покровители. Управляващите среди в Англия например не искаха тогава да се влошават гръцко-югославските отношения, защото това "застрашавало мира и спокойствието на Балканите". Протоколът "Калфов - Политис" бил причина за денонсирането на сръбско-гръцкия договор от 1913 г. и това положение сега трябвало да се оправи.[147]

Българският пълномощен министър в Лондон се опитваше да повлияе върху отношението на Англия към протокола "Калфов - Политис" в благоприятна за България насока. Тези опити обаче не дадоха желаните резултати. При среща с Г. Мърей - представител на Англия в Съвета на Обществото на народите - на българския пълномощен министър бе заявено, че Н. Политис "допуснал грешка" с подписването на протокола и сега гръцкият парламент "изправял" тази грешка. Единствената разумна политика, според английския дипломат, била да се изселят малцинствата от двете страни.

Още по-ясен и категоричен беше О. Чембърлейн - тогава министър на външните работи на Англия. Той заяви на царския пълномощен министър в Лондон, че за Англия "въпросът за малцинствата е второ - и третостепенен въпрос". За нея много по-важно било да се възстановят добрите отношения между Белград и Атина.[148] По този начин една от най-влиятелните империалистически държави тогава поставяше над интересите на националните

малцинства своите собствени класово-егоистични интереси.

Представителите на българското буржоазно правителство изтъкваха като основен аргумент, с който смятаха да убедят събеседниците си за по-благосклонно отношение към справедливите искания на България, заслугите си в "борбата срещу болшевизма". На тази борба те се стремяха да придадат международен характер. "Ние правим всички възможни усилия... да се борим срещу болшевишката пропаганда, но не бива Силите /големите капиталистически държави - б..м. Г. В. К./ да улесняват задачите на тази пропаганда, като към материалните тежести прибавят и моралното разочарование на българския народ" - изтъкваше пълномощният министър на България в Лондон пред английския външен министър.

Разочарованието обаче не закъсня. "Нямаме никакво основание да допускаме, че английското правителство ще направи каквото и да било в наша полза. Напротив, ний трябва да очакваме нов наплив от бежанци" - писа той от Лондон до своето правителство. И за първи път постави въпроса да се направели постъпки пред Обществото на народите за заем, който да се използува за настаняване на бежанците в България.[149]

Подкрепа на протокола "Калфов - Политис" отказа и правителството на Франция. Директорът на политическия отдел при френското министерство на външните работи Ларош заяви на българския пълномощен министър в Париж, че неговото правителство не смятало за удобно "да се намеси по въпроса за малцинствата, щом като с тоя въпрос се е натоварило Обществото на народите и има вече пратени свои делегати на самото място".[150] Зад благовидния предлог, че с гръцко-българския спор се занимавало ОН, френското буржоазно правителство прикрито не взе страна в спора.

Българските дипломати изтъкваха пред правителствата, политиците и журналистите на другите страни тезата, че неприлагането на документите за малцинствата, подписани пред ОН, щяло да засили недоверието на българския народ към институциите на тази организация. Това щяло да предизвика у него истинско отчаяние, защото нямало кой друг да се застъпи за правата на малцинствата, гарантирани с международните договори. И тези аргументи обаче не доведоха до желаните от българските управляващи среди резултати.

На 25 февруари 1925 г. в телеграма до своето правител-

ство българската легация в Лондон съобщаваше недвусмислено, че било невъзможно да се измени становището на Форин Офис към Женевския протокол "Калфов - Политис". Известно съчувствие и обещание за подкрепа на българската теза оказали някои дейци на английската политическа опозиция - Ноел, Бъкстон, Рамзи и др. Те обаче свързвали своето обещание с определени условия за коренна реконструкция на българския кабинет и се обявявали против "печалната серия от убийства" в България, с които правителството на Ал. Цанков се беше компрометирало напълно пред външния свят.[151] Терористична вътрешна политика на правителството все повече засилваше неговата международна изолация.

Не помогнаха и постъпките, направени пред белгийския и уругвайския представител в Съвета на ОН.[152] Единствен чехословашкият министър на външните работи посъветва българското правителство да протестира пред Обществото на народите. Той изрази, поне привидно, мнението, че Гърция трябвало да се накара да зачита подписаните от нейни представители споразумения.[153]

Това бяха обаче само празни препоръки и илюзорни надежди за подкрепа. Чехословашката буржоазия се стремеше към запазване "единството" на Малката Антанта. Усилията на външната й политика бяха насочени в друга посока. Те бяха далеч от интересите на България.

Все пак въпросът за отказа на Гърция от протокола "Калфов - Политис" беше включен в дневния ред на заседанието на Съвета на ОН на 14 март 1925 г.[154] Английският външен министър Остин Чембърлейн изтъкна пред Съвета, че протоколът бил в същност договор, сключен само между Съвета на ОН и гръцкото правителство. С това докладчикът се солидаризира изцяло с основната теза на гръцкото правителство, според която Гърция не е поемала никакви задължения спрямо България. Прилагането или неприлагането на този протокол обаче било за България косвен интерес, доколкото се отнасяло до покровителство на нейно малцинство в Гърция и затова заслужавало да бъде разгледан. В доклада на О. Чембърлейн се изказваше съжаление, че бил подписан акт, който след това гръцкият парламент не одобрил. Докладчикът предложи и Съветът на ОН прие за убедителни съображенията на Гърция за отхвърлянето на този акт.

О. Чембърлейн предложи и Съветът на ОН се съгласи да

се отправят към гръцкото правителство три въпроса: какви мерки е взело то от деня на подписването на Женевския протокол за прилагане постановленията на договора за малцинствата? Какво мисли да прави то по този въпрос? Какви са, според гръцкото правителство, нуждите на малцинството, говорещо славянски език, по отношение религия и просвета и кои са "специалните мерки", които Гърция е възприела или мисли да възприеме, за да задоволи тия нужди"?[155]

Гърция не беше задължена да отговори веднага на тези въпроси. Едва след около три месеца - в заседанието си на 10 юни 1925 г. - Съветът на Обществото на народите разгледа отговора и го прецени като задоволителен. Разбирайки все пак, че е длъжно да направи нещо за правата на малцинствата, чрез своя представител Какламанос гръцкото правителство заяви пред Съвета, че имало намерение да изпълнява своите задължения, произтичащи от договора за малцинствата от 10 август 1920 г. Беше заявено още, че от началото на следващата учебна година, т.е. от октомври 1925 г. щяло да бъде осигурено отварянето на български училища в Македония.[156]

По предложение на О. Чембърлейн отново не се взеха никакви мерки спрямо Гърция, за да се принуди правителството й да зачита правата на малцинствата. Всичко завърши само с една "морална присъда", която беше далече от това да се принуди Гърция да изпълнява договорните си задължения.[157] И този път усилията на Цанковото правителство да защити правата на българското малцинство в Гърция останаха без резултат. Формално Съветът на ОН искаше от гръцкото правителство да се придържа към поетите задължения и точно да ги изпълнява. Но в действителност това беше обикновена дипломатическа демагогия, с която се целеше да се заблуждава света, че "нещо се прави" за добрите отношения между България и Гърция.

Ръководителите на Обществото на народите придаваха понякога обективност на вземаните от тях решения. Привидна обективност имаше и "моралното осъждане" на Гърция във връзка с разглежданият въпрос. Фактически Съветът на ОН, както можеше и да се очаква, не взе никакви мерки, които да принудят гръцкото правителство да остане вярно на подписа си под протокола "Калфов - Политис". Изпълнението на поетите чрез този протокол за-

дължения беше необходимо не само за българо-гръцките отношения, но и за трайното подобряване на политическия климат в този невралгичен район на света.

Дипломатите в Обществото на народите изказваха съчувствие към България и към нейното малцинство в Гърция, а фактически нищо не правиха, за да защитят интересите на това малцинство. Напомняха се само задълженията на Гърция, произтичащи от подписаните и ратифицирани от нейни органи договори за защита на малцинствата - допълнителният Севърски договор от 10 август 1920 г. и допълнителният протокол към Лозанския договор от 24 юли 1923 г. С тях Гърция беше поела задължението да проявява търпимост и да осигурява правата на националните малцинства в своята територия.

С това се и свършиха "големите грижи" на Съвета на ОН към българското етническо малцинство в тази страна.[158] По този начин бяха унищожени всички гаранции и надежди, макар и фиктивни, за защита на правата на българите в Егейска Македония и в Западна Тракия. Беше нанесен поредният удар върху престижа на Обществото на народите като безпристрастен съдник в споровете между държавите и "миротворител" в следвоенния свят.

В изпълнение на своите обещания пред Съвета на ОН за "задоволяване" нуждите от образование на "славяногласните" си поданици, атинските управляващи среди се опитаха през есента на 1925 г. да заблудят отново общественото мнение чрез поредната маневра. Заговори се за т. нар. "Abecedar" - нещо като буквар с латиница на извратено неразбираемо югозападно македоно-българско наречие, предназначено за българското население в Егейска Македония и в Западна Тракия.[159]

Още през септември 1925 г. гръцкото министерство на просветата изработи наредба, според която гръцките граждани от инородните малцинства, имащи правата на всички останали гърци, можеха да отварят, да ръководят и да контролират училища, в които "свободно" щеше да се употребява техният майчин език. Според тази наредба в градовете и в селата, в които родителите и техните деца изявяват желание обучението да се води на родния им език, трябваше да се отварят училища, издържани от гръцкото правителство. Учебният план и учебните прог-

рали в тях трябваше да се изработват от гръцкото министерство на просветата.

Това беше "една гавра с идеята за покровителство на малцинствата - писа в. "Тракия" - както и с органите, които са призвани да бдят за приложението на договорните постановления относно закрилата на тия малцинства".[160]

Въпреки обещанията и независимо от поетите пред Съвета на ОН ангажименти, гръцките държавни органи в Егейска Македония и в Западна Тракия никога не откриха нито тогава, нито по-късно български училища в тези области. "Абецедарът" въобще не се пусна в продажба. Терорът, политиката на денационализация и асимилация спрямо българското малцинство в Гърция продължи с неотслабваща жестокост. Това беше и главната причина за продължаващото масово изселване на това малцинство в България.[161]

Почти цяла година след подписването на женевския протокол "Калфов - Политис", документ, на който никога не бе съдено да намери приложение в живота, Хр. Калфов повдигна отново искането за правата на малцинствата. В речта си пред септемврийската сесия на Съвета на ОН /1925 г./ той напомни за "голямото огорчение и разочарование", предизвикани в България от отхвърлянето на протокола от страна на Гърция.[162] Министърът изрази "твърдата надежда" на своето правителство, че с подкрепата и под контрола на Обществото на народите за етническите малцинства щели да се създадат условия, които да гарантират за тях живот на свободни граждани.[163]

С това се и свършиха всички "грижи" на тогавашните буржоазни ръководители за защита правата на българското малцинство в Гърция, което въпреки насилията и преследванията си оставаше твърде многобройно.[164] Повече те не можеха, а и не искаха да направят, защото други идеи ги вълнуваха, с други дела бяха заети. Дипломатическите им постъпки за закрила на българското малцинство в Гърция имаха повече пропагандно характер. Те цеяха, между другото, и да отвлекат вниманието на българското и на световното обществено мнение от кървавите дела вътре в страната. Терористическата вътрешна политика на Сговористкото правителство в голяма степен го лишаваше от каквато и да било международна подкрепа на външнополитическите му действия.

Макар че по вина на гръцките управляващи среди протоколът "Калфов - Политис" не влезе в сила, неговото подписване представлява важно събитие в отношенията между България и Гърция. Дълго време той влияеше върху тези отношения. Подписването на този документ беше косвено признание и от страна на Гърция, и от страна на ръководните съглашенски държави в Обществото на народите, че следвоенните "мирни" договори не осигуряваха необходимите гаранции за покровителство на националните малцинства, останали след Първата световна война вън от територите на държавите, към чиито народи принадлежаха етнически тези малцинства. Националните проблеми и въпросът за националните малцинства като съставна тяхна част останаха едни от тежките последици от войната, които влияеха отрицателно върху развитието на международните отношения.

Подписването на протокола "Калфов - Политис" безспорно беше един дипломатически успех на България. С него по недвусмислен начин се признаваше, че съществува българско национално малцинство в Гърция, чиито права не се зачитаха. Без да се надценява значението на този документ в историята на българо-гръцките отношения, ако той беше одобрен и приложен от страна на Гърция, би довел до по-голяма сигурност за живота и правата на българите в Егейска Македония и Западна Тракия. Това от своя страна би се отразило благотворно върху по-нататъшното развитие на българо-гръцките отношения и би повлияло за подобряване положението на българските малцинства и в останалите съседни на България държави.

За голямо съжаление управляващата буржоазия в България тогава не успя да осигури практическото приложение на протокола и не постигна желаните резултати. Тя не съумя да използва съществуващите, макар и малки, противоречия между отделните балкански страни и на първо място между Гърция и Югославия, както се удаваше това например на германската буржоазия по отношение на противоречията между Англия и Франция.

Победена и унизена, България тогава нямаше приятели, от които да получи някаква реална подкрепа за своите справедливи искания. Тя се намираше в пълна дипломатическа безпомощност. Един от резултатите на пълната й международна изолация беше и съдбата на протокола "Калфов - Политис".

буржоазното правителство на Ал. Цанков беше далеч от идеята да установи дипломатически отношения със Съюза на съветските социалистически републики. Страната на съветите никога не призна несправедливата версайска следвоенна система, наложена насилствено от съглашенските империалисти, и единствено от тази страна слаба и безпомощна България би могла да получи тогава надеждна подкрепа в споровете си със съседните страни, включително и по въпросите за положението, правата и свободите на българските малцинства в тях.

Българо-гръцкият спор по протокола "Калфов - Политис" не беше формален и безсмислен спор на дипломати. Това беше фактическа борба по въпроса, кому трябваше да принадлежат Егейска Македония и Западна Тракия. От положението и съдбата на българското малцинство двете страни намериха само подходящия повод за защита на своите стратегически интереси. Ето защо запазването и укрепването на българското малцинство там /с гаранции за всичките му права и свободи, предвидени в международни договори/, което се целеше да се постигне и с разглеждания протокол "Калфов - Политис", възможностите на буржоазна България да претендира в бъдеще за Егейска Македония и за Западна Тракия добиваха по-реална стойност.

Обратното, гръцката буржоазия отхвърляше протокола и се стремеше да не зачита подписаните преди него международни договори за покровителство на малцинствата. Това й развързваше ръцете "свободно" да гони или да асимилира и денационализира българското население в посочените области, като заселва в тях безпрепятствено все повече гръцки бежанци от Мала Азия и Източна Тракия. По този начин тя създаваше трайни "основания" за правото си да владее тези територии.

В голямата и продължителна борба между двете държави по този принципиално важен въпрос победи Гърция.

3. Влошаване на българо-гръцките отношения. Въоръженият граничен инцидент в Петричко

Победата на Гърция в спора за Егейска Македония и Западна Тракия стана в продължение на много години, с цената на страданията и неволята на хилядите българи от двете области, при несигурност, тревога и безспокойство за гръцкото население,

настанявано в земите и домовете на българските бежанци.

Безспокойството и тревогата идваха от непрестанния страх "от север". Значителна част от пропъдените български бежанци, без материално обезщетение за изоставените си недвижими имоти, след като не получаваха надеждна подкрепа от никъде, смятаха за свое морално "право" да участвуват във въоръжени чети и да наказват по своему "виновниците" за своите страдания - настанените в имотите им гръцки бежанци. Нахлуването на четите, което ставаше обикновенно извън контрола на българското правителство, беше постоянен източник на конфликтни положения между България и Гърция.

Най-голяма и реална бе опасността за война през есента на 1925 г., по време на въоръжения граничен инцидент в Петричко.[165] И ако този инцидент не прерасна в истинска и продължителна война, макар че Гърция имаше възможности за нея, то обяснението трябва да търсим в две насоки: голямата сдържаност на обезоръжена България и бързата енергична намеса на Англия, Франция и други държави чрез Обществото на народите. Тогава управляващите среди в тези държави нямаха нужда от една война на Балканите.

На 25 май 1925 г. в Гърция беше извършен военен преврат. Насилствено свареното правителство на Михалакопулос бе заменено с ново военно правителство, начело с генерал Теодорос Пангалос. Новото правителство незабавно предприе мерки за усилване на войсковите части в Западна Тракия и Източна Македония: извършиха се промени в командния състав, съсредоточиха се допълнителни въоръжени сили от вътрешността на страната, които лесно можеха да се приведат в бойна готовност. Сред местното население, настанявано масово тук, се създаваше умишлено военна психоза и постоянен страх "от българите". Двете области се превърнаха в истински военен лагер, с необичайно за мирно време концентриране на войскови части.[166]

Панковото правителство не посрещна особено благосклонно правителствената промяна в Гърция. Неговата международна изолация го караше да се страхува от всяко по-войнствено правителство в която и да било от съседните страни. Насажданата в Гърция военна психоза не спомагаше за засилване на доверието и за подобряване на българо-гръцките отношения. Напротив, притокът на

български бежанци от Гърция свидетелствуваше за ново активизиране на антибългарската политика на управляващите среди.[167]

Инцидентът по българо-гръцката граница в Петричко през есента на 1925 г. беше пряк резултат от влошените отношения между двете съседки и на военната психоза, създавана в Гърция от новото й правителство. Като се възползува от нестабилното вътрешно-политическо положение на Цанковото правителство и от твърде слабите международни позиции на България, военният диктатор на Гърция Т. Пангалос организира през октомври 1925 г. открита въоръжена провокация. По повод на обикновен граничен инцидент, каквито често ставали тогава по гръцко-българската граница, без да бъдат установени виновниците и причините, които го предизвикаха, многобройни гръцки войски нахлуха в българска територия по долината на Струма и заотрашиха териториалната цялост на България. Създаде се реална опасност за мира на Балканите.[168]

Граничният инцидент започна около 2 часа след обяд на 19 октомври 1925 г. при граничните постове на Демир Капия - билото на Беласица, югозападно от Петрич. Причините, както и конкретните виновници останаха неизвестни. Между гръцкия и българския граничен пост възникнала свада, разменили се изстрели, при които бил убит на българска територия гръцки граничар. Опитите на сънародниците му да го извлекат на своя територия предизвика продължителна престрелка между двата поста.

Случката при Демир Капия беше в действителност инцидент, който би могъл и би трябвало да бъде ликвидиран на самото място. Гръцкият войник бил убит, когато стрелял срещу българския пост. След първоначалните изстрели двата поста са вдигнати в тревога и на 20 октомври получават подкрепление - гръцкият - около 200 въоръжени войници, а българският - около 150 души, главно доброволци от гражданското население, от които само около 40 с огнестрелно оръжие.[169]

Опитите да се прекрати стрелбата не дали резултат. Напротив, обикновената гранична престрелка се представя до повисшите военни и политически ръководители на Гърция за начало на планирано българско нападение. Липсата на доверие в лоялността на съседа, съществуваща в резултат на продължително изостряне на отношенията между двете държави, е попречила да се

ликвидира случаят.

Съобщението, препратено до Атина, че инцидентът е предварително обмислен и че българите атакуват с 1 батальон, въоръжен с картечници, се приема за вярно. Генералният щаб издава заповед до 3 и 4 армии да се подготвят за нахлуване в България.[170] На 22 октомври към 6 часа сутринта, когато положението на мястото на граничния инцидент е било на път да се уреди и локално възникналият пожар да бъде угасен още в зародиша си, многочислени гръцки войски, без да срещнат почти никаква съпротива от малобройната българска гранична стража, нахлуват в България по долината на р. Струма. Командуващият тези войски дори не е имал пряка връзка с граничните войски при Демир Капия.[171]

Подготовката за това нахлуване била извършена предварително. Трети корпус от гръцката армия, щабът на който се намирал в Солун, се вдигна по тревога още на 20 октомври, като отделни негови части са готови да тръгнат към границата. Същевременно военното министерство в Атина издава заповед за готовност за нападение към Левуново и Неврокоп - по р. Места, както и за извършване на разузнавателни полети над Демир Капия, Петрич, Кулата, Левуново. Това "беше нахлуване в българска територия".[172] На 21 октомври вечерта командуващият 6 девизия на гръцката армия издава следната заповед: "Никакво ново сведение за противника. Офанзивата ще започне на 22 в 6 часа, за да се достигнат определените обекти. Ще се организираме на място".[173]

В българския Генерален щаб информацията за въоръжения инцидент се получи към 17 часа на 19 октомври, но нито тогава, нито през следващите два дни, когато имаше сведения за движение и концентрация на гръцки войски при други участъци на границата, се предприеха някакви военни мерки за изпращане на подкрепления. Дадоха се само указания да се спре престрелката и да се търсят възможности за мирно уреждане на възникналия инцидент.[174]

Едва на 22 октомври, когато се получиха сведения за нахлуването на гръцки войски в българска територия, към границата се придвижиха части от полка в Дупница, подсилени с 432 цивилни, повечето без оръжие. Главното командуване явно

проявяваше колебание да размества по-големи военни сили. Командуващият българските сили, отправени към границата, получи ясна заповед: да не се оказва голяма съпротива на гръцките войски, да се охранява бягащото местно население, да се прекрати паниката, да не се излагат българските войници на излишни рискове пред вид на това, че Съветът на ОН вече вземал мерки за прекратяване на конфликта.[175]

Същевременно българското министерство на външните работи предприе дипломатически стъпки за двустранно уреждане на възникналия граничен конфликт. Още рано сутринта на 20 октомври в министерството бил повикан гръцкият пълномощен министър. Той бил помолен да предаде на своето правителство престрелката да спре и да се започнат преговори за установяване причините и отговорностите за инцидента. Нареждания в този дух бяха дадени и на българския пълномощен министър в Атина Ив. Данчев, за да ги предаде на гръцкото външно министерство.[176]

В тези предварителни разговори в София и в Атина гръцката страна обвини България за умишлено, предварително подготвено нападение. Гръцкият външен министър адмирал Ал. Хаджикириакос ултимативно постави следните искания: да се накажат отговорните за инцидента български военни командири; България да изрази съжаление пред гръцкото правителство, чиято "национална чест била погазена"; да се изплати парично обезщетение от 6 милиона драхми на семействата на убитите войник и офицер от гръцката армия. Ив. Данчев посочи, че става дума за обикновен граничен инцидент. Той предложи да се състави смесена комисия, която да разследва причините и установи отговорностите на виновните. Българският пълномощен министър настоя незабавно да бъде спряна стрелбата.[177]

Връзките на министерството на външните работи с гръцкия пълномощен министър в София и настойчивите инициативи на българската легация в Атина за уреждане на инцидента чрез преки преговори между двете заинтерисовани страни, не дадоха необходимите резултати.

Въпреки упоритите усилия на английския и на френския пълномощни министри в Атина да накарат правителството да разбере сериозния характер на положението, гръцките ръководни политически дейци не били в състояние да направят това.[178] Те

разглеждаха въпроса само от чисто военната му страна и много искаха "да се накаже България". Изпускаха обаче политическата страна на този конфликт, тежките последици, които той би могъл да има и за самата Гърция.[179] Външният министър Рентис подаде оставка няколко часа преди да пристигне новината за граничния инцидент и назначаването на неподготвения за този пост адмирал Хаджикирякос се оказа прибързано.[180]

Разговорите при повторната среща на Ив. Данчев с гръцкия министър на външните работи и със самия министър-председател Т. Пангалос отново не дадоха желаните резултати. Не помогнаха и съветите на английските дипломати в София и Атина към двете страни и особено към Гърция, да проявяват умереност и сдържаност в действията си една спрямо друга. Стивънсон - английски пълномощен министър в София, започна консултации с френския и с италианския си колеги. Водиха се и няколко тревожни разговора от София с Лондон, Париж и Рим. Подобни разговори имаше и с гръцките легации в посочените три столици.

На 21 октомври Гърция връчи на нашата страна нота в чисто ултимативна форма. В нея гръцкото външно министерство протестираше най-енергично против България, обвинявайки я изцяло за възникналия инцидент.[181] Вместо мирно уреждане на инцидента, към което упорито се стремеше българската страна, рано сутринта на 22 октомври започна нахлуването на гръцки войски - броят им се изчисляваше на около 10 000 войници, въоръжени с модерни и разнородни оръжия. До обед на същия ден те окупираха територия с фронт от 30 километра в широчина и 10 километра в дълбочина, в която се намираха десетки български села с около 4-хилядно население.

Нашествениците направиха това, без да им се оказва особено сериозна съпротива. България не разполагаше тогава, поради ограниченията на Ньойския договор, с редовна армия, която ефективно да се противопостави на противника, настъпващ по всички правила на военната наука. Свикването на доброволци от околните села, почти без оръжие, както и придвижваните малобройни войскови части от гарнизоните на Горна Джумая, Дупница и София, не можеха да респектират противника. Налице бяха всички условия инцидентът да се задълбочи и да се превърне в нова война между двете съседни страни.

Перспективите за такава война обаче предизвикаха голямо безспокойство и активизиране в средите на Обществото на народите.[182] Правителствата на Англия, Франция и Италия тогава не бяха заинтересовани от подобно развитие на събитията на Балканите и предприеха бързи мерки за предотвратяване на усложнения. В това ги подпомогна българското правителство, което се обърна с официална молба за помощ.

Министерството на външните работи в тези тревожни за България дни на гръцка агресия прояви голяма активност. Хр. Калфов прие и последователно разговаря с пълномощните министри на трите посочени държави, като ги уведоми, че България внася оплакване срещу Гърция в Съвета на ОН. Междувременно италианският пълномощен министър беше помолен да съобщи в Рим българското предложение "Рим да се намеси за спиране на гръцкото нашествие". Подобни препоръки на Гърция се даваха и от английското външно министерство.[183]

Сред дипломатите в Женева, Лондон, Париж и Рим, както и в столиците на двете въвлечени в конфликта държави започна оживена дейност. Нахлуването на гръцка армия в територията на една суверенна държава, напълно обезоръжена и безпомощна по силата на Ньойския договор, биде придружено с воденето на военни действия с намиращите се на разположение в гръцката армия тогава оръжия: пушки, картечници, оръдия, самолети. И ако жертвите все пак не бяха големи, обяснението следва да се търси в тактиката на българското правителство да не се оказва съпротива на агресора. Пострада главно местното гражданско население.

При това положение българското правителство се видя принудено, след като беше в невъзможност да влезе в преки преговори /дори със съдействието на великите сили/ с гръцкото правителство, да се обърне към Съвета на ОН. Въз основа на чл. 10 и 11 от Устава на международната организация, то го молеше да се събере незабавно и да вземе налагащите се от събитията решения.

С нота от 22 октомври до Главния секретар на ОН Ерик Дръмонд българското правителство изложи подробно фактите около граничния инцидент и протестира срещу действията на гръцката армия на наша територия. "Българското правителство - се каз-

ваше в нотата - Ви моли да свикате по спешност Съвета. Уверено, че Съветът ще изпълни дълга си, българското правителство продължава да спазва дадената на българската войска заповед да не се оказва никаква съпротива на нашественика на родната земя."[184]

Уведомен за това, че България се е обърнала за помощ до Съвета на ОН, гръцкият външен министър развълнуван заявил, че нахлуването на гръцка войска било само "предохранителна мярка", като изказал надежда и вяра в бързото миролюбиво уреждане на конфликта.[185] Това беше намек за съгласие на неговото правителство да започнат двустранни преговори за ликвидиране на конфликта, но вече с гръцки войски на наша територия. Българското правителство обаче сега отказа да преговаря пряко с Гърция. "Въпросът е вече в ръцете на ОН и нека се надяваме, че то ще изпълни своя дълг" - заяви то в отговор.[186]

При създалото се твърде опасно положение Съветът на ОН се свика на специално заседание в Париж под председателството на Бриан и с участието на представители на правителствата на България и Гърция. В телеграма от 23 октомври вечерта до министрите на външните работи на двете страни се предписваше двете правителства да "дадат незабавно нареждания, докато Съветът проучва техния спор, не само да не се предприемат нови военни действия, но и войските на всяко от тях да бъдат незабавно оттеглени зад респективните граници".[187] Това предписание се отнасяше в действителност за Гърция, защото нейни войски имаше на българска територия. Нито един български войник през цялото времетраене на инцидента дори не стъпи на гръцка земя. На 24 октомври във втора нота до Главния секретар на ОН Хр. Калфов го уведомяваше, че "гръцките войски продължават операциите си, като проникнали на фронт 32 км. и дълбочина 10 км." Съобщаваше се за бомбардировки на Петрич и подпалване на няколко български села.[188]

Постигнали в началото известни успехи в развитието на планираната военна акция срещу България, управляващите среди в Гърция изпадиаха в твърде неловко положение - те рискуваха да останат в международна политическа и дипломатическа изолация. От Франция те получаваха настойчиви съвети да прекратят нахлуването. В разговор с Бриан на гръцкия пълномощен минис-

тър в Париж Карапанос беше заявено, че новината за бомбардирането на Петрич направило огромно впечатление както на Форин Офис, така и на британската общественост. Независимо от уверенията на миролюбие, които Карапанос от името на своето правителство изрази пред Бриан, отношението на френското правителство остана "неблагоприятно за нас" - съобщаваше Карапанос в Атина.[189]

Сред някои дипломатически представители в Лондон, Париж и Рим се заговори за "наказателни мерки" срещу Гърция и България, ако правителствата им откажат да прекратят инцидента. Особени задачи се определяли на Югославия и Румъния по отношение на България.[190]

Отрицателното отношение на Англия и особено на Франция към авантюрата на Т. Пангалос обяснява бързото прекратяване на агресията и успешното ликвидиране на инцидента. Събитията по българо-гръцката граница, естествено имаха отглас в другите балкански страни. Най-силен бе той в съседното югославско кралство, тъй като то се намираше в най-голяма близост до мястото на конфликта. В Скупщината постъпи интерпелация от депутата д-р Анджелкович. След като посочваше, че "един малък инцидент се използува за нахлуване в България" и се създавало опасност за мира, която засягало и кралството по отношение запазване статуквото на Балканите, Анджелкович питаше министъра на външните работи: какво е направил за прекратяване на конфликта, за изтегляне на гръцките войски от българска територия и за запазване интересите на кралството.[191]

В отговор на интерпелацията министърът на външните работи отговори, че конфликтът направил "тягостно впечатление" на правителството в Белград, което решило да възприеме едно "поведение на неутралитет - наблюдател, още повече - изтъкнал той, - че двете страни /в инцидента - б.м. Г. Б. К./ не поискаха нашата намеса. Всяко вмешателство от наша страна в подобни обстоятелства може да нарани чувствителността на едната или на другата страна, влошавайки по този начин положението".[192]

"Неутралитетът" на Югославия в този случай беше изгоден за Гърция. Положението на "неутрални наблюдатели" осигуряваше възможност на управляващите югославски среди в бъдеще да играят роля на арбитър в българо-гръцките спорове, ако воен-

ният граничен инцидент се задълбочеше повече.[193] Като се напомни и отношението им към протокола "Калфов - Политис", с неутралитета си те отново искаха да поддържат влошени българо-гръцките отношения.

Новината за нахлуване на гръцките войски в българска територия беше сензация на деня. Печатът в много страни се пълнеше с информации за развитие на събитията. Лондонските вестници "Дейли Телеграф", "Дейли Нюз", "Таймс" се обявяваха за незабавна намеса на Обществото на народите. Парижкият в. "Матен" заявяваше, че изглеждало странно, когато в момента, в който великите сили отиват в Локарно, за да забравят старите вражди, Гърция и България се отдавали на военни действия, без да прибягват до арбитраж или да потърсят помирение. И призоваваше великите сили да заявят, че "те няма да търпят нито враждебните действия, нито териториалните изменения". Преобладаваше мнението за виновността на Гърция за военния инцидент.[194]

В германския печат имаше информация и коментари в полза на България. В. "Дойче Алгемайне Цайтунг" пиша, че Обществото на народите "трябва да докаже сега дали то води само едно призрачно съществуване, или ще се намеси активно в полза на обидена България".[195] Турските вестници "Джумхуриет", "Акшам" и др., като писаха, че нападението срещу разоръжена България било лишено от благородство, изтъкваха, че Турция не би могла да остане равнодушна при едно нарушение на балканското равновесие. Противно на надеждите на Пангалос - подчертаваше турският печат - нападението срещу България щяло да има "гибелни последици за престижа на Гърция". Подобни мнения в полза на България се изказваха и в италианския печат.[196] Лондонското списание "Ню Стейтсмън" виждаше в основата на гръцко-българския граничен инцидент нерешения въпрос за малцинствата и бежанците.[197]

Гръцкото правителство направи повторен опит - чрез посредничество на румънския пълномощен министър в Атина Рашкано - да отклони намесата на ОН, като се съгласи на двустранни гръцко-български преговори. По този повод Дирекцията на печата в София разпространи официално съобщение: българското правителство действително поискало приятелското въздействие на румънското и на други правителства, но преди да се сезира ОН. Сега обаче то е предоставило въпросът изцяло на Обществото на народите и не мо-

же да преговаря направо с Гърция.[198]

Гръзата намеса, по молба на българското правителство, на Обществото на народите, предотврати превръщането на възникналия въоръжен инцидент в продължителна гръцко-българска война. Западните държави, господствуващи в Съвета на ОН, в този момент нямаха никакъв интерес от подобно усложняване на обстановката на Балканския полуостров. На 26 октомври 1925 г. Съветът на ОН прие резолюция, съставена от О. Чемберлейн. С нея се искаше правителствата на България и Гърция да издадат заповеди до войските си безусловно да се изтеглят зад съответните национални граници в срок от 60 часа, военните действия да бъдат спрени и всички войски да бъдат предупредени, че всякакво възобновяване на огъня ще бъде строго наказано.[199] На военните аташета на Англия, Франция и Италия в Белград се нареждаше да заминат незабавно за мястото на конфликта, за да следят как се изпълнява това решение на Съвета.[200]

Още на другия ден посочените военни аташета пристигнаха през Струмица в Петрич, посетиха след това и Демир Хисар. От шестте срещи с българска и с гръцка военни делегации те се уверяха лично, че нарежданията и препоръките на Съвета на ОН са изпълнени: положението по гръцко-българската граница се възстановило както било преди 19 октомври. В изпратените на 28 и 29 октомври телеграми до Председателя на Съвета на ОН те подробно го информираха за това.[201] Дипломатически изолирано и под заплахата за санкции, гръцкото правителство не беше в състояние да се съпротивлява и даде бързо отбой.

Въз основа на докладите на военните аташета и по искане на правителствата на двете заинтересовани страни на 29 октомври 1925 г. Съветът на ОН назначи специална анкетна комисия по гръцко-българските гранични инциденти. Тя трябваше да извърши задълбочена анкета за инцидентите по българо-гръцката граница, "за да определи възможно най-точно произхода им, както и всички факти, които се отнасят към тях и които предизвикаха намесата на Съвета". Този помощен орган на Съвета на ОН се задължаваше да установи фактите и определи отговорностите, както и да предложи обезщетения за пострадалата страна. Правителствата на България и Гърция приеха да окажат пълно съдействие и улеснения на комисията, за да изпълни тя своите задачи.[202]

За председател на комисията беше определен Хорас Румболд - английски посланник в Испания, а за нейни членове - генерал Серини, помощник-началник щаб на френската армия, италианският дивизионен генерал Ферарио, шведският пълномощен министър Адлеркрайц и холандският депутат Фортуин. Към нея бяха прикрепени няколко секретари и технически лица.[203] Тя пристъпи към изпълнение на своите задължения към 15 ноември 1925 г., като най-напред беше в Белград.[204]

Комисията се запозна на място с всички факти на граничния инцидент, обходи селищата, окупирани и разграбени от гръцките войски, води разговори с представители на гръцките и българските гранични охрани и представители на армиите, посети Атина и София и се срещна с представители на правителствата на двете страни. В София тя бе приета и от цар Борис. Въз основа на направените проучвания беше изготвен подробен доклад до Съвета на ОН.[205]

Комисията на Румболд констатира, че при октомврийския граничен инцидент Гърция нарушила грубо устава на ОН. Като прехвърляше справедливо отговорността за конфликта върху гръцкото правителство, тя предлагаше Гърция да изплати на българската държава съответно обезщетение за щетите, които войските й бяха нанесли с нахлуването.[206] Комисията направи и редица военни и политически препоръки. Тяхното изпълнение, според нея, щеше да предотврати в бъдеще подобни гранични военни инциденти.

От гледна точна на разглежданата тук тема, особен интерес предизвикваха политическите препоръки. Според анкетната комисия, два били главните източника, които предизвиквали непрестанни недоволства и търкания в отношенията между Гърция и България: наличието на българско малцинство в Гърция и въпросът за обезщетенията на изселилите се вече от тази страна български бежанци.

За ликвидиране на междудържавните търкания бе препоръчано: на първо място - да се подобри работата на смесената гръцко-българска комисия, създадена да изпълнява конвенцията за доброволната размяна на населения между двете страни. Ставаше дума преди всичко да се ускори ликвидацията на бежанските имоти. Анкетната комисия на Румболд отбелязваше, че в Бъл-

гария имало голям брой български бежанци от Егейска Македония и Западна Тракия, дошли тук през различни времена, но оставили имотите си в Гърция без да получат за тях някаква компенсация. Много от тези бежанци живеели в близост до българо-гръцката граница, надявайки се на скорошно завръщане в родните си места. Те именно предизвиквали гранични инциденти.

В доклада на комисията се сочеше, че според договорите за малцинствата тези хора имали право да се завърнат в родните си селища и да разполагат свободно с изоставените там имоти. Гърция обаче не могла да ги приеме, понеже е раздала вече имотите им на бежанци от Мала Азия и Източна Тракия. Признаваше се по принцип правото на преселниците да се завърнат в своите домове. Това обаче на практика не можело да се приложи. Затова комисията на Румболд препоръчваше на гръцкото правителство да даде на тези лица едно материално обезщетение за имотите им срещу техния отказ от правото да се завърнат в Гърция.[207]

На анкетната комисия станало ясно, че нахлуващите в Гърция въоръжени чети се набирали главно измежду македонските български бежанци. Те били недоволни поради материалните загуби, причинени им при насилственото прогонване. Останали без подслон и препитание, хиляди бежански семейства в България водели, според констатацията на комисията, жалко съществуване. Те били неспокоен елемент както за вътрешното положение на България, така и за стабилността на отношенията между двете съседни страни.[208]

Докладът на анкетната комисия на Румболд се разглежда в Съвета на Обществото на народите по време на редовната сесия на Съвета от 7 до 14 декември 1925 г. Докладчикът О. Чембърлейн - министър на външните работи на Англия, поиска да се даде думата на представителите на България и Гърция, за да направят евентуални възражения и да дадат някои обяснения по доклада на анкетната комисия. Хр. Калфов, който пръв получи думата, изказа благодарността на българското правителство към Съвета на ОН и към анкетната комисия за проявения от тях интерес и за взетите мерки, благодарение на които се избегнали опасни усложнения на Балканите. След като констатира, че анкетната комисия във всички съществени точки на своя доклад потвърждаваше

тезата на българското правителство относно възникването и протичането на граничния инцидент, той отхвърли обвиненията на гръцката страна за въоръжените чети, преминаващи от България на гръцка територия.

Хр. Калфов засегна в речта си и въпроса за тежкото положение на бежанците в страната, както и за невъзможността на България да приема повече нови бежанци. "Досега България не е получила от чужбина никаква финансова подкрепа за подобряване положението на тези стотици хиляди бежанци - изтъкна Хр. Калфов. - Малкото, което е направено в тази посока, струва свръхчовечни усилия."[209]

Поради тези съображения представителят на българското правителство не се съгласи с направеното в доклада на анкетната комисия предложение да се продължи срокът за подаване молби и декларации за изселване на малцинствата по конвенцията от 1919 г. Такова продължение, изтъкна той, ще доведе до нова бежанска вълна от Гърция, без да промени положението на бежанците, много от които и до догова отказвали да подават молби за ликвидация на имотите им.

Хр. Калфов изтъкна и трудностите, които съществували в дейността на смесената гръцко-българска комисия при оценяване на бежанските имоти. "България съжалява, подчерта министърът - дето не може да приеме направеното в доклада предложение за продължаване срока за подаване на декларации на бежанците, тъй като това продължение ще има резултат да доведе в България една нова вълна бежанци от Гърция, без да се промени положението на тези, които до сега отказват да искат ликвидацията на техните имоти. Независимо от тия практически съображения, има мотиви от висше естество, които ни пречат да вземем посочения от комисията път. Не можем да се съгласим, щото установения от мирния договор ред да бъде изменен във вреда на нашата страна, тогава, когато големите тяжести и ограничения от всякакъв вид продължават да тежат върху ни."[210]

Министърът на външните работи визираше в случая големите военни ограничения, които имаше България по Ньойския договор. Освен това Цанковото правителство се стремеше да осигури подкрепа на поставеното вече от него искане за бежански заем на България.[211]

Назначеният отново министър на външните работи на Гърция Рентис отхвърли казаното от Хр. Калфов, особено по въпроса за въоръжените чети. Той се обяви и против българския иск за компенсация поради нанесените по време на инцидента материални щети на населението от района.[212]

Разглежданият в декемврийската сесия на Съвета на ОН конкретен въпрос за гръцко-българския граничен въоръжен инцидент през октомври 1925 г. даде възможност на правителствата на двете страни да повдигнат и други въпроси. Обект на внимание станаха всестранните българо-гръцки отношения, които тогава справедливо се оценяваха за незадоволителни. Представителите на българското и на гръцкото правителство изложиха пред Съвета в твърде полемична форма своите становища по двустранните отношения. Повдигнатите от тях въпроси обаче не станаха обект на разисквания в Съвета на ОН. Още по-малко им се потърси тогава някакво решение.

А в същото време, когато Съветът на ОН разглеждаше доклада на анкетната комисия на Румболд и осъждаше гръцкото правителство за извършената агресия, българският пълномощен министър в Атина информираше външното министерство в София за засилване терора срещу българското население на редица места в Гърция. Съобщаваха се факти за произнесени строги присъди, включително и смъртни, от военни съдилища.[213]

Основателна беше констатацията на италианския в. "Джорнале д'Италия /от 25 октомври 1925 г./, че "инцидентът, който при други условия би могъл да има трагически развой, е на път да бъде уреден. Но уреден и приключен инцидентът, <u>причините</u>, които го породиха..., ще останат да си съществуват такива, каквито са".[214]

В действителност инцидентът от есента на 1925 г. и разглеждането му в Съвета на Обществото на народите показваше колко сложни и нерешени проблеми имаше между България и Гърция в първото следвоенно десетилетие и на каква нетрайна основа бяха изградени следвоенните отношения между държавите. Съществуваха десетки поводи за гранични инциденти, всеки от които можеше лесно да бъде превърнат в сериозен военен конфликт.

Макар че докладът на анкетната комисия на Румболд беше приет единодушно от членовете на комисията, на Съвета на ОН бе-

ше необходима цяла седмица, за да вземе решение по него. Доклад за тези решения направи отново О. Чембърлейн. В доклада, възприет единодушно от членовете на Съвета, Гърция се признаваше за виновна по разглеждания гръцко-български инцидент. Тя беше нарушила грубо пакта и устава на Обществото на народите. Затова Съветът я задължи да заплати на България в срок от два месеца 30 000 000 лева обезщетение.[215] Съветът на Обществото на народите възприе изцяло военните и политическите препоръки, съдържащи се в доклада на комисията на Румболд. Взеха се под внимание и възраженията на българския делегат.[216]

С това опасността от един сериозен конфликт между България и Гърция, възникнала по повод на обикновен граничен инцидент, беше ликвидирана. Възможността инцидентът да прерасне в истинска война между двете страни, с всички опасни последици за мира на Балканите и в света, беше предотвратена. Председателят на Съвета на ОН В. Шиалоя, представител на Италия, изразявайки мнението на останалите членове на Съвета, заяви: "Щастливи сме, че инцидентът, който представляваше опасност от война, е уреден приятелски." А Бриян, по думите на председателя, бил казал в Париж: "Няма победители и победени; честитя на страните, които след кратковременно недоразумение, си подават ръка."[217]

При нормални добросъседски отношения граничният инцидент при Демир Капия можеше да се избегне или да се разреши чрез преки преговори между представители на двете страни, без да се прибягва до услугите на Обществото на народите. Гърция отказа да се разбере със северната си съседка на двустранна основа, както предлагаше това българското правителство.

Вместо разбирателство за определяне на двустранна анкетна комисия, която да установи отговорностите чрез разследване на фактите и обстоятелствата, гръцките военни ръководители с лека ръка заповядаха - без никакво предизвестие - нахлуване на гръцки войски в българска територия. Въоръженият военен инцидент в Петричко през октомври 1925 г. бе кулминационната точка във влошаването на българо-гръцките отношения през първото десетилетие след Ньойския договор.

Този граничен въоръжен инцидент показваше на света несправедливата основа и нетрайността на изградения Версайски

мир. Той показа също и колко нездрави бяха българо-гръцките отношения. В основата на инцидента лежеше нерешеният малцинствено-бежански въпрос. Покровителствувана от Англия и Франция, Гърция демонстрира сила спрямо обезоръжената и слаба България.

Като нежелаеха тогава усложняване на обстановката на Балканите и в Европа, ръководните политически дейци на Англия, Франция и Италия предприеха бързи стъпки за ликвидиране на инцидента. За тази цел те използуваха Съвета на Обществото на народите, на когото се отдаде възможност "да се прояви" като страж на световния мир и радетел за разбирателство между народите. Това беше един от малкото случаи в историята на тази организация, при които се взеха обективно правилни и ефективни решения, в интерес на народите и на България, и на Гърция. България получи фактически известна, макар и формална, морална подкрепа, а гръцкото правителство беше осъдено. Причините за бъдещи инциденти и конфликти между двете страни обаче оставаха.

Независимо от моралния си успех при излизане от сериозната военно-политическа криза, каквато беше въоръженият гръцко-български инцидент през есента на 1925 г., нестабилното положение на Цанковото правителство оставаше. Дните на това правителство бяха преброени. Главно поради външно-политически и финансови причини в началото на 1926 г. то бе заменено с ново, начело с Андрей Ляпчев. Наскоро след това падна и правителството на Т. Пангалос в Гърция.

Б Е Л Е Ж К И

1 История на БКП, С., 1979, с.239.

2 Пак там, с.245. В Белград заговориха, че на власт дошли реваншистите, жадни за отмъщение. Характеризирането на новия режим в България като реваншистки от югославски политически дейци и от някои съвременни автори, не отговаря на истината /В. Виновер, пос. съч., с.40-41/.

3 Л. Китев, Фашисткият преврат на 9 юни 1923 г. и Юнското антифашистко въстание, С., 1966, с.295; М. Куманов, Към въпроса за българо-югославските политически отношения /декември 1923 - януари 1926 г./, във: Външната политика на България 1878 - 1944 г., Изследвания по българска история, т.III, С., 1978,

с.309/.

4 ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.155, л.3.

5 История на България, т.III, С., 1964, с.154.

6 ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.137, л.3-4.

7 M. Kusenev, Relations politiques bulgaro-yougoslaves /juin - novembre 1923/, in: Etudes balkaniques, 1974, 2-3, p.187 -188.

8 В. Слово, бр. 472 от 13.XII.1923 г.

9 З. Мичева, пос. съч., с.21-22.

10 История на България, т.III, с.154.

11 В. Демократически сговор, бр. 1 от 1.X.1923 г.

12 Пак там, бр. 7 от 9.X.1923 г.

13 За Демократическия сговор вж.: История на България, т.III, с.99, 135, 144, 147-148.

14 В. Демократически сговор, бр. 1 от 1.X.1923 г.

15 Пак там, бр. 10 от 12.X.1923 г.

16 Пак там, бр. 18 от 22.X.1923 г., бр. 22 от 26.X.1923 г., бр. 34 от 12.XI.1923 г.

17 Ил. Димитров, Българо-италиански политически отношения 1922-1943 г., С., 1976, с.28-31.

18 М. Куманов, Югославия и деветоюнският преврат през 1923 г., сп. Векове, 1973, кн.5, с.42-48; Z. Avramovski, O stavu jugoslavenske vlade prema devetojunskoa prevratu u Bugarskoi 1923 godine, istoria XX veka, Zbornik radova, t.IX, Beograd, 1968, s.155.

19 Г. Стефанов, Международни влияния за фашисткия преврат на 9 юни 1923 г., ГСУ, ЮФ, т.54, кн.II, с.334-336; Д. Косев, Международното значение на Септемврийското въстание през 1923 г., С., 1964, с.59.

20 В. Слово, бр. 321 от 13.VI.1923 г.

21 Г. Стефанов, пос. съч., с.335.

22 В. Народна отбрана, бр. 958 от 23.VI.1923 г.

23 Г. Стефанов, пос. съч., с.335.

24 В. Слово, бр. 326 от 19.VI.1923 г.

25 М. Куманов, Българо-гръцки отношения /юни 1923 - януари 1926 г./ в: България и европейските страни през XIX - XX век, С., 1975, с.223.

26 ЦДИА, ф.396, оп.1, а.е.730, л.1.

27 В. Слово, бр. 343 от 9.VI.1923 г.; бр. 345 от 11.VII.1923
28 Пак там, бр. 356 от 25.VII.1923 г.
29 Ив. Адтънов, пос. съч., с.392-399; М. Куманов, пос. съч., с.224.
30 На 31 август 1923 г. италианска ескадра окупира остров Корфу. Поводът беше убийството на 4 членове на италианската военна мисия, която работеше по определяне на гръцко-албанската граница. Създаде се реална опасност от сериозни международни усложнения /вж.: История на дипломацията, т. III, С., 1967, с.440-443; Г. П. Генов, Итало-гръцкият конфликт, сп. Демократически преглед, 1923, кн.7-8, с.495 и сл./
31 Ил. Димитров, пос. съч., с.34.
32 ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.574, л.2.
33 Пак там.
34 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.211, л.13.
35 За смесената гръцко-българска комисия виж глава ЧЕТВЪРТА
36 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.47, л.85-87.
37 М. Куманов, пос. съч., с.226.
38 ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.557, л.6.
39 Пак там, а.е.572, л.1-4.
40 Пак там, а.е.574, л.9.
41 Пак там, а.е.557, л.17.
42 Пак там.
43 Пак там, а.е.574, л.9.
44 Пак там, л.11.
45 Пак там, а.е.557, л.20.
46 Пак там, л.21.
47 Пак там, л.22.
48 Стенографски дневници на XXI ОНС, I р. с., с.242; в. Демократически сговор, бр. 74 от 29.XII.1923 г.
49 В. Слово, бр. 487 от 31.XII.1923 г.
50 Пак там, бр. 489 от 3.I.1924 г.; в. Демократически сговор, бр. 75 от 31.XII.1923 г.
51 В. Слово, бр.487 от 31.XII.1923 г.
52 ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.574, л.12.
53 М. Куманов, Към въпроса за българо-югославските политически отношения /декември 1923 - януари 1926 г./, във: Външната

политика на България /1878 - 1944 г./, С., 1978, с.313-315; ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.580, л.9.

54 В. Радикал, бр. 10 от 15.I.1924 г.

55 М. Куманов, пос. съч., с.314-315.

56 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.60, л.5.

57 Ил. Димитров, Фашистка Италия и ВМРО, в: България и европейските страни през XIX - XX век, С., 1975, с.246; това сближение между Италия и Югославия беше само един епизод - основното съдържание на отношенията между двете страни си останаха недоверието и враждебността.

58 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.60, л.3;/М. Куманов, пос. съч., с.316-317/.

59 В. Радикал, бр. 24 от 2.II.1924 г.

60 В. Демократически сговор, бр. 124 от 1.III.1924 г.

61 В. Хрват от 1.II.1924 г.; в. Радикал, бр. 33 от 13.II.1924 г.

62 В. Виновер, пос. съч., с.42.

63 Пак там, с.43.

64 В. Радикал, бр. 43 от 25.II.1924 г.

65 Де Ла Кроа - поддиректор на политическия отдел на Ке д'Орсе, се срещна с Б. Морфов, за да му съобщи, че френското правителство било уведомено по "официални и частни" пътища за готвеното от автономистката организация въстание в Македония. Френският пълномощен министър в Атина съобщаваше, че българска чета нападнала казармите в Гюмюрджина и убила 8 гръцки войници. Подобни действия - предупреждаваше Де ла Кроа, - ако бъдат извършени в Югославия биха позволили на сърбите да навлязат в България, без никой да може да ги спре. Ето защо той помолил Б. Морфов да посъветва правителството си да вземе незабавни мерки против всяко неприятелско действие на ВМРО, насочено против Югославия. /ЦДИА, ф. 369, оп.1, а.е.758, л.8/.

Издигнала за знаме благородната идея за освобождение на Македония, създадената след Първата световна война ВМРО се превърна в оръдие на най-реакционните политически среди в България и в чужбина. Нейните ръководители Т. Александров, Ал. Протогеров, Ив. Михайлов и др. се съюзиха с деветоюнския режим и станаха едни от най-фанатичните проводници на терористическата му политика. Сговористкото правителство

си служеше с ВМРО преди всичко за борба с революционното движение в страната /вж.: Ил. Димитров, Фашистка Италия и ВМРО, в: България и европейските страни през XIX - XX век, С., 1975, с.246/. Тенденцията за надценяване ролята на ВМРО като оръдие на външната политика на България обаче е пресилена и невярна.

66 ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.205, л.1.

67 Пак там, а.е.256, л.4.

68 В. Радикал, бр.53 от 4.III.1924 г.

69 В. Слово, бр. 536 от 4.III.1924 г.; в. Демократически сговор, бр. 127 от 6.III.1924 г.

70 М. Ничић, Спољна политика краљевине срба, хрвата и словенца у год 1922-1924. Говори, одговори и експозе у Народној Скупштини, Београд, 1924, с.82.

71 По-подробно вж.: М. Куманов, пос. съч., с.318-322.

72 ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.557, л.10-14.

73 Пак там, а.е.558, л.2, 3.

74 Пак там, л.5.

75 П. Русос, пос. съч., с.75-78; В. Цикулас, пос. съч., с. 168.

76 A. Toynbee, Survey of international affairs 1920-1923, London, 1927, p.333 /цит. по: В. Виновер, пос. съч., с.32/.

77 М. Куманов, Българо-гръцки отношения /юни 1923 - януари 1926 г./ в: България и европейските страни през XIX - XX век, С., 1975, с.226-227.

78 Стенографски дневници на XXI ОНС, I р.с., с.590.

79 В. Слово, бр. 518 от 11.II.1924 г.

80 Ив. Алтънов, пос. съч., с.160-162, 345; В. Бошнов, България на конференциите в Генуа и Лозана 1922-1923 г., във: В чест на академик Христо А. Христов, изследвания по случай 60 години от рождението му, С., 1976, с.334.

81 Commission mixte d'emigration greco-bulgare /по-нататък: CMEGB/, t.X, p.1219 - Rapport des membres neutres sur les incidents de Tarlis, annexe; СЪЩО: Enquête sur les événements de Tarlis /documents/, Sofia, 1924; Ив. Алтънов, пос. съч., с.346; Ив. Михайлов, Спомени, т.III, 1973, с.168.

82 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.14, 72; Ив. Алтънов, пос. съч., с.345.

83 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2370, л.107.
84 Пак там, л.108.
85 A. Wurfbain, L'échange gréco-bulgare de minorités, Genève 1931, p.83.
86 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2370, л.108.
87 Пак там, оп.5, а.е.42, л.81.
88 Пак там, оп.4, а.е.2370, л.43.
89 В. Демократически сговор, бр. 299 от 7.X.1924 г.
90 Пак там, бр. 302 от 10.X.1924 г.
91 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2370, л.116.
92 Пак там, оп.5, а.е.42, л.5.
93 Поради задълбочаване и изостряне на англо-френските противоречия обаче този протокол не влезе в сила и, както редица други документи на ОН от онова време, си остана мъртва буква /вж.: История на дипломацията, т.III, С., 1967, с. 494/.
94 ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.394, л.1.
95 Пак там, ф.176, оп.5, а.е.42, л.14, 43; в. Тракия, бр. 115 от 9.X.1924 г.
96 Пак там, оп.4, а.е.2370, л.119.
97 Пак там, л.123.
98 Стенографски дневници на XXI ОНС, II р.с., с.563.
99 В. Демократически сговор, бр.309 от 18.X.1924 г.
100 ЦДИА, ф.176; оп.4, а.е.2370, л.124.
101 В. Демократически сговор, бр. 316 от 27.X.1924 г. Тази част от речта на Ал. Цанков беше посрещната с бурни ръкопляскания и възгласи "браво!" от конгреса. Такова тълкуване на протокола "Калфов – Политис" се използува по-късно от гръцките управляващи среди като аргумент за неодобряването му в парламента. "Представянето на този едностранен акт като една политическа конвенция между България и Гърция и като възтържествуване на българската национална кауза – докладваха от българската легация в Атина – предизвикало голяма тревога както в Гърция, така и в Югославия" /вж.: ЦДИА, ф. 176, оп.5, а.е.42, л.40/.
102 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2370, л.119.
103 Стенографски дневници на XXI ОНС, II р.с., с.562–563.
104 Пак там, с.561.

105 Пак там, с.562-563.
106 Пак там, с.558-560.
107 Пак там, с.570; ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.168; Държавен вестник, бр. 246 от 5.II.1925 г.
108 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2370, л.126.
109 В. Тракия, бр. 115 от 9.X.1924 г.
110 ЦДИА, ф.176,оп.5, а.е.42, л.14-15.
111 Пак там, л.16.
112 Пак там, л.2.
113 Ив. Алтънов, пос. съч., с.346-347.
114 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2370, л.201.
115 С тази не съвсем реална опасност Т. Пангалос по-късно обясняваше причините, които го подбудили да извърши военен преврат и да установи военна диктатура в Гърция /вж.: ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.111-112/.
116 Сравни: Историја на македонскиот народ, кн.III, Скопие, 1969, с.251; К. Палешутски, Македонският въпрос в буржоазна Югославия, С., 1980, с.72, 92-93 и др. /служебно издание на ИИ на ЦК на БКП/.
117 Цит. по: Ив. Михайлов, пос. съч., с.170; сравни: Историја на македонскиот народ, кн.III, с.257. В изявления пред журналисти министър Маринкович изрази становището на своето правителство по въпроса за малцинствата по следния начин: малцинствата в кралството се радват на еднакви права с югославяните; български малцинства обаче в Югославия няма. Никой мирен договор или някакъв друг закон не задължава Югославия да признава българи в своите граници. Па и никакво българско население не е поискало до сега права по силата на клаузите за малцинствата.

Същите постановки изложил пред журналисти и тогавашният министър на вътрешните работи Йемович пред белградски журналисти, като отишъл още по-далече: "открил" сръбски малцинства в ... България! /вж.: Хр. Силянов, Югославия и македонската проблема, сп. Демократически преглед, 1924, кн.2, с.103/.

Тази позиция на югославското правителство към протокола "Калфов - Политис" намери израз и в отношението на югославския печат към посещението на министър-председателя

Ал. Цанков в Белград в края на 1924 г. Това отношение не бе продиктувано от някаква омраза към един от най-отявлените реакционери на епохата, пролял кръвта и отнел живота на стотици български антифашисти. Югославските ръководители тогава не бяха по-малко жестоки бранители на класовото господство на буржоазията. Особено големи размери взе терорът над българското население във Вардарска Македония по онова време /вж.: К. Палешутски, Македонският въпрос в буржоазна Югославия /1918 - 1941 г./, С., 1980, с.85, 90 и др., служебно издание на ИИ на БКП при ЦК на БКП/.

Отношението към България беше продиктувано главно от страха за бъдещ реванш за промяна на балканското статукво. В честото повдигане на въпроса за положението на малцинствата от страна на България югославската буржоазия намираше причина за този страх. От този страх бе продиктувано и отношението й към протокола "Калфов - Политис".

Белградският в. "Смотра" - орган на лявото крило на Радикалната партия, в навечерието на пристигането на Ал. Цанков в Белград, писа: "Говори се, че г. Цанков ... ще дойде на гости на нашето правителство. Носител на един режим, който проля реки от кърви на най-добрите синове на България и който подземно рие нашите интереси на юг, не е гост, когото нашият народ ще причака радостно" /цит. по: в. Земеделско знаме, бр. 12-13 от 8.I.1925 г./ Югославските журналисти дори отказаха да се срещнат с Ал. Цанков и последният бе принуден да направи своите изявления само пред официалната телеграфна агенция "Авала" /вж.: в. Наши дни, бр. 64 от 30.XII.1924 г./.

118 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2370, л.218-220.
119 Пак там, л.224.
120 Пак там, л.226; в. Месаже д'Атен от 23.XI.1924 г.
121 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.19.
122 Пак там, ф.369, оп.1, а.е.558, л.9.
123 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.20.
124 Пак там.
125 Пак там, л.19-20.
126 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2370, л.228.
127 Пак там, л.234.

128 ЦПИА, ф.369, оп.1, а.е.197, л.6-7.
129 ЦПИА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.3.
130 Интерес в това отношение представлява едно разпореждане - заповед от 25 декември 1924 г. на гръцкото министерство на вътрешните работи до всички държавни власти в страната. Прекаленият фанатизъм, който "понякога" местните органи на властта проявявали към малцинствата от рода на този при Търлис, създавал трудности на държавата. "Някои прекалености" на по-низшите органи - се казва в разпореждането - не само национално навреждат на Гърция, но и "неприятелски настроиха срещу нашата държава тези гръцки поданици, които, при ло-добри сношки от страна на държавните органи, постепенно биха се претопили".

Като се внушаваше на главните губернатори, на управителите на войсковите корпуси и дивизиите, на окръжните управители и на командирите на жандармерията да наложат на всички държавни органи да се съобразяват с условията, да не прибягват до насилия, които излагали държавата и създавали международни затруднения, в разпореждането се казва: "От друга страна, гъстотата на гръцкото население в Македония и Тракия прави тези инородни населения съвършено безопасни".

Разпореждането - заповед е подписано от министър-председателя Михалакопулос и от всички министри в правителството му и цели да създаде по-благоприятна международна обстановка за отхвърляне на протокола "Калфов - Политис". /ЦПИА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.34-37/.

131 ЦПИА, ф.176, оп.4, а.е.2370, л.173-175.
132 Пак там, оп.5, а.е.42, л.3.
133 Пак там, л.11.
134 Пак там, л.23.
135 М. Куманов, Българо-гръцки отношения /юни 1923 - януари 1926 г./, в: България и европейските страни през XIX - XX в., С., 1975, с.228.
136 В. Месаже д'Атен от 16.XII.1924 г.; ЦПИА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.24.
137 ЦПИА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.12.
138 Пак там, л. 70-88.

139 Пак там, л.104-105.

140 A. Wurfbain, пос. съч., p.65.

141 ЦПА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.26.

142 За Данковото посещение вж.: История на България, т.III, 1964, с.156.

143 ЦПА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.28.

144 Пак там, л.155-168; а.е.47, л.15; Кв. Алтънов, пос. съч., с.345-346; Ат. Разбойников, пос. съч., с.39-40; Ј. Ј. Јовановић, Дипломатска историја нове Европе, I, Београд, 1933, с.255-256.

145 ЦПА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.171; в нотата, връчена на Главния секретар от управляващия гръцката легация в Керн Дендрамис, се казваше, че "вместо да унищожи причините за търкането, което съществуваше между Гърция и България, протоколът рискува да предизвика нови и да компрометира добрите отношения, които Гърция желае да поддържа с всички свои съседи". Гръцкото правителство се позоваваше на публикации в българската преса и на официални български съобщения, където подписването на протокола се представяло като голям успех на България. От това общественото мнение в Гърция било силно възбудено и парламентът не могъл да одобри този акт /вж.: ЦПА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.144-146 /документът е на френски език/; Хр. Н. Касяков, пос. съч., с.90/.

146 В същото време опитите на Ал. Данков да подобри отношенията на България с Югославия не се увенчаха с успех. В изявления пред редактора на белградския в. "Политика" през март 1925 г., той отново изтъкваше, че като съседна на кралството страна, България желаела да поддържа "най-сърдечни отношения на взаимно разбирателство" /цит. по: в. Демократически сговор, бр. 433 от 23.III.1925 г./. В Белград не реагираха на тези негови изявления. Напротив, всеки незначителен инцидент по българо-югославската граница ставаше повод и даваше "основание" на югославското правителство да изостря отношенията с България /Ц. Кузманов, Към въпроса за българо-югославските отношения /декември 1923 - януари 1926 г./, във: Външната политика на България /1878 -1844 г./, С., 1978, с.331/. По повод арестуването в Бъл-

гария на няколко югославски поданици, заподозрени като съучастници в априлския атентат 1925 г., правителството на Н. Пашич затвори отново българо-югославската граница. Правителството на Ал. Цанков побърза да отстъпи /Стенографски дневници на XXI ОНС, II р.с., с.2339-2340/. Без да се създават след това нови кризисни положения, българо-югославските отношения останаха неподобрени до края на управлението на Цанковото правителство.

147 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.116-117.

148 Пак там, л.128-129.

149 Пак там, л.136.

150 Пак там, л.159-160; в писмо на Б. Корфов от Париж до Хр. Калфов с дата 20 февруари 1925 г. се посочваше, че отхвърлянето на протокола от гръцка страна не се посрещнало добре в Париж и самият Бриян казал на българския пълномощен министър, че "съчувствувал на българската справедлива кауза и щял да се застъпи за нея в Женева" /ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.202, л.2/. Това обаче било казано в частни разговори, докато официалното отношение на френското правителство по този въпрос бяше друго.

151 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.192.

152 Пак там, л.184.

153 Пак там, л.193.

154 Пак там, л.201.

155 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2370, л.64; в. Мир, бр. 7527 от 28. VII.1925 г.; българският пълномощен министър в Женева след продължителен разговор с Колбан през началото на април върху по-нататъшното развитие на въпроса за покровителството на българските малцинства в Гърция говори за голям "морален успех" и придобивка за България пред Съвета на ОН /вж.: ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.197, л.9-10/.

156 В гръцкия отговор се казваше, че българските малцинства се ползували с еднакви права с другите малцинства. Това обаче се опровергаваше от по-нататъшното съдържание на същия отговор, където се признаваше, че гръцкото правителство едва сега - 1925 г.! - възнамерявало да разпростре свободата за избор на свещеници върху малцинствата в новите земи.

Декларацията на гръцкия представител Какламанос, че

били взети мерки за отваряне на училища за "малцинства, говорещи славянски език", също не можеше да се счита за сериозна, защото "славянски език" не се говореше никъде, а се употребяваше само при черковнослужението. С израза "славянски език" старателно се избягваше да се признае, че в Гърция има малцинство, говорещо български език. Оттук и преследването на онези, които се наричаха българи.

Най-после твърдението в отговора на гръцкото правителство, че процесът на изселването бил попречил да се установяло в кои места имало компактни маси от славянските малцинства, за да им се дадяла възможност да си отварят училища и църкви, беше твърде голословно /в. Мир, бр. 7527 от 28.VII.1925; също: Д-р Б. Кесяков, пос. съч., с.90/.

157 Ив. Алтънов, пос. съч., с.345-346.

158 ДМА, ф.176, оп.4, а.е.2370, л.62-65.

159 Това се налагаше и поради други обществено-политически причини. Във връзка с кампанията против Версайската система през цялата 1925 г. се организираха конгреси и конференции, които разглеждаха и положението на малцинствата: през февруари - конгрес на националните дружества за ОН в Брюксел; през юли - конгрес във Варшава; през август - църковен конгрес в Стокхолм; през октомври - конгрес на малцинствата в Женева. На всички тези международни обществени изяви се повдигаше в една или в друга форма и въпросът за положението на българските малцинства в Македония. На 28 май 1925 г. в Долната камара на английския парламент лейбористът Ген Хайлс постави въпроса за правата на малцинствата в Македония, а либералните дейци в Англия тогава смятаха, че в Македония няма български малцинства. В Европа се формираше обществено мнение в полза на малцинствата, с което не можеше да не се съобразява и гръцкото правителство /вж.: Б. Цановер, пос. съч., с.53-54/.

160 Т. Тракия, бр. 167 от 15.X.1925 г.

161 Ив. Шишманов, Абеседарът, сп. Българска мисъл, кн.III, 1926, с.293-306; История на македонският народ, кн.III, Скопие, 1969, с.252.

162 Пак Тракия, бр. 163 от 17.IX.1925 г.

163 Пак там, бр. 164 от 24.IX.1925 г.

164 Дори гръцки автори, нямащи интерес да дават информация в ущърб на гръцката теза, признаваха, че броят на българите в Егейска Македония си оставал твърде значителен. С. Евелпиди признава наличието през 1930 г. на 150 000 "славяногласни" тук, от които 70 000 имали гръцко национално съзнание и 80 000 били с българско национално съзнание /C. Evelpidi, Les Etats Balkaniques, Paris, 1930, p.17//цит. по: Българската история в трудовете на европейските учени, С., 1970, с.167/.

165 Rapport de commission d'enquête les incidents de frontière entre La Bulgarie et La Grèce /Société des Nations/ /вж.: ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.772, л.39-45 /, J. Barros, The greek-bulgarian incident, 1925, Clarendon press, Oxford, 1970; Хр. Братанов, Срещу гърците на Беласица и Струма /дневник на събитията по инцидента в Петричко през есента на 1925 г., С., 1927.

166 В. Тракия, бр. 165 от 1.X.1925 г.

167 БКП в резолюции и решения, т.III, С., 1954, с.95.

168 Фактите по това нахлуване, причините за него, прекратяването му благодарение намесата на Обществото на народите и отражението му не са достатъчно изследвани в нашата историческа наука.

169 ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.772, л.39 /Rapport de commission d'enquête les incidents de frontière entre .../.

170 J. Barros, пос. съч., p.3.

171 ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.772, л.39 /Rapport de commission.../

172 Пак там, л.40.

173 Пак там.

174 J. Barros, пос. съч., p.3.

175 ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.772, л.41 /Rapport de commission.../

176 Ministère des Affaires étrangères (Bulgarie), Sur les démarches faite par le Chargé d'Affaires de Bulgarie à Athènes auprès du Gouvernement Hellénique au sujet de l'incident de frontière gréco-bulgare du Octobre 1925. Political 1925, League of Nations Archives, /цит. по: J. Barros, пос. съч., p.4/.

177 J. Barros, p.6.

178 Пак там, р.4-5.

179 Интерес представлява информацията на J. Barros за състоялия се разговор между пълномощния министър на Англия Стефансон и италианския пълномощен министър Розети. Въпреки че Стефансон "приел информацията" на гръцкия пълномощен министър в София, той отбелязал пред него, че сред чуждестранните кореспонденти съществувало мнение, че гръцкото правителство, което изпитвало вътрешни затруднения, е инсценирало инцидента, за да отклони гръцкото обществено мнение от вътрешните проблеми и борби /J. Barros, пос. съч., р.7/.

180 J. Barros, p.10-11.

181 J. Barros, p. 18; българският пълномощен министър в Атина съобщава за своите срещи с министъра на външните работи и с министър-председателя на Гърция, станали на 20 и 21 октомври. Още при тези срещи на него му било дадено да разбере, че "може би вече гръцките войски са минали гръцко-българската граница, за да обезпечат сигурността си" /вж.: ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.558, л.11, 12/. Съобщавайки за връчената му през нощта срещу 22 октомври нота от гръцкото правителство, Данчев предава ултимативните искания на гръцкото правителство: българското правителство да изкаже специално извинение на Гърция, с което да се признае за виновно за граничния инцидент; да накаже виновниците за него и да изплати 6 милиона драхми обезщетение на убитите гръцки войник и офицер /ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.557, л.27/.

182 За това безпокойство гръцкото правителство получи на два пъти подробна информация от своя дипломатически представител в Берн. Дендрамис предупреждаваше правителството си в Атина, че окупирането на българска територия без предварителна молба до Обществото на народите ще отслаби международното положение на Гърция /вж.: Dendramis (Bern), To the F. Min, no 3611, 22 oct., 1925, no 3622, 23 oct., 1925, Greek Archives /цит. по: J. Barros, пос. съч., р.25/.

183 J. Barros, p.20.

184 В. Мир, бр. 7599 от 23.X.1925 г.; в. Тракия, бр. 169 от 29.X.1925 г.; J. Barros, p.23.

185 ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.557, л.28.

186 В. Мир, бр. 7600 от 24.X.1925 г.

187 Пак там; в. Тракия, бр. 169 от 29.X.1925 г.; J. Barross; League of Nation, Official Journal, 6th year, 1925, p.1696 -1697.

188 В. Тракия, бр. 169 от 29.X.1925 г.; с телеграма от 24 октомври 1925 г. околийският началник в Свети Врач /Сандански/ съобщаваше на министерството на вътрешните работи и народното здраве, че над 500 семейства от селата Чучулигово, Кулата, Карино поле, Долно Спанчево, Ходжови колиби, Капсрища, Лехово и др., завзети от гръцките войски, с прехраната си били в тежест на населението. Искаше се тези семейства, състоящи се само от жени, деца и старци /мъжете били "на позиция"/, да бъдат зачислени за храна при военните /вж.: ЦДИА, ф.159, оп.2, а.е.804, л.8/. За бедственото положение на населението в завзетите от гръцките войски села съобщаваше в телеграма до Щаба на армията и полк. Златев. Той молеше "екстрено да се получат" храни, одеала, рогозки, фланели, чорапи, гървули, съдове за готвене и хранене за населението /пак там, л.4-5/.

189 J. Barross, пос. съч., p.37.

190 Пак там, p.66.

191 В. Тракия, бр. 169 от 29.X.1925 г.

192 В. Слово, бр. 1022 от 29.X.1925 г. /Югославия и гръцкото нападение/.

193 Стивънсон получил няколко "обезпокоителни новини: съсредоточаване на български войски в долината на р. Струма; членове на ВМРО по заповед настъпвали към зоната на конфликта;" На Стивънсон и на италианския пълномощен министър в София отново било заявено от представители на българското правителство, че българите ще продължават да отбягват военни действия /вж.: J. Barross, p.48-49/.

194 В. Мир, бр. 7600 от 24.X.1925 г.

195 Пак там, бр. 7603 от 28.X.1925 г.

196 Пак там, бр. 7601 от 26.X.1925 г.

197 Пак там.

198 В. Мир, бр. 7603 от 28.X.1925 г.

199 J. Barross, пос. съч., p.66.

200 Хр. Братанов, пос. съч., с.18; в. Тракия, бр. 169 от 29.X. 1925 г. В заседанието на Съвета участвуваха пълномощните

министри на България и Гърция в Париж Б. Морфов и Карапанос. Те докладвали за действията на своите правителства по същността на инцидента, за изтеглянето на войските и за положението на границата към момента на заседанието /вж.: J. Barross, p.66/.

204 В. Мир, бр. 7603 от 28.X.1925 г.; Хр. Братанов, пос. съч., с.28-31.

202 ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.772, л.38 /Rapport de commission .../ в. Тракия, бр. 171 от 12.XI.1925 г.; още на 5 ноември 1925 г. с постановление на Министерския съвет беше назначена специална комисия, която да подготви защитата на българската кауза при анкетата на Обществото на народите и изобщо да се грижи за цялата работа около мисията на международната анкетна комисия /вж.: ЦДИА, ф.159, оп.2, а.е.804, л.16/.

203 ЦДИА, ф.369, оп.1, а е.772, л.38 /Rapport de commission.../ Хр. Братанов, пос. съч., с.46; J. Barross, p.84. По името на своя председател комисията влезе в историята на българо-гръцките отношения като "комисия на Румболд".

204 ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.574, л.12; а.е.573, л.1.

205 Пак там, а.е.772, л.38-45. Обнародването от международната секция при Обществото на народите резюме на този доклад почти изцяло е преведен в посочената книга на Хр. Братанов, /с.49-55/. Комисията, преди да отиде в България и Гърция, посети Белград и има разговори с М. Нинчич /вж.: J. Barross, p.90/.

206 ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.772, л.42; В. Мир, бр. 7635 от 5. XII.1925 г. Когато в Атина правителството научи за това, то предприе мерки в Лондон и Париж докладът на комисията да не се приема в Съвета на ОН /вж.: J. Barross, пос. съч., p.96-97/.

207 ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.772, л.44 /Rappert de Commission.../ Хр. Братанов, пос. съч., с.54-55.

208 Пак там, л.43.

209 Хр. Братанов, пос. съч., с.61.

210 Пак там, с.62-63.

211 Цанковото правителство настойчиво се стремеше да получи бежански заем. За тази цел то представи обширно изложение

пред септемврийската сесия на Съвета на ОН /1925 г./, като го молеше за покровителство /ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е. 236, л.1-7 - документът е на френски език/

212 В. Мир, бр. 7637 от 8.XII.1925 г.; Хр. Братанов, пос. съч., с.65.

213 ЦДИА, ф.369, оп.1, а.е.559, л.30.

214 Цит. по: в. Тракия, бр. 171 от 12.XI.1925 г.

215 Гърция изплати тази сума до 1 март 1926 г. /вж.: D. Barrows, пос. съч., p.112/. Тя беше предназначена главно за обезщетяване на пострадалото българско население в завзетите от гръцките войски села. Наред с тази помощ, българският парламент прие и някои закони, с които се освобождаваха от финансова отговорност държавни учреждения /училища и общини/, книжата на които бяха разграбени от нашествениците /вж.: Държавен вестник, бр. 160 от 15.X.1926 г.; Стенографски дневници на XXI ОНС, III р.с., с.2562/. Българската земеделска банка отпусна допълнително заеми на населението, пострадало от нахлуването на гръцките войски /вж.: ЦДИА, ф.258, оп.1, а.е.3879/.

216 В. Мир, бр. 7643 от 15.XII.1925 г.; Хр. Братанов, пос. съч., с.68-69; Д. М. Јовановић, пос. съч., с.257.

217 Хр. Братанов, пос. съч., с.70.

Глава ЧЕТВЪРТА: СМЕСЕНАТА ГРЪЦКО-БЪЛГАРСКА КОМИСИЯ ЗА РАЗМЯНА НА НАСЕЛЕНИЯ

1. Структура и ръководни документи на комисията

Смесената комисия за гръцко-българската емиграция - Commission mixte d'emigration grèco-bulgare - се създаде на 18 декември 1920 г. в Женева, по силата на чл. 8 на конвенцията за взаимна размяна на населения между България и Гърция. Нейното съществуване и резултатите от няколкогодишната й дейност заемаха важно място в българо-гръцките отношения през разглеждания период. Тя се състоеше от 4 члена: назначените от Съвета на Обществото на народите двама неутрални - английският полковник с новозеландски произход А.С.Корф, белгийският майор Марсел де Ровер, който от 15 юни 1926 г. бе заменен с швейцарския полковник Джеймс де Рейние, представителят на гръцкото правителство Х. Цорбаджоглу и на българското правителство - Вл. Робев.[1]

Освен официалния състав комисията имаше и двама зам.-председатели, назначени също от Съвета на ОН, един главен секретар и двама секретари, както и обслужващ персонал. Съставът на комисията възлизаше на 30 души. Следователно, само в Главната смесена комисия, както тя се наричаше, работеха 39 души. Издръжката й изцяло се пое от правителствата на България и Гърция.[2]

Смесената комисия имаше двойна задача: от една страна, да организира, да улеснява и да съблюдава свободното емигриране на малцинствата от едната в другата държава; от друга страна, нейна грижа беше да извърши т. нар. ликвидация на недвижимите бежански имоти, т.е. да уреди тяхното изплащане от съответната държава.[3] Чрез нея Съветът на ОН в действителност ставаше посредник в отношенията между България и Гърция за решаването на малцинствено-бежанските спорове.

В помощ на Главната смесена комисия, като нейни помощни изпълнителни органи се създадоха смесени подкомисии - с председател, секретар и определен брой служители, които да извършват огромната техническа и канцеларска работа по бежанските дела. Първоначално се създадоха само две подкомисии - по една в двете държави. Членовете им се утвърдиха на специално

заседание на Главната смесена комисия на 7 юли 1922 г., като се определиха и заплатите им.[4] Смяташе се, че двете подкомисии ще бъдат достатъчни за извършване в кратко време на регламентираната в конвенцията работа. Тогава никой още не подозираше колко големи размери ще приеме бежанското движение, тъй като конвенцията се отнасяше за предстоящо доброволно изселване на българи само от Егейска Македония и на гърци от България.

Двете подкомисии имаха задължението да разяснят същността на конвенцията от 27 ноември 1919 г., правата и задълженията, които тя даваше на преселниците, както и да приемат декларации за изселване. На 9 ноември 1922 г. Главната смесена комисия утвърди специална инструкция за работата на подкомисиите.[5]

През следващите години обаче, щом конвенцията се приложи и спрямо българите от Западна Тракия и се очерта големият обем на работата, се създадоха нови подкомисии. През 1926 г., когато започна и най-интензивната работа на смесената комисия, вече имаше 11 подкомисии: 4 на българска и 7 на гръцка територия. През юли - август с.г. се оформиха три центъра, в които подкомисиите извършваха работата си. София стана седалище на 4 подкомисии на българска територия, в Солун работеха 5 подкомисии, които се занимаваха с делата на македонските българи-изселници, а в Гюмюрджина бяха останалите 2, които се занимаваха с делата на западнотракийските българи.[6]

Създадоха се в действителност три дирекции - Софийска, Солунска и Гюмюрджинска, под ръководството на които се извършваше цялата работа на Главната смесена гръцко-българска комисия. Всяка от тези дирекции се ръководеше от директор, назначаван от Главната смесена комисия. Директорът беше задължен да организира и контролира работата на подкомисиите върху определената им територия.

В подкомисиите беше ангажиран значително голям изпълнителски персонал. Така например в Солунските подкомисии през 1926-1927 г. работеха 118 души, а в Гюмюрджинската - 42. През 1928 г., поради намаляване обема на работата, броят на подкомисиите се сведе до 3, а от началото на 1929 г. отново действуваха само подкомисии в София и в Солун.[7]

За изпълняване на конкретни специални задачи и за определено време се назначаваха групи от специалисти – землемери, агрономи, архитекти, понякога и юристи – с равен брой представители от гръцка и от българска страна във всяка от тези групи. Председатели на групите ставаха представители на трета /неутрална/ страна.[8]

Както се вижда, създаден бе твърде тежък апарат за прилагане на конвенциите за взаимно и доброволно изселване на малцинствата. Издръжката му изискваше огромни средства, които станаха допълнителна тежест на държавните бюджети на двете страни. Само България за тази цел изразходва от 1 януари 1921 г. до 31 март 1926 г. 40 099 455 лв., а за издръжката на българските представители в подкомисиите – още 5 897 450 лв. Заедно със средствата за изплащане на ликвидирани имоти и на бежански облигации за такива имоти, сумата възлизаше на 74 326 869 лв.[9]

От средата на 1926 г., поради нарастване броя на заетите в Главната комисия и в нейните подкомисии, разходите се увеличиха още повече. Така например за декември 1927 г. дневното възнаграждение на българските чиновници и делегати, заети в комисията и в нейните подкомисии в Солун и Гюмюрджина, възлизаше на 483 436 лв., а за януари 1928 г. – на 678 221 лв. За март те вече се изчисляваха на 820 000 лв.[10]

Само за май 1928 г., когато съставите на Главната комисия и на подкомисиите бяха значително намалени, разходите за заплати възлизаше на 3500 лири стерлинги, равни на 2 731 097 лв. Тези разходи бяха включени в параграф 3 на общите суми, предвидени в бюджета на България за изпълняване на задълженията ѝ по Ньойския договор.[11] А "чрезмерните заплати" на членовете на Главната смесена комисия и на нейните подкомисии се говореше и в гръцкия парламент.[12]

Смесената комисия се създаде като орган на Съвета на ОН. От него тя получаваше инструкции и нареждания. Чрез двамата неутрални представители на Съвета на ОН комисията поддържаше постоянни връзки с правителствата на Англия, Франция и Италия: изпращаше доклади, получаваше отговори. Указанията на тези три държави бяха закон за неутралните членове на комисията, и,

следователно, за цялата комисия.[13] Комисията периодично се отчиташе с писмени доклади пред Главния секретар на Обществото на народите.[14]

Датата на първото заседание на Главната смесена комисия - 18 декември 1920 г.,[15] се прие като начало за влизане в сила на гръцко-българската конвенция от 27 ноември 1919 г. Дълго време след това обаче комисията се занимаваше с процедурни въпроси, като твърде много забави изпълнението на преките си задължения. Няколко месеца например тя посвети на тълкуването на конвенцията. Продължителни спорове предизвика главно интерпретацията на нейния чл. 12-ти и на алинея 2-ра от чл.6-ти.

Многомесечните дебати на чл. 12-ти доведоха единодушно до посоченото вече решение: за начална дата на действие на конвенцията да се смята 18 декември 1900 г.[16] С това тълкуване комисията пое трудна и сложна задача - да уреди ликвидацията на имотите и на бежанците, изселили се от едната в другата страна през 20-годишния период, предшествуващ учредяването ѝ.

Интерпретацията на чл. 12-ти на конвенцията наложи да се уредят предварително с правителствата на България и Гърция някои въпроси, свързани с изоставеното от бежанците недвижимо имущество. Отнасяше се за извършени конфискации, наложени запори, незаконни присвоявания и други действия спрямо бежанската собственост.

Трябваше да се отменят всички особени мерки - законни или беззаконни - върху имотите на малцинствата, наложени в годините на смутните събития на изселванията. Обикновена практика било след принудително изселване на бежанците имотите им да бъдат секвестирани от държавата, да се заграбват от частни лица или пък върху тях да се налагат различни запори и други ограничения върху правото на собственост. С отменянето на тези мерки се създаваше възможност заинтересованите да разполагат без никакви ограничения със своите недвижими имоти до края на срока за действие на гръцко-българската конвенция за размяна на населения.

Главната смесена комисия за българо-гръцката емиграция предприе действия в тази насока. Тя положи усилия да склони правителствата на двете страни да анулират всички изключителни мерки спрямо имотите на бежанците. По този въпрос възникнаха

продължителни спорове в самата комисия, водиха се дълги и трудни преговори с правителствата. Необходимо беше да се внесат в парламентите на двете страни съответни законопроекти, предвидени с чл. 15-ти на конвенцията. Всичко това отне допълнително много време и стана една от причините за протакане на истинската работа на комисията.

Все пак необходимите закони бяха приети от парламентите на двете държави. В България такъв характер имаше законът за недвижимата собственост в т. нар. "нови земи", гласуван от Народното събрание и публикуван в Държавен вестник на 27 юли 1921 г.[17] Той се отнасяше за имуществата на всички гърци, напуснали вече България и изселили се в Гърция.

Идентичен закон за имотите на българските бежанци приe и гръцкият парламент през май 1922 г., обнародван през юли с. г. - почти цяла година след публикуване на българския закон. Смесената комисия трябваше да води продължителни и трудни преговори с гръцкото правителство, за да го склони да възприеме закон, по силата на който българските бежанци, напуснали родните си места след 18 декември 1900 г., придобиваха всички права на собственици върху изоставените си недвижими имоти.[18]

Дълго време след приемане на тези закони обаче смесената комисия се занимаваше с въпроса за действителното възвръщане имотите на бежанците и на кандидатите за изселване. Гръцкият делегат в комисията постоянно спореше по повод отнемане на земи на гръцки бежанци при осъществяването на аграрната реформа от земеделското правителство в България. 143-то си поредно заседание на 8 май 1923 г. комисията посвети на въпроса за възвръщане имотите на българските бежанци от Гърция.[19]

През февруари 1921 г. смесената комисия пренесе своите заседания от Женева в София, а по-късно - и в Атина. Двете столици се сменяха последователно през около две години като място за заседания на комисията.[20] Това даваше възможност на правителствата на България и Гърция чрез своите представители и чрез непосредствени връзки с комисията да влияят в една или друга насока върху нейната работа.

На много от заседанията се обсъждаше Правилникът за прилагане на конвенцията. Цели заседания се посветиха само на отделни членове, дори само на отделни алинеи от някои негови

членове.[21] Най-после на 6 март 1922 г. комисията утвърди този най-важен документ,[22] за което тя уведоми официално с идентични писма правителствата на двете държави.[23]

В правилника се посочваха условията, които следваше да се изпълняват от държавите при "възползуване" от конвенцията за размяна на населения. Определени бяха и процедурните изисквания, които трябваше да се изпълняват при тази размяна. Правилникът в действителност уточняваше и изясняваше отделните членове на конвенцията за размяна на населения. С публикуването му от българското правителство на 28 юни 1922 г. и от гръцкото правителство на 20 август - 2 септември с.г. в Държавен вестник, той придоби силата на закон и за двете държави.[24]

Още на 5 април 1922 г. делегатите на България и Гърция увериха комисията, че правителствата им са внесли в парламентите за обсъждане закони за прилагане на правилника.[25] Това фактически означаваше, че те бяха съгласни с този документ и го приемаха за изпълнение. В три последователни заседания през ноември 1922 г. комисията, по искане на правителствата на двете страни, утвърди инструкция за прилагането на правилника и на конвенцията за взаимна размяна на населения.[26]

Кои бяха характерните основни моменти на правилника? Чл. 3-ти на този документ уреждаше въпроса за учредяване в помощ на смесената комисия посочените вече подкомисии. Председателят на всяка от тях, при различия в мненията на другите членове имаше решаващ глас. По този начин при вземане решения по обсъжданите въпроси, така както и в смесената комисия, определящо беше за кое от страните ще гласува председателят.

В правилника се уточняваха задълженията на подкомисиите: да проучват всички конкретни случаи по изселването на бежанците, да издават пътни листове, свидетелства за освобождаване от мито за изнасяните и внасяните движими имущества, свидетелства за безплатно пътуване по държавните железници и за безплатно превозване по тях на движимото имущество на изселващите се от едната в другата страна и т.н. Тяхно задължение беше също да дават оценка на недвижимите бежански имоти, макар че тези оценки подлежаха на утвърждаване от Главната смесена комисия.

Следователно, подкомисиите бяха с твърде големи задъл-

жения по практическото осъществяване на конвенцията. Правата и задълженията им се регламентираха в членове 4-ти и 5-ти на правилника, а в чл. 7-и се определяха начините, чрез които следваше да се ликвидира собствеността на църковните, училищните и други общности на българското малцинство в Гърция и на гръцкото - в България.

В чл. 10-ти на правилника изрично се подчертаваше, след като това беше записано и в конвенцията, че никой няма право да упражнява какъвто и да е пряк или косвен натиск върху лица от гръцкото малцинство в България и от българското - в Гърция, с цел да ги накарат, мимо тяхното желание, да се изселят от едната в другата страна. Вменяваше се в дълг на Главната смесена комисия и на нейните органи да следят, щото изселването да става действително доброволно, по желание на самите изселници.

По-нататък правилникът регламентираше точно начините, по които следваше да се ликвидират имотите на изселващите се и на изселилите се вече бежанци. Погледнато формално, този документ сякаш защищаваше добре юридически собствеческите права и интереси на бежанците. Така например в неговия чл. 20-ти се казваше, че никой "не може да бъде лишен от имотите си преди пълното изплащане на тяхната стойност". Практическото [illegible] ликвидацията на имотите обаче доведе до не много благоприятни за българските бежанци резултати. Много от тях получиха само част от стойността на своите недвижими имоти, а други не получиха нищо.

Чл. 19-ти от правилника определяше как следва да се извърши самото ликвидиране: след като смесената комисия, по предложение на подкомисиите, ги оцени окончателно, 10% от тяхната стойност се изплащаше в брой на собствениците, а за останалите 90% бежанците следваше да получат държавни ценни книжа - поименни облигации, издадени специално от правителствата на България и Гърция. Облигациите бяха лихвоносни. Тях бежанците можеха да представят за осребряване в държавата, в която се изселваха.

Начинът за ликвидиране на бежанските имоти, предвиден в правилника, противоречеше на духа на конвенцията. Тя предвиждаше справедливо оценяване и изплащане в брой на цялата

стойност на недвижимите имоти. Поради последвалото наскоро обезценяване на облигациите, бежанците бяха много ощетени. В действителност имотите на по-голямата част от българските бежанци се изплащаха фиктивно. Това беше основната причина, що то дълго време след пристигането си в България, повечето от българските бежанци да водят жалко съществуване, докато държавата, със средствата на специалния бежански заем от 1926 г., успее да ги засели и осигури поминъка им.

Част втора от правилника уреждаше конкретните въпроси по изселването: оценяването на недвижимите бежански имоти, сроковете, които следваше да се спазват при уреждане на всички процедурни въпроси, и т.н. Правилникът утвърждаваше, че всеки "желаещ" да се изсели, трябваше да подаде до смесената комисия декларация по определен образец. Декларацията следваше да се придружава от свидетелство за установяване принадлежността на декларатора към съответното етническо малцинство, от открит лист за пътуване до страната, в която се изселва, от документ за освобождаване от гаранционен вноснос мито за пренасяните движими имущества. С тези документи изселващият се трябваше да бъде снабден от органите на местната власт - общината, на територията на която е бил жител и от която се изселва. По този начин в голяма степен съдбата на изселниците се поставяше в ръцете на местните органи на държавната власт.

Твърде важно беше изискването, според което бежанците, наред с декларацията за изселване, да подават и молба, в която изрично да изявят желанието си да се ликвидира недвижимото им имущество чрез смесената комисия. В молбата си те следваше да опишат подробно и вярно оставените в родните си места имоти /къщи и помощни сгради, ниви, лозя, градини и др./; в кое селище и в коя местност се намират; кои са съседите и какви размери имат тези имоти; какво е състоянието на категорията им. От подаване на молби се освобождаваха изселниците, които не оставяха недвижими имоти или поради това, че не притежават, или че са ги ликвидирали сами - без посредничество на смесената комисия.

Правилникът предвиждаше гаранции за запазване интересите на трети лица при ликвидацията на бежански имоти. Общинските кметове се задължаваха да дават гласност пред жителите на съот-

ветното селище, в което се намираха имотите, за всяко постъпващо искане за ликвидация на един или друг бежански имот. Това беше предвидено с оглед да не би и други лица да имат претенции за права на собственост върху този имот или пък изселващият се да има кредитори, които трябвало да бъдат удовлетворени.

Самите собственици - кандидати за изселване, се задължаваха да докажат пред подкомисиите своето право на собственост върху имотите, за които искаха да бъдат ликвидирани. В правилника се предвиждаше твърде сложна процедура за това. При липса на автентични документи, собственикът трябваше да представя свидетели, които да убедят подкомисията в истинността за собственост върху едни или други имоти.

Оценката на изброените във всяка молба имоти се определяше от съответната подкомисия "по чиста съвест" чрез мнозинство на гласовете. Чл. 56-ти от правилника даваше възможност на недоволните в 30-дневен срок да обжалват пред Главната смесена комисия поставените от подкомисията оценки. При това чл. 61-и изрично посочваше, че заинтересованите не могат да бъдат изслушвани устно, а обжалванията трябваше да се правят в писмена форма. Подобни положения в правилника се предвиждаха и за изселените се вече от едната в другата страна през 20-годишния период, предшествуващ създаването на смесената комисия. Предвиждаха се дори формални възможности за тези бежанци да отидат за известно време в родните си места, за да участвуват лично в ликвидацията на своите имоти. Тъй като се допускаше, че това е една желана, но трудно осъществима възможност, в правилника се посочваше и друга алтернатива - бежанците да изпратят там за същата цел свои доверени лица - пълномощници.[27]

Решенията на Главната смесена комисия бяха окончателни и не подлежаха на изменение. В правилника се регламентираше, че изселникът е длъжен да напусне родното си място в тримесечен срок от деня, в който получи напълно стойността на ликвидираните си имоти.

Погледнат от формално-юридическата му страна, правилникът за взаимно и доброволно изселване на гръцкото и българското малцинство бе издържан от всяка гледна точка документ, който "даваше дума" на конвенцията и беше реална основа за практи-

чесното й осъществяване. Той регламентираше до най-малки подробности дейността на смесената гръцко-българска комисия. Благодарение на него обаче, се осъществяваше насилственото прогонване на българите от Егейска Македония и Западна Тракия. Много от пунктовете му можеха да се тълкуват двусмислено. Затова между българския и гръцкия представител /делегат/ в смесената комисия често възникваха спорове, което забавяше работата.[28]

По своята дълбока същност, произтичаща от духа и съдържанието на конвенцията за взаимна размяна на населения от 27 ноември 1919 г., правилникът беше документ за реализация на наложените неправди спрямо българското население от посочените територии. С прилагането му се постигнаха онези цели и задачи, които страните-победителки в Първата световна война си поставиха с наложения на България Ньойски договор. Ето защо, заедно с продължаващата борба срещу натрапената на българския народ конвенция за доброволна размяна на населения, бежанците в България, голяма част от които се намираха под влияние на Българската комунистическа партия, осъждаха решително правилника и се обявяваха против неговото прилагане.

Органът на Централния емигрантски съюз в. "Освобождение", коментирайки този документ, констатира, че колкото смесената комисия да се е опитвала да прикрие "основната и позорна цел на тоя правилник, тя никого не може да заблуди. Целта е ясна: да се ликвидира с имота на настоящите бежанци, като се убие у тях всяка мисъл за връщане в родните им места, и, второ, да се направи невъзможно застояването на инородните малцинства в Македония".[29]

Правилникът изискваше парламентите на Гърция и България да приемат съответни закони, които да определят и да улесняват приложението на конвенцията за размяна на населения между двете страни. Това искане бе пряка външна намеса във вътрешното законодателство на страните и открито нарушение на техния сувернитет: един извънреден международен орган, каквато беше смесената комисия, диктуваше на България и на Гърция конкретна законодателна дейност.

На 8 април 1922 г. такъв закон действително се гласува от Народното събрание. Той обезпечаваше възможност на българ-

ски граждани с гръцка етническа принадлежност да се изселят в Гърция, ако сами пожелаят това, като гарантираше и правата им върху техните недвижими имоти. Аналогичен закон се приe и от гръцкия парламент за същите права на българското етническо малцинство. Законите в двете страни бяха приети по предложение и настояване на смесената комисия. Нещо повече: идентичните им текстове се изработиха от самата комисия.[30]

В чл. 16-ти на приетия от XIX ОНС закон изрично се подчертаваше, че той не се прилага "само и доколкото предвидените в него права и облаги /за гърци, изселващи се от България - б.м. Г.Ц./ са обезпечени за българите в Гърция".[31] Това създаваше възможности на българското правителство да оказва известно влияние върху гръцкото по въпроси, свързани с изселванията, но тези възможности бяха твърде ограничени, поради по-малкото число на гърците - кандидати да напуснат България. В действителност двете държави бяха в нееднакви условия по прилагане на конвенцията, още повече, че ставаше въпрос не само за хора, които тепърва щяха да пожелаят "доброволно" да се изселят, но и за десетки хиляди бежански семейства изселили се през двете десетилетия преди учредяване на смесената комисия.

Отдавнашните бежанци имаха интерес да отидат, макар и временно, в родните си места, за да влязат във владение на изоставените си недвижими имоти и да могат сами да ги ликвидират по начини и със средства, запазващи имуществените им права. И интересите на българската държава изискваха това, тъй като по този начин многохилядните безимотни бежанци можеха да се снабдят със собствени средства, за да се превърнат в самостоятелни стопани, да станат активна производителна сила.

През март 1921 г. смесената комисия реши да се даде възможност на бежанците в двете съседни страни да отидат временно в местата, които бяха напуснали, за да продадат лично имотите си и да получат в пари тяхната стойност. С това тя искаше да облекчи своята работа, като намали значително броя на делата за ликвидация на бежански имоти. Ако това не можеше да се осъществи, комисията си запазваше правото, което ставаше и нейно задължение, да се заеме с ликвидацията на тези имоти така, както намери за добре.

В действителност права за завръщане, макар и временно, в родните си места, българските бежанци не получиха. Пречките, които трябваше да се преодоляват и многобройните изисквания, които следваше да се изпълнят, включително да се представят например и документи за благонадеждност, попречиха на по-голямата част от бежанците да сторят това.

От завръщане на бежанците в родните места във връзка с ликвидация на имотите им се безпокояха твърде много управляващите среди в Гърция. В едно от заседанията на комисията представителят на Гърция получи успокоителна декларация от неутралните делегати на Съвета на ОН, че българските бежанци в никакъв случай няма да бъдат допуснати в Гърция, за да ликвидират лично собствените си имоти.[32] Ръководителите на Гърция се плашеха, че личното участие на собствениците на недвижими имоти не ще бъде в интерес на страната им - вероятността да се докаже правото на собственост ставаше много по-голяма.

Основателно В. Мулетаров при обсъждане на закона за прилагане на конвенцията за размяна на населения заяви в Народното събрание от името на Комунистическата партия: "В никой случай българските бежанци не могат да бъдат повърнати обратно в Тракия или в Македония, за да си вземат имотите." Конвенцията, посочваше той, не предвижда това.[33] И българският, и гръцкият законопроект се преценяваха от В. Мулетаров като средство за заграбване на бежанските имоти. Затова комунистическата парламентарна група не подкрепи предлагания законопроект.[34]

Друг изключително важен документ за работа на смесената комисия стана Планът за изплащанията /Plan des paymament/ на бежанските имоти. Проектът за този план беше дискутиран в специални заседания на комисията през юни 1922 г.[35] Той беше одобрен от правителствата на България и Гърция след съгласуване помежду им през септември 1922 г. и се възприе от гръцко-българската комисия на 8 декември.[36] Този съвместен българо-гръцки документ имаше голямо значение за българо-гръцките отношения. Той засягаше имуществените и финансови въпроси между двете държави, произтичащи от оценката и изплащането на недвижимите бежански имоти.

Планът бе финансов механизъм, който уреждаше изплащанията на българското и на гръцкото правителство към емигранти-

те,[37] изселващи се от едната в другата държава, а също и прехвърлянето на сумите по тях. Изплащанията, дължими на изселилите се вече бежанци и на тези, които тепърва щяха да се изселват, включваха стойността на недвижимите бежански имоти, ликвидирани от смесената комисия, а също и връщане на известни доходи, наеми, суми от продажби, получени от фиска за сметка на бежанските имоти, плащане на някои обезщетения и др. "Тези вземания - се казваше в чл. 2-и на плана, - изчислени в законната монета на страната, където се намират имотите, ще бъдат веднага превърнати в долари, по курса на деня или по един среден курс, който ще се определи от смесената комисия".[38]

Планът уреждаше в подробности начините, по които изселващите се или изселилите се вече по конвенцията могат да изнасят суми от едната в другата страна. Бежанците получаваха право да изнесат сумите, които са получили в брой при ликвидацията на имотите им от смесената комисия или пък от пряка продажба, а също и личните си спестявания. Онези от тях, които не се ползуваха от конвенцията, но на които са били възвърнати имотите в родните им места, също получаваха право да изнесат сумите, придобити при продажбата на тези имоти.

В членове 4-и до 11-и планът регламентираше начините, по които собствениците ще получават сумите, дължими им за техните недвижими имоти. Изплащанията в брой /10% от стойността на имотите/ следваше да стават с чекове в долари на САЩ, издавани от смесената комисия срещу Народна банка на страната, където се намират имотите. Всяко от правителствата на двете страни заместваше другото в тези изплащания и едновременно с това представляваше и емигрантите, на които поемаше изплащането, в правата им пред това друго правителство. По този начин "вземането на всеки емигрант срещу правителството, на което той напуска територията, се обръща във вземане срещу правителството, на което става поданик; едновременно с това всяко правителство става кредитор на другото правителство за цялата сума по срочния дълг на това последното" /чл. 7-и на плана/.

Членове 9-и и 10-и на този документ се отнасяха до начина за извършване срочните изплащания. Главната смесена комисия следваше да предава на собствениците, имотите на които се ликвидират от нея, т. нар. "временни титри".[39] Те бяха с 6%

годишна лихва от деня, в който емигрантите са престанали да се възползуват от имотите си. В чл. 15-и на плана се предвиждаше начин и срок за заменяне на "временните титри" с окончателни.

Особено важно значение имаше чл. 12-ти от плана за изплащанията. Той предвиждаше за улеснение на лицата, които имаха вземания, Българска народна банка да открие на Гръцка народна банка кредит в българска валута и, обратно - ГНБ да открие на БНБ кредит в гръцка валута. Българските бежанци, които имаха и желаеха да изнесат суми от Гърция в България, следваше да внесат тези суми в драхми в Гръцка народна банка, като представят свидетелство от смесената комисия за произхода на тези суми. Срещу тях ГНБ им предаваше чек в лева срещу БНБ. Същевременно се предвиждаше тя да кредитира БНБ с една сума в долари на САЩ, равна на сумата от нейния чек в лева, като пресметне шанжа на курса на деня срещу София. БНБ следваше да постъпва по същия начин по отношение на гърците емигранти и бежанци от България. Ако се получеше някаква разлика в сумите, те щяха да се "дотъкмяват" по начин, който да не ощетява интересите на едната или на другата държава.[40]

В следващите членове на плана за изплащанията се уточняваше, че дълговете, които ще останат на едно от правителствата към другото или на едната банка към другата, след като се извършат операциите по прихващането, ще бъдат платени или консолидирани, без да може да бъде наложено на страната-дебиторка каквото и да било прихващане между тези дългове и всяка друга сметка между двете страни. "За да се консолидира дългът, който ще остане евентуално на едно от правителствата към другото..., - се казваше в чл. 17-ти на този документ - правителството-длъжник ще трябва в срок от три месеца ... да предаде сумата на тоя дълг на правителството-кредитор в облигации..., носещи лихва 6% годишно от 1 януари 1925 г.," плащана на 1 януари и 1 юли всяка година.

Този член никак не бе изгоден за гръцката държава. Затова по-късно нейните правителства, когато видяха, че дългът на Гърция към българските бежанци е значително по-голям от този на България към гръцките бежанци, упорито настояваха той да бъде приспаднат за сметка на българските репарации към гръцката

държава.

Последният чл. 19-и от плана за изплащанията регламентираше управляването на ликвидираните имоти от деня на тяхното изплащане с "временни титри" до момента на консолидиране на дълговете. Определяха се условията, при които правителствата можеха да придобият пълната собственост на ликвидираните от смесената комисия имоти в своя територия веднага след тяхното изплащане с "временни титри".[41]

Анализът на този документ показваше, че с него се целеше да се съхранят икономическите и финансовите интереси на бежанците от двете страни. Всяка от двете държави поемаше отговорността и задължението да урежда вземанията на бежанците от страната, която тези бежанци напускаха. Ако изселванията ставаха на реципрочна основа и изоставените бежански имоти в едната страна имаха еднаква стойност с имотите, оставяни в другата страна, вероятно не би имало никакви затруднения при изпълняване на поетите от двете държави задължения.

Скоро обаче се разбра, че имотите, които българските бежанци оставяха в Гърция, имаха много по-висока стойност от имотите на гръцките бежанци, напускащи нашата страна. Това правеше гръцката държава неминуемо длъжник на българската. От тук се породиха трудности при прилагане на плана, предизвикани преди всичко от нежеланието на гръцките управляващи среди да изпълняват произтичащите от тях финансови задължения към българските бежанци. С подписаната на 7 декември 1927 г. нова спогодба "Моллов - Кафандарис", за която ще стане дума по-нататък, съществената част от този план за изплащания се замени с нови положения.[42]

Смесената комисия изработи и утвърди през 1923 г. също редица инструкции за задълженията на административните, полицейските и общинските власти в двете страни, произтичащи от гръцко-българската конвенция за доброволна размяна на населения. Органите на тези власти се задължаваха да осигуряват свободата и сигурността на пътуванията на членовете на смесената комисия и на нейните подкомисии из териториите на двете страни и да им оказват всякакво съдействие при изпълнение на техните задължения.

От особено важно значение в тези инструкции беше за-

дължението на местните власти да зачитат свободата на изселването и да бдят, щото никой да не оказва каквото и да е давление върху волята на онези, които имаха право да се възползуват от постановленията на конвенцията за изселване. Органите на местната власт в България и Гърция трябваше да следят също за точното спазване на всички изисквания на правилника за прилагане на конвенцията, отнасящи се до правата и задълженията на изселващите и на изселилите се вече бежанци.

Общините в двете страни се задължаваха да снабдяват желаещите да се изселят с необходимите документи за етническа принадлежност, за бедност, ако били бедни, за да могат да пътуват безплатно по държавните железници, както и с други необходими документи. Кметовете на общините трябваше да присъствуват в заседанията на подкомисиите, когато се разглеждали въпроси, свързани с ликвидация на бежански имоти в поверените им общини.[43]

През януари 1924 г. смесената комисия прие и серия от решения, които се отнасяха до оценяването и изплащането на ликвидираните бежански имоти. Чрез свое комюнике тя осведоми заинтересованите за принципите и методите, по които щеше да се оценяват имотите.

Но базата за оценката на бежанските имоти, възприета през януари 1924 г., имаше временен характер. В края на 1925 и в началото на 1926 г. комисията прие окончателно две таблици /т. нар. Барем/ за определяне стойността на бежанските имоти— съответно за покритите и за непокритите имоти, според качествата и категорията им. По своята същност тези таблици бяха примерни ценоразписи, към които органите на комисията следваше да се придържат при оценяването.[44]

Приетите ръководни документи целяха да охраняват интересите на бежанците от едната и от другата страна. В действителност комисията не успя последователно и докрай да контролира и изисква точното изпълнение и спазване на всички свои документи и решения. В много случаи правителствените органи на двете страни забавяха изпълнението на важни изисквания, произтичащи от тези документи и решения на смесената комисия или въобще не се съобразяваха с тях. С това пряко или косвено допълнително се ощетяваха голяма част от бежанците, особено българските

бежанци от Гърция.

Трудните и сложни за решаване проблеми изискваха комисията и нейните подкомисии да бъдат подпомагани всестранно от правителствата и от местните органи на държавната власт на двете страни. Това налагаше правителствата да предприемат някои допълнителни мерки. Между тях особено значение имаше например съгласието им да се разреши на бедните бежанци да пътуват и да превозват движимото си имущество безплатно по жп линии, а таксите за всички останали да се намалят с 50%. Такива улеснения получиха и бежанците, които трябваше да отидат временно в родните си места, за да участвуват лично в ликвидацията на своите имоти.

Правителствата на двете държави прокараха в парламентите си закони за освобождаване от митнически такси при пренасяне на движимото имущество на изселващите се. Те се освобождаваха изцяло от плащане на различни такси при покупко-продажби, от гербов налог и такси при подаване на молби и декларации, при издаване на документи, отнасящи се за изселване и ликвидация на имотите им и пр.

Основна задача и "грижа" на гръцко-българската комисия и на нейните органи беше да организират изселването на етническите малцинства от едната страна в другата, регламентирано с двустранната конвенция за доброволна размяна на населения от 27 ноември 1919 г., както и да ликвидира, т.е. да уреди по определен начин изплащането на недвижимите бежански имоти в страната, която бежанците напускаха.

През първите няколко години от съществуването си в същност комисията се занимаваше почти единствено с организационно-технически въпроси: с изработване, утвърждаване и осигуряване на основни документи, от които да се ръководи в дейността си по-нататък. Например цели три заседания през ноември 1922 г. комисията посвети на обсъждането и утвърждаването на формулярите и дневниците, които следвало да се използуват от подкомисиите.[45] Това фактическо бездействие на комисията предизвикваше недоволство и критика, особено от страна на заинтересованите от бързото изселване на българското население от Гърция.

Правителството на БЗНС полагаше усилия да убеди бежан-

ците от Егейска Македония, че е в техен интерес да представят в определените срокове исканите декларации и молби за ликвидация на недвижимите им имоти.[46] Министерството на вътрешните работи и народното здраве отправяше нееднократно покани до тях, в които настоятелно ги убеждаваше да подават декларации и молби, като вписват всички необходими данни за недвижимите си имоти. Настояваше се също молбите да бъдат придружени с документи за собственост.[47] Министерството на външните работи и на изповеданията на свой ред правеше това в много свои окръжни и обявления, публикувани в печата.[48]

Благодарение на тези мерки по-голямата част от бежанците, дошли от Егейска Македония, представиха в определените срокове своите декларации и молби. Обаче под влияние на агитацията на БКП и на бежанските организации, както и поради лични съображения, породени от надеждите и желанията им рано или късно да се завърнат отново в родните си места, много от бежанците отказваха или не бързаха да сторят това.

Като използуваха благоприятното положение - пребиваването през март 1921 г. в София на смесената комисия, бежанци от много места в страната изпратиха до нея десетки писма и резолюции. В тях те отново протестираха против натрапената на българския народ конвенция за размяна на населения и изразиха своето несъгласие с нейните основни положения. В писмата и резолюциите си те декларираха, че не желаят да представят исканите декларации и молби за ликвидация на имотите им в родните места.

В позив на софийската емигрантска комунистическа група, разпространен сред бежанците от Гърция, се апелираше да не се подават декларации и молби за ликвидация на имотите, а да се настоява за връщане на бежанците в родните им места. Софийската емигрантска комунистическа група се обявяваше против опитите на някои буржоазни организации да вземат бежанския въпрос в свои ръце, за да го използуват за своите политически аспирации и цели.

"Като предупреждаваме всички бежанци от гръцка Македония върху явната опасност да станат още един път жертва на толкова престъпното и пагубно патриотарство от страна на чужди на тях комитети и братства, ние ги каним да скъсат всякакви

връзки с тях и да поемат делото в собствените си ръце". Бежанците трябва да отхвърлят - се изтъкваше в позива - натрапваното им опекунство и да изявят свободно волята си, че желаят да се върнат в родните си огнища при гаранции за свободно и спокойно съществуване.[49]

В протестна резолюция до министерството на външните работи, до Народното събрание и до софийските легации в Англия, САЩ, Италия и Испания, 520 бежански семейства в Нова Загора и околията заявиха категорично своя отказ да подадат декларации и молби, защото смятали това за равносилно на смъртна присъда. Те не смятали себе си за доброволно изселили се, не можели доброволно да се откажат от родните си места и изразяваха твърдото си желание да се завърнат отново там.[50]

Бежанците от Пловдив, като протестираха против гръцко-българската конвенция за изселванията, заявиха в своя резолюция "пред обществената съвест на цивилизованото човечество", че преселниците от Македония под гръцка власт са политическа емиграция, напуснала страната си поради непоносимия там режим на национален гнет и категорично поддържаха решението си да не подават исканите декларации. В резолюцията си те обвиняваха българското правителство, че си е присвоило права, каквито няма, като е разрешило с гръцката държава въпроса за взаимното изселване, намиращ се извън тяхната компетенция.[51]

На 18 март 1921 г. 1800 бежански семейства в Неврокоп /Гоце Делчев/ и околията му, изпратиха до легациите в Англия, Франция, Италия и САЩ в София, а също и до министъра на вътрешните работи протестно писмо.[52] Група бежанци в София писаха в молба до смесената комисия: "Дайте ни първо правото да живеем по домовете си и след това приложете принципа на доброволното изселване, защото никой от нас тук не се е изселил доброволно".[53]

1541 семейства от Петрич и околията, бежанци предимно от Серско, Демирхисарско, Лагадинско, Кукушко и Солунско, в молба до председателя на смесената комисия, като описваха трудностите на своя живот в селищата, където бяха временно настанени, молеха да им се даде право "под протектората на Великите сили", да се завърнат свободно в родните си места. И те оценяваха конвенцията за размяна на населения между България и Гър-

ция като несправедлива и протестираха против нейното прилагане. Според тях, с помощта на конвенцията, бежанците са използувани "за разменна монета" на договарящите държави. Затова настояваха в молбата си тя да се смята за несъществуваща.[54]

В посочените и в други документи намериха отражение някои неправилни разбирания на БКП по въпроса за непосредствените интереси и крайните цели на стотиците хиляди български бежанци. БКП по това време допускаше отклонения от марксистко-ленинското разбиране за работа с бежанците, като част от българския народ. Тя се увличаше твърде много в принципно правилната си критика спрямо политиката на правителствата на България и Гърция и спрямо дейността на политическите партии и организации по бежанския въпрос.[55] В тези позиви, резолюции и протестни писма се надценяваха правата и отговорностите на смесената комисия. От нея се искаше невъзможното – да отмени гръцко-българската конвенция от 1919 г. Комисията не можеше да направи това – самата тя бе резултат на конвенцията и исканията надхвърляха нейните възможности.

Протестите на хилядите бежанци, колкото и основателни да бяха, не можеха да изменят създалото се след войната положение. Отказът на значителна част от бежанците да подават декларации и молби за ликвидиране на недвижимите им имоти в Гърция, както и подаването на такива декларации и молби след изтичане на продължавания два пъти срок, се оказа впоследствие фатално за интересите на тези бежанци. То породи през следващите години допълнителни затруднения и някои остри неразрешими противоречия в българо-гръцките отношения.[56]

След гръцко-българския граничен инцидент през есента на 1925 г. срокът за подаване декларации за изселване и молби за ликвидация на бежански имоти се продължи отново по препоръка на комисията на Румболд до 15 декември 1926 г. За ликвидация на общинските и църковните имоти на българските бежанци в Гърция и на гръцките бежанци в страната този срок беше 1 април 1927 г.[57] Но дори и след това голяма част от българското население в Гърция не желаеше да подава декларации и молби. Привързаността му към родния край и към собственото имущество бяха за него важни морални и икономически съображения, които определяха отказа му да се изселва.

С голяма сила това се отнасяше и за онези българи, които бяха вече дошли от Егейска Македония и от Западна Тракия в България. Те вярваха, че ще дойде време да се завърнат отново в родните си села и градове. Дори правителството на БЗНС, макар че препоръчваше на бежанците да подават молби за ликвидиране на недвижимите им имоти в Гърция, сееше сред тях илюзии, че е възможно да се завърнат отново по родните си места.

"Всеки бежанец непринудено, свободно, сам ще реши да ликвидира ли имота си чрез комисията или ще чака приложенията на договора за малцинствата /Севърският - б.м. Г.В.Д./, който още не е влязъл в сила в Гърция, но който ще влезе и тогава да да се завърнат бежанците по местата си" - разясняваше пред събрание на бежанци в София представител на министерството на външните работи. Събираните от министерството сведения за бежанците били само за да се види колко бежанци има в България и с какви имоти разполагат те в Гърция. Това нямало нищо общо с ликвидацията на имотите и не ангажирало с нищо бежанците.[58]

За забавяне подготвителните работи на смесената комисия важна причина беше и обстоятелството, че правителствата на Гърция и на България не й оказваха достатъчно, навременно и ефективно съдействие. Правителството на едната страна най-често изчакваше какво ще направи другата. Българските правителства - и на БЗНС, и на Сговора - не бяха склонни да съдействуват за масовото изселване на българите от Гърция и не бързаха да подпомагат комисията. Те имаха важни политически и социално-икономически съображения. България тогава не беше в състояние да приема и настанява нови бежанци, извън тези, дошли вече преди прилагането на конвенцията.

Вниманието на двете правителства беше насочено повече към осигуряване на минималните права и свободи на българското малцинство в Гърция, а не за съдействие на пълното /и окончателно/ обезбългаряване на Егейска Македония и Западна Тракия. Българските правителства, както вече посочихме, настояваха да се изпълнят и спазват точно международните договори за покровителство на малцинствата. Това беше една от главните цели по време на участието на България в Генуезката и Лозанската конференция и на протокола "Калфов - Политис".

Буржоазните правителства на Гърция, заинтересовани от прогонването на повече българи от посочените две области, с всякакви средства ускоряваха този процес, като дори често пъти изразяваха недоволството си от нерезултатната и твърде бавна работа на смесената комисия. Когато обаче се разбра, че страната им ще остане длъжница, тъй като имотите на българските бежанци, оставени в Гърция, имаха много по-висока стойност, те започнаха нарочно да спъват работата на смесената комисия: в заседанията й гръцкият делегат правеше продължителни обструкции, забавяше се прокарването в парламента на необходимите закони или се спъваше тяхното приложение.

Отговорността за забавяне на работата обаче беше преди всичко на комисията. Твърде мудно и продължително се подготвяха, обсъждаха и утвърждаваха ръководните й документи. Възникналите спънки се оказаха по-големи, отколкото се предполагаше по-рано. Заседания се отлагаха поради отсъствие на някой от членовете й. Задачата на комисията се усложни и затрудни и поради прекомерно увеличаване обема на работата й, в резултат на трикратното продължаване на срока за подаване молби и декларации и поради приложение на конвенцията и спрямо Западна Тракия. Това даде на Гърция допълнителни възможности да се "освободи" от по-многочислено българско население и безспорно беше в нейна изгода.

Продължилата непредвидено дълго подготвителна работа на комисията се оказа по-късно насочена против имуществените интереси на голяма част от българските бежанци. Създадоха се нови усложнения, възникваха и нови спорове по взаимното изплащане на бежанските имоти. Това спъваше подобряването на българо-гръцките отношения през разглеждания период.

2. Резултати от дейността на комисията през първия период /1921 - средата на 1926 г./

Дейността на смесената комисия може да се раздели условно на три периода: първи /от създаването й до към средата на 1926 г./, през който комисията се занимава главно с изработване и утвърждаване на ръководни документи, извършваше проверки по положението на малцинствата, правеше анкети по конкретни поводи, разглеждаше възражения и контравъзражения на представители на България и Гърция;[59] втори период - от средата на

1928 г., когато комисията извърши най-съществената си работа по оценка на бежанските имоти във връзка с ликвидирането им; трети - заключителен период - от началото на 1929 г. до към края на 1931 г. Всеки от посочените периоди се различава от останалите два и по обема на извършената по същество работа и по някои специфични задачи, решавани без предварително да са били поставяни пред комисията.

През първия период, наред с изработването и утвърждаването на разгледаните ръководни документи, комисията се занимаваше, макар и твърде констативно, и с някои от основните си задачи. В едно от заседанията си през февруари 1922 г. например тя обсъди доклад на де Роовер, изпратен за един месец да се запознае с възможностите на България да изплаща имотите на гръцките бежанци.

В София де Роовер разговарял с министър-председателя, с министъра на финансите, с директора на държавните имоти и дългове, както и с управителите на БНБ и БЗБ. При среща с представители на междусъюзническата комисия по репарациите той ги помолил, щото комисията да даде съгласие за изплащане на бежанските имоти от страна на българската държава. Представеният и обсъждан в смесената комисия доклад на де Роовер съдържаше и информация за предвидените в бюджета на България за 1922 г. суми за изплащане имоти на гръцки бежанци.[60]

Повече от 6 заседания комисията посвети на спорове по принципиални въпроси за оценките на бежанските имоти в двете страни, без да се постигне някакво реално приложимо споразумение. В едно от тези заседания се разгледа доклад, според който 4095 гръцки бежанци от България били подали вече молби за ликвидация на техните имоти. Въпросните бежанци произхождали от районите на Бургас /140/, Василико /1450/, Ортакьой /1620/ и Мелник - Петрич /881/. В доклада се посочваше също, че възможният брой на гръцките семейства - кандидати за изселване от България, бил около 26-620. Общата сума от стойността на имотите на гръцките семейства, подали вече документи за ликвидация, се изчисляваше, според самите тях, на 69 429 542 зл. драхми.[61]

Смесената комисия обаче не бързаше да се занимава с конкретни ликвидационни дела на изселили се вече бежанци. До края на август 1924 г., според някои данни, тя разгледа по същество

само 7 дела: 3 на гръцки и 4 на български беженци.[62] Комисията искаше преди всичко да получи декларации за изселване и молби за ликвидация на имотите им от онези, които още не бяха се преместили. В организирането на изселванията тя виждаше своето главно предназначение. Броят на подадените декларации за нови, "доброволни" изселвания обаче беше твърде символичен: към 1 юли 1923 г. числото на подалите декларации не надхвърляше 200 – общо за българските и за гръцките по народност семейства.[63]

Тези факти водят до извода, че фактически конвенцията за доброволна размяна на населения между България и Гърция не постигаше своята цел. В началото на 1924 г. именно поради това министърът на външните работи на Гърция изрази недоволство от работата на смесената комисия – не била уредила още масовото изселване на малцинствата от едната в другата страна. Той обвиняваше българското правителство, че уж задържало на границата тълпящите се за преминаване в България беженци от Гърция.[64] Смесената комисия отчита в свой доклад до Съвета на ОН от 2 март 1925 г., че започнала да събира емигрантски декларации едва от ноември 1922 г.[65]

Независимо от малкото подадени документи, изселващите се през тези години българи от Гърция бяха твърде много. При политиката на преследване, водена упорито и последователно от всички гръцки буржоазни правителства, българите се изселваха масово без да чакат и да искат прилагането на конвенцията.

Така например през 1921 г. в България пристигнаха 1312 бежански семейства с 5495 члена, през 1922 г. – 1450 семейства с 6877 члена, през 1923 г. – 2695 семейства с 11 962 члена.[66] Изселването на десетки хиляди българи от Егейска Македония и от Западна Тракия, следователно, се извършваше насилствено, при погазване и неспазване на елементарните изисквания за "доброволност", предвидена в конвенцията.

При това, тенденцията била обратна. Българите нямали никакво желание за изселване и първоначално случаите били единични. Напротив, гръцкото малцинство в България показало поголямо желание, дори нетърпеливост, да се прехвърли в Гърция по-поради различни подбуди: било поради желание да използува плодородните земи в Източна и Западна Тракия, било поради това, че част от по-заможните бяха засегнати от реформената политика на

земеделския режим, или най-сетне, поради едно патриотично чувство, подбуждащо ги да влязат в една уголемена Гърция, победителка в Първата световна война.[67]

След 1 юли 1923 г., при непрекъснато увеличаващ се приток на изселващи се бежанци, започна постепенно да нараства и броят на подаваните декларации за изселване и молби за ликвидация на бежански имоти, за да достигне той към края на 1928 г. кръгло до 82 000, от които около 52 000 на български бежанци и около 30 000 на гръцки. Ако принципът на доброволност беше спазен, едва ли броят на бежанците - българи от Гърция щеше да бъде толкова голям. Фактически както говорят документите, прекият натиск върху българското население през тези години бе прекомерен. Не са прави онези "безпристрастни" изследователи, които са склонни да игнорират или да омаловажават този въпрос.[68]

Бедствието в Мала Азия през лятото и есента на 1922 г. донесе тежки последици за малцинствата.[69] В действителност след злополучната за Гърция малоазиатска война последва принудително изселване на многобройно гръцко население от Турция, което стана един от главните фактори, ускорили процеса на изселване на компактни маси българско население от Гърция. Безразборното незаконно настаняване на гръцки бежанци по домовете и земите на българското население в Егейска Македония и Западна Тракия не само направи невъзможно завръщането на бежанците по родните им места, но принуди голяма част от българите да се изселят.

Грубият административен натиск и морално-политическите внушения не предоставяха друга алтернатива на българското население, освен изселването. Като водеше обмислена политика с далечни стратегически цели - заселване на гръцкия етнически елемент в северните територии на държавата си, през този период нашата съседка поощряваше с всякакви средства изселването на българското население, без да взема мерки за защита на интересите му. Гръцките правителства подпомагаха своите военни и полицейско-административни органи при извършване масови интернирания на българи от Западна Тракия из Егейските острови на Гърция, организираха низ от груби нарушения на елементарните човешки права на българското население в своя територия с цел да го принудят да се изсели.[70]

Имаше и отделни случаи, когато български бежанци от Гърция, лишени от своите имоти, се настаняваха произволно в села и домове на гръцкото етническо малцинство. Това водеше до различни инциденти, които на свой ред подбуждаха националистически страсти и влошаваха българо-гръцките отношения.[71]

Малоазиатската катастрофа на Гърция даде обратно отражение върху изселването на гръцкото малцинство в България. Загубването на Източна Тракия и прииждането на огромни бежански маси от Турция намали желанието на гърците от България да се изселят. Докато през 1921 и 1922 г. смесената комисия имаше многобройни колективни молби за изселване, то подаването на индивидуални декларации за изселване след м. ноември 1922 г. бяха твърде редки. За 6 месеца /към 1 юни 1923 г./ бяха получени само 197 декларации от гръцки семейства. Броят на декларациите за емигриране, подадени от македонски българи до 1 юли 1923 г., стигна само до 166, докато през следващите месеци рязко се увеличи /288 нови декларации през юли и 349 - през август/.[72] Следователно, изселването на гръцкото етническо малцинство от България и особено на българското от Гърция беше резултат не на желание и доброволност, а на принуждение и насилие.[73]

При методите на изселване, прилагани особено спрямо българите от Гърция, не беше възможно да се изпълнят всички предвидени в конвенцията за доброволна размяна на населения и в документите на смесената комисия процедури. Емигрирането се извършваше масово и стихийно, без предварително уреждане на въпросите за имуществата на изселващите се. В действителност българската държава посрещаше на южната си граница много бежанци, лишени напълно от всякакви средства за нормален живот. И ако смесената комисия не беше в състояние през тези първи години на съществуването си да регулира изселванията и особено да уреди ликвидацията на имотите, далеч по-трудно и по-невъзможно беше да прави това за имотите на по-раншните български бежанци.

Смесената комисия проучи положението на интернираните българи от Западна Тракия. Резултатите от това проучване тя изложи в доклад до Главния секретар на Съвета на Обществото на народите.[74] По нейно предложение правителствата на България и Гърция, по общо съгласие, пред вид обстоятелствата, съществуващи

в Западна Тракия, преди да приложат конвенцията за размяна на населения и спрямо тази област. Въпросът се обсъждаше на 8 последователни заседания на смесената комисия и решение за това се взе в заседанието на 22 септември 1923 г.[75]

От национална гледна точка, както справедливо изтъква Ив. Алтънов,[76] появяването на смесената комисия в Западна Тракия е печално явление. Тя ликвидира българското население в тази област. Но тъй като международното положение и позицията на Гърция не позволиха на България да върне западнотракийските бежанци по домовете им, за предпочитане беше те да ликвидират със своите имоти като получат стойността им, вместо да ги загубят в очакване да се завърнат някога в родните си места.

Събитията в с. Търлис също се анкетираха по искане на българското правителство и на Съвета на ОН от смесената комисия. Резултатите от нейната анкета по-късно се публикуваха от Министерството на външните работи и изповеданията.[77] При тези обстоятелства работата на комисията стана по-трудна и по-обемна. Създадена да изпълни строго определена задача, събитията я накараха да се занимава и с други сложни проблеми, възникнали в двустранните отношения като косвен резултат от следвоенните договори.

Занимавайки се през първите години на своето съществуване с чисто теоретически разработки на проблемите, смесената комисия изостана значително в практическата работа при изпълняване на възложената ѝ задача. През 1923-1924 г., когато изселването на българското население от Гърция бе най-масово, органите на комисията се ангажираха с посещения на отделни селища, с извършване на анкети и проверки за различни нарушения на правата на българското малцинство в Гърция и на гръцкото в България.[78]

Тази дейност на смесената комисия беше регламентирана и препоръчвана от дейци на Обществото на народите. Шефът на отделението за покровителство на малцинствата при ОН Колбан например, който по това време щял "да отделя повече време за малцинствата на Балканите", препоръча на Корф и на де Роовер да анкетират положението на българското малцинство в Западна Тракия по време на масовите репресии срещу него.[79] Неутралните представители на Съвета на ОН в смесената комисия "угова-

ряха" с правителствата на двете страни отваряне на училища и определяне на свещеници за малцинствата.[80]

Дейността на комисията "се вплиташе" и пряко, и косвено, в българо-гръцките отношения. Отделни нейни действия или случаи на бездействие ставаха повод за размяна на ноти между българското и гръцкото правителство. Гръцкото правителство отхвърли например настоятелното искане на България за откриване на българско консулство в Дедеагач, като се оправдаваше с обстоятелството, че докато продължавала работата на смесената комисия, не било удобно да се разреши този въпрос. То се страхуваше, че чрез консулството може да се влияе върху местното българско население при вземане на решение по въпроса за изселването му.[81]

Българското правителство застъпваше друга теза. В писмо на външното министерство от 11 юни 1924 г. до легацията в Атина се посочваше, че конвенцията за доброволно изселване създавала еднакви права и задължения на двете страни. Ако, следователно, Гърция имала консулства в местата, населени със свои сънародници в България, не можело сериозно да се поддържа, че България трябва да бъде лишена от консулство в Дедеагач. На легацията се нареждаше да продължи натиска си за откриване на консулство там.[82]

Нито тогава, нито по късно през разглеждания период обаче България успя да открие свое консулство не само в Дедеагач, но и да възстанови консулството в Солун.[83] Гръцките управляващи среди се страхуваха от непосредствени "наблюдателни постове" на делото им по изкореняване на българския елемент в Западна Тракия и в Егейска Македония.

Същевременно в Гърция се вдигаше шум около всеки нищожен инцидент с представители на гръцкото етническо малцинство в България. Фактите се раздуваха, правителството изпращаше протестни ноти, атинската преса вдигаше "голяма аларма". За всеки дребен случай, действителен или измислен, българското правителство даваше обяснения и обещания, поднасяше извинения.[84]

Всичко това създаваше все нови и нови "грижи" на смесената комисия. Много заседания тя посвети на въпроси, несвързани пряко с основните й задачи. Така например, в заседанията си на 13 и 20 октомври 1924 г. тя разгледа въпроса за обезщетяване на

тракийските българи за загубите, нанесени им поради депортирането из островите и в Южна Гърция.[85] А в заседанията си на 20, 22 и 31 януари, на 3 и 6 февруари 1925 г., комисията се занимаваше с обезщетяване на кандидати за изселване поради загубите, които са понесли с настаняване на бежанци в техните имоти.[86]

Въпреки формалните гаранции, предвидени в конвенцията за доброволна размяна на населения, интересите на етническите малцинства през тези години не бяха надеждно запазени. Иначе не можеше и да бъде при политическото господство на буржоазията. Никога не е имало такова издевателство над живота и имуществените интереси на хората, както това ставаше през годините след Първата световна война.[87] Отношението на гръцката буржоазия към българското население в Западна Тракия се осъждаше остро от редица местни организации на БКП.[88]

Непредвиденото принудително масово изселване на българско население от Западна Тракия и от Егейска Македония се отрази отрицателно върху работата на смесената комисия. Изоставането противоречеше на правилника за прилагане на конвенцията, изработен от самата комисия, защото той предвиждаше ликвидацията на бежанските имоти да се осъществява паралелно със самото изселване.

През 1923 - 1925 г. от Егейска Македония и Западна Тракия се изселиха в България, както се каза 13 535 семейства с 60 662 членове - рекорден брой след 1913, 1919 и 1920 г.[89] И ако големият приток на бежанци през 1913, 1919 и 1920 г. беше пряка последица от тежките военни поражения на България и на преживените национални катастрофи, то увеличаването на бежанците през 1923 - 1925 г. беше резултат изключително на създадения непоносим режим от страна на управляващата в Гърция буржоазна класа, последица от политиката ѝ на денационализация и пълно обезправяване на българското национално малцинство.

Работата на смесената комисия и на нейните органи се определяше в голяма степен от общите условия, които съществуваха в България и Гърция, а те никак не бяха благоприятни и в политическо, [illegible] във финансово отношение. След поражението си в Мала Азия, Гърция навлезе в период на остри политически борби, които я правеха нестабилна и слаба. В сто-

панско отношение тя си оставаше предимно аграрна страна, силно зависима от чуждестранния и преди всичко от английския капитал /на него се падаше почти 50% от капиталовложенията в селското стопанство и в промишлеността/. Поражението изостри старите и създаде нови сложни икономически, политически и социални проблеми.[90] Най-труден от тях се оказа малцинствено-бежанският.

България изживяваше трудни години на икономическа и финансова слабост. Тя имаше тежки международни финансови задължения, а вътре в нея се водеше остра класова борба за властта, особено след деветоюнския военен преврат през 1923 г. Освен това и Гърция, и България трябваше да уреждат положението на многобройни други свои бежанци: България - на тези от Източна Тракия, Вардарска Македония, Южна Добруджа, Царибродско и Босилеградско, Гърция - от Мала Азия, Източна Тракия и Кавказ. За правителствата на двете страни разрешаването на бежанския въпрос придобиваше важно политическо, стопанско и социално значение.

И двете страни разчитаха много на външен заем - Гърция го получи още през 1924 г.[91], България направи първите си постъпки за него през 1925 г.[92] Гърция разчиташе също на укрепването външната безопасност на Западна Тракия и Егейска Македония. Чрез една силна армия тя искаше да ги превърне в основно място за настаняване на свои бежанци.[93]

Икономическата изостаналост на двете страни затрудняваше приемането и особено настаняването на многобройните бежанци. В двете страни селското стопанство бе основен поминък на населението. Но то бе раздробено, примитивно, недоходно. И в България, и в Гърция мнозинството селяни притежаваха малко земя или бяха лишени от нея.

Управляващите буржоазни среди обаче нямаха интерес от провеждане на реформи. Законът за трудово-поземлената собственост на правителството на Ал. Стамболийски практически се отмени наскоро след 9 юни 1923 г. Агрокултурата в двете страни беше на изключително ниско равнище. Тя не осигуряваше възможности на селското стопанство да изхранва допълнителен брой хора, а пристигащите огромни бежански маси бяха предимно земеделци.

Индустрията и търговията в Гърция и в България също не можеха да поемат новата свободна работна ръка. За развитието им се изискваха капитали, с каквито двете страни тогава не разполагаха. При тези условия твърде проблематично изглеждаше националните икономики на тези страни да създадат възможности за едно нормално съществуване на десетките хиляди бежански семейства, като им осигурят работа и средства за живот.

Поради това, виждайки тенденцията за нежеланието на голяма част от гръцкото малцинство у нас да се изсели и стремежа на гръцките управляващи среди "да очистят Гърция" от българския елемент, легацията ни в Атина предлагаше на министерството на външните работи в София "да се възприеме час по-скоро" нормата на равното число разменено население. На гръцкото правителство трябвало да се изтъкне, че поради голямото приижданe на български бежанци, нови могат да се приемат само срещу изселване на гърци от България.[94]

Тези обстоятелства не можеше да не се отразяват върху работата на смесената комисия и върху българо-гръцките отношения. От лятото на 1925 г. печатът в двете страни наруши мълчанието си по работата на комисията и с остра критика против нейната неефективност започна да влияе по-осезателно за създаване на обществено мнение срещу нея.

Част от българските бежанци, изселили се при по-нормална обстановка, успяха да пренесат без особени затруднения цялото си движимо имущество или значителна част от него, включително работен добитък и инвентар. Но повечето бежанци се изселиха при неблагоприятни външнополитически събития още преди налагане на конвенцията или насилствено след това. Естествено, те не бяха подавали декларации за изселване и молби за ликвидация на недвижимите им имоти. Тепърва предстоеше да се подават такива декларации и молби. Ликвидацията на имотите стана сякаш условие, за да се смята уреден въпросът за емигрирането. А то влечеше след себе си като задължителна и необходима ликвидацията на недвижимите имоти.

В много случаи се оказваше, че имотите на българи бяха вече заети от гръцката държава. Смесената комисия получаваше оплаквания за настаняване на гръцки бежанци в тях.[95] Тя разгледа много такива случаи в свои заседания.[96] Българският

представител в комисията Вл. Робев се опитваше да уреди тези въпроси с гръцкото правителство. Министърът на земеделието Доксиадис му обещал "да даде най-строги инструкции да не се настаняват бежанци по българските села /в/ Тракия /и/ Македония, в които населението стои", т.е. не се е изселило, съобщаваше от Атина Вл. Робев.[97]

Настаняването на гръцки бежанци в имоти на неизселили се българи обаче продължаваше и това бе един от основните източници за непрестанно възникващи конфликти. Това бе и главната причина, която принуждаваше много хора да напускат родните си огнища и да бягат в България - факт, който се констатира и от смесената комисия в доклада й от 2 март 1925 г. до Съвета на ОН.[98]

За подобни факти съобщаваше тревожно и Вл. Робев.[99] Гръцкото министерство на външните работи му заявило, пишеше той в една от поредните си телеграми от Атина, че било невъзможно да се преустанови настаняването на гръцки бежанци в имотите на българите. При това положение Вл. Робев препоръчваше да започне настаняване бързо "но методично, на всички наши бежанци по къщите и нивите на гръцките кандидат-емигранти, като се вземе списък от подкомисията".[100] До масово "методично" настаняване на български бежанци в имоти на неизселили се членове на гръцкото етническо малцинство обаче в България никога не се стигна. Това беше признато и от смесената комисия.[101]

Понеже ставаше дума предимно за селско население, то имотите за ликвидация се състояха от жилищни и стопански сгради, ниви, ливади, лозя и овощни градини. Следваше да се доказва правото на собственост върху такива имоти, да се измерват, окачествяват и оценяват - работа, която изискваше продължително време и много хора.

Освен с личните имоти на бежанците смесената комисия трябваше да се занимава и с имотите на българските църкви, училища и общини /т. нар. комунотета/. В комисията никога не е имало спор дали трябва да се ликвидират черковните, манастирските, училищните и пр. имоти на бежанците. Дори нещо повече - специални заседания бяха посветени на този въпрос.[102] Становището на комисията винаги е било в духа на членове 6 и 7 на конвенцията, в които въпросът изрично се разрешаваше в поло-

жителен смисъл. Между българския и гръцкия представители в комисията се появиха спорове само по въпроса дали понятието "комюноте" включва в себе си и общинските имоти, т.е. не общината като обществен институт, а имотите, които този институт притежава като своя собственост. Наддаля становището, че имотите на общините не се обхващат в понятието "комюноте", въпрос, който българското правителство дори през пролетта на 1927 г. още не смяташе за окончателно разрешен.

За ликвидиране имотите на църковните, манастирските, училищните и други общности следваше също да се подават декларации в определения срок. В противен случай държавата губеше правото си да иска заплащане за тях, без с това да се освобождава от задължението да обезщети гръцките изселници за имотите от същия вид, които бежанците-гърци оставяха у нас. Дори и след подаване на декларации тези имоти не следвало навсякъде и винаги да бъдат ликвидирани, тъй като трябвало още да се установи каква част от населението от отделни селища се е изселило, за да се смята общността за разтурена и да се пристъпи към ликвидация на нейните имоти.[103] Споровете за имотите на бежанските общности в двете страни продължиха дълго, без да се стигне до някакво окончателно решение.

Приблизително така стоеше въпросът и за имотите - собственост на отделни бежанци: независимо от това, дали всички бежанци са подавали декларации и молби за ликвидиране на изоставени в Гърция имоти, нашата страна следваше да изплати имотите на гръцките бежанци, щом като за тях са постъпили в определения срок в смесената комисия необходимите декларации и молби.

Тълкуването, което се даде на член 12, т.е. разпростиране действието на конвенцията и върху бежанци, изселили се след 20 декември 1900 г., задълбочи политическия характер на дейността на комисията и доведе впоследствие до значителни финансови спорове.[104] От друга страна, политиката на натиск чрез средства от рода на масовите заточения и инциденти като този в с. Търлис, не можеше да не окаже важни последствия за стихийното и масово изселване от Гърция, да не доведе до рязко увеличаване броя на бежанците.[105]

Всичко това беше използувано от българската буржоазия за активна антигръцка пропаганда, която пораждаше сред някои

бежанци дух на:омраза спрямо всичко гръцко. Недоволни от своето материално разоряване те лесно се поддаваха на агитация за лично участие в многобройни гранични инциденти. Окаяното положение, в което изпаднаха голяма част от преселниците, засилваше политическия характер на бежанския въпрос. Той започна да влияе пряко върху българо-гръцките политически отношения. Тежкото положение на бежанците в България се използува от правителството на Ал. Цанков в изложението му до Обществото на народите за бежански заем. "Относителното благополучие /на бежанците - б.м. Г.В.Д./, което може да им се осигури по този начин, /чрез заема - б.м. Г.В.Д./ ще ги излекува от душевното състояние, в което се намират... и всеко ги кара понякога да извършват неприятелски действия към нашите съседи" - се казваше в това изложение.[105]

Съветът на Обществото на народите, макар че пряко не се занимаваше с българо-гръцката "доброволна" размяна на населения, чрез своите "вътрешни" представители в смесената комисия и в нейните подкомисии, носеше пряка отговорност за работата им. Затова незадоволителните резултати от тази работа изглежда да разтревожиха представителите на някои държави в международната организация. И действително, нямаше нищо успокоително в постигнатите резултати - през цялата 1925 г. например, ако се съди по дебатите в гръцкия парламент, в комисията били разгледани само около 300 дела за ликвидиране на бежански имоти.[107]

Това не означаваше обаче, че комисията не вършеше никаква работа. Нейните протоколи /повече от 20 тома/ опровергават подобен извод. Тази работа обаче до към средата на 1926 г. вървеше мудно и имаше повече подготвителен характер, а често пъти не беше свързана с преките задачи и предназначения на комисията. Ще приведем следните данни: до 1 март 1926 г. бяха образувани 11 998 дела на гръцки бежанци и бяха получени 9 025 молби за ликвидация на техни имоти. Освен това от подкомисиите в Солун и Гюмюрджина до същата дата се получиха и 6644 молби за ликвидация на имоти от гръцки бежанци, напуснали България през двадесетгодишния период след 18 декември 1900 г. Подкомисиите бяха установили право на собственост обаче само на 6057 от тях.[108]

Таблицата ни дава представа за извършеното от подкомисиите по отношение на българското население от Гърция към 1 март 1926 г.:[109]

	Местопроизхождение		
I. Изселващи се по конвенцията	Македония	Тракия	Общо
а) фигуриращи в декларации за изселване	33 846	17 871	51 717
б) заминали в България	32 640	16 871	49 511
II. Дела за ликвидиране			
а) на кандидат-емигранти	6299	4811	11 110
б) на емигранти	3096	1060	4156
в) молби за ликвидация, получени в София, но неизпратени още в Гърция	2000	500	2500
г) предвиждания за онези които са се възползували от конвенцията, но не са подали молби за ликвидиране	1500	500	2000
д) предвиждания за молби за ликвидация, които ще постъпят евентуално във връзка с новото продължение срока на конвенцията	2000	1000	3000
Всичко	14 766	7871	22 766
III. Установена собственост	1997	3112	5109
IV. Дела, свършени от подкомисиите окончателно и изпратени в смесената комисия	20	70	90

Посочените данни показват, че числото на българските бежанци от Гърция, оформили изселването си с декларации, е значително по-голямо от това на гръцките бежанци. А разликата в броя на делата за бежанските имоти от едната и от другата страна, както и работата, извършена от смесената комисия, е почти нищожна. Вижда се, че извършената работа беше повече регистрационна: установено беше колко са бежанците, изселили се по кон-

венцията и колко са подадените молби за ликвидиране на имотите. Почти символичен бе броят на делата, разгледани окончателно в подкомисиите и изпратени в смесената комисия за утвърждаване.

Изтъкна се, че в резултат на агитацията на различни бежански организации и на Българската комунистическа партия, както и поради лични съображения, много български бежанци не бързаха да подават декларации за изселване и молби за ликвидация на имотите им. Те държаха сметка и за трудностите, свързани с доказване правото на собственост върху оставените имоти. Ако сами не можеха да отидат в родните си места, за да докажат това си право, бежанците трябваше да го направят чрез свои упълномощени представители. Пораждаха се много нови затруднения: не беше лесно да се осигуряват пълномощници за всяко селище, снабдени с всички убедителни документи или други доказателства да бъдат в състояние да отстояват собствеността права на едни или други бежанци.

Пълномощниците следваше да познават лично имотите на своите упълномощители: месторазположение, съседи, размери, от кога бежанецът-собственик ги владее. За всичко се налагаше не само убедително да се свидетелствува, но и да се покажат някакви потвърдителни документи. Това бяха твърде сложни и трудни за уреждане въпроси, които не всеки бежанец, особено от тези, изселили се през двадесетгодишния период след 1900 г., можеше лесно да уреди. Като се държи сметка и за неразбирането на процедурните "тънкости", може да се обясни защо много от имотите на българските бежанци останаха изобщо неликвидирани.[110]

Представителите на България в подкомисиите, по указание на своето правителство, разясняваха сред бежанците у нас и сред онези българи от Егейска Македония и Западна Тракия, които "пожелаваха" да се изселят, изискванията на правилника за изселване и ликвидация на имотите. В много техни съобщения се напомняше, че трябвало да изберат свои представители - делегати, поне по 5 души за всяко селище, които да заминат за Гърция и да представят пред подкомисиите нужните сведения за имотите, подлежащи на ликвидация. В едно от тези съобщения например се изброяваха петдесетина села, за които трябвало да заминат такива пълномощници. От тях 20 бяха в Кукушка, 2 - в Лагадинска, 5 - в

Енидже-вардарска, 4 - в Гюмюрджинска, 8 - в Серска и 12 - в Демирхисарска околия.[111]

Независимо от незадоволителните резултати от работата на смесената комисия гръцките управляващи среди и местните административни власти в Егейска Македония и Западна Тракия бързаха да настаняват свои бежанци върху имоти на неизселили се българи. Гръцкият министър на външните работи "обясняваше" тези беззакония с нуждата от работна земя и от жилища за насила прогоненото от Турция население, а също и с обстоятелството, че българите скоро и без това щели да напуснат страната.[112]

Българският представител в смесената комисия Владимир Робев, съобщавайки в донесения до правителството за този открит натиск на гръцките власти върху българското население, препоръчваше да се ускори "заемането от нашите бежанци имотите на гърците - кандидат-емигранти в България". Тъй като от една страна, и ний сме имали голям брой бежанци и не сме разполагали за тях нито с къщи, нито с достатъчно свободни земи, а от друга страна - гръцките кандидат-емигранти без друго щели скоро да напуснат България, то - изтъкваше Вл. Робев в свое писмо до правителството от 24 януари 1925 г., - и ние сме имали правото да постъпим с имотите на последните така, както постъпват в Гърция с имотите на българите кандидат-емигранти.[113] Препоръчваната мярка се оправдаваше с това, че и смесената комисия имала вече свое решение в този дух, взето на 23 януари 1925 г.[114]

Препоръките на българския представител в смесената комисия се възприеха от тогавашния министър на външните работи. Министерството на вътрешните работи издаде и съответни разпореждания до органи на местната власт.[115]

Важна причина за незадоволителната работа на смесената комисия до средата на 1926 г. беше и проявяваният от представителите на Гърция обструкционизъм, внушаван им от тяхното правителство. Особено след като голяма част от българите се изселиха, представителите на южната ни съседка в комисията и в нейните подкомисии открито спъваха тяхната дейност. Така например гръцкият представител, като използува за повод подадената, но неприета още от Съвета на ОН оставка на неутралния член на комисията де Роовер, продължително време отказваше да участвува в заседанията и с това парализира нейната дейност. Дори неутралните чле-

нове схващаха маневрите и истинските намерения на гръцкия представител.[116]

Отказът на гръцкия делегат Ксантопулос да участвува в заседанието на 30 март 1926 г. предизвика сериозен конфликт. Комисията откри заседанието си без негово присъствие, като в специално решение отбеляза явната обструкция на делегата на гръцкото правителство и начина, по който той се стремеше да спъва работата на комисията.

Атинската преса оправдаваше поведението на гръцкия представител, като се опита да компрометира дейността на комисията. "Смесената комисия по гръцко-българското изселване не ни очарова" - провъзгласи на всеослушание проправителственият в."Елефтерон Вима". Тя била създала хаос и като главен виновник за това се сочеше тогавашният й председател де Роовер.[117] Дори другият представител на Съвета на Обществото на народите полковник Корф в личен рапорт до своя шеф Остин Чембърлейн говори главно за пречките в дейността на комисията, създавани от гръцка страна.[118]

Затруднения в дейността на смесената комисия и на нейните подкомисии възникваха и при оценяване на недвижимите имоти на българските бежанци. Най-често поставяните оценки бяха нереални, под действителната стойност на имотите. Работата на комисията в тази насока премина през няколко етапа.

Още през януари 1924 г. в свое комюнике комисията обяви принципите, които ще спазва при оценяване имотите на бежанците. Според това комюнике, оценяването щяло да се основава на съществуващите в момента на ликвидацията пазарни цени, макар че бежанските имоти се разпределяха в три категории, в зависимост от това - до каква степен ценните им били изменени поради емигриране на голям брой хора.

Въз основа на тези принципи подкомисиите се задължаваха да направят първите оценки още през 1924 г. Поради ненормалното положение на пазара на тези имоти - предлагането на много места бе по-голямо от търсенето - подкомисиите стигнаха в различните селища на Егейска Македония и Западна Тракия до големи различия в цените. За да се изгради поне относително единство при определяне стойността на бежанските имоти през 1925 г. се назначи специална бригада за оценяване, без определените от

нея цени да са задължителни за подкомисиите.

Когато се видя, че и тази система за оценяване не е съвършена, през 1926 г. коренно се измениха методите за определяне стойността на бежанските имоти. Техническата работа премина изцяло в ръцете на комисии от експертни бригади, съставени от агрономи, землемери и други специалисти, начело с "неутрален" /от трета страна/ председател /с решаващ глас/ и с по един представител на България и на Гърция. Скоро броят на тези бригади се увеличи на 5. По общо правило определените цени следваше да се възприемат от подкомисиите.

За оценяване на сградите се използуваха неутрални архитекти, броят на които от началото на 1926 г. се увеличи на 11 души. Освен това се създаде служба на измерители, която включваше през началото на 1927 г. повече от 100 души. Оценителните експертни бригади трябваше да се ръководят от единните тарифни таблици - барема, изработени още през декември 1925 г. от смесената комисия.

Независимо, че имаше такива документи, установяващи общите принципи при оценяване на бежанските имоти, в практиката се допуснаха много грешки, тенденциозен субективизъм и умишлени своеволия. Затова всяка отделна оценка даваше повод за критика и оплаквания. Това наложи на смесената комисия да организира цяла система за проверка. Още през 1926 г. комисията назначи по един архитект и по един агроном от трети /неутрални/ държави за експерти, с помощта на които надеждно да се охраняват интересите и на двете държави /в случая фактически купувачи на бежански имоти/, и на самите бежанци - собственици на оценяваните имоти.

Тази твърде сложна, скъпо струваща, но бавно действуваща организация, изградена под ръководството на комисията по прилагане на конвенцията за доброволна размяна на населенията, следвало да доведе докрай работата по оценяване недвижимите имоти на бежанците, оставяни в страната, която бяха напуснали.

Избраната и наложена от смесената комисия система за ликвидация на бежанските имоти не се оказа достатъчно ефикасна и предпочитана. Тя забави цялостната ликвидация и изплащане на бежанските имоти, а това забавяне осуети разрешаването на първоначално поставената задача.[119] Бежанците тогава бяха заинте-

ресовани – поне тези, които имаха молби за ликвидация на имотите им – ликвидацията да се извършва по един по-опростен и кратък път.

Правителствата на двете заинтересовани страни уреждаха всички въпроси в смесената комисия чрез своите представители. И тази политика се свързваше не толкова и единствено с интересите на бежанците, а с други – "държавни" външно-политически и икономически /временни или стратегически/ цели. В своя инструкция от януари 1926 г. например главният делегат на българското правителство в смесената комисия Г. Дудулев препоръчваше българските представители в подкомисиите да действуват експедитивно, но ако и подкомисиите в Гърция действуват по този начин.[120] Тези негови инструкции, естествено, се даваха по указание на правителството от София. Българското правителство тогава, след като фактически масовото изселване на нашето население от Гърция беше свършен факт, имаше интерес да се ускори изплащането на бежанските имоти.

До пролетта на 1926 г. – малко повече от пет години, от както започна да функционира смесената комисия, беше направено много малко по цялостната ликвидация на бежанските имоти. Главно се създадоха необходимите предпоставки: документация, проучване, регистриране, за да може през следващите две години да се приключи в основни линии с поставените задачи.

3. Втори период в дейността на комисията /средата на 1926 – 1928 г./

В историческата наука отдавна се изясниха причините, които наложиха смяната на властта в България в началото на 1923 г. Правителството на Ал. Цанков, изпълнило задачите си на стабилизатор на буржоазно-капиталистическия режим в страната през драматичния период от 9 юни 1923 г. до края на 1925 г., не можеше повече да стои на власт поради пълната си изолация от народните маси и липсата на всякаква международна подкрепа.

Обстоятелствата изискваха по-гъвкаво водене на същата политика от личности, по-малко ангажирани с дотогавашните кървави дела спрямо работниците, селяните и прогресивната интелигенция. За управляващата буржоазия стана неизгодно да свързва политическото си господство с компрометирани и ненавиждани

личности като Ал. Цанков. Тя търсеше отдушник на народното негодуване в замяната на "кървавия професор" с Андрей Ляпчев, който с крилатата си фраза "со кротце, со благо", провъзгласи "нова" политическа доктрина с предишните цели.

За смяната на правителството имаше и важни външно-политически причини. Режимът, наложен на 9 юни 1923 г., дотолкова се компрометира пред световното обществено мнение, че загуби подкрепата, която първоначално имаше от страна на някои западноевропейски държави. България затвърдяваше мястото си в империалистическата политика на тези държави и управляващите им кръгове искаха властта тук да се заеме от по-маневреноспособни и тактични политици, придаващи на режима по приемлива външна физиономия.[121] Особено настояваше за това Англия, която още от по-рано имаше резервирано отношение към методите на Цанковото управление. Тя оказа непосредствено влияние за смяната на правителството по време на искания бежански заем.[122]

Поради голямата активност на Балканите, свързана с т. нар. "локарнска политика"[123] и поради съперничеството между великите сили в този район на света, политическата тежест на България в международните отношения започна да се увеличава. България постепенно излизаше от международната си изолация. Англия и Италия, а в известно отношение и Франция, започнаха да ѝ обръщат по-голямо внимание. Това позволи на българската дипломация да лавира успешно във външната политика и да завоюва някои придобивки за страната.

На първо място следва да се посочи премахването на военния контрол върху България от страна на силите на Съглашението, наложен с Ньойския договор.[124] След това дойде отпускането на бежанския заем. Въпросът за този заем интересуваше управляващите среди в България и някои кръгове на запад от средата на 1925 г. Смяната на Цанковото правителство с това на Ан. Ляпчев се наложи и поради необходимостта да се осигури външен заем за настаняване на бежанците. При новото правителството този въпрос се предвижи сравнително бързо.

По време на сесията на Обществото на народите през март 1926 г. в Женева външният министър Атанас Буров направи първите разговори по искания заем, а на 3 май с.г. правителството отправи и формална молба – писмо до секретариата на ОН за заем в раз-

мер на 3 милиона лири стерлинги. На 9 май в София пристигна специалният комисар на международната организация Рене Шарон, който усърдно проучи условията и нуждите на България от заем, а на 3 юни Ат. Буров даде във финансовия комитет на ОН нова изчерпателна информация по молбата за заема. В това си изложение пред заседанието на финансовия комитет, което министърът нарече "решаващо за заема", отново се подчертаваше не само "хуманната, човеколюбива" страна на въпроса, но и че това щяло да бъде "едно дело на политическо умиротворяване, на политическо успокояване".[125]

След като се запозна със сведенията, събрани от анкетьорите Тиксие и Проктър, изпратени специално в България от Международното бюро на труда, с рапорта на Р. Шарон и с други сведения, представени му от българското правителство, Финансовият комитет на Обществото на народите подготви и представи в Съвета на ОН подробен доклад.

В него се обосноваваше необходимостта от незабавно отпускане на исканията от българското правителство заем. "Тези бежанци са в крайна мизерия и смъртността ще бъде значителна, ако не им се помогне ефикасно преди идване на зимата" – се казваше в доклада.[126] На 10 юни 1926 г. Съветът на ОН прие изцяло този доклад на финансовия комитет, с което фактически се уреждаше по принцип отпускането на заема под покровителството на ОН.[127]

Преговорите предизвикаха привидна тревога у управляващите среди на Югославия, Румъния и Гърция. На 21 юли 1926 г. правителствата на тези държави изпратиха меморандум до Обществото на народите относно заема. В него те твърдяха, че размерът на искания от България заем значително надвишавал целта, като оспорваха статистическите данни за числото на бежанците, представени от българското правителство. Освен това трите правителства се обявяваха против предвиждането строителство на жп линии Лъджене – Неврокоп и Раковски – Мъстанли, които имали, според тях, "чисто стратегически характер".

В меморандума се настояваше съветът на ОН да създаде надеждна система за ефикасен контрол, която би дала абсолютни гаранции, че заемът ще бъде употребен изключително за хуманните цели, за които е утвърден. "Без такъв контрол – се казваше

в този документ – заемът би могъл да даде нови и мощни средства на елементите на безредие в България", за нарушаване на балканския мир. Страхът от реванш не даваше покой на буржоазните управляващи среди на съседните на България страни. Искаше се създаването на ефикасен контролен орган, в който да бъдат представени и Югославия, Румъния и Гърция.[128]

Към проблемите, водещи постоянно до влошаване климата за добросъседски отношения, непрестанно се прибавяше мнимият страх от действията на българските националистически организации от типа на Вътрешната македонска революционна организация на Иван Михайлов. Този страх стоеше като дамоклиев меч и над българо-гръцките отношения. Той подхранваше гръцкия буржоазен печат в постоянното му пророкуване за влошаване на тези отношения.[129]

Като взеха за повод засилената активност на ВМРО във Вардарска и Егейска Македония, трите ни съседи предприеха ново общо дипломатическо действие. На 11 август 1926 г. пълномощните им министри в София връчиха колективна нота, с която искаха българското правителство да вземе строги мерки срещу ВМРО за осуетяване на всякакви гранични нарушения. В действителност нотата беше отпор на правителствата на трите съседни държави срещу бежанския заем, отпускан на България.[130]

Югославия, Румъния и Гърция наложиха допълнителни условия за настаняване на българските бежанци и за контрола при изразходване на средствата от заема. По искане на правителствата им в условията за отпускане на заема се включи и задължението да не се настаняват бежанци в 50-километрова ивица от границите им с България с изключение само край Дунава между Лом на запад и Свищов на изток и то за преселници, непроизхождащи от Румъния. Освен това правителствата на трите страни получиха право да искат сведения и официални докумнти по изразходването на заема, както и право техни представители да участвуват в заседанията на Съвета на ОН при разглеждане на въпроси, свързани с българския бежански заем.[131]

По-късно, когато започна използуването на заема, по предложение на комисаря на Обществото на народите в България Р. Шарон, но в интерес и по искане на Гърция и на Югославия, българското правителство се съгласи да изключи от списъка на

бежанците, ползуващи се от облагите на заема, всички, "които биха се провинили в нашествия отвъд границите на страната", т.е. заподозрените за участие в четническото движение на ВМРО на гръцка и сръбска територия.[132] Това бе допълнителна политическа отстъпка, която сговористкото правителство правеше на съседните държави по настояване на техните правителства.

На 7 септември 1926 г. Съветът на ОН, въз основа на доклад на финансовия комитет от 6 септември,[133] прие резолюция, с която одобри протокол относно искания от българското правителство бежански заем.[134] Този протокол съдържаше всички необходими подробности за неговото сключване.[135]

Независимо, че сговористкото правителство на А. Ляпчев оцени заема като голям успех и свидетелство за доверието на западните капиталистически държави към България,[136] в действителност кредитът бе отпуснат при много тежки условия. Почти всеки от 10-те члена на утвърдения протокол съдържаше някакво задължение, което поемаше страната пред западни банкери, пред Съвета на Обществото на народите и пред господствуващите в него сили.

Бежанският заем се сключи на 21 декември 1926 г. от английски и американски банки в Лондон и Ню Йорк едновременно, с номинална стойност 2 400 000 лири стерлинги и 4 500 000 долара при 7 процентова лихва за срок от 40 години. Още преди сключването му държавата получи аванс от 400 000 лири стерлинги за незабавно посрещане на належащите нужди на бежанците преди настъпване на зимата. Като се приспаднат сумите за ликвидиране стари заеми на България, чистата сума, която оставаше да се използува по предназначението на заема, възлизаше на 2 247 201 лири стерлинги.[137]

Независимо от тежките условия, при които се сключи, бежанският заем допринесе значително за селскостопанското настаняване на голяма част от българските бежанци. Това даде възможност на Ан. Ляпчев да твърди, че изпълнява едно от своите обещания при идването си на власт – да разреши трудния бежански въпрос.[138]

Без съмнение препоръките на комисията на Румболд изиграха важна роля за засилване интереса на Съвета на ОН към съдбата на българските бежанци и към работата на смесената

комисия за прилагане на конвенцията от 27 ноември 1919 г. Те подпомогнаха сключването на заема и насочиха вниманието към ликвидацията на бежанските имоти. В ускоряването и по-скорошното приключване на ликвидацията Обществото на народите виждаше един от важните фактори за урегулиране на българо-гръцките отношения, за избягване в бъдеще на сериозни нови инциденти по границата, опасни за мира на Балканите.

Главният секретар на ОН Ерик Дръмонд при посещението си в Атина през април 1926 г., прояви подчертан интерес и към работата на смесената комисия. Тогавашният управляващ българската легация в Атина с подробности докладва във външното министерство, че бил представен на Дръмонд лично от гръцкия министър на външните работи Русос с думите: "Представям Ви г. управляващия българската легация, отличен сътрудник в нашите усилия за помирение между балканските народи и за осъществяването на идеята за Балкански пакт". Управляващият легацията дори бил удостоен от Главния секретар на международната организация с десетминутен разговор, при все че доста новопристигнали участници в приема "чакали ред" да бъдат представени на високия гост.

В този разговор Ерик Дръмонд изтъкнал, че познавал добре положението на Балканите и се изказал за уреждане на "маловажните въпроси", за да се пристъпело към решаване на по-важните проблеми. Но най-важното било това, че Дръмонд щял да се занимае "с положението на работите в гръцко-българската смесена комисия по изселването и че вече имал две срещи с нейния председател г. Корф".[139] Новият представител на България в комисията Г. Джуджев също бил приет от Ерик Дръмонд и водил с него продължителен разговор.[140]

Без съмнение, това посещение на Главния секретар на ОН в Гърция, макар че преследваше други политически цели - създаване на "ново Локарно" на Балканите, активизира смесената комисия и нейните подкомисии. Създаде се повече интерес у Съвета на Обществото на народите към работата на комисията.

В заседанието си на 10 юли 1926 г. Съветът изрази желание да получи по-подробни сведения от двете заинтересовани страни - Гърция и България - за хода на ликвидационните работи, а смесената комисия му представи свои доклади на 7 септем-

ври и 10 декември 1926 г., на 11 март, 16 юни, 3 септември и 12 декември 1927 г., както и на 19 септември 1928 г.[141] В заседанието си на 3 септември 1927 г. Съветът на ОН, в присъствие на всички свои членове и на Главния секретар на организацията, разгледа доклад за изпълнение на препоръките на съвета от 14 декември 1925 г. относно изплащането имотите на българските и на гръцките бежанци, препоръки, дадени по доклада на анкетната комисия на Румболд. При обсъждане на този въпрос участие взеха и министрите на външните работи на България и Гърция.[142]

В основата на това "внимание" и "грижи" на Съвета стоеше стремежът да не се влошават повече българо-гръцките отношения. Силни бяха още спомените за сериозния въоръжен инцидент на границата през есента на 1925 г.

Нови затруднения за нормална работа на смесената комисия породи отказа, първоначално на гръцкото, а след това – и на българското правителство да предоставят предвидените гаранции за облигациите, получавани от бежанците като обезщетение за оставените недвижими имоти. Още от началото на 1926 г. този отказ се превърна в остър финансов спор между двете държави. Поради липса на такива гаранции, стойността на даваните облигации катастрофално спадаше и членовете на смесената комисия не пожелаха да поемат отговорността за това върху себе си.

Поиска се отново подкрепа на Обществото на народите в лицето на неговия финансов комитет, който следвало да даде компетентно мнение по този въпрос. Това имаше пряка връзка и с исканите тогава от Гърция и България международни заеми за стабилизиране на финансите им. По този начин чрез своя финансов комитет Съветът на ОН отново непряко се намеси в българо-гръцките отношения. Едва ли само моралният натиск над правителствата на двете страни, упражняван от ръководния орган на международната организация, би бил достатъчен, за да ги накара да изпълнят финансовите си задължения при прилагане конвенцията за доброволна размяна на населения. Използуваха се и други средства за въздействие, за да се активизира повече дейността на гръцко-българската комисия.

Резултатите не закъсняха. От април – май 1926 г. смесената комисия значително ускори работата си по оформяне и реша-

ване делата за ликвидация на бежански имоти. Вероятно това даде основание на тогавашния гръцки министър на външните работи Руфос да заяви пред кореспондент на в. "Еленики", че отношенията между България и Гърция "влязоха във фазата на приятелско споразумение по висящите още въпроси".[143] Даде се ход и на искането за още едно удължаване срока за подаване декларации за изселване и молби за ликвидация. Комисията, съгласувано с правителствата на двете страни, реши този срок да се продължи до 15 декември 1926 г. и то само за българското население в Гърция.

Числото на тези, които се възползуваха обаче от новото продължение на срока, не беше много голямо. Значителна част от българското население, предимно в югозападните части на Егейска Македония отново предпочете да се въздържи от доброволно изселване.[144]

В действителност усилена практическа работа на комисията по ликвидация на бежанските имоти започна едва от втората половина на 1926 г. Тогава се допълни и утвърди в окончателен вид Баремът – примерните таблици за оценка на бежанските имоти.[145] Най-много ликвидационни дела бяха разгледани и решени обаче от 1927 до средата на 1929 г.

Работата на смесената комисия беше трудна и сложна. Трябваше преди всичко да се установява правото на собственост върху декларирани от всеки бежанец недвижими имоти. Това не ставаше лесно при условия, когато в повечето случаи собствениците не притежаваха необходимите документи или за един и същ имот се явяваха няколко претенденти. На тези въпроси комисията посвети редица свои заседания.[146] Въстанията и четническото движение, войните и нерегулираните масови изселвания, които ги съпътствуваха или последваха, бяха създали многообразни положения на имуществени отношения, особено що се отнася до собствеността на бежанци от времето преди да влезе в сила конвенцията за "доброволна" размяна на населения. При необикновените условия, в които се извършваше емиграцията, много от документите за собственост бяха изгубени.

При такива случаи правото на собственост следваше да се доказва с други средства. Широко разпространение придоби практиката да се свидетелствува пред мировия съдия от трима

жители от селището на бежанеца, в присъствие на кмета на общината, в която се е установил бежанецът-собственик. Съставяните при тези разпити протоколи можеше да се представят като доказателство за право на собственост върху имотите, за които ставаше дума в тях.

За повечето от бежанците, напуснали родните си места преди 18 декември 1920 г., това свидетелстване беше от изключителна важност, но неговото организиране бе много трудно, а понякога - дори невъзможно. Често пъти протоколите за разпит на свидетели не се съставяха ясно и подробно, а бяха непълни, понякога с противоречия, недостатъчно убедителни. Това ги правеше лесно оборими от смесената комисия. Ето защо софийската дирекция на гръцко-българските смесени подкомисии неколкократно напомняше и изискваше от българското министерство на правосъдието да издаде разяснителни разпореждания до мировите съдии по този въпрос. Министерството действително напомни на мировите съдии при разпит на свидетели да съставят протоколи така, че те да бъдат убедителни за смесената комисия.[147]

Трудности пораждаше и раздробеността на бежанските имоти. Много от делата, които трябвало да бъдат разгледани от смесената комисия, съдържаха в действителност по около 30 - 50 имота. За всеки от тях следваше да се организира съответна процедура. Незначителен беше броят на делата, които включваха помалко от 10 имота.[148] При това всяко дело, след като биваше решено в една от подкомисиите, подлежеше на проверка и утвърждаване от смесената комисия. Последната действуваше и като апелативна, и като касационна инстанция. Големите трудности обясняват в голяма степен сериозните грешки на смесената комисия при решаването на многобройните делата и отклоненията от възприетите правила.

Към обективните трудности следва да се прибави и незаинтересоваността на гръцките управляващи среди да се ликвидират колкото може по-бързо - чрез окончателно изплащане - имотите на българските бежанци. Тази незаинтересованост допълнително забавяше дейността на комисията. Най-често при обсъждане дела за ликвидация на имоти на български бежанци гръцкият делегат гласуваше против и дълго време отказваше да подпише протокола от заседанието. В заседанието на 22 януари 1927 г. неутралните членове Корф и де Рение изразиха очудването си, че делегатът

на Гърция още не бил подписал протоколите от 308 до 313 заседание на комисията.[149]

От март 1922 г., когато се прие правилникът за прилагане на конвенцията за размяна на малцинствата, до средата на 1926 г., когато смесената комисия започна по-активна работа по ликвидация на бежански имоти, числото на такива имоти се промени значително. Непрестанният приток на нови бежанци, изселващи се "доброволно" от Гърция без да изчакват ликвидация на имотите си, както предвиждаше правилникът, буквално задръсти работата на комисията. Едно бе числото на имотите през 1922-1924 г. когато беше възможно в повечето случаи ликвидацията им да предшествува изселването, много по-голямо стана то през 1926-1927 г., когато комисията се изправи пред необходимостта да ликвидира имотите на десетки хиляди бежански семейства, вече изселили се от едната в другата страна.

На 22 март 1927 г. смесената комисия разгледа доклад на своя председател за посещението му в Тракия. От доклада се вижда, че броят на досиетата на бежанските имоти, които трябвало да бъдат разгледани от комисията, бил приблизително следният: център София - 15 000, център Солун - 14 000 и център Комотини /Гюмюрджина/ - 10 000 или всичко 39 000 дела за ликвидиране недвижимите имоти на гръцки и на български бежанци.[150]

Членове 9 и 10 на конвенцията имаха пред вид изселване при нормални условия, действително доброволно, придружено с точно изпълнение на всички предходни и следващи членове на този документ. Те изискваха такава процедура за ликвидация, при която всеки бежанец да получи лично стойността на ликвидираните му имоти. Тази индивидуализирана система отхвърляше масовата поселищна ликвидация, към каквато се пристъпи, когато броят на собствениците на имоти за ликвидиране достигна 80 000 за бежанците от двете страни. При необходимостта да се доказва правото на собственост, да се измерват и оценяват едновременно имоти на десетки хиляди бежански семейства не можеше работата по ликвидацията да напредне бързо и да не се допускат най-груби грешки.[151]

За тези грешки спомагаше съставът на подкомисиите. Така например повечето от експертите - архитекти, които определяха първоначалните оценки на покритите недвижими имоти на българските бежанци в Гърция, бяха нейни поданици или такива на неут-

рални страни, но пристрастени към интересите на гръцката държава. Изпълнявайки указанията на гръцките буржоазни правителства, те обикновенно поставяха цени под действителната стойност на бежанските имоти.

С това пряко се ощетяваха преселниците и интересите на българската държава. Ето защо нашият представител в смесената комисия поиска от министерството на външните работи да бъде командирован в негова помощ поне за определено време, български архитект, който да провери компетентно някои от поставените оценки. Това предоставяло възможности на нашата страна в смесената комисия аргументирано да иска ревизия на неправилно поставени оценки. Със специално постановление на Министерския съвет в началото на 1926 г. за три месеца беше командирован за тази цел в Солун архитект Георги Тодоров.[152] С друго постановление на Министерския съвет командировката му бе продължена с още три месеца.[153]

Подкомисиите трудно и бавно установяваха правото на собственост върху едни или други недвижими имоти, чиято ликвидация предстояло да се извърши. Доказателствата за правото на собственост се събираха продължително време. На територите, където се извършваше ликвидация на имоти на български бежанци, не бяха водени никога описи /кадастри/, нито пък бирнически книги, в които да е отразено кой бежанец на какво е собственик.

А много от документите за собственост били изчезнали или унищожени през бурните революционни и военни събития, по време на или след които обикновено се извършваше масовото изселване на бежанците. Честите смени на властта в тези територии, особено в Западна Тракия,[154] водеха до съществени изменения на законодателството, регулиращо собствеността.

Особено трудно се установяваха границите и размерите на онези поземлени участъци, собствениците на които се бяха изселили 15-20 години по-рано. Семействата им най-често бяха вече разделени и трудно можеше да се установи за собствеността на кои от тях ставаше дума. Събраните доказателства се комплектоваха поотделно за всеки бежанец в досие. Разгледано предварително в смесената комисия, ако всичко се окажеше в ред, собственикът получаваше резолюция, че имотът е "годен за ликвидиране".

След това решение на смесената комисия следваше дългата

и много трудна процедура за определяне истинската стойност на "годния за ликвидиране" имот. От общата сума, представляваща стойността на имота на всеки бежанец, превърната съответно от българска или от гръцка валута в долари на САЩ, се изваждаха дълговете, които евентуално бежанецът имаше към държавата, която напускаше и към отделни юридически лица. Остатъкът се разделяше на две части: 10% от него се изплащаше на бежанеца в брой, а останалите 90% - с облигации.

Представителите на гръцката държава в органите на смесената комисия използуваха различни поводи, за да отхвърлят претенциите за право на собственост на много от бежанците. Така например те не признаваха за валидни турските документи за собственост /т. нар. тапии/, представяни от някои български бежанци. Наложило се през май 1926 г. нашият представител в смесената комисия да поиска от своето правителство да назначи в негова помощ и един съветник - юрист, познаващ добре турското частно право.[155]

Това, от което управляващите буржоазни среди на Гърция бяха заинтересовани - да изселят "доброволно" значителна част от националне най-будното и политически най-активното българско население от новопридобитите си територии, към началото на 1927 г. беше вече постигнато.[156] Да се оценят справедливо и изплатят незабавно имотите на изселилите се беше неизгодно за тях. "Те си пъткаха платното, т.е. изгониха българите от Тракия и Македония - донасяше до външния министър българският представител в смесената комисия, - а сега, когато иде ред да се плаща, комисията не ни иде вече по сметката. Всички се досещат, че гърците подготвят един решителен удар срещу комисията".[157]

Понеже местните съдебни власти в Гърция често пъти туряха ръка върху бежански имоти за сметка на кредитори на изселващите се или за сметка на техни задължения към държавата, смесената комисия припомни, че ликвидацията на имотите на изселващите се бежанци става само от нея, а кредиторите на тези бежанци, включително и държавните бирници, следвало да предявяват исковете си пред подкомисиите.[158] Тъй като гръцкото правителство не предприе необходимите мерки да бъде изпълнено това напомняне на смесената комисия, българската държава имаше основание "да продължи изпълнителните действия спрямо недвижимите имоти, принадлежащи на гърци - емигранти".[159] Когато гръцкото прави-

телство се разпореди да се спрат изпълнителните дела спрямо имоти на бежанци от Гърция, българският делегат в софийската подкомисия поиска и у нас да бъдат спряни делата за имотите на изселващи се гърци.[160]

И в този случай пречките идваха най-напред от гръцкото правителство. Чрез разнообразни начини и средства неговите представители спъваха нормалната работа на смесената комисия и на нейните органи, а същевременно в гръцкия печат продължаваха оплакванията, че бавно се решавали въпросите от комисията. Като отбелязваше, че през 1926 г. делото по изселването вървяло по-бързо, "тъй че стойността на оценените имоти да не може вече да се сравнява с размера на заплатите, плащани на членовете на комисиите", гръцкият в. "Елефтерон Вима" критикуваше дейността и поведението на неутралните членове в смесената комисия. Според него те били виновни "работите по изселването да вървят рачешки", което било в тяжест на хилядите преселници и на гръцката държава.[161]

Михалакопулос - министър на външните работи в новото преходно коалиционно правителство на Заимис, също оценяваше работата на комисията за много слаба, а издръжката ѝ за твърде скъпа. "Извършената до сега от нея работа - изтъкна той в разговор с българския пълномощен министър в Атина - била дала твърде малко практически и осезателни резултати", а развитието на нейните служби налагало все по-нови разходи. Било за предпочитане двете заинтересовани правителства да се споразумеят непосредствено, без услугите на неутралните членове в смесената комисия, за да се избегнели грамадните разходи по издръжката им.[162]

Тази идея Михалакопулос изложи и в изявления, посветени на необходимостта страната му да насочи повече вниманието си към балканските проблеми и към отношенията си със своите съседи. Михалакопулос отчиташе тенденции за известно подобряване на отношенията с България и изразяваше готовност да преговаря по всички висящи въпроси в тези отношения.[163] Гръцкото правителство тогава например, за разлика от това на Югославия, не се обяви против премахването на междусъюзническия военен контрол в България, т.е. против разформирането на междусъюзническия ликвидационен орган и прехвърлянето на неговите функции върху ОН.[164]

От друга страна и българското правителство на Андрей

Ляпчев, преследвайки целта да подобри международните си позиции по редица немаловажни за него и за страната проблеми – военните ограничения, репарационния дълг, осигуряване на външни заеми и др. – прояви отстъпчивост и дори известна сервилност спрямо други държави, включително и спрямо Гърция. То правеше всичко зависещо от него за създаване на благоприятен климат за подобряване и развитие на българо-гръцките отношения. Целият атински печат например отбеляза с подчертано задоволство бързото уреждане на инцидента, предизвикан с принудително кацналия на българска територия край гр. Петрич през януари 1927 г. гръцки самолет. Печатът изтъкна "добрата воля и благоразположенията, проявени в тоя случай от българското правителство".

В. "Проодос" писа: "Незабавното предаване от България на нашия военен аероплан съставя акт знаменателен за подобряването на отношенията ни със съседната страна от епохата на последния пограничен инцидент /този от есента на 1925 г. – б.м. Г.В.Д./. Нека се надяваме – изтъкваше по-нататък вестникът, – че съществуващите приятелски отношения ще закрепнат още повече след подписването на търговския договор".[165]

Преговори за такъв договор се водиха между двете страни през януари – февруари 1927 г. и на 1 март се подписа временна търговска спогодба.[166] Тя се оцени от Михалакопулос като "първа и най-мъчна стъпка" за преговаряне и уреждане и на другите спорни въпроси между България и Гърция.[167] "Едно значително заякчаване, даже подобрение съществува вече в отношенията между Гърция и България" – отбеляза в свой коментар и френския в. "Тан".[168] Атинският печат публикуваше положителни отзиви и за поведението на българското правителство по въпроса за ликвидиране на черковните и училищните имоти в Гърция.[169]

Правителството на Ан. Ляпчев действително даваше основания за такива оценки и отзиви по външната му политика. В реч пред Народното събрание през юли 1927 г. министърът на външните работи Ат. Буров формулира три посоки на тази политика на България: със съседите – взаимно доверие, сътрудничество, лоялни отношения, протягане ръка за приятелство; с великите сили – да спечелим доверието и симпатиите им; с ОН – да почелим неговото доверие и съдействие. Той се обяви против искането в отгово-

ра на тронното слово да има протест за положението на българските малцинства в съседните страни.[170]

Общата тенденция за подобряване на българо-гръцките отношения беше в зависимост и от резултатите от дейността на смесената комисия. На свой ред тези резултати влияеха за подобряване на двустранните отношения. В доклад пред Министерския съвет Ат. Буров посочваше следните резултати от дейността на смесената комисия към края на 1926 г.:

I. Образувани ликвидационни дела

- в България /за гръцки бежанци/ ——— 15 625
- в Гърция /за български бежанци/
  - в Македония ——— 12 935
  - в Тракия ——— 8 500
- постъпили, но непрепратени молби за ликвидиране ——— 3 300
- всичко ликвидационни дела за български бежанци от Гърция ——— 24 700

II. За черковно-училищни имоти - дела с установена собственост

- в България - около 9 191
- в Гърция
  - в Македония - 6 077
  - в Тракия - 6 000
  - всичко - 12 077

III. Ликвидирани окончателно от смесената комисия дела

1/ от България - 391 на обща сума 710 868 лева;
2/ от Гърция - 580 на обща сума 615 142 лева.

Дадените от министъра данни показват, че числото на образуваните ликвидационни дела за имоти на български бежанци в Гърция непрекъснато растеше, а работата по окончателното решаване на тези дела изоставаше. Трудности в работата по ликвидацията създаваха и някои от "неутралните" членове в подкомисиите, заплащани по-добре от Гърция и подкупвани от нея чрез различни подаръци. Затова Ат. Буров предложи да се увеличи броят на българските специалисти-експерти в смесената комисия, като се повишат и заплатите им. По неговия доклад Министерският съвет прие специално постановление, с което се направиха 19 нови назначения на специалисти - експерти за попълване състава на българската делегация при смесената комисия и нейните

подкомисии. Същевременно се увеличаваха заплатите на всички български представители в тях.[171]

Значителна част от бежанците, имотите на които бяха вече ликвидирани от комисията, получаваха временните свидетелства /титри/, които заместваха полагащите се облигации за 90% от стойността на ликвидационните имоти. Дирекцията на държавните имоти и дългове молеше кметозете на селища, в които живееха бежанци, да съобщят на някои от тях /имената им се изброяваха поименно/, да отидат в най-близките клонове на БНБ, за да си получат временните свидетелства. Писма с такова съдържание дирекцията изпрати до кметовете в селата Глуфишево, Сливенско, Акбунар, Ямболско, до БНБ в гр. Търново-Сеймен и др.[172]

Имаше обаче и много бежанци, които не получаваха навреме такива свидетелства и те правеха писмени оплаквания.[173] На други пък тези временни свидетелства не можеха да се изпратят поради неизвестност на новите им местожителства. Подобни случаи се срещаха и при някои гръцки бежанци от България.

Причината за нередностите беше тази, че бежанците още не бяха пристигнали в страната, в която се изселваха и техните временни свидетелства бяха дадени от смесената комисия по сметката на съответното правителство. Поради това например към 31 декември 1926 г. общата сметка между правителствата на двете държави имаше остатък 216 896,91 долара в полза на българското правителство.[174] Този факт показваше, че още в самото начало на изплащане на бежанските имоти сметката за финансовите задължения между двете правителства остана открита в полза на България. По-нататък тя все повече се увеличаваше.

Особено много закъсняваха обезщетенията за българи от Западна Тракия, интернирани от гръцките власти по островите и из вътрешността на страната през 1923 г. В Дирекцията на държавните дългове постоянно постъпваха заявления от такива българи, препращани до смесената комисия за съдействие и решаване. Много от тези заявления - молби са трогателни със съдържанието си.[175] Смесената комисия обикновено закъсняваше да изпрати до Дирекцията на държавните дългове списъците на бежанците, имащи право на обезщетение. Това на свой ред засилваше недоволството на българските бежанци от Гърция.[176]

Имаше и отделни случаи, когато български съдилища процедираха неправилно и тенденциозно спрямо гръцки бежанци от България: протакаха издаването на необходимите им документи, задържаха незаконно суми от ликвидирани техни имоти в страната и пр. Това наложи подкомисиите в България да отправят предупредителни писмени искания до министерството на провосъдието и да заплашват, че ще отнесат тези въпроси до смесената комисия.[177]

По правило българските бежанци от Егейска Македония и Западна Тракия бяха принуждавани преди изселването си, когато това ставаше въз основа на конвенцията, да изплатят всичките си дългове към гръцката държава и към частни лица - суми, които в най-лошия случай се приxващаха от вземанията на бежанците при ликвидация на имотите им.[178]

Не стоеше така обаче въпросът за задълженията на изселващите се от България гърци. Разполагайки с повече време и неподлагани от никого, голяма част от тях имаха възможност свободно да ликвидират своите имоти по частен път, без да прибягват до посредничеството на смесената комисия. Не всякога и не навсякъде се вземаха мерки за дълговете им към държавата или към частни лица. Още в доклада си от 2 март 1925 г. до Съвета на ОН, смесената комисия посочваше, че гърците се изселваха от България при по-добри условия - след като се уредиха ликвидациите на имотите им. Подкомисиите в около половината от случаите успяваха да съберат предварително при заминаването необходимите данни за ликвидация на оставяните в България бежански имоти. Подобна работа не можело да се извърши за имотите на българските бежанци в Гърция поради масовото насилствено и в повечето случаи неочаквано изселване на българското малцинство.[179]

Така много гръцки изселници от България отнасяха със себе си цялата сума, получена срещу имотите им. В повечето случаи обаче те оставаха длъжници за данъци и такси към българската държава или с невърнати дългове към отделни български граждани.[180]

Твърде закъснели се оказаха разпорежданията на Главната дирекция на трудово-земеделските стопанства до нейните околийски комисии в страната, с които се задължаваха секретар-касиерите при тези комисии да се поставят в пълно разпореждане на българските представители /делегати/ в смесените гръцко-български

подкомисии при установяване правата на собственост и уточняване границите на имотите на гръцки бежанци, подлежащи на ликвидация от органите на смесената комисия. Това - според тези разпореждания - особено се налагало, когато в случаи на открито наследство част от сънаследниците оставали в нашата страна и оспорвали правата на собственост на наследниците, изселващи се или изселили се вече в Гърция върху имоти, подлежащи на ликвидация.[181]

Българските представители в смесената комисия следяха дали емигрираните от България в Гърция са действително гърци по народност и имаха ли право да се ползуват от правата на конвенцията за размяна на населения. С писмо от 3 юни 1927 г. до министерството на правосъдието се искаше например да се направи проверка по този въпрос за изселници от с. Мандрица, Ортакьойска околия.[182]

Неуталните членове на смесената комисия проявявала през този период по-голяма активност при изпълнение на задълженията си. Така например де Рение посети групи бежанци в България с цел непосредствено да проучи положението на онези от тях, чиито имоти не бяха още ликвидирани, а също и да провери работата на подкомисиите по този въпрос. При това той обиколи селища и в Егейска Македония и Западна Тракия, а в Атина се срещна и разговаря с министъра на външните работи Михалакопулос. Министърът го уверяваше, че "гръцкото правителство ще побърза с ликвидирането на бежанските имоти".[183]

Констатациите от тази "инспекционна обиколка" за дотогавашните резултати от работата на подкомисиите в България, Македония и Тракия се разгледаха в заседанието на смесената комисия на 17 юни 1927 г. Те бяха твърде оптимистични: в България работите по оценяване и ликвидиране на имотите на гръцките бежанци щели да завършат още до края на 1927 г., в Македония и Тракия също напредвали бързо. Придружаван от група експерти и вещи лица, главният делегат на ОН в смесената комисия безспорно допринесе при тези обиколки за "тикане напред" работата по ликвидацията на бежанските имоти.[184]

Благодарение и на тази активност на неутралните членове в смесената комисия, непрестанно се увеличаваха числата на лицата, "възползуващи се" от конвенцията за изселване от едната в другата страна. В доклад до Финансовия комитет при ОН с дата

7 септември 1927 г. председателят на комисията съобщаваше тези числа: около 90 000 за българите и 50 000 – за гърците.[185] През цялата 1927 г. смесената комисия имаше заседания, на които разглеждаше и решаваше групово ликвидацията на български и гръцки бежански имоти за цели селища наведнъж.[186] При този начин на работа се допускаха обикновено много грешки при оценките, което даваше основания за протести от страна на българския делегат в комисията.[187]

Предприетите от смесената комисия мерки, както и изразеното желание на правителствата на двете страни да се ускори работата по ликвидацията на бежанските имоти, доведоха до определени положителни резултати. Така например софийската дирекция на гръцко-българските подкомисии, по сведения, получени от солунската дирекция, съобщаваше на заинтересованите български бежанци от Гърция, че на 1 август 1927 г. били привършени всички работи по ликвидация на имотите в 50 села на Егейска Македония. В друго съобщение на същата дирекция се говореше за ликвидиране имотите на 151 бежански семейства от с. Долни Тодорак, Кукушко. Посочените в списъка бежанци от това село се умоляваха да влязат във връзка с Дирекцията на държавните дългове в София, натоварена да изплаща сумите за ликвидираните имоти.[188]

Имената на селищата, в които ликвидацията на бежанските имоти беше вече приключена, се съобщаваха в пресата, а списъците на бежанците, чиито имоти бяха вече ликвидирани, се изпращаха на околийските началници и на емигрантските благотворителни организации, където всеки бежанец можел да провери положението на своите имоти. Чековете за получаване на сумите /10% от стойността на ликвидираните имоти/ се получаваха лично от собствениците направо от Дирекцията на държавните дългове за живеещите в София и от клоновете на БНБ – чрез общините – за живеещите в провинцията.

По същия начин се получаваха и временните свидетелства от 6-процентовия държавен заем 1923 г. за изплащане 90% от стойността на ликвидираните имоти. Към септември 1927 г. стойността на издадените временни свидетелства възлизаше вече на 200 милиона лева.[189] От имащите право да получат такива временни свидетелства обаче се изискваше да представят свидетелство от Българска земеделска банка, че не са получили заем от нея. Искаше се

също така удостоверение от общината, в която се бяха установили, че не са получили дворно място за строеж на жилище по закона за настаняване на бежанците.

Вероятно софийската дирекция на смесените подкомисии се "наводняваше" често от чакащи да получат стойността да имотите си, щом като тя направи предупреждения да не се отива в София и бежанците да не правят излишни разходи, тъй като въпросите можело да се уредят и в провинцията.[190] Печатът се пълнеше с предупреждения към заинтересованите бежанци от различни краища на Егейска Македония и на Западна Тракия да следят редовно печатаните обявления за искане на пълномощници, навреме да избират такива сред себе си и да ги изпращат в съответните селища за посочените дати или лично да замине там, за да защищават бежанските си интереси при разглеждане в подкомисиите на ликвидационните дела за оставените имоти.

При това във вестниците се правеха категорични предупреждения, че ако заинтересованите "не изберат навреме делегати и последните не заминат за посочената дата, подкомисията /за това селище - б.м. Г.В.Д./ няма да отлага работата си за друг срок", а ще извърши ликвидацията на имотите в отсъствието на собствениците или на техни пълномощници. Такива обявления имаше за редица селища от Солунско, Дрямско, Серско, Демирхисарско и др.[191]

Независимо от многото трудности, които имаше да преодолява, смесената комисия успя през 1927 г. да извърши значителна част от своята работа. Поради това стана необходимо и възможно към края на същата година част от нейния персонал да бъде съкратен, а някои от подкомисиите й - разпуснати.

Още в заседанието си на 27 септември 1927 г. смесената комисия определи представителите на неутралните страни, които трябваше да останат на работа в нея и след 1 януари 1928 г. На мястото на центровете в София и Гюмюрджина се оставиха комитети за ликвидация. Центърът в Солун остана, но се запазиха само три подкомисии и една помощна служба.[192] Общото намаляване състава на смесената комисия и броя на нейните подкомисии направи възможно Министерският съвет да освободи от 1 януари 1928 г. 16 души от представителите на България в апарата на комисията.[193]

Предвиждаше се цялата си работа смесената комисия да

завърши до края на 1928 г. Това налагаше да се бърза с подготовката на необходимата документация. В този смисъл беше нареждането на министерството на правосъдието до окръжните съдилища и до мировите съдии, по настояване на българския делегат в комисията от 30 март 1928 г., спешно да разгледат всички дела по ликвидация на имоти на гърци – кандидат-емигранти.[194] Вероятно по същия начин действуваше и гръцкото правителство по отношение делата за ликвидиране имоти на български бежанци.

Един от въпросите, по които възникна спор между България и Гърция, бе въпросът за имотите на българските бежанци, които напуснали веднъж Гърция, преди или след влизане в сила на конвенцията за доброволно изселване, не бяха подали молби за ликвидация на недвижимите си имоти или бяха го сторили след изтичане на последния определен за това срок. За "мъчнотии, изникнали напоследък при ликвидиране на бежанските имоти" между България и Гърция говореше публично и Ат. Буров.[195]

Възникналите "мъчнотии" отново дадоха "храна" на вестниците в двете страни. Правителственият в. "Демократически сговор" писа уводна статия за тях, като посочваше, че при добра воля "тези мъчнотии могат да получат задоволително разрешение".[196] Гръцкият в. "Емброс" в дописка от Париж съобщаваше, че един от въпросите, който интересувал Гърция в навечерието на септемврийската сесия на ОН, бил ликвидацията на бежанските имоти. Дописката заключваше: "Време е да се тури край на тази история /ликвидацията – б.м. Г.В.Д./ която, освен дето напомня всеки три месеца на чуждия свят печалните по-миналогодишни инциденти и унижения, но и струва твърде скъпо на държавните финанси".[197]

Броят на българските бежанци, неподали молби в определения срок, бе значителен и трябваше да се направи нещо в защита на техните интереси. През есента на 1928 г. по указание на правителството, предстaвителят ни в смесената комисия направи постъпки да се даде нов – последен срок за приемане на декларации и молби за ликвидиране на бежански имоти. С писмо от 16 ноември 1928 г. дори се разгласи чрез околийските началници и кметове и чрез македонските благотворителни братства и дружества до всички заинтересувани, че срокът за подаване на документи се продължавал до 10 декември 1928 г.[198]

Вероятно обаче тази разгласа беше направена преди да има постигнато споразумение в смесената комисия, съгласувано с правителотвата на двете държави. Въпросът за българските бежанци, подали декларации и молби за ликвидиране имотите им след първоначално определените срокове, стана един от спорните и неразрешени въпроси в българо-гръцките отношения до края на разглеждания период.

Независимо от нововъзникващи сложни проблеми, смесената комисия продължи да разглежда и решава дела за ликвидиране имоти на много бежанци от двете страни. Към 1 юни 1929 г. без да беше приключила окончателно с всички дела, тя беше извършила вече значителна работа. Към посочената дата в комисията бяха постъпили 17 347 декларации и молби от гръцки емигранти. Комисията ги разгледа и успя да ликвидира имотите на 10 783 от тях, т.е. на около 63%. Стойността на тези имоти възлизаше на 781 830 970 лева, които се равняваха на 6 302 291,08 долара. Около 2000 молби на гръцки бежанци от България, подадени след изтичане на първоначалните срокове, до 1 юни 1929 г. останаха неразгледани.

По същото време от български бежанци, изселили се от Гърция, бяха постъпили 28 660 декларации за изселване и молби за ликвидация /11 889 на бежанци от Западна Тракия и 16 771 - от Егейска Македония/. Смесената комисия окончателно ликвидира имотите на 19 487 от тях, т.е. на приблизително 68%. Стойността на ликвидираните имоти на български бежанци от Гърция възлизаше на 982 585 907 драхми, равнавящи се на 18 324 248,09 долара.

Числото на подадените след изтичане на срока декларации на български бежанци от Гърция към 1 юни 1929 г. възлизаше на около 5000, но продължаваше да се увеличава. Въпросът за стойността на имотите на тези бежанци остана открит между двете страни и даде отражение в развитието на взаимоотношенията им през следващите години.[199]

Посочените данни показват, че до 1 юни 1929 г. смесената комисия по гръцко-българската емиграция разгледа всичко 46 007 дела, от които ликвидира окончателно 30 270, а 15 737 молби на бежанци от двете страни останаха неудовлетворени. За тях или правото на собственост върху посочените имоти не бе до-

казана, или някакви други причини са възпирали комисията да вземе положителни решения. От оставените без последствие молби 6564 бяха на гръцки и 9173 – на български бежанци. За българските бежанци това бяха почти една трета от всички постъпили молби.

4. Трети период в работата на смесената комисия /1929 - 1931 г./

Третият период от дейността на смесената комисия започна от втората половина на 1929 г. и продължи до септември 1931 г. Той има заключителен характер не само поради това, че обемът на извършваната работа значително намаля, поради което работещият апарат на комисията също беше намален. Негова отличителна черта бе, че въпросите, свързани с преките задачи на комисията и резултатите от нейната работа, все повече се свързваха с изпълнението на подписаната през декември 1927 г. спогодба "Коллов – Кафандарис". Гръцкото правителство на Венизелос – Михалакопулос, дошло на власт още през 1928 г., поставяше изпълнението на тази спогодба в зависимост от други задължения на България, нямащи никаква връзка с изплащането на бежанските имоти.

Пред вид на това, че по-голямата част от работата на смесената комисия до средата на 1929 г. беше вече приключила – възможните декларации за изселване и молби за ликвидация на бежански имоти бяха получени, разгледани и решени, – постави се въпросът за по-нататъшното съществуване на комисията. През ноември 1929 г. де Рение – тогава председател на смесената комисия, заедно с българския делегат в нея Г. Джуджев, разискваха с министрите Ат. Буров и Вл. Коллов въпросите за разпускане на някои от подкомисиите, които приключвали постепенно своята работа. Намаляването на персонала в тях започна още през лятото на същата година. Те уверяваха българското правителство, че до пролетта на 1930 г. смесената комисия ще ликвидира окончателно всички дела.[200]

Освен неликвидираните имоти на бежанци, подали декларации и молби след изтичане на срока, в Егейска Македония и Западна Тракия имаше още много имоти на изселили се българи, които въобще не бяха подали декларации за изселване и молби за

ликвидация. Възникна спор и поради тези имоти. В едно изложение от 30 април 1929 г. до министерството на външните работи първият секретар на българската легация в Атина Ив. Данчев препоръчваше два начина на действие: въпросът да се разгледа от международния съд в Хага, който можел да се произнесе смесената комисия да определи нов срок за приемане молби за ликвидиране на такива имоти. Ако гръцкото правителство отхвърли това предложение, тогава българското правителство, като се позове на чл. 13 от Пакта на ОН, да иска намеса на Съвета на ОН за уреждане на спора.[201]

Не беше решен и въпросът за имотите на училищните и църковните общности /т.н. комунотета/. От началото на 1928 г. този въпрос занимаваше все повече не само членовете на смесената комисия, но и дейци на комисията за малцинствата при ОН. През септември 1928 г. българският и гръцкият делегат в смесената комисия имаха поотделно продължителни срещи с Ростинг /заместник на Колбан/. Българският делегат Г. Джуджев му изтъкна, че "едно решение за ликвидиране имотите на комунотетата ще раздвижи наново духовете на известни заинтересувани среди /визира се автономистката ВМРО, която беше против тази ликвидация - б.м. Г.В.Д./ и да засили недоразуменията".[202] Смятайки, че училищните и църковните имоти на българските бежанци са по-малостойни от тези на гръцките бежанци, българското правителство се обявяваше по същество против тяхната ликвидация. То се опасяваше да не би Гърция да поиска компенсация за тях от сметката на личните имоти на българските бежанци.[203]

Открит оставаше въпросът и за имотите на 6 000 български бежанци, подали декларации и молби за ликвидация след изтичане на последния срок. Гръцкото правителство категорично отказваше тези молби да бъдат разглеждани в смесената комисия. "Въпрос за подобни 6 000 подадени след срока декларации не съществува" - заяви пред в. "Естия" гръцкият министър на външните работи Михалакопулос.[204]

По-късно Корф и де Рение събираха поотделно сведения и правеха проучвания за стойността на българските и гръцките комунотета, като се надяваха да наложат на правителствата на двете държави някакво компромисно решение - определяне на обща сума за имотите на едната и на другата страна. Това щяло да ускори и разпускането на смесената комисия, чиято издръжка била от

значителна тежест за държавните бюджети. Българското правителство било за този начин на действие.[205]

На 21 януари 1931 г. Г. Джуджев телеграфира на Ат. Буров, че в смесената комисия започнало обсъждане на проект за бързо приключване на работата, като се възприеме идеята за обща ликвидация на комнотетата и на всички неликвидирани дела. Гръцкият делегат в комисията се противопоставил категорично на това.[206] "За предпочитане е да приемем глобалната ликвидация на комнотетата, отколкото да продължи работата при една детайлна ликвидация повече от две години, да се изразходват големи суми, без да сме сигурни, че ще добием по-изгоден резултат" – съобщаваше в друга телеграма българският представител.[207]

През цялото време, през което смесената комисия се занимаваше с ликвидиране на бежански имоти, в Министерството на външните работи се получаваха рекламации за неправилни оценки. Министерството водеше на специален отчет всички рекламации, предявени от български поданици срещу гръцката държава. По тези рекламации се водеха дипломатически преговори, които обаче до май 1931 г. още не бяха завършени и мъчно можеше да се предвиди до какви резултати щяха да доведат.[208] Едва на септемврийската сесия през 1931 г. Финансовият комитет при Обществото на народите, занимавайки се с изложението на комисаря на ОН Р. Шарон за настаняването на бежанците в България, се запозна основно и с дотогавашната дейност на смесената комисия. Комитетът реши комисията вече да бъде разформирована, а по-нататъшната окончателна ликвидация на бежанските имоти да се извършва под негов контрол. В решението се предвиждаше да се формира един ликвидационен орган, който да разгледа недоразрешените дела и да се занимава с рекламациите по направените вече оценки на бежанските имоти.[209]

До разпускането броят на разгледаните от смесената комисия дела надхвърли числото 50 000, от които около 30 000 на български бежанци от Гърция и около 20 000 на гръцки бежанци от България. Стойността на окончателно ликвидираните имоти на българските бежанци възлизаше вече на 21 197 287 долара, а на имотите на гръцките бежанци – на 10 150 293 долара. Сметката по облигациите, която фактически остана висяща между правител-

ствата на двете страни към 30 юни 1931 г. възлизаше на 19 005 174,50 долара за българските бежански имоти в Гърция и 8 666 151,82 долара за гръцките бежански имоти в България. Остатъкът в полза на България бе 10 339 023 долара, което по тогавашния курс на българския лев се равняваше на 1 150 031 250 лева. С тази сума Гърция фактически оставаше длъжник на България.[210]

Това бе твърде крупна сума, макар че стойността на много имоти на български бежанци не бе включена в нея поради най-различни причини. Част от бежанците или не бяха подавали декларации за изселване и молби за ликвидация на имотите им поради свои лични съображения /най-често поради желанието си да се завърнат някога в родните си места/, или късно бяха сторили това, или ако бяха подали молбите си в определения срок, не успяха да докажат правата си на собственици, или поради някакви други причини. Имотите на такива бежанци не станаха обект за разглеждане от смесената комисия.

Над 9 000 дела на български бежанци от Гърция оставаха фактически без последствие, т.е. имотите не бяха ликвидирани и собствениците им не получиха никакво обезщетение. Трудностите да се осигуряват пълномощници или да се отиде лично в Гърция за доказване правата на собственост и за участие в ликвидацията беше една от съществените причини, щото много от имотите на бежанците да останат "неликвидирани".

Този извод се налага от факта, че в началото на 1930 г., а и по-късно, Солунската дирекция на гръцко-българските подкомисии направи "последно предупреждение" на 181 български бежанци от редица градове и села на Западна Тракия и Егейска Македония – изброяваха се градовете Солун, Гюмюрджина, Дедеагач, Софлу, Ксанти, Енидже, Драма и Серес – да се явят лично или да изпратят свои пълномощници, за да докажат пред подкомисиите правото си на собственици върху имоти, които следвало да бъдат ликвидирани. Делата по имотите на тези бежанци оставали висящи, тъй като, както се посочваше в "предупреждението", последните не били дали исканото подробно описание на имотите си и смесената комисия не могла да ги ликвидира по служебен ред.[211]

Всички българи, щом като бяха депозирали декларации за изселване, непременно следваше да напуснат Гърция преди още да

са ликвидирани собствените им недвижими имоти. Дори в началото на 1931 г. солунски вестник съобщаваше, че българи, подали декларации за изселване, се залавят и под стража се довеждат до границата, където се предават на граничните власти.[212] Такива факти ни дават основание още веднъж да заключим, че имотите на много от българските бежанци, главно поради ненормалните условия на изселването, останаха изобщо или вън от обсега на дейността на комисията, или поради различни причини и поводи, не бяха ликвидирани. С това пряко се ощетиха личните интереси на бежанците и интересите на българската държава.

Към края на юли - началото на август 1931 г. работата на смесената комисия в основни линии отиваше вече към приключване. Оставаха недовършени около 50 дела на българи и 200 на гръцки бежанци. Имаше също неразгледани около 1050 молби на български и 544 молби на гръцки бежанци за възвръщане на наеми за завзети от правителствата на двете страни бежански имоти. Тези въпроси се проучваха от неутралните членове в комисията и се искаше да се определи обща сума за всяка от страните по посочените молби.[213]

След дълги разисквания въпросът за черковно-училищните имоти на бежанците /комюнотетата/ се отнесе в международния съд в Хага за консултативно мнение. То обаче не разреши, нито улесни разрешаването на проблемата за тези имоти. Мнението на Хагския съд беше стойността на ликвидираните комюнотета да се поделя между членовете на църковно-училищните общности, и то само между онези, които се ползуваха от конвенцията за изселването.

Това беше и несправедливо, и невигодно за двете държави, които трябваше да плащат, без да получат нещо съществено. Затова неутралните членове, със съгласие на двете правителства, реших да не ликвидират поотделно черковно-училищните имоти, а "само да определят разликата, която едното правителство трябва да плати на другото и която разлика ще се изрази в едно вписване в плюс или минус на съществуващия баланс".[214]

Понеже църковно-училищните имоти на гръцките бежанци, оставени в България, бяха по-ценни, гръцката страна очакваше една разлика от 1 000 000 долара в своя полза. Въпреки това обаче българският делегат препоръчваше споровете по този въп-

рос да се разрешат от неутралните членове на смесената комисия, за да се изключели "Всякакви претенции за в бъдеще" от гръцка страна.[215]

Оставаше нерешен също въпросът за ревизиите на допуснати грешки, опущения или поставени нереални цени при определяне стойностите на бежанските имоти. Той беше повдигнат най-напред от представителя на Гърция. От името на своето правителство гръцкият делегат се опитваше да доказва, че нямало взаимност при извършване на работата, установените норми за оценки били в полза на българите и че дори били допуснати груби материални грешки във вреда на гръцките бежанци.

За да контрабалансира гръцките претенции, българският делегат в комисията, по поръчение на своето правителство, също предяви искане за ревизия на по-голямата част от ликвидационните дела за бежанските имоти. Явно беше, че дори да имаше желание, смесената комисия не можеше да разгледа всички искания за ревизия - това би означавало повторно и обстойно да се разглеждат всички разгледани вече ликвидационни дела. Затова неутралните членове на смесената комисия по принцип отказаха да се занимават с предявените случаи.[216]

В заседанието си на 19 август 1931 г. смесената комисия фиксира окончателния баланс, който предвиждаше 7 165 252 долара в полза на България. С взетото от комисията решение се считаше за ликвидиран и целият въпрос за черковно-училищните имоти, така че Гърция не можеше да предявява повече никакви претенции.[217]

Септемврийската сесия на Съвета на ОН през 1931 г. включи в дневния си ред и искането на неутралните членове на смесената комисия нейните функции по-нататък да се прехвърлят върху някой друг орган, както предвиждаше това чл. 7 на конвенцията.[218] Неутралните членове в комисията трябваше да представят своя общ доклад върху работата на смесената комисия в секцията за малцинствата при ОН през януари 1932 г., с което комисията преставаше да съществува.[219]

Смесената комисия функционираше около 11 години. Делата й се отразяваха и пряко, и косвено върху състоянието на българо-гръцките отношения. Макар че решаваше чисто финансови въпроси, отнасящи се до имуществените интереси на бежанците, смесената комисия влияеше и върху българо-гръцките отношения.

Не може да се отрече, че общият баланс от работата на този орган на ОН беше положителен. Макар твърде бавно и късно, комисията успя да регистрира, да измери и да оцени значителна част от недвижимите имоти на бежанците от двете страни. Това беше безспорна нейна заслуга, принос на неутралните делегати на Съвета на ОН в нея. Комисията придаде в голяма степен организиран характер на уреждането на финансовите сметки между България и Гърция. Оставаше по-нататък правителствата на тези държави да се съобразяват с изводите и резултатите от работата на смесената комисия, да изпълнят нейните решения по отношение изплащането на бежанските имоти.

Б Е Л Е Ж К И

1 COMMISSION MIXTE D'EMIGRATION GRECO-BULGARE /CMD'EGB/, t.IV, p.3; Държавен вестник, бр. 68 от 28.VI.1922 г.; в. Македония, бр. 128 от 21.III.1921 г.

2 През 1926 г. Вл. Робев беше сменен от Г. Джуджев /ЦДИА, ф. 176, оп.4, а.е.3025, л.57, 63.

3 CMd'EGB, t.IV, Rapport sur les travaux de la Commission mixte, annexe au proces verbal de la 60-em seance, p.12.

4 CMd'EGB, t.VII, /1922/, p.761. Гърция обаче определи своите членове в подкомисиите едва на 30 ноември 1922 г. /пак там, p.811/.

5 Пак там, p.784, 842.

6 Подкомисиите в Гюмюрджина се създадоха на 1 март 1924 г. /вж. Ив. Алтънов, пос. съч., с.338; Ат. Разбойников, пос. съч., с.37.

7 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.3025, л.262.

8 Пак там, л.63-68; като представители на България в подкомисите се споменават имената на десетина души /пак там, л.59/.

9 Интерес буди фактът, че смесената комисия сама разпредели между правителствата на двете държави финансовите им задължения по издръжката на комисията и на нейните подкомисии / вж. CMd'EGB, t.VII, p.813-816/.

10 ЦДИА, ф.258, оп.1, а.е.3449, л.24, 25, 27.

11 Пак там, л.2, 8.

12 ЦДИА, ф.322, оп.1, а.е.694, л.44, 45.

13 CMd'EGB, t.VII, p.833-835.
14 CMd'EGB, t.VIII, p. 981.
15 CMd'EGB, t.IV - Rapport sur les travaux de la Commission mixte, annexe au procès verbal de la 60-me seance, p.3.
16 CMd'EGB, t.V, p.625-627.
17 Държавен вестник, бр. 92 от 27.VII.1921 г.; A. Wurfbain, пос. съч., p.139. Парламентарната група на БКП чрез Вл. Поптомов се изказа и гласува против този закон, което не беше правилно /вж.: в. Работнически вестник, бр. 7 от 9.VII.1921 г./.
18 CMd'EGB, t.IV, p.9-10; гръцкият закон е публикуван тук, /вж.: p.445-449/; в. Бежански глас, бр. 13 от 3.II.1923 г.; A. Wurfbain, p.67, 68, 140, 141. Закъснението се обяснява от представители на гръцката административна власт с това, че уж българските бежанци имали право да избират между ликвидацията на имотите, предвидена в конвенцията, и правото, записано, но никога неосигурено в Севърския договор за защита на малцинствата.
19 CMd'EGB, t.VII, 1923, p.921-926.
20 A. Wurfbain, пос. съч., p.67.
21 CMd'EGB, t.V, p.631-670.
22 CMd'EGB, t.V, p.661.
23 CMd'EGB, t.V, p.664-670.
24 Държавен вестник, бр. 68 от 28.VI.1922 г.
25 CMd'EGB, t.V, p.674-675.
26 CMd'EGB, t.VII, p.800-805.
27 Държавен вестник, бр. 68 от 28.VI.1922 г. - Правилник за взаимно и доброволно изселване на гръцките и българските малцинства.
28 CMd'EGB, t.VII, p.839-841.
29 В. Освобождение, бр. 16 от 11.VIII.1922 г.
30 Стенографски дневници на XIX ОНС, II р.с., с.2818.
31 Държавен вестник, бр. 22 от 1.V.1922 г.
32 Стенографски дневници на XIX ОНС, II р.с., с.2821.
33 Пак там, с.2819.
34 Пак там, с.2823; отношението на парламентарната група на БКП, изразено силно и, на пръв поглед твърде убедително, от В. Мулетаров, беше едностранчиво и в основата си неправилно.

Наистина, разглежданият законопроект не осигуряваше всички действителни права на бежанците – собственици на оставени в Гърция недвижими имоти. Отбелязваха се обаче само отрицателните страни на този законопроект. Не се държеше сметка за това, че ако приетият закон бъдеше прилаган изцяло и точно, голяма част от българските бежанци, включително и тези, избягали след 18 декември 1900 г., щяха да получат, макар и не изцяло, стойността на имотите си от гръцката държава. С това в голяма степен щеше да се облекчи мизерното материално положение на десетки хиляди хора, дошли в България без никакви финансови и материални средства, да имат по-добри възможности за активно включване в стопанската структура на страната.

35 CMd'EGB, t.VII, p.750-751.

36 ЦДИА, ф.258, оп.1, а.е.3345, л.50-51; ф.322, оп.1, а.е.694, л.154-155.

37 Под "емигранти" се разбираха както тези, които са се възползували от член 12-ти на конвенцията, така и бъдещите емигранти, които тепърва щяха да направят това /вж.: член 2 на Плана/.

38 ЦДИА, ф.258, оп.1, а.е.3345, л.50.

39 Вид ценна книжа, заместващи по-сетнешните облигации.

40 ЦДИА, ф.258, оп.1, а.е.3345, л.51 /член 12-и на Плана/.

41 ЦДИА, ф.322, оп.1, а.е.694, л.155.

42 Пак там, л.152-155.

43 В. Бежански глас, бр. 16 от 4.III.1923 г.; на тези инструкции явно противоречаха фактите на насилствено прогонване на българи от Западна Тракия – след интернирванията им през 1923 г., което беше регистрирано в доклада на смесената комисия от 2 март 1925 г. /вж.: ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.213 – CONSTATATIONS des MEMBRES DE LA COMMISSION MIXTE nommée par le Conseil de la Société des Nations relatives à la SITUATION DES EMIGRANTS EN GRECE ET EN BULGARIE/.

44 A. Wurfbain, L'échange gréco-bulgare des minorités ethniques, Lausanne – Genève ..., 1930, Annexe VI – Barème d'évaluation des terres en Macédoine et en Bulgarie, p.206-212.

45 CMd'EGB, t.VII, p.807-809.

46 Стенографски дневници на XIX ОНС, II р.с., с.2828.
47 СГОДА, ф.1042 К, оп.1, а.е.129, л.19.
48 Пак там, л.20.
49 ЦПА, ф.18, оп.1, а.е.140, л.1.
50 В. Македония, бр. 121 от 24.II.1921 г.
51 Пак там, бр. 128 от 21.III.1921 г.
52 Пак там, бр. 132 от 3.IV.1921 г.
53 Пак там, бр. 128 от 21.III.1921 г.
54 Пак там, бр. 204 от 29.III.1922 г.
55 Вж. по-подробно: Г.В. Димитров, БКП и бежанският въпрос в България 1919 - 1923 г., ИИИ на БКП при ЦК на БКП, т.41, 1979, с.384-430.
56 Двегодишният срок за подаване декларации за изселване и молби за ликвидиране на бежанските имоти, както той беше определен в конвенцията от 27 ноември 1919 г., изтичаше на 18 декември 1922 г. /две години след учредяване на смесената комисия/. Поради това обаче, че смесената комисия твърде дълго проточи изработването и утвърждаването на основните ръководни документи за своята работа, тя, съгласувано с правителствата на България и Гърция, продължи последователно този срок два пъти: до 15 октомври 1923 г. и до 31 декември 1924 г. /вж.: ЦПА, ф.242, оп.2, а.е.992, л.4; CMd'EGB, t. XI, p.I242-I243.
57 A. Wurfbain, пос. съч., p.69; ЦПА, ф.369, оп.1 а.е.772, л. 44; COMMISSION D'ENQUÊTE SUR LES INCIDENTS DE FRONTIÈRE ENTRE LA BULGARIE ET LA GRÈCE - RAPPORT, p.I3.
58 В. Освобождение, бр. 43 от 12.III.1922 г.
59 CMd'EGB, t.IV - proces verbal de la 66-me seance, le 4.X. 1921, p.421-430.
60 CMd'EGB, t.V, p.630, annexe, p.XIX.
61 CMd'EGB, t.V, p.688, annexe, p.XX-XXI; за спорове по оценките на бежанските имоти по подадените вече декларации вж.: p.693-726 /102 до 106 заседание на комисията от 20 април до 18 май 1922 г./.
62 ЦПА, ф.322, оп.1, а.е.694, л.44.
63 A. Wurfbain, пос. съч., p.81.
64 ЦПА, ф.322, оп.1, а.е.430, л.1.
65 ЦПА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.209 - Constatation des memb-

res de la Commission mixte ..., le 2 mars 1925, p.5.

66 Селскостопанско настаняване на бежанците, С., 1932, с.59.

67 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.42, л. 210 – Constatation des membres de la Commission mixte ..., le 2 mars 1925, p.6.

68 A. Wurfbain, пос. съч., p.81.

69 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.211 – Constatation des membres de la Commission mixte ..., le 2 mars 1925, p.7.

70 Насилията над българите бяха констатирани и в доклада на смесената комисия /ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.213/.

71 Пак там.

72 Пак там, л.212.

73 Сравни: A. Wurfbain, пос. съч., p.84-85.

74 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2370, л.73-97.

75 Пак там, оп.5, а.е.42, л.214 – Constatation des membres de la Commission mixte ..., le 2 mars 1925, p.10.

76 Ив. Алтънов, Тракийският въпрос след войната, сп. Демократическически преглед, 1924, кн.3, с.205.

77 CMd'EGB, t.X, 1924, p.1201-1219 – Rapport des membres neutres sur les incidents de Tarlis, annexe, p.1219; Enquête sur les événements de Tarlis /Publication du Ministère des Affaires Etrangès du Bulgarie/, Sofia, 1924.

78 "Приятели на България" съветваха тогава правителството да постави пред септемврийската сесия на Съвета на ОН /1924 г./ въпроса за трансформирането на смесената комисия в орган на Обществото на народите по прилагане договора за малцинствата. Поради "предразположението на Лондон" в полза на малцинствата, "назрявали условия за по-активна дейност" в полза на българските малцинства /вж.: ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2370, л.103-104 – поверително донесение от българската легация в Берн от 13 август 1924 г./. В резултат на тази "по-активна" дейност се появи и протоколът "Калфов – Политис".

79 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2370, л.188-189.

80 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.175-179.

81 Пак там, оп.4, а.е.3024, л.7.

82 Пак там, л.11.

83 Пак там, л.12-14, 32. Българското Генерално консулство в Солун бе възстановено в 1973 г., а в Пловдив бе открито

Гръцко генерално консулство.

84 ЦДИА, ф.322, оп.1, а.е.430, л.13, 20, 21, 36 - 37 - материали от българската легация в Атина.

85 CMd'EGB, t.XI, p.I243-I245; I268-I270.

86 CMd'EGB, t.XI, p.I328-I330; I332-I339; I364; I370-I371; I378.

87 Събитията на Балканите и перспективите на работническо-селската революция /без автор/, сп. Комунистический Интернационал, 1925, кн.2, с.67.

88 ЦДИА, ф.16, оп.1, а.е.148, л.1; ф.18, оп.1, а.е.152, л.1.

89 Б. La Bulgarie, брой 513 от 18.III.1925 г.; сравни: Селскостопанско настаняване на бежанците, С., 1932, с.59.

90 Новейшая история 1918-1939, М., 1974, с.446-447.

91 Н. Столнов, Настаняването на бежанците и гръцкия бежански заем, сп. на НИ, 1925/1926, кн.9-10, с.386-387.

92 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.236, л.1-7 /документът е на френски език/.

93 В. Мир, бр. 7515 от 14.VII.1925 г.

94 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2370, л.162; в. Демократически сговор, бр. 108 от 12.II.1924 г. - статията: Изявленията на Каландарис, в която се говори, че докато гърците в България живеели необезпокоявани от никого, то над българите в Западна Тракия се извършвали насилия.

95 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.215 - Constatation des membres de la Commission mixte ..., p.II.

96 CMd'EGB, t.XI, p.I267.

97 ЦДИА, ф.322, оп.1, а.е.403, л.4-5.

98 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.216 - Constatations des membres de la Commission mixte ..., p.I2.

99 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2370, л.230.

100 Пак там, л. 232 - телеграма от 28 ноември 1924 г.

101 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.217 - Constatations des membres de la Commission mixte ..., p.I3.

102 CMd'EGB, t.VIII, p.982-985.

103 Д. Демократически сговор, бр. 1043 от 14.IV.1927 г. В отговор на парламентарно запитване министърът на външните работи Ат. Буров изясни, че например църквите на гръцките изселници, оставени в България, възлизали на около 90, а тези

на българските изселници, оставени в Гърция, - на около 300. Поради тази значителна разлика в имотите на църковните общности в полза на България, за да не бъдели окончателно изгубени тези имоти и поради нежеланието на изселилите се хители от цели села да подават декларации и молби за ликвидацията им, правителството наредило на българския делегат в смесената комисия да подаде такива декларации от името на бежанците /пос. бр. на в. Демократически сговор/.

От този отговор може да се заключи, че България ще изплаща имотите на гръцките църковни общности, оставени у нас след изселване на гръцко население, независимо от това дали за оставените в Гърция имоти са подадени декларации и молби за ликвидация или не. За всеки случай правителството смятало, че постъпва правилно с разпорежданията си, посочени по-горе.

104 От 140 347 лица, "възползували се" от конвенцията, 58 376 бяха емигрирали в сроковете, за които бе направено тълкуването на член 12 на конвенцията, т.е. между 20 декември 1900 г. и 20 декември 1920 г., а останалите 81 971 бяха емигранти в точния смисъл на конвенцията /вж.: A. Wurfbain, пос. съч., p.138/.

105 Тези "несъвместими с конвенцията за размяна на населения" действия на гръцките власти се признават и от "безпристрастния" A. Wurfbain, /вж.: пос. съч., p.134/.

106 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.236, л.7.

107 ЦДИА, ф.322, оп.1, а.е.694, л.44; данните се отнасят за различни периоди, затова на пръв поглед изглеждат противоречиви.

108 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.479, л.132.

109 Пак там, оп.4, а.е.3025, л.158.

110 Изв. ГДТЗС, бр.2 от 30.I.1926 г., с.4-5.

111 Пак там, бр.17 от 19.X.1925 г., с.7.

112 ЦДИА, ф.242, оп.2, а.е.1281, л.3-4.

113 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.203.

114 ЦДИА, ф.242, оп.2, а.е.1281, л.3-4; на 2 април 1927 г. българският делегат в смесената комисия направи декларация, с която искаше комисията да разреши да се използуват имоти на кандидат-емигранти - гърци в България за настаняване в

тях на български бежанци /вж.: CMd'EGB, t.XVIII, p.2294-2295/.

115 ЦДИА, ф.242, оп.2, а.е.1281, л.2.

116 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.3025, л.82.

117 Пак там, оп.5, а.е.225, л.9-11. Гръцкото недоволство от де Роовер, изразено по категоричен начин, изглежда ще да е било поради застъпничеството му за интересите на българските бежанци. От поведението на председателя на смесената комисия българският делегат тогава вероятно е бил доволен, щом предложил де Роовер да бъде представен за царски орден /вж.: ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.3025, л.84/.

118 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.3025, л.84.

119 A. Wurfbain, пос. съч., p.145.

120 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.3025, л.57.

121 Г. Димитров, съч. т.8, с.238; Б. Григоров, БКП през периода на временната и частична стабилизация на капитализма, С., 1962, с.17-18; История на България, т.III, С., 1964, с.193; История на БКП, С., 1979, с.293-294.

122 Ил. Димитров, пос. съч., с.84-85.

123 В. Виновер, пос. съч., с.55-56; История на дипломацията, т.III, С., 1967, с.507-516.

124 ЦДИА, ф.135, оп.2, а.е.120, л.1-8; Ил. Димитров, пос. съч., с.90-91.

125 Стенографски дневници на XXI ОНС, III р.с., с.2313-2314.

126 ЦДИА, ф.258, оп.1, а.е.3269, л.159.

127 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.479, л.32-41; Стенографски дневници на XXI ОНС, III р.с., с.2319.

128 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.479, л.99-101.

129 Пак там, оп.6, а.е.42, л.95.

130 Пак там, л.107-111; в. La Bulgarie, бр. 907 от 16.VIII. 1926 г.; в. Демократически сговор, бр. 845 от 16.VIII.1926 г.; сравни: Ил. Димитров, пос. съч., с.107, 119.

131 ЦДИА, ф.258, оп.1, а.е.3269, л.160-161.

132 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.617, л.1.

133 Пак там, а.е.479, л.156-165.

134 Пак там, л.181-182.

135 Пак там, л.134-143; ф.258, оп.1, а.е.3269, л.12-14.

136 Стенографски дневници на XXI ОНС, IV р.с., с.307-315.

137 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.480, л.57; ф.258, оп.1, а.е.3268, л.158-159; История на България, т.III, 1964, с.197-198.

138 По-подробно за бежанския заем вж.: Г. Б. Димитров, Бежанският заем от 1926 г., сп. Исторически преглед, прието за печат.

139 ЦДИА, ф.322, оп.1, а.е.518, л.2-3.

140 Пак там, л.13.

141 A. Wurfbain, пос. съч., p.135-136.

142 CMd'EGB, t.XXII, заседанието на 3 септември 1927 г.

143 Цит. по: в. Демократически сговор, бр.772 от 18.V.1926 г.

144 A. Wurfbain, пос. съч., p.138 /авторът обяснява този факт с това, че българското правителство не било взело никакви мерки, способни да накарат бежанците да подадат декларации за изселване и молби за ликвидация на имотите им/.

145 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.173.

146 CMd'EGB, t.XVII, p.2097-2098, 2101-2104, 2106-2108, 2115 и др.

147 ЦДИА, ф.242, оп.2, а.е.1232, л.72, 73, 115, 167, 169, 175, 177.

148 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.172.

149 CMd'EGB, t.XVII, p.2116.

150 CMd'EGB, t.XVII, p.2232.

151 A. Wurfbain, пос. съч., p.142.

152 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.3025, л.14.

153 Пак там, л.23.

154 До октомври 1912 г. Западна Тракия бе под турска власт; от 1912 г. до 1919 г. е в пределите на българската държава; за около една година след това тя беше под окупационния режим на Съглашението /на генерал Шарпи/; след това премина под гръцко владичество.

155 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.3025, л.85.

156 Само през 1920-1926 г., по непълни данни, в България пристигнаха 22 208 бежански семейства със 100 653 членове, произхождащи главно от Западна Тракия и Егейска Македония /вж.: Селскостопанско настаняване на бежанците, С., 1932, с.59, 61/.

157 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.3025, л.82.

158 ЦДИА, ф.242, оп.2, а.е.1232, л.92.

159 Пак там, л.98; още на 24 февруари 1925 г., по специална наредба, в България се създадоха комисии за завземане недвижимите имоти на лица от гръцкото етническо малцинство, подали декларации за изселване. До 1 април с.г. голяма част от земите на кандидат-емигрантите бяха вече предадени и завзети и комисиите се разформироваха /вж.: Известия на ГДТЗС, бр. 3, 1927, с.4.

160 ЦДИА, ф.242, оп.2, а.е.1232, л.109.

161 В. Елефтерон Вима от 29.I.1927 г. /ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е. 419, л.126/.

162 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.419, л.112.

163 Пак там, л.63; в. Демократически сговор, бр. 1082 от 4. VI.1927 г. - Външната политика на Гърция - реч на Михалакопулос.

164 Пак там, л.237, 238.

165 В. Проодос от 26.I.1927 г. /ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.419, л.64/.

166 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.419, л.66, 90, 103; В. Кацарова, Търговските отношения между България и Гърция /1930-1939 г./, сп. Векове, 1980, кн.6, с.17.

167 Пак там, л.111.

168 Цит. по в. Демократически сговор, бр.1135 от 8.VIII.1927 г.

169 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.419, л.168.

170 В. Демократически сговор, бр. 1111 от 9.VII.1927 г.; в. Зора, бр. 2404 от 10.VII.1927 г.

171 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.3025, л.161, 162, 163, 168, 169.

172 ЦДИА, ф.258, оп.1, а.е.2814, л.19, 23, 28 и др.

173 Пак там, л.28, 30, 38.

174 Пак там, а.е.3282, л.49.

175 Пак там, л.82; а.е.2814, л.50, 62; ф.176, оп.4, а.е.2375, л.12, 18, 22, 28, 43-54.

176 ЦДИА, ф.258, оп.1, а.е.3282, л.5.

177 ЦДИА, ф.242, оп.2, а.е.1232, л.185, 199.

178 Пак там, л.112.

179 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.42, л.218 - Constatation des membres de la Commission mixte ..., le 2mars 1925, p.14.

180 ЦДИА, ф.242, оп.2, а.е.1232, л.112.

181 Известия на ГДТЗС, бр. 1, 1927, с.5.

182 ЦДИА, ф.242, оп.2, а.е.1237, л.2.
183 В. Зора, бр. 2365 от 23.V.1927 г.
184 CMd'EGB, t.XIX, Annexe No 9 au P. V. de la 348-me séance du I7 Juin I927, p.I-IV.
185 CMd'EGB, t.XXII, Annexe 2, p.V-VIII.
186 CMd'EGB, t.XVII, XVIII, XIX, XX, XXI, XXII, XXIII etc.
187 CMd'EGB, t.XIX, Annexe No 2 au P. V. de la 343-me séance du 3I mai I927, p.III-IV.
188 В. Зора, бр. 2426 от 6.VIII.1927 г.
189 В. Демократически сговор, бр. 1170 от 17.IX.1927 г.
190 Пак там, бр. 1168 от 15.IX.1927 г.
191 В. Зора, бр. 2507 от 12.XI.1927 г.
192 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.3025, л.262.
193 Пак там, л.263, 266.
194 ЦДИА, ф.242, оп.2. а.е.1232, л.164, 167.
195 В. Зора, бр. 2448 от 1.IX.1927 г.
196 В. Демократически сговор, бр. 1155 от 31.VIII.1927 г.
197 Цит. по: в. Демократически сговор, бр. 1149 от 24.VIII. 1927 г.
198 СГОДА, ф.1042 К, оп.1, а.е.184, л.52.
199 ЦДИА, ф.258, оп.2, а.е.3282, л.103.
200 В. Зора, бр. 3119 от 25.XI.1929 г.
201 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.74-75.
202 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.9.
203 Пак там, л.9-10.
204 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.204.
205 ЦДИА, ф.252, оп.1, а.е.875, л.3-4.
206 Пак там, л.1.
207 Пак там, л.2.
208 ЦДИА, ф.176, оп.4, а.е.2375, л.32.
209 В. Зора, бр. 3684 от 12.X.1931 г.
210 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.173-174; оп.6, а.е.1893, л.459.
211 СГОДА, ф.1042 К, оп.2, а.е.286, л.1.
212 В. Тахиндромос от 15.II.1931 г. /цит. по: Ив. Михайлов, Спомени, т.III, 1973, с.172/.
213 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.174; ф.176, оп.6, а.е.1893, л.459.

214 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.175; оп.6, а.е.1893, л.459-460.
215 Пак там, л.177.
216 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.177.
217 ЦДИА, ф.258, оп.2, а.е.413, л.38 - писмо на Г. Джуджев от 19.VIII.1931 г.
218 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.1844, л.102 - писмо на българската легация в Берн.
219 В. Пряпорец, бр. 3 от 17.I.1932 г.

ГЛАВА ПЕТА: СПОГОДБАТА "МОЛЛОВ-КАФАНДАРИС" И ОТРАЖЕНИЕТО Й ВЪРХУ БЪЛГАРО-ГРЪЦКИТЕ ОТНОШЕНИЯ

1. Същност и ратификация на спогодбата "Моллов - Кафандарис"

Спогодбата "Моллов - Кафандарис"[1] бе нов, важен момент в развитието на българо-гръцките отношения, свързан най-тясно с малцинствено-бежанския въпрос. През март 1927 г. сесията на ОН изяви желание да получава сведения от двете правителства за хода на ликвидационните работи и за начина на изплащанията към бежанците за ликвидираните имоти.

На 3 септември 1927 г. по доклад на О. Чембърлейн, одобрен от Съвета, председателят на Финансовия комитет при ОН, след проучване на констатираните затруднения по взаимните изплащания на бежанските имоти, състави проект за нова спогодба по този въпрос. Тя беше подписана на 7 декември 1927 г. в Женева от министрите на финансите на България и Гърция В. Моллов и Кафандарис, а също и от председателя на смесената комисия Дж. де Рение.[2] Подписването на спогодбата се извърши със съдействието и по предложение на Съвета на ОН. Силен натиск оказа обаче Англия.

В парламентарните пледоарии при ратификацията на спогодбата "Моллов - Кафандарис" правителствените депутати и особено финансовият министър В. Моллов изясниха подробно причините, които наложили сключването й. Тези причини бяха посочени и в мотивите на правителството за ратификацията в Народното събрание: първо, оказало се, че след като смесената комисия определила оценките и следвало да се пристъпи към изплащане на значителна част от бежанските имоти, възникнали разногласия от валутно естество между правителствата на двете държави и невъзможност да се приложат някои от положенията на плана за плащанията от 1922 г.; второ, било констатирано, че предвиденият в този план 12-годишен срок за погашение на облигациите, получавани от бежанците за 90% от стойността на имотите им, бил твърде кратък и държавите нямало да бъдат в състояние да ги изплатят по номиналната им стойност. Спогодбата "Моллов - Кафандарис" била подписана, "за да се изясни и допълни плана за плащанията от 1922 г. и да се даде възможност

на държавите да изпълнят в по-голям период задължения, поети по силата на Конвенцията" от 1919 г.[3]

На пръв поглед спогодбата "Моллов - Кафандарис" сякаш бе в интерес на бежанците: потърсен бил начин как те по-сигурно да получат стойността на своите имоти. В действителност обаче, както справедливо изтъкнаха някои депутати в Народното събрание, тя беше нов епизод в "една отдавнашна и твърде печална действителност" по осъществяване на конвенцията от 27 ноември 1919 г. за "доброволна" размяна на населения, и пряко ощетяваше имуществените интереси на преселниците от двете страни.[4]

С тази спогодба правителствата на България и Гърция се договориха за начините и сроковете на взаимното изплащане недвижимите бежански имоти. Спогодбата засягаше също ликвидацията на имотите на българските църковни, училищни и други общности в Гърция и тези на гръцките бежански общности - в България.

Подписването на този документ беше резултат от общото развитие на политическите и икономическите отношения между Гърция и България, както от цялата международна обстановка и тенденциите в нейното развитие тогава. Тя беше един от "плодовете" на глобалната стратегия на империалистическите сили на Балканите, на усилията им да подчиняват балканските държави "на големите цели и стремежи на империализма, спъването на самостоятелното им стопанско и политическо развитие, възпрепятстването на обединението на балканските народи в стопанска и политическа общност, запазването на полуколониалното или колониалното им положение на Балканите чрез военен и финансов контрол, чрез заробващи заеми и концесии и чрез завладяване решаващите стопански и стратегически възлови центрове на Балканите".[5] Бежанският заем от 1926 г. и започналите наскоро след него преговори за нов - стабилизационен заем, закрепваха позициите на Англия в България. Разюзданата тук антисъветска кампания отговаряше на стратегическите цели на английския и на световния империализъм да превърнат буржоазно-реакционния режим в България в пионка в бъдеща война против СССР.

Обществото на народите беше в действителност инициа-

тор и проводник на тази политика. Затова неговият постоянен орган - Съветът, доволен от подписаната спогодба "Моллов - Кафандарис" и приемайки я в частта, отнасяща се до него, специално поздрави българското и гръцкото правителство, както и своя представител в смесената комисия по гръцко-българската емиграция, за постигнатия успех.[6]

Спогодбата "Моллов - Кафандарис" има 10 члена. С тях съществено се изменяше чл. 9 на плана за плащанията от 1922 г. и изцяло се заменяха чл. 11 - 19 с принципно ново споразумение. Ето и главните моменти от съдържанието на спогодбата:[7]

"Подписалите представители на България и Гърция уговориха следното: На мястото на сегашните постановления на чл. 9, параграфи 2, 3 и 4 и на членовете 11 до 19 на плана за плащанията от 8 декември 1922 г. ще се прилагат следните предписания:

чл. 1. Окончателните облигации, предвидени от плана за плащания ще имат формата на облигации, последователно номерирани, изразени... в левове или драхми, носещи лихва 6% годишно, които лихви ще се плащат на 1 януари и на 1 юли. Облигациите ще се погасяват чрез един погасителен фонд..., който фонд ще започне да действува от 1 юли 1923 г....

Двете правителства се задължават през всичкото време, докато съществуват неамортизирани облигации от тези емисии, да отделят за всяко шестмесечие, начиная от 1 юли 1928 г., за откупуването на облигации с цел те да бъдат погасени, една сума, равна на 1/60 част от номиналната стойност на всички издадени облигации /включително и временните свидетелства още незаменени срещу окончателни облигации/.

... Закупуванията и тиражите за амортизационния фонд ще се извършат респективно от Българската народна банка и от Гръцката емисионна банка и сумите, които ще се отделят всеки 6 месеца за амортизационния фонд, ще бъдат внасяни на казаните банки от заинтересованото правителство, респективно на 1 януари и на 1 юли всяка година.

... Банките са длъжни да съобщават на смесената комисия и на Съвета на ОН, в края на всяко шестмесечие, на колко възлизат сумите, внесени за лихви на облигациите, тези /суми/, получени от тях за амортизационния фонд и сумите, които са употребени за погашение а/ чрез откупуване и б/ чрез тиражи.

Всяко от правителствата ще има освен това правото да погаси по номиналната им стойност винаги, когато пожелае след предизвестие от един месец, изцяло или една част от общата стойност... на облигациите, емитирани в неговата национална монета.

... Облигациите и техните купони ще бъдат освободени от всякакви данъци, такси, берии и каквито и да са други настоящи или бъдещи тежести в държавата, дето те са емитирани и ще се приемат в казаната държава, по номиналната им стойност, като залог по всички договори, сключени с държавата.

Двете правителства се задължават с настоящата спогодба да добият неотложно необходимото законодателно разрешение на ежегодното вписване в редовния държавен бюджет на сумите, необходими за службата на горепосочените емисии.

Чл. 2. Веднага, щом двете правителства одобрят настоящата спогодба, издаването на временните свидетелства ще се прекрати и съществуващите временни свидетелства ще бъдат заменени във възможния най-кратък срок с окончателни облигации. ...

... Чл. 5. Щом всички окончателни облигации /или едно количество от тия облигации, достатъчно, за да оправдае по мнението на смесената комисия, вземането на тая мярка/ бъдат издадени, ... смесената комисия ще определи под резерва ... общата сума на допълнителния остатък от държавата дебитор... Смесената комисия ще пресметне размера на сумата, необходима за шестмесечната служба /лихва и погашение/ на горните облигации и държавата – длъжник ще предаде на една неутрална банка, която Съветът на ОН ще посочи, като свой мандатьор, ефекти, носещи респективно датата 15 декември и 15 юни, по един ефект за всяка шесмесечна вноска /лихви и амортизационен фонд, т.е. 1/60 за всяко шестмесечие в продължение на 30 години/. Тия ефекти ще бъдат платими в монетата на държавата – кредитор. ... Правителството – длъжник ще плаща разноските и тяжестите на мандатьора на тая служба.

Чл. 6. Учрежденията на ОН, натоварени в двете държави с настаняването на бежанците, ще се споразумеят с респективните правителства, за да приемат от бежанците, по номиналната им стойност, временните свидетелства и окончателните облигации, издадени от респективните правителства, за изплащане на

някои суми, дължими от бежанците на гореказаните учреждения.

Чл. 7. функциите, които, съгласно тая спогодба, са възложени на смесената комисия, могат да бъдат прехвърлени върху всяко друго лице или ... организация, одобрена от Съвета на ОН ...

Чл. 8. Всички спорове по тълкуването ... ще се решават от Съвета на ОН, който ще взема решения по вишегласие.

Чл. 9. Настоящата спогодба ... ще бъде одобрена от Съвета /на Обществото на народите - б. а./.

Чл.10. Настоящата спогодба ще бъде ратифицирана и ратификациите й ще бъдат депозирани в Секретариата на ОН".

Какво различно от плана за плащанията на бежанските имоти от 1922 г. имаше в спогодбата "Моллов - Кафандарис"?

Конвенцията от 27 ноември 1919 г. предвиждаше имотите на изселващите се бежанци да се изплащат веднага, и то изцяло, като се предполагаше, че целият размер на обезщетенията ще възлезе на 10 - 12 милиона златни франка. Но през 1922 г., когато се разбра, че този размер ще бъде много по-голям, в приетия план за плащания се предвиди да се изплаща в пари само 10% от стойността на имотите. За останалите 90% се реше да се дават облигации.

Това съществено положение, запазено в спогодбата "Моллов - Кафандарис", беше против интересите на бежанците: вместо да получат на ръка веднага цялата сума, на която се оценяваха имотите им, те следваше да получат облигации с твърде съмнителна стойност и без абсолютни гаранции за изплащането им.

Второ основно положение, което пряко ощети интересите на бежанците, беше: според конвенцията от 1919 г. и по плана от 1922 г. бежанските имоти следваше да се изплащат в щатски долари. По новата спогодба това изплащане се предвиждаше да се извършва в националната монета на държавата - кретитор.[8]

На трето място интересите на бежанците се ощетяваха с променяне срока за изплащане облигациите от 12 на 30 години. Това бе едно от главните изменения на плана за изплащания от 1922 г. То даваше голямо улеснение за двете държави, но беше изгодно предимно за Гърция, защото сумата за стойността на имотите на българските бежанци, оставени в тази страна, беше много по-голяма.

Изменението на плана за плащания от 1922 г. в тази му част пряко засягаше интересите на бежанците. Те трябваше да чакат сега 30 вместо 12 години, за да получат стойността на облигациите за оставените си недвижими имоти. "Трай коньо за зелена трева" – заключи справедливо в Народното събрание представителят на Работническата партия Христо Калайджиев.[9]

Пред най-непосредствените лични интереси на бежанците чрез спогодбата "Моллов – Кафандарис" приоритет получиха интересите на държавите. Управляващите буржоазни класи в Гърция и България използуваха и трагедията на бежанците за стабилизиране на разклатената капиталистическа система, както това навсякъде ставаше тогава – за сметка на работническата класа и на широките народни маси. При тежкото положение, в което се намираха бежанците в България, това продължаване на срока за погашение на облигациите скоро доведе до голямото им обезценяване и превърна ликвидацията на бежанските имоти във фактическа експроприация.

Косвено участие в това ново посегателство върху имуществените интереси на бежанците взе чрез Обществото на народите и империалистическата буржоазия в западноевропейските страни. Тя беше облагодетелствувана чрез предвидената в чл. 5 на спогодбата "неутрална" банка, в която държавите-длъжници щяха да депозират суми, необходими за лихви и погашения, останали в тяхна тежест.[10]

Друго задължение, от което се освобождаше Гърция, а България губеше едно преимущество беше, че по плана от 1922 г. Гърция бе задължена да изплати разликата от стойността на имотите в полза на България, ако ликвидацията на тези имоти бе приключила, със средства на сключения от нея пръв следвоенен външен заем. По спогодбата "Моллов – Кафандарис" тя можеше да изплаща дълга си на части за период от 30 години. Дори гръцкото правителство изтъкваше това като внушителен аргумент, когато внесе спогодбата за ратификация в парламента, за да докаже, че тя била по-изгодна за Гърция, отколкото плана за плащанията от 1922 г.[11]

Известна полза получаваха българските бежанци от чл. 6 на новата спогодба. Според него правителствата на двете държави се задължаваха чрез учрежденията на Обществото на народите,

натоварени с настаняване на бежанците,[12] да приемат по номиналната им стойност временните свидетелства или окончателните облигации за изплащане на суми, дължими на държавата от бежанците. В заключителната си реч пред Народното събрание В. Моллов изтъкваше това преимущество като особено важно и като голяма правителствена и лична заслуга пред българските бежанци.[13] Не бива да се забравя обаче, че тази привилегия получиха само бежанци, ползуващи се от закона за селскостопанско настаняване. Тук не влизаха всички преселници, получили облигации за недвижимите си имоти в Гърция.

В чл. 8 на разглежданат спогодба изрично се подчертаваше, че Съветът на ОН се определя за арбитър при тълкуване на спогодбата и за разрешаване на всички спорове, възникващи между правителствата на двете страни. Фактът, че спогодбата бе подписана и от председателя на смесената комисия се приемаше като достатъчна гаранция за това. Този член в новия гръцко-български документ показваше, че правителството на А. Ляпчев отново постави имуществените интереси на десетки хиляди български бежански семейства в ръцете на международната организация, в която интересите на Гърция винаги доминираха пред тези на България.

В речта си пред Народното събрание Ат. Буров наблегна особено много на това. Материална гаранция на Обществото на народите нямало, но имало морална гаранция, бил ангажиран моралният авторитет на организацията – чрез посредническата й роля при изработване на спогодбата и чрез подписа на нейния представител Дж. де Рение. И при настъпване на големи политически промени, според Ат. Буров, застъпничеството и ангажираността на ОН оставали сигурна гаранция за защита имуществените интереси на българските бежанци. "Отношенията между България и Гърция могат да се влошат, могат да станат и по-добри, могат да се явят и други въпроси от материални вземания, те обаче – изтъкваше министърът на външните работи – ще се разрешават отделно; докато тия задължения, които произхождат от настоящата спогодба, ще си останат незасегнати, в пълна сила". Това далеч компенсирало загубата, произтичаща от по-дългия срок за погашение на облигациите.[14]

Животът опроверга твърденията на ръководителя на бъл-

гарската дипломация. Наскоро след ратификацията на спогодбата гръцките управляващи среди започнаха да свързват изпълнението ѝ с редица други свои искания, които нямаха никаква връзка с въпросите, третирани от нея. А Съветът на Обществото на народите почти винаги и изцяло заставаше на тяхна страна и никога не се застъпи за интересите на България. Гаранциите на ОН по спогодбата "Моллов – Кафандарис" се оказаха фиктивни.

Спогодбата беше едно споразумение от чисто финансово естество между правителствата на България и Гърция, идещо да завърши окончателно фактическото положение, създало се за бежанците в резултат на конвенцията за доброволна размяна на населения от 1919 г. Тя закрепи получените резултати от обезбългаряването на Егейска Македония и Западна Тракия, препречи пътя за завръщане на бежанците в родните им места. В този смисъл може да се приема твърдението, че спогодбата допринесе за обезбългаряване на посочените области.[15] След подписването ѝ броят на изселващите се българи не бе така голям, както допреди, макар че изселването продължаваше.

Западните държави с налагане на спогодбата "Моллов – Кафандарис" отново обслужиха националистическите интереси на гръцката буржоазия. Спогодбата бе акт на българското правителство, насочен против националните интереси на българския народ. Независимо от обективно тежките условия, сговористкото правителство на А. Ляпчев, приемайки спогодбата поради своята зависимост от Англия, извърши в същност капитулантство, независимо от намеренията си.

Освен посочените предимства, които спогодбата "Моллов – Кафандарис" даваше, гръцката държава получаваше облаги и от разликата в курса на монетите на двете държави. За нейните изгоди и за загубите на България от тази разлика се говореше в поверителен доклад на дългогодишния директор на държавните имоти и дългове Никола Стоянов до министъра на финансите. Новата система за оценяване имотите на бежанците се казваше в този доклад – за България била неизгодна, поради покачване курса на гръцката драхма и постоянния куро на българския лев.

Авторът на доклада подкрепяше твърдението си със следните данни: към 24 декември 1929 г. оценените и ликвидирани имоти на български бежанци от Западна Тракия и от Егейска Ма-

кедония, при 90% от стойността им, оценена с облигации, възлизали на 800 281 615 лева, което по курса на българския лев спрямо щатския долар било сума от 5 778 982 долара. Имотите на гръцките бежанци, оставени в България, в 90-процентовата си част оценявани в облигации, възлизали на 263 218 140 драхми, сума, равняваща се на 3 376 413 долара по тогавашния курс на драхмата спрямо щатския долар.

Разликата в полза на България била равна на 2 397 569 долара. Гърция щяла да изплати тази сума по новата спогодба в драхми, а не в долари. Само тази промяна в начина на плащане /драхми вместо долари/ водела до изчислена чиста загуба за България в размер на 14 155 116 лева - резултат на повишения курс на драхмата спрямо щатския долар.[16] Това при тогавашните условия била достатъчно голяма сума, за да даде убедително основание за размисъл на всеки трезвомислещ политик. С нея в действителност допълнително пряко се ощетявали имуществените интереси на българските бежанци от Гърция.

Независимо от многото неизгодни за страната положения в спогодбата "Моллов - Кафандарис", убедено, че няма повече какво да губи и че мисията за завръщане на бежанците в родните им места е без всякаква реална перспектива, и сега, както и при други споразумения с Гърция, българското буржоазно правителство побърза първо да внесе за ратифициране в Народното събрание този документ. Това стана отново под натиск на Съвета на Обществото на народите чрез английския министър на външните работи.[17] Не случайно Съветът на ОН одобри спогодбата досежно неговите "задължения" само три дни след подписването ѝ.[18] След краткотрайни разисквания /изказаха се само 8 депутати/, на 3 април 1928 г. Народното събрание одобри спогодбата "Моллов - Кафандарис". С публикуването ѝ в Държавен вестник тя се смяташе за окончателно приета от българската държава.[18а]

Гърция обаче не ратифицира толкова бързо този документ. Върху нейното правителство се упражни силен натиск от различни среди и фактори, за да го принудят да се откаже от спогодбата. При среща с министъра на външните работи Михалакопулос - човек, който винаги в държавно-политическата си дейност проявяваше сдържаност относно подобряването на българо-гръцките отношения, група гръцки бежанци протестираха срещу спогодбата.

Те бяха недоволни особено от твърде ниския лихвен процент, предвиден за облигациите. При тази среща Михалакопулос изрази несъгласие със спогодбата, добавяйки, че "не бил уведомен за нейното изработване", иначе - уверяваше той - резултатът щял да бъде друг. Вината за подписването ѝ се стоварваше върху финансовия министър Кафандарис.[19]

Тази група бежанци посети и други гръцки министри. Прие ги и водачът на опозицията Цалдарис, на когото те връчиха писмена молба да се обяви против спогодбата "Моллов - Кафандарис".[20] В Гърция се създаде организирано движение против ратифицирането на спогодбата, на което не бе чужд и Михалакопулос.[21] Въпреки уверенията на министър-председателя, че ще иска още през март 1928 г. парламентът да одобри този документ,[22] ратификацията се забави продължително време.

Скоро причините за това постепенно станаха известни на широката общественост. През май 1928 г. в разяснения по външната политика на страната пред парламентарните комисии по финансите и по външните работи Михалакопулос между другото заяви, че след гръцко-българския граничен инцидент през есента на 1925 г. от Обществото на народите били направени едностранни отстъпки в полза на българите от Македония. Вследствие на това Гърция поела по-големи задължения и била натоварена с повече тежести, отколкото България. Министърът съобщи също, че гръцкото правителство чакало отговора на българското по направеното предложение съществуващите между двете страни спорни въпроси да се отнесат до международен арбитраж.[23] Разговори по тези въпроси той бил водил вече в Женева с българския си колега Ат. Буров.[24]

Едва в началото на юни 1928 г. парламентарните комисии по външните работи и по финансиите решили да препоръчат на парламента да ратифицира спогодбата. С мнозинство на членовете си обаче те приеха пожеланието "гръцкото правителство да положи всички възможни усилия за уреждане висящите с България въпроси чрез арбитраж".[25] По настояване на Венизелос въпросът за ратифициране на спогодбата "Моллов - Кафандарис" бе внесе за разглеждане в лятната сесия на гръцкия парламент. Направената вече ратификация от страна на българския парламент влияеше благоприятно за това.

Въпросът обаче не бе решен. Пред опасността да се получи отрицателен резултат при гласуването, гръцкото правителство побърза да оттегли предложението си за ратификация.[26] В началото на септември 1928 г. главният директор на министерството на външните работи Цамадос изясни причините. Той заяви официално на българския пълномощен министър в Атина Ив. Данчев, че гръцкото правителство било принудено да свързва въпроса за ратифициране спогодбата "Моллов – Кафандарис" с приемането на задължителния арбитраж на международния съд по неуредените и спорни въпроси, тъй като българското правителство отказвало на многократните гръцки предложения за двустранно уреждане. В този смисъл бяха и изявленията, направени от новия министър на външните работи Карапанос.[27]

Получаваше се нещо парадоксално. От една страна спогодбата, както се посочи, бе по-изгодна за Гърция от плана за плащания, приет през 1922 г. От друга страна именно гръцките управляващи среди протакаха ратифицирането ѝ, защото вече виждаха, че страната им остава длъжница за крупна сума към българските бежанци. В свързването на спогодбата с други неуредени въпроси между двете страни те виждаха възможности да откажат нейното изпълнение.

Напразни останаха усилията на председателя на Финансовия комитет при ОН Нимайер пред Карапанос да го убеди да внесе за утвърждаване в парламента разглежданата спогодба. Ако Гърция не ратифицирала този приет със съдействието на Обществото на народите документ – изтъкваше Нимайер, – отново щели да влязат в сила предишните споразумения за изплащане бежанските имоти, които във финансово отношение били по-вредни за Гърция.

Този високопоставен функционер на ОН уверяваше новия гръцки министър на външните работи, че ако правителството му поиска от парламента ратификация на спогодбата, Финансовият комитет щял да упражни влиянието си, за да накара българското правителство да приеме арбитража по неуредените между двете страни въпроси. Нимайер обърна внимание и на неблагоприятното положение, в което би изпаднала Гърция пред Съвета на Обществото на народите, ако правителството ѝ не внесе спогодбата за ратификация.[28] За това, че Финансовият комитет при ОН държеше

за ратификацията на спогодбата от гръцката държава, докладвайте от Женева и българският делегат в смесената комисия Г. Джуджев.[29]

Органите на Обществото на народите се стремяха към двустранна ратификация на спогодбата "Моллов - Кафандари". Това беше и въпрос за престижа на международната организация - нали върху спогодбата стоеше и подписът на нейния представител Дж. Рение. Съветът на ОН обаче не направи нищо съществено, за да окаже осезателен натиск върху гръцкото правителство по този въпрос.

В изложение на Финансовия комитет при ОН от 6 септември 1928 г. се казваше, че "нератифицирането и непоставянето в прилагане сключената между България и Гърция спогодба могли да повлекат твърде големи отговорности". За тях обаче еднакво виновна била и България поради упоритият й отказ да приеме исканията от Гърция арбитраж.[30] На това особено много наблягаше атинският печат, давайки подробности за водените в Женева разговори между председателя на Финансовия комитет на ОН и гръцкия министър на външните работи.[31] Отново тон даваше официозът на Министерството на външните работи в. "Месаже д'Атен". В уводна статия той поднасяше информация на гръцката и на световната общественост за тези разговори и защищаваше активно тезата на гръцкото правителство.[32]

Редица документи доказват, че основният стремеж на гръцката буржоазия с протакането на ратификацията беше да намери достатъчно равностоен еквивалент за стойността на имотите на българските бежанци, за да избегне тяхното изплащане. Гръцкото правителство правеше все нови и нови предложения, предявяваше искания, поставяше условия, за да предразположи правителството на България към отстъпки.

Българският делегат в смесената комисия Г. Джуджев, като уведомяваше за всичко това В. Моллов, го съветваше да се направи всичко възможно - дори и външният министър Ат. Буров да отиде в Женева, - за да се въздействува на ОН да наложи на Гърция ратификацията. В изпратеното от него писмо до финансовия министър той оценяваше положението за "много страшно", но още по-страшна щяла да бъде отговорността пред бежанците, ако не се вземели веднага всички мерки за предотвратяване отказа

на Гърция да изплати ликвидираните бежански имоти. Ставало дума "при това за милиарди и отговорността на всички ни, а най-вече на българското правителство, ще бъде много тежка, ако се подадем на гръцката игра" - се изтъкваше в писмото.[33]

В Женева Г. Джуджев разви активна дейност в тази насока. Разговорите му с някои чуждестранни представители в Обществото на народите, както и тези на пристигналия тук за септемврийската сесия на Съвета на ОН В. Моллов, давали известна надежда, че ще се упражни натиск върху Гърция в желаната от българското правителство насока. "Всичко възможно" за ратификацията на спогодбата правели и неутралните представители на ОН в смесената гръцко-българска комисия де Рение и Корф.[34]

Работите по гръцката ратификация на спогодбата "Моллов - Кафандарис" обаче се проточиха, макар че Съветът на ОН и неговият финансов комитет си даваха вид, че държат на нея и правели всичко, за да повлияят на Гърция.[35] По настояване на гръцкото правителство декемврийската сесия на ОН през 1928 г. отново избягна разисквания по този въпрос, с което напълно се призна правото на Гърция свободно да го решава по свое усмотрение.[36]

Започналата в Гърция дълбока икономическа криза от 1929 г. влоши рязко положението на народа. Изостри се класовата борба. Мощна стачна вълна заливаше страната. Стачкуваха работници в Атина и Пирея, засилваше се борбата на тютюноработниците и другите трудещи се в Агринион, станаха масови походи на безработните /т.нар. "гладни маршове"/ на остров Тасос и на други места в страната.[37] Кризисното положение и вътрешната политика на правителството дадоха отражение и в неговата външна политика. Правителството се стремеше да разреши някои от трудностите на страната си за сметка на България.

Според в. "Естия", новото правителство на Венизелос, дошло на власт през лятото на 1928 г., не било по принцип против спогодбата. Венизелос бил само против "обидния за Гърция начин", по който смесената комисия искала нейното прилагане. Новият министър-председател също свърза ратификацията с решаването чрез арбитраж на редица други спорни искания на Гърция към България.[38] И той събра всички, включително и най-дребните, нерешени и спорни въпроси между двете държави, като: нос-

тави ратификацията на спогодбата в зависимост от тяхното разрешаване.

А тези въпроси не бяха малко. Те бяха изброени подробно още през февруари 1928 г. от в. "Елефтерон Вима":

присъдени от гръцко-български арбитражен съд суми в полза на Гърция по различни дела: искове за гръцки имоти в България, възлизащи в различни валути на 10 514 171 лева, 438 541 драхми, 24 610 златни франка, 580 долара и 5733 франка; изплащане половината от възнаграждението на швейцареца - арбитър Вюарен, който трябвало да определи щетите, нанесени от България на гръцки поданици по време на войната /сумата възлизала на 117 790 швейцарски франка/; обезщетение за конфискувани през 1916 г. гори в Доспатско и Дьовленско, принадлежащи на гърци; стойността на реквизициите, извършени през Балканската война в ущърб на гърци; обезщетения за отчуждени гръцки имоти по време на земеделския режим в България; обезщетения за завзети имоти на 24 гръцки семейства, които били "заставени" през 1924 г. да напуснат България; обмяна на стари български банкноти от гърци, които не са успели да ги обменят в определените от българското правителство срокове; изплащане на облигации от предвоенни български държавни заеми, притежатели на които били гръцки граждани и др.[39]

За удовлетворение на тези искания Карапанос има разговор през октомври 1928 г. с българския пълномощен министър в Атина. Гърция щяла да прояви отстъпчивост - докладваше пълномощният министър на своето правителство в София, - но и България трябвало да се съгласи "да приеме за уреждане чрез арбитраж на няколкото висящи въпроса".[40] При това Карапанос не желаел дори да чуе за повдигнати от България подобни искания спрямо Гърция.[41]

Пълномощният министър схвана правилно стремежите на гръцките управляващи среди: при евентуално салдо в полза на българските бежанци от прилагане на спогодбата "Моллов - Кафандарис", то да се компенсира със сумите, които биха били присъдени на гръцки поданици след уреждане на повдигнатите искания срещу българската държава, вместо да стане компенсирането им със сумите, които гръцката държава би дължала на български поданици след уреждане рекламациите, предявени от българска стра-

на. И българският пълномощен министър предлагаше на своето правителство да връчи официално и колкото може по-скоро на гръцкото правителство списък на българските искания.[42]

Правителството на А. Ляпчев отново прояви очудваща отстъпчивост пред настойчивите искания от гръцка страна. През ноември 1928 г. Ат. Буров и гръцкият пълномощен министър в София Дендрамис се споразумяха върху тактиката, която се налагало да се следва при предстоящите гръцко-български преговори по висящи между двете държави въпроси.[43]

Изглежда, че тази отстъпчивост и готовност за компромис на българското правителство, както и положителното отношение на някои среди на Обществото на народите към спогодбата "Моллов - Кафандарис", повлияха на гръцкото правителство да внесе отново този документ за одобрение в парламента. Съобщавайки това на българския пълномощен министър в Атина обаче Карапанос отново молеше настоятелно правителството да приеме поне някои от исканията на Гърция, за да се създадяло в Атина "по-благоприятна атмосфера за ратифициране на спогодбата".[44]

Започналите по спорните въпроси разговори дадоха тласък на продължителния и труден процес за ратификация на разглеждания документ. Още през октомври 1928 г. министър-председателят Венизелос уведоми управляващия италианската легация в Атина, че ще внесе спогодбата в парламента, без да обвързва ратифицирането й с някакви условия. И действително, на 14 ноември 1928 г. това беше направено.[45]

В мотивите, изложени пред парламента, министърът на финансите Марис и на външните работи Карапанос изтъкваха три основни предимства, които правели спогодбата по-изгодна за Гърция, отколкото планът за плащания от 1922 г.: а) удължаване срока за изплащане на евентуалния дълг, който Гърция биля имала към България, от 6 на 30 години; б) удължаване срока за изплащане облигациите на бежанците от 12 на 30 години и в) освобождаване от задължението Гърция да изплаща предварително титрите на шестпроцентовия заем от 1923 г., в случай на сключване на външен заем.[46]

Тези мотиви, а и съображението, че страната се злепоставяше пред определени среди в ОН поради безпричинно протакване на ратификацията, принудиха гръцкия парламент да ратифицира спогодбата "Моллов - Кафандарис". На 6 декември 1928 г. парла-

ментарната комисия по външните работи взе утвърдително решение. Въпреки съпротивата на редица опозиционни депутати и отрицателното отношение на част от гръцкия печат, след реч на Венизелос парламентът в заседанието си на 10 декември 1928 г. най-после одобри тази спогодба.[47] На 23 януари 1929 г. в гръцкия Държавен вестник беше публикуван приетият от парламента закон за ратификация.[48]

През февруари 1929 г. българското правителство нареди на своята легация в Женева да депозира незабавно българските ратификационни документи по спогодбата пред секретариата на Обществото на народите.[49] Гърция направи това на 8 март 1929 г.[50] Подписана на 7 декември 1927 г. в Женева, спогодбата "Моллов – Кафандарис" беше ратифицирана от Гърция едва в началото на 1929 г. На гръцката управляваща буржоазия беше нужно повече от година, за да узакони този важен международен и междудържавен документ. Начинът на ратифицирането беше показателен и за бъдещото изпълнение на спогодбата.

С ратификацията завърши продължителната дипломатическа битка между управляващите кръгове на България и Гърция, за да започне борба за практическо изпълнение на спогодбата. Тя не беше по-малко продължителна и по-успешна за България, отколкото борбата за ратификация.

2. Неизпълнение на спогодбата. Нови затруднения в българо-гръцките отношения

След извършената ратификация от гръцкия парламент противниците на спогодбата "Моллов – Кафандарис" отново се активизираха – този път да осуетят прилагането на спогодбата и да я превърнат в мъртва буква. Тон даде бившият министър-председател и шеф на опозиционната партия Републикански съюз А. Папанастасиу. Пред представители на печата той изтъкна, че спогодбата "Моллов – Кафандарис" ощетявала Гърция и била против интересите ѝ.[51]

Наскоро след това гръцкото правителство, за да откаже приложението на ратифицираната спогодба, започна да свързва изпълнението ѝ с репарационния дълг на България. Репарационните плащания за България към Гърция станаха претекст, използван от гръцката държава, за да не изпълни тя своите задължения спрямо българските бежанци.[52]

Това предизвика безпокойство дори сред покровителите на Гърция в Обществото на народите. Остин Чембърлейн се обърна към гръцкия представител в Съвета на ОН с неудобни за гръцкото правителство въпроси относно мерките, които Гърция трябвало да вземе за изплащане на задълженията си, произтичащи от тази спогодба. Отговорът на гръцкото правителство не се възприе като задоволителен.

Гръцкият буржоазен печат обаче изрази недоволство от поставените въпроси. И проправителствените, и опозиционните вестници в Атина писаха открито за "индиферентността" на представителите на великите сили /и особено на Англия/ към финансовите затруднения на Гърция. Гръцкият министър на външните работи – се изтъкваше във вестниците – бил оставен без поддръжка, никой от членовете на Съвета на ОН не се намесил в разискванията в подкрепа на неговата страна. Сред дипломатическите кръгове в Атина се забелязваше особено резервираността на италианското правителство.[53] Наложи се министър-председателят Венизелос да успокоява италианския пълномощен министър Арлота, че гръцкото правителство нямало да откаже да изпълни задълженията си по спогодбата "Моллов – Кафандарис", стига само "да получи уверение от Великите сили, че в бъдеще Гърция не ще бъде лишавана от частта, която й се пада от дължимите от България репарации".[54] Повод за протакане и фактически отказ да изпълни задълженията си по спогодбата "Моллов – Кафандарис" гръцкото правителство намери в искането на България да бъдат отложени плащанията по огромния й репарационен дълг.

Правителството на А. Ляпчев, следвайки примирителна политика по отношение на великите държави, минаваше за "честен платец" по многобройните си финансови задължения. Българската управляваща буржоазия приемаше да плаща и плащаше в продължение на много години. На правителството бяха чужди и изглеждаха недостъпни, средствата и методите за отлагане изплащането на репарациите, присъщи на другите държави.

Политиката на сговористките правителства по репарационния въпрос се характеризираше с угодничество пред победителите и капитулация пред всесилните западни банкери. Плащанията по всички следвоенни задължения ставаха за сметка на непрестанното обедняване и изгладняване на широките народни маси.[55] И

при този случай се потвърждаваше мисълта на В. И. Ленин, че "над интересите на отечеството, на народа и на всичко друго капиталът поставя запазването на своя съюз на капиталистите от всички страни против трудещите се".[56] До средата на 1929 г. изпълнението на различните финансови и други материални задължения по Ньойския договор струваше на страната около 340 милиона златни франка. Само по репарационните си задължения до ноември 1929 г. България изплати 41 милиона златни франка.[57]

Икономическото и финансовото положение на България обаче, особено поради започналата световна икономическа криза от втората половина на 1929 г. нататък, непрестанно се влошаваше. При съществуващата стопанска структура, при всеобщата изостаналост на средствата за производство, при всестранната бедността, положението на България ставаше все по-тежко. Дори комитетът на финансовите експерти в Париж виждаше голямата пропаст между онова, което България би трябвало да плати, и онова, което можела да плати.

Към 1929 г. България трябваше да плаща по 10 мил. зл. франка репарации годишно, сума, определена в споразумение на правителството с Междусъюзническата комисия през 1923 г. Наред с това тя имаше и много други външни финансови задължения: предвоенни дългове, бежански и стабилизационен заем, вътрешен дълг и др. Само частта от отоманския държавен дълг, определен от Съвета на отоманските държавни дългове на 6 ноември 1924 г., възлизаше на 1 776 354 турски лири.[58]

Финансовите затруднения изискваха мораториум на наложените репарации.[59] Второто сговористко правителство направи плахи стъпки в тази насока. Министър-председателят А. Ляпчев заяви пред Народното събрание, че каквото и тълкуване да се прави на репарационния въпрос, каквито и формули да се намират за неговото разрешаване, за страната репарациите били непоносимо задължение. "Ние чакаме преоценка" - заяви той с необясним оптимизъм и вяра в "добрите чувства" на западните управляващи среди. А. Ляпчев изрази надежда, че с премахване на "аномалиите" по репарационния въпрос щяло да се даде възможност България да живее и да се развива.[60]

Десетина дни преди това заявление на министър-предсе-

дателя, в унисон с официалната политика на България по този въпрос, проправителственият в. "Демократически сговор" апелираше към народа за повече самообладание и "национална дисциплина", за повече доверие в правителството. От многото политически въпроси, които гнетели страната ни тогава, вестникът изтъкваше въпроса за репарациите като по-актуален и по-жизнено важен от всички други.[61]

Към края на 1929 г. въпросът за репарациите на България се постави отново остро и неотложно. Направеното предложение от комитета на експертите в Париж за "облекчаване" на репарационните задължения бе тежко и неизпълнимо за нашата страна. То предвиждаше България да изплаща годишно по 12 5 мил. зл. франка, като първите 5 години плаща по 10 милиона, следващите 5 години - по 12 милиона, за да се увеличи тази сума след 25 години на 20 милиона зл. франка годишно. Останалите 11 анюитета трябвало да бъдат по 26 664 000 швейцарски франка всеки.[62] Фактически не се правеше никакво облекчение. Ето защо усилията на правителството за облекчаване на репарационния дълг продължиха.

Български политици, начело с външния министър Ат. Буров, придружени от експерти, обикаляха Париж, Лондон, Рим и Женева, за да доказват невъзможността на страната да плаща репарациите. На запад по този въпрос замина и министър-председателят. А. Ляпчев и Ат. Буров бяха приемани любезно от първите политически и държавни ръководители на западните държави: в Рим - от Гранди и Мусолини, в Париж - от Бриян и Тардьо, в Лондон - от Хендерсън и Сноуден.[63] Резултат нямаше - западните политици не бързаха да правят отстъпки на България.

Във връзка с десетгодишнината на Ньойския договор в страната се организираха шумни манифестации с искания за неговото отменяне. Последователна борба против репарациите и другите тежки клаузи на "мирния" договор водеха и трудещите се под ръководството на Българската комунистическа партия и на легалната Работническа партия. Въпросът за анулирането на Ньойския договор стана като че ли обединяващ лозунг на българската нация - за него от различни позиции и с различни цели се бореха всички слоеве на българското буржоазно общество.

Общото недоволство сред населението от заробващите

условия на Ньойския договор и от огромните репарационни задължения, наложени на България по този договор, от една страна, и фактическата невъзможност на страната да изплаща тези задължения, доведоха все пак в началото на 1930 г. до установяване на нов ред в плащанията и на българските репарации. Към това водеше и стремежът на западните държави за влияние в България. С решенията на Хагската конференция през януари 1930 г., когато окончателно беше приет "планът Йънг" за германските репарации, се уреждаше въпросът и за т. нар. източни репарации /Австрия, Унгария и България/. Това в действителност беше крачка към тяхното ликвидиране.[64] На тези решения обаче упорито се съпротивляваше гръцкото буржоазно правителство. Българското правителство поиска отлагане на двете вноски за 1929 г. Репарационната комисия реши само да намали тези вноски наполовина. Гърция се обяви решително срещу каквито и да са отстъпки на България по този въпрос.[65]

Още на 2 април 1929 г., при внасяне за ратификация новоподписаният пакт за приятелство между Гърция и Югославия, гръцкият министър-председател Венизелос изясни и позициите на правителството си по въпроса за българските репарации. Той изтъкна, че отношенията с България се развивали добре,[66] но възникнал въпросът за отлагане на част от тези плащания и това намалило надеждите за "щастлив изход" на водените преговори. Гърция била готова да изпълни изцяло задълженията си по спогодбата "Моллов - Кафандарис", но желаела това да става не без изпълняване репарационните задължения на България спрямо Гърция. Не било справедливо Гърция да плаща задълженията си по конвенцията за взаимното изселване /т.е. да изплаща имотите на българските бежанци/, а съседката й да не плаща определените й репарации.[67] Както винаги опитният политик Венизелос намираше звучни думи за прикриване на действителните политически сметки на своето правителство.

За първи път в тази декларация пред парламента Венизелос оповести новото предложение на правителството: Гърция да получи по-голяма част от плащаните германски репарации в замяна на частта, която й е отпусната от българските репарационни плащания. "Тъй ще се премахне една от причините, които спъват установяването на абсолютно хармонични отношения между всички

балкански народи" - изтъкна той в парламента.[68]

В действителност, започналите през април 1929 г. дебати в гръцкия парламент по повод интерпелацията на опозиционния депутат Цалдарис за българските репарации бяха по същество дебати за спогодбата "Моллов - Кафандарис". Много депутати - и от правителственото мнозинство, и от опозицията - протестираха срещу това, че интересите на Гърция уж били пренебрегнати от бившите й съюзници пред тези на България.[69] Цялата опозиция в парламента се обяви решително против прилагане на спогодбата.[70]

Ел. Венизелос побърза да успокои депутатите, че нямало да се допусне Гърция да плаща на България по спогодбата "Моллов - Кафандарис", а България да не плаща репарационния си дълг. Гърция била в правото си да протестира против решението за отсрочване или суспендиране на плащанията на държавите. И отново напомни предложената от него идея гръцката част от германските репарации да се увеличи със сума, равна на тази, с която се намаляваха репарациите на България.[71]

Министърът на външните работи Карапанос внушаваше на българския пълномощен министър в Атина Г. Кьосеиванов, че разногласията по въпроса за плащанията можели да помрачат стремежите за по-сърдечни и приятелски отношения между двете страни. Той изрази недоволство от мудността и забавения темп, с които се водели преговорите в София за гръцките искания по неуредени с България спорни въпроси. Карапанос изказа пожелание двете страни да се споразумеят сами, без посредници, чрез взаимни отстъпки по всички въпроси от материално естество, за да можели след това да "заговорят за по-интересни неща".[72]

Същите въпроси засегна и Венизелос в разговора си с Г. Кьосеиванов на 1 май 1929 г. На плахите опити на българския пълномощен министър да доказва, че няма никаква връзка между репарационните задължения на България и задълженията на Гърция, произтичащи от спогодбата "Моллов - Кафандарис", Венизелос остро заяви, че ще се противопоставя на всяко бъдещо отлагане или намаляване на българските репарации. Единственото средство, според него, било България и Гърция да се споразумеят помежду си, без участие на репарационната комисия в Париж по частта, която се падала на Гърция от българския репарационен дълг.[73]

На 23 април 1929 г. при министър-председателя Венизелос станало голямо съвещание. Обсъждан бил въпросът за прилагане на спогодбата "Моллов - Кафандарис".[74] Изглежда, че надделяло мнението Гърция да постави въпроса пред финансовия комитет на Обществото на народите за "резервите си" по начина за прилагане на спогодбата. С тази цел представителят на Гърция в смесената гръцко-българска комисия замина за Париж.[75]

По същество разискванията по спогодбата "Моллов - Кафандарис" в гръцкия парламент през април 1929 г. бяха предизвикани от желанието на правителството да се откаже от плащанията към България по тази спогодба. Смисълът на повторните дебати, след като спогодбата беше вече ратифицирана, се свеждаше до това, че Гърция не трябвало да изплаща имотите на българските бежанци, тъй като България имала репарационен дълг към нея.[76]

За управляващата гръцка буржоазия нямаха никакво значение възраженията от българска страна, че в случая се свързват взаимни задължения между двете държави от съвършено различен характер. Репарационният дълг на България произтичаше от наложеният й несправедлив и грабителски Ньойски договор. Това беше дълг на нашата страна към държавите-победителки, към които спадаше и Гърция. Това бяха междудържавно-правни задължения. А задълженията по спогодбата "Моллов - Кафандарис" бяха дълг на Гърция към бивши нейни поданици, към частни лица /българските бежанци/, напуснали Гърция. Такива задължения поемаше и българската държава спрямо гръцките бежанци, напуснали страната ни и оставили в нея свои недвижими имоти.

Гръцкото правителство започна непрестанно да свързва своите финансови вноски за имотите на българските бежанци с вноските, които България трябвало да внася за погашение на репарационния си дълг. Явна бе - и от гледна точка на международното право, и от принципите на елементарната хуманност - несъстоятелността на тезата на гръцкото правителство. Протакането и фактическият отказ от негова страна да изпълнява задълженията си, които произтичаха от спогодбата "Моллов - Кафандарис", нямаха никакво юридическо основание.

България внесе изцяло през април 1929 г. отложената си по решение на репарационната комисия вноска от 1 октомври 1928

г. Това принуди Гърция - не без натиск на "неутралните" членове в смесената гръцко-българска комисия - да внесе своята вноска по спогодбата "Моллов - Кафандарис" за този период. Гръцкото правителство обаче обяви, че си запазва правото да откаже изпълнението на задълженията си по тази спогодба, ако по решение на репарационната комисия България отложи някоя от следващите си вноски.[77]

Опитите да се отсрочи внасянето на двете репарационни вноски за 1929 г. срещнаха отново упоритата съпротива на Гърция. Венизелос открито заплаши, че ако на България се дадат нови отсрочки на репарационния й дълг, Гърция нямало да изпълнява задълженията си по спогодбата "Моллов - Кафандарис".[78]

По този начин отношенията между двете държави отново се изостриха. Гърция имаше тежки финансови задължения по военните дългове и външните заеми, които я правеха зависима от западните финансови сили. Тъй като те не отсрочиха и не анулираха дори част от тези задължения, Гърция търсеше чрез осигуряване на вноски от българския репарационен дълг да облекчи поне частично тежкото си финансово положение.

Антибългарската насоченост на политиката на Венизелос по този въпрос бе толерирана и поощрявана от правителствата на Англия, Франция и Италия. Гръцко-българските противоречия по взаимните плащания бяха отражение на политиката на господство и диктати, характерни за страните-победителки. Гърция, без да получи някакви съществени облаги и да намали своите финансови задължения, изпълняваше роля на оръдие в плановете на западните държави. Неотстъпчивостта й по отношение на българските репарации беше изгодна за тях.[79]

Българското правителство също съвсем не искаше да промени "доброто си поведение" спрямо Англия и особено спрямо Италия и продължаваше да плаща предвидените от Ньойския договор контрибуции и репарации. А. Ляпчев дори неведнъж изтъкваше това като голяма заслуга във външната политика на своето правителство. В изявления пред журналисти той посочи, че до края на 1930 г. само през управлението на Демократическия сговор България изплатила 1 347 297 395 лева репарации.[80]

Редовното внасяне на репарационните вноски от страна на България не можеше да се игнорира от гръцкото буржоазно

правителство, когато ставаше дума за задълженията по спогодбата "Моллов – Кафандарис". През май 1929 г. на конференция в министерството на финансите бе взето решение Гърция да внесе поредната дължима вноска за изплащане имотите на българските бежанци, възлизаща на 140 милиона лева.

Пак се обаче различие в схващанията на гръцкото и на българското правителство при тълкуване на спогодбата: българското правителство искаше тази сума да бъде изплатена в пари, гръцкото настояваше това да стане чрез облигации. А текущата стойност на облигациите тогава беше паднала на 60% от номиналната им стойност.[81] Това нанасяше нови големи щети на българските бежанци. По тези съществени различия в прилагането на спогодбата "Моллов – Кафандарис" гръцкото правителство цяло, според атинския печат, да сезира Съвета на Обществото на народите по време на септемврийската му сесия 1929 г.[82]

Действително гръцкото правителство повдигна този въпрос във финансовия комитет на ОН. То поддържаше тезата, че при изплащане на ликвидираните имоти на бежанци от Гърция българското правителство действува като мандатьор на гръцкото и че ако последвал някакъв бенефис /полза, печалба/ от откупуването на бежанските облигации на свободния пазар, това следвало да бъде за сметка на гръцкото правителство. Тезата, защищавана от представителите на страната ни беше, че българското правителство замества напълно и окончателно гръцкото в отношенията му с бежанците. То носело всички рискове за въпросните облигации и, следователно, ако имало някакъв бенефис, то той трябвало да остане за негова сметка.[83]

Ако се съди по изявленията на гръцкия финансов министър Марис, спорът бил решен по същество в интерес на Гърция. След многократни заседания на финансовия комитет било признато, че разликата в повече, събрана от България, била предмет на рекламация от страна на гръцката държава. Решило се неутралната банка, чрез посредничеството на която се извършваха плащанията на бежанските имоти, да я задържи в специална сметка и най-късно в петгодишен срок Гърция и България, в сътрудничество с финансовия комитет, да разрешат окончателно въпроса кому принадлежи тази разлика. Ако се възприемело гръцкото гледище – в това министър Марис бил напълно убеден – гръцката държава щяла

да бъде облекчена най-малко с 200 милиона драхми.[84]

Българското правителство не предприе нищо, за да спре катастрофалното обезценяване на облигациите. В негови ръце и в ръцете на Българска народна банка беше възможността да се спре това обезценяване, от което страдаха единствено икономическите интереси на десетките хиляди бежански семейства от Гърция.

Към съществуващите трудности във взаимоотношенията между двете страни, свързани с изплащане на бежанските имоти, се прибави и спорът за имотите на преселниците от Гърция, които не бяха подали молби за ликвидиране на имотите си чрез смесената гръцко-българска комисия или бяха направили това след изтичане на определените срокове. Спорът беше за около 6 000 случаи.

По неуредените въпроси правителствата на Гърция и България се опитваха да се споразумеят - най-често чрез посредническата роля на различни органи на ОН. Политиката на преговори и взаимни отстъпки се диктуваше от развитието на международните отношения. Към средата на 1929 г. 44 държави се бяха присъединили към пакта Бриян-Келог, с което тържествено се отказваха от войната като средство на своята национална политика. Това, разбира се, не пречеше на големите капиталистически страни да следват империалистическа политика, надпреварата във въоръжаването и пр., макар че много се говореше за мир.[85] В развитието на българо-гръцките отношения тези, макар и формални тенденции на международното положение, не можеха да не се вземат под внимание.

Редица факти потвърждаваха този извод. Така например Г. Кьосеиванов в средата на юни 1929 г. беше уверяван от новоназначения министър на външните работи на Гърция Аргиропулос, че щял да съдействува за постигане на споразумение по българо-гръцките въпроси. Той дори обещал, че ще се разгледа и отдавнашното неудовлетворено искане на България за откриване на българско консулство в Солун.[86]

Оптимизъм имаше и в донесението на Г. Кьосеиванов за разговора му през декември 1929 г. с новия председател на гръцката република Заимис, който говорил пред българския пълномощен министър за нуждата да се поддържат приятелски отношения между

Гърция и България. "Миналото трябва да се забрави - казал той - или да си спомняме за него само, за да избягваме повторението на грешките, а не да продължаваме стари вражди".[87] Подобни мисли разви през януари 1930 г. и Михалакопулос /сменил наскоро Аргиропулос на поста министър на външните работи/ в своя статия на страниците на белгийското списание "Лойд Комерсиал".[88]

В такъв дух и с желание да се уредят спорните въпроси с нашата ни съседка бяха и изявленията на Ат. Буров в началото на декември 1929 г. пред парламентарната комисия по външните работи. Между другото българският министър информира комисията, че с Гърция трябвало да се уредят още два въпроса: заплащането на сумите по спогодбата "Моллов - Кафандарис" и признаването на 6-те хиляди декларации на български бежанци, подадени след изтичане на срока. А. Буров изрази надежда, че водените преговори щели да доведат до приемливо за двете страни споразумение.[89]

Така 6-те хиляди декларации станаха един от спорните въпроси, който задълбочи кризата в българо-гръцките отношения. Българското правителство се позоваваше на чл. 12 на конвенцията за доброволна размяна на населения и на тълкуването, което му беше дала смесената гръцко-българска комисия. Според него, бежанците трябвало да получат стойността на своите недвижими имоти, оставени в Гърция, щом като са се изселили след 20 декември 1900 г., без да се обвързва това с някакви определени срокове за подаване на декларации. Нямало международно-правен документ, който да дава права на гръцката държава да счита тези имоти за безстопанствени, за да ги подлага на законна конфискация. Тези имоти или следвало да бъдат върнати на собствениците им, или пък да бъдат ликвидирани от смесената комисия, като тяхната стойност се изплати на собствениците.[90]

Гръцките правителства обаче отказваха да признаят на бежанците права по Севърския договор за покровителство на малцинствата от 10 август 1920 г., щом не са се възползували от чл. 5 и 12 на конвенцията за доброволно изселване. Становището на Гърция по тези въпроси бе изложено категорично в няколко ноти на нейното външно министерство до българската легация в Атина още през 1924 и 1925 г. Според него, всички българи от новопридобитите земи на Гърция, които са се изселили без да

са се позовали на конвенцията в определените за това срокове, нямали никакво основание да се опират на договора за покровителство на малцинствата. Те следвало да се смятат като оптирали за българско поданство и като придобили вече това поданство. Що се отнасяше до уреждане участта на техните имоти, те можели да се позоват само на чл. 5 и 12 на конвенцията за доброволна размяна на населения.[91]

Това становище на гръцките правителства, по признание и на български дипломати, било право и мъчно оборимо. Ако се стигнело до международен арбитражен съд по този спор, Гърция непременно щяла да излезе победител и да спечели делото. Като смятало, че срокът за подаване декларации за изселване и за ликвидиране на недвижими имоти е окончателно изтекъл и че имотите, които преселилите се в България бежанци са оставили на гръцка територия, не можело вече да бъдат ликвидирани от смесената комисия, гръцкото правителство отказваше категорично имуществените права на тези 6 000 българи. А и комисията смяташе, че вече след изтичане на срока не можела да приема нови декларации за ликвидиране на имоти на бежанци.[92]

Гръцкото правителство в никой случай не искаше да приеме разпорежданията на спогодбата "Моллов - Кафандарис" да се приложат и върху имотите на посочените 6 000 бежанци. В. "Месаже д'Атен", по внушение на външното министерство, категорично отхвърляше такава възможност. По време на пролетната сесия на Съвета на ОН през 1930 г. Михалакопулос го заяви открито и на Ат. Буров.[93]

Въпросът за тези 6 000 декларации на български бежанци си оставаше висящ в двустранните отношения. Напразно в. "Елефтерон Вима" в дописка от София съобщаваше, че пълномощният министър Дендрамис в София връчил на българското правителство меморандум, в който се предлагало гръцкото правителство да се откаже от исканията си за обезщетяване на пострадалите през 1906 г. гърци в България при условие, че и България се откажела от искането си да се ликвидират имотите на въпросните 6 000 бежанци. Ако България не приемела това предложение, въпросът щял да бъде поставен пред международния съд в Хага, чието решение тя трябвало да приеме, тъй като била подписала факултативната клауза за задължителния арбитраж.[94] Българското правителство из-

падна в безизходица и по този въпрос.

На 16 май 1930 г. А. Ляпчев "реконструира" своя кабинет след политическа криза, изразила се в борба между "крилата" на Демократическия сговор.[95] Външен министър обаче си остана Ат. Буров и в политиката на България спрямо съседите й не настъпиха никакви изменения. В правителствената декларация, представена на парламента, се говореше за "привършена почти ликвидация на наложените задължения от войните и от договора за мира",[96] твърдения, които бяха далеч от истината. В гръцко-българските отношения и сега основен си остана въпросът за взаимните задължения по имотите на бежанците, произтичащи от спогодбата "Моллов - Кафандарис". Споровете по тези въпроси оставаха.

Във връзка с появилите се затруднения в гръцко-българските преговори Ат. Буров заяви пред парламентарната комисия на външните работи, че неговото правителство не можело да се откаже от искането си за ликвидиране имотите на всички изселили се от Гърция българи, независимо от това, кога те са подавали декларации за изселване. Тези изявления на външния министър бяха одобрени от парламентарната комисия.[97] По повод на това гръцкият официоз "Месаже д'Атен" писа отново, че за гръцката държава въпросът за 6-те хиляди декларации, подадени след изтичане на определения срок, "е бил, е и ще бъде несъществуващ както от юридическо, така и от фактическо гледище".[98]

Подобни категорични декларации не се съгласуваха с официалните изявления на Михалакопулос, който очертаваше основните точки на външната политика на Гърция по следния начин: запазване на териториалното статукво, ликвидиране на миналото, споразумение със съседите /значи и с България!/, развиване на културни и търговски отношения с тях.[99] Те противоречаха и на общия дух на "миролюбие и разбирателство" на изявленията на Е. Венизелос, направени в началото на май 1930 г. пред кореспондент на в. "Чикаго Дейли Нюз".[100] "Бъдещето на балканските народи се очертава при абсолютно задоволителна светлина" - заяви отново Венизелос на 22 май с.г. при посещението си в Париж.[101]

Продължителното отсъствие от Атина на пълномощния министър Г. Кьосеиванов се възприемаше от официалните среди и

от политическия печат в Гърция като показател за трудностите, съществуващи във водените двустранни преговори. Гръцкото правителство търсеше вината за безплодността на преговорите в България. Ако се съди по писаното във в. "Пройя", то се оплакало пред Обществото на народите за тяхното протакане. Като изтъкваше трудностите при споразумяване по финансови въпроси, произтичащи от конвенцията за доброволна размяна на населения, вестникът изрази очакванията на гръцкото правителство, че ще има "по-голяма готовност от страна на София за едно добро споразумение".[102]

Исканията на България да бъдат обезщетени за недвижимите си имоти 6-те хиляди български бежанци се преценяваха от гръцките управляващи среди като незаконни и изкуствени. Те, според в. "Елефтерон Вима", щели да обременят Гърция допълнително с 200 000 драхми. Гръцкото правителство щяло да се позове на резолюция на Обществото на народите, според която подадените след изтичане на определения срок декларации се смятали за нередовни.[103]

Още по-прям и твърде остър в обвиненията си спрямо българското правителство беше вестникът в един от следващите си броеве. Като заяви, че ОН се съгласило с гледището на смесената гръцко-българска комисия да не се приемат повече декларации след определения от нея срок, той твърдеше, че ако са останали български изселници, които не са се възползували от конвенцията за изселването, не било отговорно гръцкото правителство. Такива бежанци следвало да бъдат обезщетени от българското правителство "за политиката на която са били пожертвувани техните интереси".[104]

По повод посочените изявления на Ат. Буров пред парламентарната комисия по външните работи същата категоричност изрази и в. "Пройя". Ако се признаели тези 6 000 декларации, заключваше вестникът, по същата логика и други хиляди декларации биха могли да бъдат подадени по-късно.[105]

В полза на гръцката теза имаше отделни решения и на смесената комисия, и на Съвета на ОН. Те даваха основания на управляващите среди в Атина да искат спорът да се постави за решаване от международен арбитражен съд, докато българското правителство се стремеше той да се реши чрез преки двустранни

споразумения. Към такива споразумения се стремеше и Ат. Буров при разговора си с Дендрамис, в който участвуваше и българският пълномощен министър в Атина Г. Кьосеиванов. Пред Дендрамис беше изтъкнато, че българското правителство проучило всички спорни и неуредени въпроси между двете страни и съставило план за уреждането им. Г. Кьосеиванов щял скоро да се завърне в Атина с конкретни предложения и с инструкции за бързото успешно завършване на преговорите.

По повод на този разговор, в. "Елефтерон Вима" в кореспонденция от София изтъкна: "Като се има пред вид съществуващата сърдечност в гръцко-българските отношения, изказва се надежда както от българските, така и от гръцките среди, че преговорите ще доведат бързо до задоволително разрешение, като се уредят всички висящи въпроси." Това щяло да ликвидира напълно миналото и да направело възможно да се започнат преговори "по големите проблеми... за затвърдяване на мира".[106]

Тази цел безспорно би отговаряла на интересите на народите на двете страни. Гърция бе не по-малко от България заинтересована от това. През пролетта на 1930 г. в гръцкия буржоазен печат и сред деловите търговски кръгове се заговори широко по идеята за построяване мост на Дунава между България и Румъния. Чрез него се очаквало търговията на Полша, Румъния и Чехословакия да се насочи към солунското пристанище, което щяло да го съживи; "за солунското пристанище би се разкрило блискаво бъдеще" - писа в. "Естия".[107]

Материали в този дух публикува и влиятелният в. "Акрополис". "Ако осъществяването на проекта за мост при Прохово /между Румъния и Югославия - б.а. Г.В.Д./ не може да увреди ни най-малко на солунското пристанище, последното ще спечели значително от реализирането на полския проект, тъй като тогава то ще обслужва и търговията на Полша, при предпоставка гръцките и българските железници да бъдат свързани".[108] Дори някои атински вестници предлагаха гръцкото правителство да поеме част от разходите за построяване на моста.[109] Това обаче бяха само идеи и предложения, словесни проекти в ежедневния политически печат, без да има някакви реални възможности за изпълнение. Водените преговори по неуредените въпроси оставаха без резултат.

Правителството на А. Ляпчев направи опит да си осигури

подкрепа от Англия в съществуващия с Гърция имуществено-финансов спор. В разговор с английския пълномощен министър Уотерло по време на пътуване от София до Ниш /за Атина/, Г. Кьосеиванов изтъкна дълбокото убеждение на българското правителство, че само чрез преки преговори и с отстъпка от гръцка страна можело да се ликвидират взаимните рекламации и да се установят в бъдеще все по-тесни и сърдечни връзки между двата съседни народа.

Съгласявайки се със своя събеседник, че арбитражът вместо задоволително уреждане на гръцко-българските рекламации щял да доведе до ново охлаждане в отношенията между двете страни, Уотерло обещал да говори във Форин офис в този смисъл. Лично той обаче не вярвал, че правителството му ще се ангажира да окаже по-чувствителен натиск върху Гърция, за да се откажела тя от искането си да поставя спорните с България въпроси пред Хагския арбитражен съд. Затова любезно препоръчал правителството на България само да ангажира гръцкото в преки преговори, като удовлетвори някои от исканията му.[110]

Вместо натиск върху гръцкото правителство в полза на България, английският пълномощен министър внушаваше на Г. Кьосеиванов идеята за отстъпки и компромиси. Желанието на сговористкото правителство да постигне някаква, макар и морална подкрепа от страна на Англия и в този случай остана неудовлетворено. Английското правителство продължаваше да дело да подпомага Гърция в споровете й с България.

Българският пълномощен министър се върна в Атина в началото на юни 1930 г. и веднага направи постъпки за разговор с Венизелос по спорните взаимни рекламации.[111] Разговорът с министър-председателя бил предшествуван от среща с министъра на съобщенията Карапанайоти, изпълняващ временно задълженията и на отсъствуващия тогава министър на външните работи. Г. Кьосеиванов получил уверенията на гръцкия министър, че при доброто желание за споразумение, между двете правителства скоро щяло да се постигне разбирателство по взаимните рекламации, още повече, че тези рекламации, според него, не засягали крупни материални интереси.[112]

"Неприятният и обезкуражителен разговор", както го определи сам Г. Кьосеиванов, с гръцкия министър-председател Ве-

низелос, се състоя на 20 юни 1930 г. Щом станало дума за безспорните имотни права на българските бежанци от Гърция, които не били подали декларации за ликвидация на имотите им в определения от смесената комисия срок, Венизелос нервно прекъснал българския пълномощен министър: не можело да има и най-малка илюзия, че било възможно гръцкото правителство да измени дотогавашното си становище.

Тезата на българското правителство, изложена от Г. Кьосеиванов, се свеждала до следното: с това, че въпросните български изселници не били подали декларации за ликвидация на имотите им през определеното от смесената комисия време, те се лишавали само от възможността тази ликвидация да стане чрез комисията. Но с това те не били изгубили собственическите си права, понеже се намирали под закрилата на чл. 4 на Севърския договор за покровителство на малцинствата. Г. Кьосеиванов апелирал, извън позоваването на юридическите основания, и към чувствата за справедливост и хуманност, които гръцкото правителство трябвало да прояви към тези нещастни българи. Единствената тяхна вина била – признаха той, "че са живеели с надеждата да могат – след като се успокоят времената – да се завърнат в бащините си огнища". Поради тази причина те пропуснали срока да подадат декларации.

Отказът на Венизелос бил категоричен. На българския пълномощен министър било заявено да не настоява, безцелно щяло да бъде да се водят преговори по други въпроси.[113] Така отношенията между двете страни отново навлязоха в задънена улица. С коментариите си и с водената остра полемика, печатът наливаше още повече масло в огъня. Това предизвика недоволство дори у Венизелос.[114]

Главният директор на Министерството на външните работи Цападос заяви отново на Г. Кьосеиванов в началото на юли 1930 г., че гръцкото правителство смятало въпроса за 6-те хиляди декларации за приключен. На българския пълномощен министър било поставено като предварително условие за продължаване на преговорите по останалите висящи въпроси България да се откаже от искането си тези декларации да бъдат уважени.[115] В този дух бяха и дадените два дни по-рано изявления на намиращия се в Париж министър на външните работи Михалакопулос – противник

на българо-гръцките преговори и особено на каквито и да било отстъпки за България. Гърция щяла да предложи всички спорни въпроси между двете страни да се отнесат за разрешение пред Обществото на народите.[116]

Според английския пълномощен министър в Атина Рамзей, България зле избрала момента за преговори с Гърция, защото точно тогава Венизелос бил принуден, чрез подписване на спогодба, да направи отстъпки на Турция. "Аз предвиждам - казал английският дипломат на Г. Кьосеиванов - неуспех във вашите преговори, който ще ви накара - искате или не искате - да прибегнете до арбитражно разрешение на спорните въпроси, по които преговаряте."[117]

Когато Г. Кьосеиванов споменал в разговор с Михалакопулос за "щедростта на Гърция спрямо Турция" при подписване на гръцко-турската спогодба, външният министър нъзбудено напомнил, че по отношение на Турция Гърция е победена страна, а по отношение на българите гърците са победители.[118] Дванадесет години след замлъкване на оръдията и на картечниците на България отново брутално се напомняше за катастрофата ѝ по време на Първата световна война, чиито тежки последици далеч още не бяха преодоляни. Гръцкият външен министър подчертал, че всякакви преговори щели да бъдат безцелни, безполезни и безрезултатни, щом като българското правителство не искало да се откаже от допълнително подадените декларации на бежанци от Гърция. И отново настоял за международен арбитраж по всички спорни въпроси между двете страни.[119]

Отправеното от представители на гръцката държава обвинение, че българското правителство свързвало уреждането на висящите между двете страни въпроси със задължителното признаване на 6-те хиляди бежански декларации, нямаше никакво основание. Обратното беше вярно: гръцкото правителство настояваше България да се откаже окончателно от справедливите си претенции по тези декларации, за да бъдело възможно да започнат преговори по останалите неуредени въпроси. Поради пълната подкрепа на западноевропейските си покровители, особено на Англия, Гърция отново имаше по-силни позиции в тези спорове.

През началото на юли 1930 г. в България пристигнаха група солунски търговци и индустриалци, придружени от голям

брой гръцки журналисти. Те имаха срещи с представители на деловите среди и с високопоставени правителствени лица. Както се полага в такива случаи, от двете страни се дадоха тържествени уверения за икономическо сътрудничество и сърдечно сближение. Топлият прием, оказан на представителите на гръцките делови среди, намери широк положителен отзив в радица вестници. Изразяваше се увереност, че с това посещение и с водените разговори се създавала ценна гаранция за сближение и икономическо сътрудничество, благоприятна атмосфера за разрешаване на висящите между двете страни въпроси.[120]

Задоволство предизвикаха изявленията на министъра на финансите Вл. Моллов пред гръцките журналисти, придружаващи солунските търговци и индустриалци, относно възможностите за сключване на дългосрочен търговски договор между двете страни и за свързване на железопътните им мрежи. "Наскоро ще бъдат възобновени в Атина преустановените гръцко-български преговори по въпроси, произтичащи от спогодбата за доброволно изселване" - писа в оптимистичен тон в. "Естия".[121]

Още по-оптимистично звучеше писаното във в. "Акрополис": няколкото спорни въпроса, които разделяли още българите и гърците, били изгубили вече националния си характер и цел за териториални придобивки и второстепенните причини, които ги породили, скоро щели да бъдат премахнати. Това било целта и на гръцко-българските преговори - да се отстранели всички спорове, за да можели двете съседни страни, свободни от всякакви пречки и недоразумения, да развиват до краен предел своите търговски отношения.[122]

Едно нещо били обаче пожеланията, предизвикани от обективно-необходимите търговски и икономически интереси на двете страни и от класовата заинтересованост на отделни прослойки на буржоазията, съвсем друго - политическите съображения на управляващата буржоазия. Малките надежди, проблеснали през тъмата на ненормалните отношения между Гърция и България, скоро изчезнаха така, както се бяха породили. У политическите дейци на гръцката държава имало, изглежда, много предубеждения и тънки сметки, които не се съгласуваха с необходимостта от всестранно подобряване на двустранните отношения.

Коментирайки гръцко-българските отношения във връзка с

изявленията на представители на двете страни при посещението у нас, близкият до правителството в. "Елефтерон Вима" внушаваше на читателите си мисълта, че България поставяла като условие за развитие на търговията си с Гърция уреждането на висящите финансови въпроси между двете страни. В сътрудничеството по търговските въпроси тя уж търсела средство за косвено изнудване и за постигане на отстъпки от страна на Гърция при преговорите си по неразрешените въпроси.[123]

Подобни внушения не останаха без реални отрицателни последици за междусъседските отношения. Представителите на гръцките делови среди току-що бяха се завърнали от посещението в България, и споровете по неуредените въпроси избухнаха с нова сила. Причина за това стана едностранното решение на гръцкото правителство да денонсира временната търговска спогодба с България, сключена три години по-рано.

Още на 11 юли 1930 г. Г. Кьосеиванов обърна внимание на Михалакопулос, че денонсирането на търговската спогодба, с което тогава гръцкото правителство само заплашваше, ще влоши отношенията между двете страни. "Прибавено към отказа на гръцкото правителство да потърси непосредствено споразумение по спорните въпроси – изтъкнал българският пълномощен министър, – денонсирането ще направи потресаващо и тягостно впечатление в България", то щяло да има "печално последствие да причини застой, ако не връщане назад в развитието на гръцко-българските отношения към подобрение и приятелство".[124] Това обаче не произвело очакваното впечатление у гръцкия министър на външните работи. "Като че ли отношенията с България – добри или лоши – са най-малката му грижа" – завършваше с печален тон донесението си Г. Кьосеиванов.[125]

Последователен в нежеланието си да се върви към българо-гръцко сътрудничество и към всестранно подобряване на международните отношения, Михалакопулос настойчиво натрапваше тезата си за "несъществуващия въпрос" за 6-те хиляди декларации на бежанци от Гърция. Денонсирането на търговската спогдба той обясняваше с неразположението на своето правителство "да приема непрестанно искания и да дава облаги на българите", без страната му да получава нещо в замяна.[126]

Независимо от предупрежденията на българското прави-

телство, които впрочем, бяха твърде сдържани и умерени, на 16 юли 1930 г. гръцкото правителство денонсира едностранно временната търговска спогодба от 1 април 1927 г.[127] Поводът за това бе намерен в решението на българското правителство да повиши с 30 до 40% митата на внасяните стоки.

Съображения от икономически характер, предизвикани от световната икономическа криза, чисто фискални цели принудиха сговористкото правителство да прибегне към повишаване на митата. Това стана обаче повод и даде достатъчно "основание" на гръцкото правителство да денонсира търговската спогодба. Обясненията на българското правителство в специалната му нота от същия ден остана без отговор от гръцка страна.[128] Както Михалакопулос обясни на Г. Кьосеиванов, увеличаването на вносните мита от страна на България засягало пряко и чувствително интересите на гръцките експортьори. Денонсирането на търговската спогодба било средство за "законна защита" на икономическите интереси на гръцките търговци и отговор на "българското предизвикателство".

Според Михалакопулос за правителството на Гърция не били важни съображенията на българското правителство, а само последствията за износната търговия. С увеличаване на митата търговската спогодба оставала в полза само на България.[129] В изявления пред правителствения в. "Естия" министърът подчертал с рязък тон, че Гърция била единствената страна, която плащала за имотите на изселници след войната. И отново настоял за прибягване до международен арбитраж по онези въпроси, по които не би се постигнало споразумение между двете правителства.[130]

На предложението на Г. Кьосеиванов да се сключи двустранен търговски договор гръцкият министър отговорил уклончиво и неясно: имало неуредени финансови въпроси, решението на които България протакала и умишлено затруднявала от три години насам.[131] За българския пълномощен министър оставало само да изкаже огорчението и съжалението на своето правителство от тази прибързана и неоправдана мярка, която, както подчертал той, не можело да не окаже лошо влияние върху "добрите отношения" между двете страни.[132]

Гръцкото правителство отиде и по-нататък: на 16 октом-

ври 1930 г. Министерството на финансите отмени по отношение на България декрета от 12 октомври 1926 г., по силата на който вноссът на зърнени храни и добитък се облагаше по минималната вносна тарифа независимо от това, дали страната, която внася, има или няма търговски договор с Гърция. Това фактически означаваше обявяване на митническа война срещу България, защото по отношение на внасяните от нея в Гърция стоки щеше да се прилага вече максималната тарифа.[133]

Настояванията на Папанастасиу - главен организатор на конференциите за "сближение на балканските народи" - да се отложи за известно време прилагането на общата гръцка митническа тарифа спрямо България, за да се създадяла по този начин "благоприятна атмосфера" за работите на предстоящата конференция, останаха без отглас.[134]

Този политически по своята същност акт на гръцкото правителство доведе до отлагане уговореното вече посещение в Гърция на министъра на земеделието начело на българска парламентарна група.[135] Това беше факт, показателен за действителното състояние на българо-гръцките отношения.

След едностранното денонсиране на търговската спогодба, гръцкият печат, подкрепящ всяка външнополитическа, стопанска и финансова стъпка спрямо България, нашироко се занимаваше с голямата загуба за нашата страна от този акт. Изтъкваха се твърдения, че Гърция изнасяла малко стоки за България - едва за 25 милиона драхми, докато купувала от нея 10 пъти повече. Във връзка с бушуващата тогава световна икономическа криза печатът в Гърция чертаеше мрачни дни за българската външна търговия.[136]

На 22 юли 1930 г. Г. Кьосеиванов издействува нова среща с министър-председателя на Гърция Венизелос. Разговорът бил твърде откровен и драматичен. Той се въртял все около отказа на Гърция да обезщети значителна част от българските бежанци и около денонсираната търговска спогодба. Венизелос изказал разочарование и огорчение от стремежа на България непрестанно "да изнудва" Гърция и твърдо заявил на българския пълномощен министър, че страната му, намираща се в тежко финансово положение, не можела да прави повече никакви жертви. Българското правителство, според Венизелос, поставяло на изпитание "добра-

та воля на разбирателство" на възглавяваното от него правителство с искането си да се изплатят имотите на няколко хиляди български бежанци, подали декларации след изтичане на определения за това срок. Гръцкото правителство, подчертал той, нямало да позволи разисквания по този въпрос, който бил "разрешен" вече окончателно и от Обществото на народите, и от смесената комисия по гръцко-българското изселване.[137]

Изказвайки се за близката перспектива в развитието на българо-гръцките отношения, Венизелос направил декларация, че преговори за сключване на редовен търговски договор между двете страни можели да започнат само след като се уредели другите висящи въпроси.[138] Декларацията доказваше, че с денонсирането на временната търговска спогодба от 1927 г. гръцкото правителство целеше не толкова да защити интересите на износната си търговия от наложените в България по-високи вносни мита, но преди всичко да упражни натиск върху българското правителство за отстъпки по неговите справедливи искания.

Тази цел на гръцкото правителство се изтъкваше и от атински вестници. "Мнението на тукашните кръгове е - писа в. "Пройя", - че решението на гръцкото правителство за денонсиране на гръцко-българската търговска конвенция ще ускори разрешението на гръцко-българските висящи въпроси."[139]

За да покаже единство между словесни декларации и дела и да упражни натиск върху българското правителство за по-голяма отстъпчивост, позовавайки се на чл. 181 от Ньойския договор, правителството на Венизелос внесе в септемврийската сесия на Съвета на ОН за арбитражно решение спора с България по своята рекламация за Доспатските и Дьовленските гори.[140] На Г. Кьосеиванов заявиха в гръцкото външно министерство, че за да се съгласи на общ и доброволен арбитраж по всички висящи между двете страни въпроси, гръцкото правителство щяло да постави като предварително условие България да се откаже от подадените допълнително 6000 бежански декларации. Според Мелас - завеждащ първата политическа дирекция в министерството на външните работи, тези декларации не били представени навреме по внушение на Македонския революционен комитет и сега бежанците от него трябвало да искат обезщетение за имотите си, а не от гръцкото правителство. Възражението на Г. Кьосеиванов, че и Бълга-

рия "е свободна да се отнесе до Женева или до Хага за 6-те хиляди просрочени декларации", не произвело някакво особено впечатление у гръцкия политически деец.[141]

"Македонският комитет" /ВМРО/ по онова време често "присъствуваше" в неуредените между двете страни въпроси. Включването му отново от Мелас в разговора с Г. Кьосеиванов не беше случайно изпусната фраза или необмислена дипломатическа стъпка. За гръцките управляващи среди, както и за тези на Югославия, всяка проява на българския национален елемент в Македония се преписваше на "терористичната" дейност на организацията. Вестниците "Империсиос Типос", "Елефтерон Вима" и др., след като сочеха някаква дипломатическа постъпка на Англия пред правителството в София по въпроса за "терористичната дейност" на Македонската революционна организация, отправиха остри предупреждения към българското правителство за поведението му спрямо дейността на ВМРО.

"Пред повтарящите случаи на зловредната дейност на българо-македонските комитажии не беше възможно, щото Англия - страната, която предимно има пред вид затвърдяването на положението на мир в полуострова, да остане безучастна" - писа в. "Империсиос Типос". Вестникът изрази надеждите на "гръцкото обществено мнение", че постъпката на английския пълномощен министър в София щяла да послужи за горчив урок на управляващите среди в България, които гледали "със симпатия движението на комитажиите" и следели с "престъпна благосклонност" извършваните от ВМРО атентати на гръцка и югославска територия.[142]

Още по-категоричен беше проправителственият в. "Елефтерон Вима": "Управляващите в София трябва сега да разберат - писа вестникът, - че те са длъжни да свършат с комитажиите. Македонският комитет представлява в Балканите едно огнище на аномалия, едно избухвателно вещество, едно заплашване против мира. Или България иска да принадлежи към системата на мир и сътрудничество и тогава ще разтури това кърваво огнище, или не иска това."[143]

В гръцкия печат се появяваха критики срещу дейността на ВМРО и протекционистичната политика спрямо нея от страна на сговористкото правителство. "Комитажиите" на тази организация били "елемент на безредие", искали "да хвърлят във въздуха бал-

канското състояние на нещата", дейността и съществуването им предизвиквали "безпокойство, недоверие и възмущение". Управляващите среди в София трябвало да изяснят своето положение спрямо тях: "или те работят с комитажиите и тогава те не могат да имат място в балканската фамилия, или пък не сътрудничат с тях и тогава защо ги търпят?" - писа в. "Елефтерон Вима".[144] Месец след това, по повод шумните манифестации на организация "Илинден" в София, съвпадащи по време с подготвяната конференция за Балканска конфедерация, същият вестник се обяви за разтуряне на македонските организации в България и открито заплаши, че "нито Гърция, нито Сърбия могат да търпят това без край".[145]

Във връзка с постъпките на ВМРО пред ОН да се повдигне "македонският въпрос", редица гръцки вестници в редакционни материали сочеха, че такъв въпрос за Гърция повече не съществувал. След новата колонизация на Македония с йонийски и понтийски гърци за Гърция не съществувал въпрос, който да привлича погледите й върху комитажиите. А колкото се отнасяло до спокойствието на Балканите, "ний сме сигурни, че Югославия, против която са насочени главно в сегашния момент усилията на българомакедонците, знае много добре как да неутрализира тия усилия както в Женева, така и на самото място" - писа влиятелният атински в. "Естия".[146] В същия дух редакционна статия публикува и в. "Катимерини".[147]

По повод на организираната кампания от македонските братства в България за изпращане петиции до ОН за покровителство на българските малцинства в съседните балкански страни, официозът "Месаже д'Атен" заяви също, че за Гърция македонският въпрос не съществувал. С цел да обезсили до известна степен тези петиции, заедно с други гръцки вестници той започна да публикува статии за "лошото отнасяне" с гръцкото малцинство в България през годините до Първата световна война. С това се целеше да се постави в неизгодно положение българската делегация на подготвяната Балканска конференция в Атина в случай, че тя се опита да повдигне въпрос за положението на българските малцинства в съседните балкански страни.[148]

Когато подготовката на конференцията била в пълен ход, главният й организатор Папанастасиу - бивш министър-председа-

тел на Гърция, изразявайки недоволството си от "липсата на ентусиазъм" в българската преса по този въпрос, заяви на българския пълномощен министър, че щял да настоява пред българската делегация на конференцията да не повдига болни въпроси, като тези за малцинствата, защото това щяло да осъди конференцията на сигурен неуспех. Някои балкански правителства недвусмислено го предупредили - изтъкна той, - че "няма да допуснат разисквания по правата на малцинствата".[149]

Във връзка със съобщенията, че в българската делегация за конференцията били включени и представители на бежанците от Македония и Добруджа, в. "Елефтерон Вима" писа през септември 1930 г.: "Това показва разположенията, с които българите ще се представят на конференцията и потвърждава нашите първи подозрения, че българските представители ще продължат официалния и полуофициалния шум, който се вдига в София около малцинствата и ще искат да използуват трибуната на конференцията не толкова, за да поставят тоя твърде деликатен въпрос, колкото, за да нападат държавите, в които българите претендират, че имат малцинства".[150] Дори, по внушение на гръцкото министерство на външните работи, в. "Месаже д'Атен" съобщи, че разисквания по въпроса за малцинствата на конференцията нямало да се допускат. В. "Етнос" пък добави, че конференцията имала за цел да работи за сближение между балканските народи, а не "да сее раздори между тях".[151]

Гръцкото правителство продължаваше да отлага преговорите за подписване на нов търговски договор с България, към какъвто настойчиво се стремеше правителството на А. Ляпчев. Като формални доводи за това то изтъкваше неуредените спорни въпроси между двете страни. Търсейки изход от създалото се положение, българското правителство се опита да намери някакво приемливо за Гърция разрешение.

В разговор с гръцкия пълномощен министър в София А. Ляпчев предложи неуредените въпроси да се разделят на две категории: на въпроси, които може да бъдат лесно уредени и за които трябвало да започнат незабавно преговори, и на такива, които поради дълбоки различия в становищата на двете държави трябвало да бъдат отнесени до международен арбитраж.[152] В. "Месаже д'Атен" обаче, изразявайки мнението на министерството

на външните работи на Гърция, изтъкваше, че разделянето на висящите въпроси не било лесно. За Гърция всички въпроси били еднакво важни и трудни за разрешаване. Вестникът продължаваше да оправдава становището на гръцкото правителство да обвързва въпроса за сключване нова търговска спогодба с предварителното решаване на другите спорни въпроси между двете страни чрез отнасянето им пред международен арбитражен съд.[153]

В този дух бяха и поредните изявления на гръцкия външен министър Михалакопулос: пътят на арбитража бил единственото "лоялно и справедливо средство", осветено от новото международно право след Първата световна война, (т.е. правото на силния, на победителя в тази война). "Аз искам да се предоставят на арбитража взаимните претенции" - заключи твърдо той.[154]

Изглежда гръцките управляващи среди бяха достатъчно уверени, че ако се поставят пред международен арбитражен съд нерешените и спорни въпроси между двете страни, то исканията на Гърция към България ще бъдат максимално удовлетворени. След тези изявления на Михалакопулос последвали твърде некоректни коментари в официалните органи на министерствата на външните работи на двете страни - гръцкият "Месаже д'Атен" и българският "Ла България".[155]

Гръцкото правителство последователно и упорито отстояваше тезата си, че без удовлетворяване на предявените към България искания не можело и дума да става за уреждане на търговските отношения между двете страни. Възстановяването на "добрите отношения" и на "миролюбивия дух" можело да се постигне само след ликвидиране на делата по т. нар. "висящи" въпроси. Те създавали "нервна атмосфера" на несигурност, която пречела за установяване на по-приятелски отношения.[156]

В края на август 1930 г. се появи известна надежда, че може да се уредят съществуващите спорове между България и Гърция. Малко преди да замине на сесията на Обществото на народите в Женева, Михалакопулос води разговор с Г. Кьосеиванов. Той си дал вид, че възприема направеното му от българския пълномощен министър предложение да се определи срок, примерно от три месеца, през който "лоялно и искрено" да се направи опит за споразумение по всички предявени от двете страни искания, като предварително се уговори, че тези от тях, по които не се

постигне разбирателство в определения срок, ще бъдат отнесени по взаимно съгласие пред постоянния съд за международно право в Хага.

При това сам Михалакопулос добавил, че ако България няма възражения, преговори за търговски договор можело веднага да започнат. В случай, че не бъдат приключени до 15 октомври, когато изтичал срокът на денонсираната спогодба, можело да се уговори "модус вивенди" или пък да се продължи срокът на денонсираната спогодба до сключване на нов търговски договор.[157] Съобщавайки на своите читатели новината за този разговор в Атина, някои гръцки вестници изразиха одобрение и надежда, че неуредените висящи въпроси между двете държави ще бъдат най-после разрешени.[158]

Надеждите обаче и този път останаха напразни. Скоро се разбра, че Михалакопулос влага свое разбиране в изявленията си по българо-гръцките отношения, целящи, от една страна, да се протака започването на преговори, а от друга страна - да се създава обстановка, благоприятна за политиката на неговото правителство.

По време на септемврийската сесия на Съвета на ОН 1930 г. гръцкият министър-председател Венизелос заяви отново на българския министър на външните работи Ат. Буров, че одобрява напълно следваната от Михалакопулос политика спрямо България. Гърция щяла да сключи търговски договор с България само ако предварително българското правителство се съгласяло с гръцкото искане за международен арбитраж по всички спорни въпроси.[159]

По този начин, след временните проявления на желание и "добра воля" за успешен изход от неблагоприятното кризисно положение в отношенията между двете държави, настъпи отново характерната за тези години студенина. В действителност, главната цел на гръцкото буржоазно правителство, която то преследваше с упоритото изтъкване на преден план неразрешените спорни въпроси, беше да отлага и в последна сметка да откаже изпълнението на финансовите си задължения по спогодбата "Моллов - Кафандарис".

А стойността на бежанските имоти, след като почти било приключено с оценяването им от органите на смесената гръцко-

българска комисия, възлизала към средата на 1930 г. на крупната сума от 2 681 450 000 лева.[160] При това в тази сума не била включена стойността на имотите на онези бежанци, които късно представили своите декларации или пък изобщо не били направили това. Противопоставяйки на тази крупна сума своите искания от финансов характер към България, гръцкото правителство се стремеше към практическо отхвърляне на справедливите искания на своята съседка. Целта беше чрез взаимна компенсация на задълженията си с вземания от друг характер от България то фактически да спре изпълнението на своите финансови задължения към българските бежанци.

Гръцкото искане за арбитражно решение на спорните финансови въпроси между България и Гърция бе подкрепяно от Англия, Франция и Италия. Нещо повече: самото предложение за арбитраж, според изявление на Михалакопулос, било направено от Англия чрез Хендерсън и България не можела да не го приеме.[161]

Между правителствата на двете страни възникнаха и сериозни различия в тълкуването на отделни важни положения от спогодбата "Моллов – Кафандарис". По този повод между смесената комисия и министерството на външните работи на България се разменихa съответни писма.[162]

Различия имаше го въпроса за погашението на облигациите, с които се изплащаха бежанските имоти. През април 1931 г. българският парламент, по предложение на делегата в смесената комисия Г. Джуджев, прие закон за прилагане на чл. 1 от спогодбата "Моллов – Кафандарис". Според този закон, погашението на облигациите трябвало да се извършва само по номиналната им стойност, като тиражирането става всяко шестмесечие. Първият тираж следвало да се състои на 1 юни 1931 г.[163] Това, според замисъла на българското правителство, защищавало финансовите интереси на държавата и личните интереси на бежанците.

Приемането на този закон от Народното събрание обаче предизвика протест от страна на гръцкото правителство. То обвини България, че нарушава спогодбата "Моллов – Кафандарис".[164] Споровете, преминаващи често пъти в остра политическа и дипломатическа борба между Атина и София, все повече се разгаряха в ущърб на интересите на народите в двете страни и на преките финансови интереси на българските бежанци от Гърция.

3. Неразрешеният спор по спогодбата "Моллов – Кафандарис"

На 21 юни 1931 г. след парламентарни избори, в които правителството на А. Ляпчев претърпя неуспех, се оформира ново правителство на партиите от Народния блок. Министър-председател стана водачът на Демократическата партия Ал. Малинов, заменен в края на октомври от Н. Мушанов.

Новото правителство обяви, че ще следва външната политика на предишното правителство. Ал. Малинов се изказа за договорно уреждане на спорните въпроси с Гърция.[165] По спорните с тази страна икономически и финансови въпроси, свързани със задълженията на Гърция по спогодбата "Моллов – Кафандарис" и на България – по репарационния дълг – то действително не направи нищо ново. Дори когато отделни въпроси се разглеждаха в органи на Обществото на народите, това правителство използуваше дейци на предишното сговористко правителство от ранга на Вл. Моллов, за да доказва с тяхна помощ правотата на своите искания.

В условията на световната икономическа криза с прекомерни външни финансови дългове, България бе изпаднала в изключително тежко положение. Репарациите и погасяването на заемите стана основен въпрос във външната политика и на новото правителство. Като отправяше непрекъснато молби за помощ към банкери и правителства на западни държави, правителството на Народния блок не можеше да води самостоятелна външна политика, чрез която да обезпечи националните интереси на българския народ.[166] И то, безсилно да разреши неуредените спорни въпроси с Гърция, разчиташе изцяло на благоразположението на великите сили.

През юли 1931 г. гръцкото правителство отказа да внесе в швейцарската банка определената шестмесечна вноска по спогодбата "Моллов – Кафандарис" за задълженията си по изплащане на бежанските имоти. То предяви искане задълженията на Гърция по тази спогодба да бъдат признати за междуправителствени дългове и да бъдат отложени за една година по предложения от Хувър едногодишен мораториум за всички междудържавни дългове.[167] По този повод бяха разменени писма между делегатите на България и Гърция в смесената гръцко-българска комисия.[168] Българският пълномощен министър в Атина Г. Кьосеиванов изказа съжалението

на своето правителство за такъв обезсърчителен акт на гръцкото правителство тогава, когато България искала да се върне към окончателна ликвидация на висящите въпроси, за да се създадели условия "за сърдечни приятелски отношения с Гърция".[169]

На 12 юли 1931 г. - по-малко от месец след идването си на власт - правителството на Ал. Малинов, като се позова на член 8 от спогодбата "Моллов - Кафандарис", изпрати до комисията за малцинствата при ОН и до правителствата на страните - членки на ОН Меморандум и изложение за спора си с гръцкото правителство относно спогодбата "Моллов - Кафандарис".[170] Това бе първата изява по българо-гръцкия спор, с която новото българско правителство искаше да му придаде международен характер. Основният смисъл на Меморандума и изложението беше да се убедят членовете на комисията по малцинствата при ОН да възприемат схващанията му по тълкуване спогодбата "Моллов - Кафандарис". Искаше се комисията да вземе съответно решение и мерки, които да принудат Гърция да изпълнява задълженията си по тази спогодба.[171]

В Меморандума и изложението се защищаваше тезата за частно-правната същност на задълженията, които правителствата имали към бежанците. Взаимните замествания в правата и задълженията на двете правителства били само начин за улесняване изпълнението на задълженията на всяко от тях към бежанците, чиито имоти те придобивали чрез ликвидацията, извършвана от смесената гръцко-българска комисия. Това било начин за уреждане на взаимните сметки и задължения на двете правителства към бежанците, тъй както тия задължения произтичали от конвенцията за доброволна размяна на населения. Именно поради частно-правната природа на тия задължения, позовавайки се и на плана за плащанията от 1922 г. в неотменената му част, българското правителство изтъкваше, че държавата-дебиторка не може да прихваща тези дългове за всяка друга сметка, която се окаже открита между правителствата на двете държави.

В изложението си българското правителство твърдеше, че спогодбата "Моллов - Кафандарис" с нищо не е изменила и не е засегнала частно-правната природа на задълженията на правителствата на двете държави към емигрантите - бежанци. Спогодбата запазваше главното в плана от 1922 г., отнасящо се до на-

чина на изплащане на дължимите обезщетения на бежанците. Възникналите по този случай международни задължения от компенсацията на ликвидационните сметки запазвали своята особена природа и специалното си предназначение. Затова те не можели да се прихващат срещу никакви други сметки, кредити и дългове между двете държави.

Българското правителство се позоваваше в Меморандума си и на Хагската спогодба от 20 януари 1930 г. за българските репарации.[172] Тая спогодба запазваше действието на сключените преди нея съглашения, като ги оставяше в сила, независимо от репарациите. Според нея, България запазваше и правата си за вземания по спогодбата "Моллов - Кафандарис".

Накрая правителството на Ал. Малинов заявяваше: "Каквито тълкувания и аргументации да се правят, би било несправедливо и противно на морала, щото Гърция, след като се възползува от конвенцията за доброволно изселване, като се освободи от значителен брой българи, родени и заселени в териториите, присъединени към нея, и след като, срещу изрично поетото задължение да ги обезщети, обсеби имотите на тия емигранти, които дойдоха лишени от всички средства в България, ..., сега се опитва, под разни предлози, да избегне плащането на дължимото справедливо обещетение на тия нещастници".[173] Тази теза на България бе справедлива.

На 18 юли 1931 г. българското правителство представи допълнителни съображения в защита на своята теза. В тях се изтъкваше, че спогодбата "Моллов - Кафандарис" с нищо не изменила и не засегнала частноправната природа на задълженията на двете правителства към бежанците, тъй като тя напълно запазила основната мисъл на плана от 1922 г.[174]

Посочените документи представляваха в същност оплаквания на България срещу гръцкото правителство за отказа му да изплаща имотите на българските бежанци. Българското правителство изготви и протест, в който решението на гръцкото правителство да не внася суми по спогодбата "Моллов - Кафандарис" се обявяваше за нарушение на самата конвенция за доброволна размяна на населения от 1919 г., за "самоволно действие на един длъжник". Гръцкият отказ се характеризираше като "антисоциален акт, който чувството за социална справедливост спрямо едно нещастно население не би допуснало и позволило". В протеста се изтъква-

ше и политическата нецелесъобразност в оня момент "да се посегне върху правата на една многобройна и нещастна маса, каквато са изселниците".[175]

Дошло на власт в условия на разрастваща се икономическа, финансова и социална криза, правителството на Народния блок се мъчеше с молби и оплаквания пред международни организации да "омилостиви" гръцките управляващи среди да бъдат "честни платци" на присвоените от тях имоти на български бежанци. Тъй като двустранните преговори нямаха изгледи за успех, погледът и надеждите му се отправяха, както и на предишното правителство, на запад.

Би било неправилно да се мисли, че правителството на Народния блок не се застъпи за обезпечаване имуществените права на българските бежанци от Егейска Македония и Западна Тракия. То постави въпроса пред международни фактори, които, ако желаеха, можеха тогава да принудят Гърция да изпълнява своите задължения по този въпрос. Новото българско правителство храненше надежди, че западните покровители на Гърция ще проявят чувства на хуманност и справедливост, а също и уважение към международните и междудържавните спогодби, като упражнят натиск гръцкото правителство да не се отрича от подписа на своя представител върху спогодбата "Моллов - Кафандарис". На легациите в чужбина то нареди да предприемат мерки за дипломатическа подкрепа на неговата теза от страна на държавите, в които се намираха.

Българските дипломати не закъсняха да изпълнят правителствените нареждания. Симеон Радев - пълномощен министър във Вашингтон например води няколкократни разговори с помощника на държавния секретар Роджерс. Било му обещано подкрепа от страна на САЩ в спора на България с Гърция. Предстоядо, според Роджерс, този спор да се разгледа в комитета на експертите в Лондон и на гръцкото правителство било внушено от Вашингтон да се въздържа до тогава от всякакви публични изявления по спогодбата "Моллов - Кафандарис".[176]

Надеждите за помощ от правителството на САЩ не бяха случайни. Нарастващата след Първата световна война икономическа мощ на тази държава засилваше стремежите на управляващите й среди да укрепят и разширят влиянието й върху цялата

световна икономика. Думите на Уилсън: "Ние трябва да финансираме целия свят, а онзи, който финансира света, трябва ... да го управлява", отдавна бяха станали ръководство в дипломацията на държавния департамент.[177]

Вашингтон се поставяше в положението на международен арбитър по всякакви спорни въпроси между държавите. Стремежът му беше, като подчини на волята си и Обществото на народите, на което САЩ дори не бяха станали още член, да си приписва заслуги на омиротворител на света. Обръщението на българското правителство към Вашингтон за помощ при споровете му с Гърция беше продиктувано от тази нарастваща роля на САЩ в международните отношения и от убеждението за по-обективната им позиция по българските интереси на конференцията за мир в Париж през 1919 г. Подобни постъпки за подкрепа от Англия направи и легацията в Лондон пред Форин Офис. Английското правителство обаче не се обвърза с някакви обещания.[178]

През лятото на 1931 г. във връзка с изплащане на бежанските имоти, българо-гръцките отношения отново навлязоха в задънена улица. Причина за това стана едногодишното отсрочване на репарационните плащания за Германия и нейните бивши съюзници, включително и за България. За такова отсрочване постъпки предприе германското правителство, обосновавайки го с трудностите, породени от световната икономическа криза. Американският президент Хувър, към когото бе отправено германското искане, направи предложение за това, прието, след известни уговорки, от правителствата на Англия и Франция. Според приетото решение, отсрочваха се за една година - от 1 юли 1931 г. до 30 юни 1932 г. - плащанията по репарациите и по междуправителствените дългове /"мораториум на Хувър"/. В действителност това решение представляваше значителна крачка към пълното отпадане на репарациите.[179]

Страхувайки се, че няма да получи повече репарации от България, гръцкото правителство настойчиво и упорито продължи да свързва своите задължения по спогодбата "Моллов - Кафандарис" с българския репарационен дълг. То отлагаше или под различни претексти отказваше да внася суми за погасяване на дълга си към българските бежанци.[180]

Правителството на Венизелос се обяви решително против

мораториум за българските репарационни плащания. То организира в Лондон кампания против България. Там пристигна лично министър-председателят Венизелос, за да поиска отлагане на всички гръцки плащания, произтичащи от спогодбите на Гърция след войната. Основното искане на гръцкото правителство беше да се възприеме принципът, че гръцкият дълг към българските бежанци трябвало да се счита като дълг към българската държава и следвало да попадне също под мораториума на Хувър.[181]

На 31 юли 1931 г. гръцкото правителство трябваше да внесе по спогодбата "Моллов - Кафандарис" сумата 63 мил. лв., но не го направи. По този повод постъпи оплакване от България до Генералния секретар на ОН.[182] Последва обяснение на гръцкото правителство, според което дългът на Гърция по спогодбата "Моллов - Кафандарис" също попадал под мораториума на Хувър, защото и той бил дълг между две държави.[183]

Гръцкото правителство намери поддръжка на своята теза от буржоазните правителства на Румъния и Югославия. Румънското правителство незабавно го подкрепи, след като лично Венизелос при посещението си в Букурещ през август 1931 г. изложил по твърде категоричен начин разбирането на своето правителство. Гърция - казал Венизелос - възприема напълно предложението на Хувър що се отнася до германските репарации. По отношение на т.нар. "източни репарации" обаче, към които спадали и тези на България, Гърция имала големи резерви. Тя не можела да приеме каквото и да е отлагане на репарационните вноски от България, тъй като те били неразделна част от бюджета на страната. "Ние не можем да се откажем от българските репарации - подчертал гръцкият министър-председател - и да бъдем принудени, от друга страна, да плащаме обезщетенията, които сме приели да платим на България" за имотите на българските бежанци.[184]

На 19 август 1931 г. смесената гръцко-българска комисия проведе 619-то си поредно заседание. На него беше обсъден и приет докладът на неутралните членове на комисията, отнасящ се до приключване на сметките между правителствата на двете страни от прилагане на Ньойската конвенция за размяна на населения от 1919 г. Комисията, чрез гласовете само на неутралните членове /гръцкият и българският делегат гласуваха против/, реши да се постави в действие от 1 септември 1931 г. чл. 5

на спогодбата "Моллов - Кафандарис", според който смесената комисия трябваше да определи общата сума на дълга на държавата - дебиторка и необходимата шестмесечна вноска (с лихвата) за погашението й (по 1/60 част за всяко шестмесечие) в продължение на 30 години.

Според доклада и решението на комисията, салдото в полза на България било равно на сумата 1 197 064 893 лева, представляваща разликата между стойността на българските имоти в Гърция и на гръцките - в България. С приспадането на извършените вече изплащания от Гърция, това салдо се установяваше на 1 054 712 792 лева.[185] Тази сума се посочва и в една погасителна таблица, представена от председателя на смесената комисия А. Корф до министър-председателя на България Ал. Малинов. Въз основа на полагащите се лихви, Гърция трябвало да изплати в срок до 15 юни 1961 г.[186]

Тъй като гръцкото правителство не прие това решение на смесената комисия, въпросът се постави пред ОН. През началото на септември 1931 г. външнотърговска правителствена делегация, начело с министър-председателя Ал. Малинов, пристигна в Женева, за да участвува в заседание на Съвета на ОН при разглеждане на гръцко-българския спор. В нея бяха включени министърът на финансите Ал. Гиргинов и неговият предшественик на този пост Вл. Моллов, както и много експерти и специалисти.[187]

Въпросът за тълкуване и "установяване природата" на спогодбата "Моллов - Кафандарис" беше поставен от българското правителство пред Съвета на ОН поради отказ на Гърция да изпълнява своите финансови задължения. Основание за това българското правителство намери в чл. 8 на спогодбата. Следвало да се изясни дали спогодбата "Моллов - Кафандарис" засяга един междудържавен дълг или определя начините за плащане на ликвидираните имоти на бежанците - изселници, при което двете държави са само посредници за по-бързото и правилно изплащане на тези имоти.[188]

Гръцко-българският спор беше разгледан в заседанието на Съвета на ОН на 7 септември 1931 г.[189] Пръв получи думата, за да изложи становището на своето правителство, Ал. Малинов. Развивайки идеите, залегнали в горепосочения Меморандум, министър-председателят се обяви против връзката, която гръцкото

правителство прави на своите задължения към българските бежанци с репарациите на България към Гърция.

Завърза се остра дискусия с гръцкия министър-председател Венизелос. Излагайки тезата на своето правителство по спора, Венизелос твърдеше, че дългът на Гърция по спогодбата "Моллов - Кафандарис" бил задължение на гръцката държава към българската и, следователно, като междудържавен дълг, трябвало да бъде прихванат срещу дължимите от България репарации. Гръцкият премиер изтъкваше тежкото финансово положение на страната си, при което тя имала да настанява 1 300 000 гръцки бежанци, насила изгонени от Турция. Освен това военните дългове на България към нейните съюзници били опростени от комисията по репарациите, докато Гърция плащала своите задължения към съюзниците си. Явно, гръцкото правителство привеждаше аргументи, които нямаха никаква връзка с възникналия конкретен спор по една специална двустранна спогодба, каквато беше спогодбата "Моллов - Кафандарис".

На твърденията на ръководителя на гръцкото правителство, че било недопустимо една държава-победителка да бъде дебитор на победена страна, както и на цялата гръцка теза по този спорен въпрос, Ал. Малинов противопостави позицията на своето правителство: в случая имало дълг на една държава, която, получавайки имоти на изселници от своя територия, се е задължила да изплати тяхната стойност. Българското правителство счита - изтъкна министър-председателят на България, - че задълженията, поети от Гърция чрез спогодбата "Моллов - Кафандарис", са задължения на гръцката държава към частни лица, каквито бяха българските бежанци, а не към българското правителство. Поради това основно съображение не можело те да бъдат компенсирани с репарационните задължения на България към Гърция, т.е. с междуправителствен дълг.[190]

В този дух двете правителства изложиха отново своите тези в писма до Съвета на ОН на 11 - 14 септември 1931 г.[191] Във второто си писмо от 14 септември 1931 г. българското правителство изясни пред членовете на Съвета, че спогодбата "Моллов - Кафандарис" била сключена не с цел да промени характера на задълженията на двете правителства към емигрантите, както твърдял Венизелос, а да замени стария начин на плащане с нов, по-

цедура, която не допускала никаква компенсация между дълга на двете правителства към бежанците и някакво друго тяхно задължение. То отново подчертаваше, че както при подписване на конвенцията от 1919 г. и на плана за изплащанията през 1922 г., така и при подписване на спогодбата "Моллов - Кафандарис" България винаги е разбирала, че не може да става и въпрос за компенсация между задълженията на двете правителства към бежанците и някакъв друг техен дълг.[192]

В писмо на гръцкото правителство от 15 септември с.г. се твърдеше, че Гърция честно плащала до възникване на въпроса за спиране на българските репарации по предложението на Хувър. Гърция приемала това предложение само при условие, че и тя няма да изплаща през същия период своите задължения по спогодбата "Моллов - Кафандарис". В писмото си оспорваше компетентността на Съвета на ОН да решава възникналия спор.[193] С ново писмо до Генералния секретар на ОН българското правителство повторно опровергаваше гръцката теза и обосноваваше своята по този спор.[194]

На 19 септември 1931 г. Съветът на ОН прие, по доклад на френския представител Фланден, резолюция за направеното от България оплакване. Като констатира, че финансовите задължения на двете страни една към друга произтичали от международни актове, които задължавали еднакво правителствата им, Съветът на ОН подкани "двете правителства да се разберат, за да постигнат колкото може по-скоро" спешно уреждане на практическа основа на плащанията за текущата година. Реши се да бъде помолен Хагският арбитражен съд да проучи от юридическо гледище дали съществува наистина основание за спор между България и Гърция по тълкуване на спогодбата "Моллов - Кафандарис" и в случай, че има такова основание, да даде "съвещателно мнение" по естеството на задълженията, произтичащи за страните от тази спогодба.[195]

Буржоазната преса в България признаваше, че това решение на Съвета на ОН било компромисно и временно. Макар че в дипломатическите среди в Женева решението се приемаше "твърде благосклонно",[196] общо беше мнението, че то е само отлагане на спора, а не негово разрешаване и приключване. Задоволството идваше главно от това, че в съществената си част - неговата

юридическа страна – спорът се препращаше за разрешение в един "безпристрастен и компетентен" върховен международен съд – орган на Обществото на народите. След като неговото мнение бъдело представено, Съветът на ОН щял да го обсъди, за да вземел отново, този път окончателно, решение по гръцко-българския спор.[197]

Взетото на 19 септември 1931 г. решение от Съвета на ОН по гръцко-българския спор в действителност беше от полза за Гърция. Целият гръцки буржоазен печат, както съобщаваха за това от българската легация в Атина, единодушно го тълкуваше като пълно тържество на гръцкото становище.[198] За успех на Гърция преценяваше това решение и самият Е. Венизелос.[199]

Невъзприемането на българското разбиране по този открит и спорен въпрос от форума на международната организация говореше за пореден дипломатически неуспех на България. По спогодбата "Моллов – Кафандарис" Гърция оставаше длъжница на прокудени от нейна територия български бежанци със сума от около 1,5 милиарда лева, и то без да се включат в сметката подадените след срока 6 000 декларации. Ако се възприемаше тогава или в бъдеще гръцкото искане да се свържат тези задължения на Гърция с българския репарационен дълг, то имотите на българските бежанци от Егейска Македония и Западна Тракия практически се подлагаха на безкомпенсационна експроприация.[200] Правителството на Народния блок, както и предишното, без особен международен престиж и без никаква международна подкрепа в ОН, не успя ефикасно да защити интересите на стотиците хиляди български бежанци от Гърция.

Оставаше спорът да се уреди чрез преки преговори между правителствата на двете държави. Но правителството на Венизелос не прояви склонност към никакви компромиси. Би било илюзия да се мисли – изтъкваше отново Венизелос пред българския пълномощен министър в Атина, – че Гърция би продължила да плаща по спогодбата "Моллов – Кафандарис", ако България по един или друг повод би преустановила репарационните си вноски.[201]

Правителството на Ал. Малинов, съобразявайки се с посоченото решение на Съвета на ОН, прие препоръката на Комитета на експертите в Лондон: България да се освободи от репарационни плащания за времето от 1 юли 1931 г. до 30 юни 1932 г.; през

това време Гърция да внесе вноските си по спогодбата "Коллов - Кафандарис", в замяна на което България ще внесе на 30 септември 1931 г. и на 31 март 1932 г. срещу своя дълг по репарациите суми, равни на тези, които Гърция ще внесе по дълга си към бежанците. Още на 21 септември 1931 г. то направи конкретно предложение: Гърция да внесе незабавно закъснялата си вноска по спогодбата с падеж 1 август 1931 г. в размер на 63 151 471 лева, като същата сума внесе и България до 30 септември с. г. в Базелската банка за международни плащания срещу репарационния си дълг. За следващото шестмесечие Гърция да направи това на 31 декември 1931 г., а България - на 31 март 1932 г. Правителството възложи на министър-председателя и на министъра на външните работи да водят преговори с гръцкото правителство на основата на това предложение.[202]

Външното министерство уведоми легациите в Лондон, Париж, Рим и Вашингтон за направеното предложение и им нареди да предприемат дипломатически стъпки за подкрепа на съответните правителства. Пълномощните министри на Англия, Франция, Италия и САЩ в Атина "проявили разбиране" към българското предложение. Те уверяваха българския си колега, че ще направят постъпки пред гръцкото правителство да посрещне благосклонно предложението на България и да улесни мисията на специалния български пратеник, който щял да пристигне в Атина за преговори с гръцкото правителство.[203]

През началото на октомври 1931 г. в Атина започнаха преговори по това предложение на България между специалния пратеник на българското правителство Н. Стоянов - директор на държавните имоти и Г. Келас - директор на политическия отдел на министерството на външните работи на Гърция.[204] Гръцкото правителство обаче, вместо да оцени по достойнство проявения от България конструктивен дух, не се отзова благосклонно към направеното предложение. То излезе със свое контрапредложение, което предвиждаше за една година, считано от 1 август 1931 г., никоя от двете държави да не плаща нищо. Въпросът за сроковете и за условията, при които трябвало да се извърши по-нататък плащането на преустановените вноски, се предлагаше да се уреди чрез специална спогодба между двете страни. Други решения на въпроса, се изтъкваше в гръцкото контрапредложение, не съществу-

ват.[205]

На пръв поглед становищата на правителствата на двете страни бяха сякаш идентични или близки. В действителност между тях имаше принципни различия. Стремежът на гръцкото правителство беше по някакъв начин да приравни финансовите задължения на двете държави, да им придаде компенсационен характер. Ако българското правителство приемаше гръцката теза, това означаваше да се изпусне юридическата основа, върху която то стоеше в споровете си с Гърция, т.е. че задълженията на Гърция по спогодбата "Моллов – Кафандарис" не могат да се приравнят и, следователно, не могат да се компенсират с репарационния дълг на България. Това би могло отпосле да се използува като аргумент против него. Задълженията на Гърция към България бяха задължения за присвоени имоти на български бежанци, това бяха задължения на държава към частни лица, докато репарационният дълг на България произтичаше пряко от Ньойския договор и беше задължение на държава към държава.

Започналите в Атина преговори се проточиха повече от месец, при което Н. Стоянов два пъти се връщаше в София за консултации и доклад пред правителството.[206] В министерството на външните работи беше съставена комисия от висши служители, начело с министъра, която да проучи всички въпроси, разисквани с Гърция при тези преговори и да предложи обоснован отговор по гръцките контрапредложения.[207] Буржоазният печат в двете страни публикуваше материали, с които се опитваше да влияе върху изхода на водените преговори, защищавайки, естествено, тезата на своето правителство.[208]

Българското министерство на външните работи изпрати поверително писмо до легациите в Лондон, Париж, Рим и Вашингтон и – за сведение – до много други български легации за започналите преговори с Гърция с много данни по този въпрос. "Използувайте горните данни и постарайте се и Вий да убедите правителството, при което сте акредитирани, върху правотата на нашата теза и предизвикайте още една нова постъпка от тяхна страна в Атина в подкрепа на тая кауза" – се казваше в писмото.[209]

В речта си по отговора на тронното слово пред Народното събрание на 28 октомври 1931 г. новият министър-председател Никола Мушанов засегна подробно и тези преговори. Говорейки за

желанието на България за мир и разбирателство с всичките си съседи и за това, че тя разчитала особено на "благосклонната поддръжка на великите сили и на Обществото на народите - опора и надежда на слабите", Н. Мушанов подчерта: "С Гърция сме в преговори по оня голям и важен въпрос - конвенцията "Моллов - Кафандарис" и репарациите ... Ние се надяваме, че ако тази спогодба /за взаимните плащания през годините на Хувър - б.а. Г.В.Д./ се постигне, ние ще можем да влезем в разбирателство пряко с гръцкото правителство, за да довършим уреждането на спорните помежду ни въпроси, които се влачат вече няколко години. Интереси стопански изискват тия спорни въпроси да се разрешат. Ние сме готови да ги разрешим, стига да има добра воля и от гръцкото правителство".[210]

Независимо от затрудненията и деликатността на разглежданите въпроси, което се вижда от преписката на министерствата на външните работи,[211] правителствата на двете страни бяха заинтересовани да постигнат споразумение. Притиснати от разрастващата се стопанска криза, те имаха нужда от регулиране на търговските и финансовите си отношения. Натиск за това оказаха и представители на някои велики сили. Пълномощният министър на САЩ в София Шумейкър например уверяваше Н. Мушанов, че правителството на САЩ направило постъпки и в Атина "за благоприятно приключване на преговорите".[212] Българският пълномощен министър в Атина П. Нейков държеше в течение по хода на преговорите пълномощните министри на Англия, Италия и САЩ /Рамзай, Скинер и Бастианини/ и искаше подкрепата им за България във възникналите гръцко-български спорове.[213]

Продължителните преговори между правителствата на двете държави най-после завършиха с временни компромисни резултати. На 12 ноември 1931 г. се подписа споразумение, което предвиждаше гръцкото правителство да приеме отлагане на плащанията по българския репарационен дълг за времето от 1 юли 1931 г. до 30 юни 1932 г. /годината на мораториума на Хувър/. Отложената част от едногодишната вноска на българските репарации да се изплати в 10 еднакви годишни вноски при условия, които ще се установят от лондонските експерти с 3% лихва. Гърция приемаше да изпълни задълженията си по спогодбата "Моллов - Кафандарис", т.е. да внесе полагащите й се вноски за същата година. Прин-

цишният спор по характера на дълга на Гърция към България, спорът по тълкуване на спогодбата "Моллов – Кафандарис" оставаше да се реши от Хагският международен съд.[214]

За българското правителство тогава беше важно по някакъв начин Гърция да се съгласи да изплаща вноски по задълженията си към българските бежанци. В този аспект постигнатото споразумение представляваше един временен успех за България. Като свързваше обаче това съгласие с репарационните задължения на България към Гърция, постигнатото споразумение просто връщаше отношенията по този въпрос на положението, в което те се намираха с резолюцията на Съвета на ОН от 19 септември 1931 г. Предоставяше се отново на международния арбитражен съд в Хага да се произнесе по същността на спора между двете правителства относно спогодбата "Моллов – Кафандарис" и произтичащите от нея задължения на Гърция.

Правителствата на двете държави изразиха убежденията си, че сключеното на 12 ноември 1931 г. споразумение отваряло път и създавало твърде благоприятна атмосфера за по-бързо разрешаване на останалите въпроси от финансов характер. Нещо повече: гръцкото правителство поиска чрез външния си министър Михалакопулос да започнат преки преговори и по останалите спорни въпроси: искането на България да се уважат 6-те хиляди бежански декларации, подадени след срока, гръцкото искане за обезщетяване на гърци в Анхиало, споровете за Доспатските гори и по делото на Вкарен, а също така и спорът за обезщетяване на бежанци за имотите им, като се изплати една глобална сума от страна на Гърция. Това – изказал надежда Н. Мушанов – може би щяло да разчисти пътя за "сърдечни и приятелски" отношения между двете страни.[215] Гръцкият министър-председател Венизелос изявил дори готовност да се започнат паралелно преговори за сключване на търговски договор между двете държави, към което българската външна политика отдавна проявяваше подчертан интерес.

В реч пред гръцкия парламент Венизелос изказа увереност, че подписаното от 12 ноември 1931 г. в Атина споразумение било "предвестник на едно по-широко споразумение", което щяло да уреди всички висящи въпроси между двете страни и да позволи да се сключи пакт за приятелство и арбитраж, какъвто

Гърция имала с другите си съседи.[216] Подобно изказване направи и водачът на опозицията Цалдарис.[217]

Ото Нимайер - първи английски делегат във Финансовия комитет на ОН, изказа също голямото си задоволство от постигнатото между България и Гърция споразумение. Той изрази убеждението си, че ако финансовото положение на Гърция позволявало, правителството на Венизелос щяло да направи жест "да се спогоди с България върху базата на една "щедра вноска" по спогодбата "Моллов - Кафандарис", с оглед на по-големия въпрос за добрите българо-гръцки отношения". И препоръчваше по-нататъшни преки преговори с Венизелос.[218]

Толкова благоприятни изглеждаха тогава тенденциите в развитието на междусъседските отношения и в коментариите на някои проправителствени буржоазни вестници.[219] Те имаха своето основание в дипломатическите донесения на българския пълномощен министър в Атина, според които Михалакопулос още на 13 септември изразил желание да започнат преговори за търговски договор. "Въобще атмосферата благоприятна за приятелско изравнение споровете. Чакам инструкции" - съобщаваше П. Нейков в една от поредните си телеграми.[220]

В духа на тази готовност на ръководни политически дейци на Гърция българското правителство направи през декември 1931 г. чрез пълномощния си министър в Атина предложение да започнат преговори за окончателно уреждане на спорните въпроси между двете правителства. Предложението беше двупосочно: да се започнат преговори за глобално уреждане на рекламациите на двете страни, които да се водят в София, а Гърция да се откаже временно от прилагането на закона за увеличаване на митата за държавите, с които нямаше търговски договор.

Действително през декември 1931 г. българският пълномощен министър в Атина водеше нови преговори за уреждане на висящите финансови въпроси. Трудностите, според него, били много, но желанието за споразумение било очевидно.[221] От проникналите в пресата съобщения обаче личеше, че Гърция оставаше на предишните си позиции: въпросите, по които не можеше да се постигне двустранно споразумение, да се подложат на международен арбитраж. Нейното правителство продължаваше да свързва спогодбата "Моллов - Кафандарис" с произтичащите от

нея финансови задължения с въпроса за репарационния дълг на България.[222]

1932 г. започна без промяна в становищата на двете страни по неуредените спорни въпроси. Н. Кушанов направи изявления, че България няма да приеме една компенсация между репарациите и дълга по бежанските имоти. На свой ред компетентни гръцки дейци заявяваха, че правителството им не ще се съгласи по никой начин с разрешение, чрез което Гърция би продължавала да плаща на България по спогодбата "Моллов - Кафандарис", докато България щяла да престане да изплаща дължимите на Гърция репарации. В Атина се надяваха, че мнението на Хагския съд по естеството на гръцкия дълг щяло да упражни влияние и че предстоящата среща на Бешизелос с Н. Кушанов в Женева би улеснила значително гръцко-българските преговори по неуредените спорни въпроси.[223]

Надеждите за решаване на тези въпроси обаче скоро изчезнаха. Гърция успя да отложи внасянето на задължителните вноски в Швейцарската федерална банка за погасяване дълга си към българските бежанци. "Нашата креанса от повече от 1 милиард лева срещу Гърция остава без каквато и да е гаранция. Ние сме пред един тежък за нас факт и като че ли в навечерието на една ликвидация на конвенцията "Моллов - Кафандарис", в резултат на което поемаме ние да изплащаме имотите на нашите бежанци, имоти, които са сега в собственост на гръцката държава, която вече ги е раздала на своите бежанци" - печално констатираше в. "Пряпорец".[224]

И сега финансовият спор между България и Гърция остана неразрешен. През юни 1932 г. на конференция в Лозана се установи нов мораториум за негерманските репарации. По силата на тоя постоянно продължаван мораториум българските репарационни плащания бяха отложени до 15 юни 1932 г. Поради това, че Гърция поставяше своя дълг по спогодбата "Моллов - Кафандарис" в зависимост от изплащането на българските репарации, то и тя не плащаше вноските си по спогодбата.[225]

Споровете за изплащане дълга на Гърция по спогодбата "Моллов - Кафандарис" продължиха през цялата 1932 г., без да се стигне до окончателно и трайно споразумение.[226] Българо-гръцките икономически и финансови въпроси останаха висящи въп-

реки съдействието, оказано от Италия за тяхното разрешаване.[227]

През януари 1933 г., когато разглеждаше мерки за заздравяване на българските финанси с оглед да се подобри изплащането на външните заеми, Финансовият комитет при Обществото на народите "взе акт от съобщението" по възникналия спор между българското и гръцкото правителство относно прилагане спогодбата "Моллов - Кафандарис". Обърна се особено внимание на факта, че Гърция не внесе вноската от своя дълг с падеж 15 декември 1932 г.[228]

Финансовият спор се отразяваше и върху развитието на всестранните българо-гръцки отношения. Макар че гръцкото правителство реши да внесе от България известно количество зърнени храни /царевица и ечемик/, към началото на 1933 г. търговските отношения между двете страни все още не бяха уредени след едностранното анулиране от страна Гърция на временната търговска спогодба.[229]

Гърция не можела да сключи с България търговска конвенция - заявил на Ал. Малинов гръцкият министър на външните работи Максимос при срещата им в Лондон през юни 1933 г. - преди да се ликвидирал финансовия спор. Докладвайки за водените през август 1933 г. с Максимос разговори, българският пълномощен министър в Атина П. Ко[illegible] изтъкна "угнетяващото чувство" от тези разговори, предизвикано не само от упорството и неотстъпчивостта на гръцките държавни мъжи, но от безразличието им за съдбата на гръцко-българските отношения.

"Би помислил човек, че Гърция няма никакъв интерес да види подобрени отношенията си с България и че вдъхновено от някакви особени чувства на благоволение, гръцкото правителство съветва България да направи по-бързо всички искани от него отстъпки, за да спечели приятелство, от което само българите се нуждаят" - изрази впечатлението си българския пълномощен министър.[230]

През декември 1933 г. гръцко-българският финансов спор отново беше обект на преговори между правителствени делегации на двете страни. Преговорите се водиха в Атина и отбелязаха поредния неуспех поради неотстъпчивостта на гръцкото правителство. Позициите на двете страни бяха твърде отдалечени и дори

диаметрално противоположни, за да можеше да се разчита на някакво приемливо компромисно решение.

В тези преговори се разглеждаха поотделно всички рекламации и искания на едната и на другата страна. Всяка от страните оспорваше било по право на иск, било по размери рекламациите и исканията на своя противник. След няколко безуспешни заседания гръцката делегация предложи да се приеме едно глобално разрешение на сметните отношения между двете държави. Искането й се свеждаше до следното: за многобройните частни рекламации от гръцка страна България да изплати в нейна полза сумата 600 милиона лева и дългът на Гърция по спогодбата "Моллов - Кафандарис" да се компенсира изцяло с българския репарационен дълг.

Това бяха неприемливи за България искания, защото Гърция, без да се отказва от свои финансови претенции, целеше да се освободи изцяло от задълженията си към българските бежанци.

Българската делегация отговори с контрапредложения: плащанията по частните рекламации да бъдат със салдо в полза на България. Българските искания по неуредените въпроси, включително за имоти на наши бежанци, които не бяха подали декларации за ликвидиране в определените срокове, възлизаха на обща стойност 1 543 000 000 лева, а гръцките рекламации, които България можела да приеме, възлизали на стойност 166 000 000 лева. Това означаваше, че само от тези вземания Гърция дължеше на България 1 377 000 000 лева. Към тази крупна сума следваше да се прибави и сумата, дължима от Гърция по спогодбата "Моллов - Кафандарис".

Българската делегация отхвърли безусловно искането за компенсация на гръцките финансови задължения по спогодбата "Моллов - Кафандарис" с българския репарационен дълг. Репарационният дълг - изтъкна тя, - наложен според Ньойския договор, подлежи на намаление и унищожение. Освен това той засягал всички съюзници-победители във войната и не можел да бъде обект на споразумение само между България и Гърция.

Тезата на българската делегация бе права и трудно оборима. Плащането на репарационния дълг след 30 юни 1931 г. бе фактически преустановено по решение на международни конференции, и то не само за България. Не можеше чрез преговори за не-

го да се решава съдбата на спогодбата "Моллов - Кафандарис", която бе спогодба между две държави по въпрос от взаимен интерес.[231] Становищата на двете делегации в действителност се оказаха наистина диаметрално противоположни и така далечни едно от друго, че нямаше никакви изгледи поне привидно да се сближат.

На 12 декември 1933 г. гръцката делегация внесе ново предложение: Гърция признава на България частните рекламации и исканията й по спогодбата "Моллов - Кафандарис" на обща сума 2 500 милиона лева, но тя иска от България, съгласно решенията на Хагската конференция от 1930 г., 3500 милиона лева репарации, т.е. дългът оставал в полза на Гърция от 1000 милиона лева. Освен това Гърция щяла да внесе в международния арбитражен съд 5 крупни рекламации на обща стойност 5580 милиона лева. По тези "нови предложения България оставаше длъжница на Гърция, дори ако се откажеше от вземанията си по спогодбата за бежанските имоти, с огромна сума, която не би могла да издържи някога при своите нестабилни финанси и кризисна икономика. При тези непримирими позиции преговорите завършиха с неуспех и финансовият спор между правителствата на двете държави остана на мъртва точка.

Междувременно, политическите събития в България доведоха на власт нови правителства. След преврата на 19 май 1934 г., с който бе свалено правителството на Народния блок, в България постепенно се утвърждаваше открита монархофашистка диктатура. Новият министър-председател К. Георгиев изрази готовност за разрешаване на висящите въпроси с Гърция. До края на управлението му обаче не настъпи никакъв прогрес в тази насока.[232]

От края на ноември 1935 г. за министър-председател бе назначен бившият пълномощен министър в Атина, а по-късно - началник на царската канцелария Г. Кьосеиванов. Ръководеното от него правителство продължи да отстоява българската теза във финансовия спор с Гърция, по който през декември 1936 г. се водиха нови българо-гръцки преговори с Атина.

Българското правителство не се съгласи с привидно новото гръцко предложение: да се приеме принципът за пълна ликвидация на взаимните задължения, включително и на българския репарационен дълг, ако Гърция получи от България едно салдо от 100 - 150 милиона лева.[233] Гръцкото буржоазно правителство

добре разбираше, че по това време и дума вече не можеше да става за изплащане на несправедливите грабителски репарации. Той търсеше начин чрез пряко споразумение с България да се освободи от задълженията си по спогодбата "Моллов – Кафандарис" и наред с това да получи значителна сума от България.

В условията на ускорено съзряване на Втората световна война това не можеше да се приеме от българското правителство. От 1935 г. нататък основна доминанта в българската външна политика бе стремежът да се отхвърли тежкото наследство на Ньойския договор и преди всичко несправедливите репарационни задължения. Важна стъпка към това бе предисторията и подписването на 31 юли 1938 г. на Солунското споразумение между България и нейните съседи.[234] Репарационният дълг на България ставаше вече история,[235] а дългът на Гърция по спогодбата "Моллов – Кафандарис" бе една неотменима реалност. Имотите, оставени от български бежанци в Гърция бяха завзети и се използуваха за настаняване, оземляване и обзавеждане на гръцки бежанци. Българското правителство предявяваше законното си искане Гърция да изплати изцяло дълга си по тази спогодба.

Отново обаче не се постигнаха положителни резултати.[236] В действителност след 1931 г. Гърция никога не поднови вноските си за изплащане на своя дълг по спогодбата "Моллов – Кафандарис". Този дълг остана висящ и неуреден. Българската държава обаче продължи да изплаща облигации и суми на оние български бежанци, които, оставяйки недвижими имоти в Гърция, бяха подали декларации за българско поданство след изселването си в България.[237]

Б Е Л Е Ж К И

[1] По фамилните имена на финансовите министри на България и Гърция, подписали спогодбата.

[2] ЦДИА, ф.322, оп.1, а.е.694, л.101-103.

[3] ЦДИА, ф.258, оп.1, а.е.3345, л.47; ф.322, оп.1, а.е.694, л.151; Б. Д. Кесяков, пос. съч., Приложение – Регистър на договорите..., С., 1936, с.28-29.

[4] Стенографски дневници на XII ОНС, I р.с., с.1165, 1181.

[5] Г. Димитров, съч. т.8, с.410.

[6] ЦДИА, ф.258, оп.1, а.е.3345, л.49.

7 ЦДИА, ф.322, оп.1, а.е.694, л.152-155; Държавен вестник, бр. 23 от 2.V.1928 г.

8 Министърът на външните работи Ат. Буров оправдаваше това съществено изменение с интересите на държавите: бежанците ставали български граждани и със земите, които им се дават в България те поемали задължения към държавата в левове, следователно, в левове следвало да им се изплащат и имотите, останали в Гърция /вж.: Стенографски дневници на XXII ОНС, Ір.с., с.1201/.

9 Стенографски дневници на XXII ОНС, Ір.с., с.1185.

10 ЦДИА, ф.258, оп.1, а.е.3345, л.47; ф.322, оп.1, а.е.694, л.153.

11 ЦДИА, ф.322, оп.1, а.е.694, л.103.

12 В България такова учреждение беше Главната дирекция за настаняване на бежанците, създадена през есента на 1926 г. и намираща се под контрола на Р. Шарон - специален комисар на Съвета на ОН /вж.: ф.176, оп.5, а.е.480, л.29; Държавен вестник, бр. 213 от 18.XII.1926 г./.

13 Стенографски дневници на XXII ОНС, Ір.с., с.1195.

14 Пак там, с.1201.

15 В научната и друга литература се утвърждава неубедителното схващане, че със спогодбата "Моллов - Кафандарис" се извършило обезбългаряване на Егейска Македония и особено на Западна Тракия, т.е. че по "законен" път гръцките буржоазни правителства очистват тези области от местното българско население, за да им придадат гръцки етнически облик /вж.: В. Божинов, Западна Тракия в дипломатическата борба /1918-1924 г./, в: Изследвания по българска история, т.III, - Външна политика на България /1878-1944 г./, С., 1978, с.263/. С тази спогодба "бе обезбългарена Западна Тракия и страната бе наводнена с нова вълна от бежанци-преселници" /вж.: История на България, т.III, С., 1964, с.198/.

В действителност, прокуждането на българското население от Егейска Македония и от Западна Тракия бе извършено далеч преди подписване на спогодбата "Моллов - Кафандарис". Тази спогодба засягаше предимно въпроса за изплащане на недвижимите имоти на българските бежанци от Гърция и на гръцките

бежанци от България.

16 ЦДИА, ф.258, оп.1, а.е.3345, л.34.

17 Стенографски дневници на XXII ОНС, Ір.с., с.1199.

18 ЦДИА, ф.258, оп.1, а.е.3345, л.49.

18-а Стенографски дневници на XXII ОНС, Ір.с., с.1205; Държавен вестник, бр. 23 от 2.V.1928 г.; ЦДИА, ф.258, оп.1, а.е.3345, л.49.

19 ЦДИА, ф.322, оп.1, а.е.694, л.148-149.

20 Пак там, л.147.

21 Пак там, л.144.

22 Пак там, л.142.

23 Пак там, л.140.

24 В. Елефтерон Вима от 14.V.1928 г.; ЦДИА, ф.176, оп.5, л.7.

25 ЦДИА, ф.322, оп.1, а.е.694, л.133.

26 Пак там, л.116, 128, 130.

27 Пак там, л.122, 123; ф.176, оп.5, а.е.714, л.22.

28 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.23.

29 Пак там, л.14-15.

30 Пак там.

31 ЦДИА, ф.322, оп.1, а.е.694, л.121.

32 В. Месаже д'Атен от 8.IX.1928 г.

33 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.19-21.

34 Пак там, л.8, 12, 16, 17.

35 Пак там, л.13, 14.

36 Пак там, л.22.

37 А. Куцокалис, Влияние идей В. И. Ленина в Греции, М., 1970, с.90-91; П. Русос, пос. съч., с.87.

38 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.22 /в. Естия от 21.IX.1928/.

39 В. Елефтерон Вима от 22.IX.1928 г.; ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е. 714, л.24-25.

40 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.24-25.

41 Пак там, л.29, 30.

42 Пак там, л.31.

43 Пак там, л.36.

44 Пак там, л.32-33.

45 ЦДИА, ф.322, оп.1, а.е.694, л.107, 113.

46 Пак там, л.103.

47 Пак там, л.72-73, 78-86, 92.

48 Пак там, л.67; ф.176, оп.5, а.е.714, л.33.
49 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.39.
50 Пак там, л.44.
51 Пак там, л.47-48.
52 Преди да бъде ратифицирана спогодбата "Моллов - Кафандарис", по повод полученото шестгодишно отлагане на репарационните вноски на България поради голямото земетресение през 1928 г., гръцкият оръжоазен печат започна широка антибългарска кампания, като се обявяваше против това отлагане. Официозът на външното министерство в. "Месаже д'Атен" писа за съвещания между представители на гръцкото, югославското и румънското правителства, "за да усвоят една линия на поведение по отношение усилията на България да добие отлагане на репарационните плащания" /вж.: ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е. 712, л.9, 12, 15/.
53 В. Естия и в. Пройа от 10.III.1929 г.; ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.40.
54 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.1123, л.3.
55 История на България, т.III, С., 1964, с.236-237.
56 В. И. Ленин, съч. т.27, с.359-360.
57 Г. Стефанов, Международни отношения и външна политика на България 1878-1970 г., С., 1977, с.177.
58 Ив. Ангелов, пос. съч., с.335.
59 В. Тайс от 27.XI.1929 г. - писмо на Едуард Бойл /цит. по: в. Демократически сговор, бр. 1831 от 3.XII.1929 г./.
60 В. Демократически сговор, бр. 1830 от 2.XII.1929 г.
61 Пак там, бр. 1823 от 23.XI.1929 г.
62 В. Зора, бр. 3116 от 22.XI.1929 г.; бр. 3117 от 23.XI. 1929 г.
63 Пак там, бр. 3114 от 13.XII.1929 г.; бр. 3137 от 16.XII. 1929 г.; бр. 3138 от 18.XII.1929 г.; бр. 3140 от 20.XII. 1929 г.
64 История на дипломацията, т.III, С., 1967, с.615; В. Зора, бр. 3165 от 22.I.1930 г. Въпросът за българските репарации се реши така: България трябваше да плаща по 11 милиона франка годишно - първите години по 5 милиона, като в последствие разликата до 11 милиона се разхвърляше за по-късните плащания, за срок от 37 години. На Гърция се определиха

70% от българските репарации.

65 Ил. Димитров, Българо-италиански политически отношения 1922-1943, С., 1976, с.138-139.

66 По това време се заговори за "пакт за приятелство" между Гърция и България, към който уж се стремял и Венизелос. Италия чрез пълномощния си министър в Атина изрази готовност да съдействува за сключване на такъв пакт, надявайки се, че той ще бъде насочен срещу Югославия /ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.1123, л.4/.

67 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.50, 62; а.е.1123, л.5.

68 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.51.

69 Пак там, л.61-69.

70 ЦДИА, ф.322, оп.1, а.е.694, л.64-66.

71 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.62-66.

72 Пак там, л.70-71.

73 Пак там, а.е.1123, л.12-13.

74 ЦДИА, ф.322, оп.1, а.е.694, л.57.

75 Пак там, л.50-51.

76 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.52-57.

77 Пак там, л.73-76.

78 Пак там, а.е.1028, л.19-24.

79 Вж. по-подробно: Ат. Леонидов, Репарационната политика на сговористкото правителство..., сп. Исторически преглед, 1966 г., кн.2, с.19-20; ЦДИА, ф.1067, оп.1, а.е.262, д.4-30 - доклад на Н. Стоянов по българския репарационен въпрос.

80 В. Зора, бр. 3427 от 4.XII.1930 г.

81 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.77-78.

82 ЦДИА, ф.322, оп.1, а.е.694, л.41.

83 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.95-97.

84 ЦДИА, ф.322, оп.1, а.е.694, л.35-38.

85 История на дипломацията, т.III, 1967, с.629.

86 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.1123, л.15.

87 Пак там, л.18.

88 Пак там, л.38.

89 В. Зора, бр. 3129 от 7.XII.1929 г.

90 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.68.

91 Пак там, л.69.

92 Пак там, л.70.
93 Пак там, л.60.
94 Стенографски дневници на XXII ОНС, III р.с., /16 май 1930 г./
95 История на България, т.III, С., 1964, с.234.
96 Стенографски дневници на XXII ОНС, III р.с., /16 май 1930 г./
97 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.81.
98 В. Месаже д'Атен от 25.V.1930 г.; ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е. 42, л.85.
99 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.56.
100 Пак там, л.3-4.
101 Пак там, л.77.
102 Б. Пройа от 19.V.1930 г.; ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.66.
103 В. Елефтерон Вима от 22.V.1930 г.; ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е. 42, л.79.
104 В. Елефтерон Вима от 25.V.1930 г.; ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е. 42, л.86-87.
105 В. Пройа от 25.V.1930 г.; ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.94.
106 В. Елефтерон Вима от 5.VI.1930 г.; ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е. 42, л.107. По същото време в изявления Ел. Венизелос определи гръцко-българските отношения като отлични /вж.: пак там, л.104/.
107 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.9.
108 Пак там, л.10.
109 Пак там, л.271.
110 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.124-125.
111 Пак там, л.126.
112 Пак там, л.127; оп.5, а.е.747, л.126.
113 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.147, 152-156.
114 Пак там, л.166. Печатът в Гърция /тон отново даваше в. "Месаже д'Атен"/ вдигна шум за някаква подготовка за нахлуване на чети на ВМРО в Гърция. За повод се взе пътуването на Ив. Михайлов до Рим и срещите, които той имал с българския пълномощен министър там ген. Вълков и с официални представители на италианския фашистки режим /пак там, л.100/. Органът на Венизелоската партия в. "Етнос" писа в броя си от 24 май 1930 г.: "Противоположностите в интересите могат да изчез-

нат чрез взаимни отстъпки и недоверието също може да се разсее..., но докато една престъпна организация продължава да работи с цел да увековечава аномалията на Балканите чрез терора си", човек трябвало да бъде твърде наивен, за да вярва, че можело да настъпи трайно подобряване на отношенията между Гърция и България /пак там, л.95/.

115 Пак там, л.171-172.

116 Пак там, л.168.

117 Пак там, л.169. Подписаната през юни 1930 г. гръцко-турска финансова спогодба беше подложена на остра критика от депутати на опозицията в гръцкия парламент и от представители на гръцки бежанци от Турция на събрания и митинги. С нея уж Гърция пренесяла в жертва материалните интереси на своите бежанци. Въпреки това, парламентът с голямо болшинство ратифицира гръцко-турската спогодба /вж.: ф.176, оп.6, а.е.42, л.157-158, 161/.

118 Пък там, л.185-186.

119 Пак там, л.183-185.

120 Пак там, л.177-181.

121 В. Естия от 9.VII.1930 г.; ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.177. В резултат на неблагоприятните политически отношения след 1927 г. се влошиха и търговските отношения между България и Гърция /вж.: В. Кацаркова, Търговските отношения между България и Гърция /1930-1939 г./, сп. Векове, 1980, кн.6, с.16/.

122 В. Акрополис от 9.VII.1930 г.; ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.178.

123 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.187.

124 Пак там, оп.5, а.е.1123, л.21.

125 Пак там, оп.6, а.е.42, л.182.

126 Пак там, л.204.

127 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.1123, л.23. Спогодбата преставаше да бъде в сила 3 месеца след денонсирането й, т.е. от 16 октомври 1930 г.

128 ЦДИА, ф.285, оп.5, а.е.142, л.65-68.

129 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.197-198; оп.5, а.е.1123 л.23.

130 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.204-206.

131 Пак тем, л.199.
132 Пак там, л.197.
133 В. Капаркова, пос. съч., с.17.
134 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.276.
135 Пак там, л.283.
136 В. Елефтерон Вима от 21.VII.1930 г.; ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.208. Тези "пророкувания" на гръцкия буржоазен печат не бяха неоснователни. По време на кризата износът на България спадна от 6397 мил. лв. през 1929 г. на 2534 мил. лв. през 1934 г. /вж.: История на БКП, С., 1979, с. 319/. Това, разбира се, не беше резултат само от намаляване износа за Гърция.
137 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.213.
138 Пак там, л.215.
139 В. Пройа от 7.VIII.1930 г.; ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.231.
140 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.232, 233, 243.
141 Пак там, л.234.
142 В. Имерисиос Типос от 19.VII.1930 г.; ЦДИА, ф.176, оп. 6, а.е.42, л.202.
143 В. Елефтерон Вима от 19.VII.1930 г.; ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.203.
144 В. Елефтерон Вима от 28.VII.1930 г.; ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.217.
145 В. Елефтерон Вима от 22.VIII.1930 г.; ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.251.
146 В. Естия от 28.VIII.1930 г.; ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.152.
147 В. Катимерини от 24.VIII.1930 г.; ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е. 42, л.152; пълномощният министър на Франция в София също посочваше "македонското влияние" върху правителството на А. Ляпчев като неоспоримо. Колбан сочеше и връзките на тази организация с фашистка Италия /вж.: Ж. Кастелан, Българската политика от 1927 до 1934 г. според пълномощния министър на Франция в София във: В чест на академик Д. Косев, изследвания по случай 70 години от рождението му, С., 1974, с.450-451/.

148 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.277; за тази и за другите балкански конференции вж.: П. Арсов, Буржоазното движение за балканско разбирателство /Балканските конференции 1930 -1933/, Годишник на катедрите по научен комунизъм и история на БКП, 1968, кн.1-2, с.3-50.

149 Пак там, л.174-175.

150 Пак там, л.278.

151 Пак там, л.281.

152 Пак там, л.241.

153 В. Месаже д'Атен от 19.VIII.1930 г.; ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.241, 242.

154 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.246-247.

155 Пак там, л.247.

156 В. Месаже д'Атен от 23.VIII.1930 г.

157 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.42, л.255-256.

158 Пак там, л.257; в.Елефтерон Вима от 30.VIII.1930 г.

159 Пак там, л.274.

160 Пак там, оп.5, а.е.714, л.211.

161 В. Пряпорец, бр. 6 от 8.II.1931 г.; бр. 7 от 15.II.1931.

162 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.126-130.

163 Стенографски дневници на XXII ОНС, IV р.с., с.1937.

164 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.120-122, 130-140.

165 Ил. Димитров, Българо-италиански политически отношения 1922-1943, С., 1976, с.204.

166 История на България, т.III, 1964, с.239, 261.

167 ЦДИА, ф.322, оп.1, а.е.694, л.7; ф.176, оп.6, а.е.1844, л.98; оп.5, а.е.714, л.215.

168 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.220-224.

169 ЦДИА, ф.176, оп.21, а.е.2447, л.1.

170 ЦДИА, ф.258, оп.2, а.е.415, л.12-25 /документът е на френски език/.

171 ЦДИА, ф.322, оп.1, а.е.694, л.15-32; ф.176, оп.6, а.е. 1866, л.2-3.

172 Хагската спогодба от 20 януари 1930 г. уреждаше нов начин на плащане и ново разпределение на българския репарационен дълг. При средни анюитети 11 милиона зл. франка и увеличена от 5 на 5,5% лихва, България трябваше да изплати в течение на 36 години репарационния си дълг, който на 1 април

1930 г. възлизаше на 176,6 милиона зл. франка. Дялът на Гърция от този дълг беше увеличен на 76,73%, което водеше до ново изостряне на старите противоречия и пораждаше нови спорове между България и Гърция /вж.: Ат. Леонидов, пос. съч., с.27-28; също: ЦДИА, ф.1067, оп.1, а.е.2621, л.4-30 - доклад на Н. Стоянов по българския репарационен въпрос/.

173 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.199-201.

174 Пак там, оп.6, а.е.1893, л.503-509.

175 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.210-211.

176 Пак там, л.233-234; оп.6, а.е.1866, л.2-4; комитетът на експертите бил образуван в Лондон във връзка с едногодишния мораториум за международните дългове, предложен от Хувър. В него имаше и наблюдатели на САЩ /вж.: ЦДИА, ф. 176, оп.6, а.е.1866, л.8.

177 История на дипломацията, т.III, С., 1967, с.417.

178 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.231, 237.

179 История на дипломацията, т.III, С., 1967, с.649.

180 Ат. Разбойников, пос. съч., с.42.

181 В. Пряпорец, бр. 28 от 12.VII.1931 г.; бр. 32 от 9.VIII. 1931 г.

182 ЦДИА, ф.258, оп.2, а.е.415, л.2 /документът е на френски език/.

183 Пак там, л.5-9 /документът е на френски език/.

184 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.230.

185 ЦДИА, ф.258, оп.2, а.е.305, л.13. От 30 юни 1928 г. до 31 декември 1930 г. Гърция бе изплатила по спогодбата "Молов - Кафандарис" всичко 246 383 309 лева и следваше да внесе за 7-то шестмесечие още 25 333 854 лв. /вж.: пак там, а.е.553, л.6/.

186 Пак там, а.е.553, л.6-8. В сведение, дадено от българското правителство на легацията на САЩ в София на 26 юни 1931 г. дългът на Гърция възлизал на 1 548 029 773 лв. /вж.: ЦДИА, ф.258, оп.2, а.е.413, л.14/.

187 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.1844, л.99. Някои буржоазни вестници в България подчертаваха специално участието на Вл. Молов в тази делегация, изтъквайки "голямата му роля" като "компетентен защитник" на българските интереси /вж.: в.

Пряпорец, бр. 36 от 6.IX.1931 г./.

188 В. Пряпорец, бр. 89 от 27.IX.1931 г.

189 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.1893, л.216-255 - протокол за 64-то заседание на Съвета на ОН; ф.258, оп.2, а.е.415, л. 30-68 /документът е на френски език/.

190 ЦДИА, ф.258, оп.2, а.е.415, л.57-68 - протокол от заседанието на Съвета на ОН /документът е на френски език/; ф. 322, оп.1, а.е.694, л.7-11.

191 ЦДИА, ф.258, оп.2, а.е.415, л.76-82 /документът е на френски език/.

192 Пак там, л. 82 - Deuxième lettre du Gouvernement bulgare, Genève, le 14 sept., 1931.

193 Пак там, л.99-100 - Lettre du Gouvernement hellénique, Genève, le 15 sept., 1931.

194 Пак там, л.101-104 - Lettre du Gouvernement bulgare, Genève, le 17 sept., 1931.

195 ЦДИА, ф.322, оп.1, а.е.694, л.6; ф.176, оп.5, а.е.714, л.254; оп.6, а.е.1893, л.490, 506; в. Пряпорец, бр. 38 от 20.IX.1931 г.

196 В. Пряпорец, бр. 38 от 20.IX.1931 г.

197 Пак там, бр. 39 от 27.IX.1931 г.

198 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.247.

199 Пак там, л.248, Годишната репарационна вноска на България тогава била 7 600 000 швейцарски /ах./ франка, а на Гърция по спогодбата "Ьоллов - Кафандарис" годишната вноска била около 5 000 000 швейцарки франка /вж.: ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.1893, л.489/.

200 В. Зора, бр. 3684 от 12.X.1931 г.

201 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.267.

202 Пак там, л.263-266, 342.

203 Пак там, л.269, 274-279.

204 В. Зора, бр. 3677 от 3.X.1931 г.; бр. 3679 от 7.X.1931 г.

205 ЦДИА, ф.176, оп.5, а.е.714, л.281-282, 343.

206 В. Зора, бр.3690 от 19.X.1931 г.; бр.3711 от 13.XI.1931 г.

207 Пак там, бр. 3692 от 22.X.1931 г.

208 В. Пройа от 8.X.1931 г.; в. Зора, бр. 3679 от 7.X.1931 г.

209 ЦДИА, ф.258, оп.2, а.е.413, л.45.

210 Стенографски дневници на XXIII ОНС, I р.с., с.17.

211 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.1893, л.1-17.
212 В. Зора, бр. 3680 от 8.X.1931 г.
213 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.1893, л.18-19.
214 Пак там, л.32, 52-53 /документът е на френски език/; ф. 258, оп.2, а.е.413, л.150-152 - /документът е на френски език/; а.е.415, л.137-139 /документът е на френски език/; в. Зора, бр. 3713 от 15.XI.1931 г.
215 В. Зора, бр. 3714 от 16.XI.1931 г.; бр. 3716 от 19.XI. 1931 г.
216 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.1893, л.73. След подписване на споразумението Венизелос приел Н. Стоянов в дома си и казал готовност "да действува за ликвидирането на всички спорни въпроси" между двете страни, включително и за правата на българското [illegible] в Гърция. /вж.: ЦДИА, ф. 1067, оп.1, а.е.299, л.1, 14/.
217 Пак там, ф.176, оп.6, а.е.1893, л.74.
218 Пак там, л.76.
219 В. Зора, бр. 3715 от 18.XI.1931 г.
220 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.1893, л.43.
221 ЦДИА, ф.1067, оп.1, а.е.84, л.1-2.
222 В. Пряпорец, бр. 51 от 20.XII.1931 г.
223 Пак там, бр. 2 от 10.I.1932 г.
224 Пак там, бр. 5 от 31.I.1932 г.
225 ЦДИА, ф.176, оп.6, а.е.1893, л.490.
226 ЦДИА, ф.258, оп.2, а.е.553, л.40, 48, 49, 54, 75, 80 и др.
227 Ил. Димитров, пос. съч., с.206, 208.
228 ЦДИА, ф.258, оп.2, а.е.554, л.77.
229 ЦДИА, ф.285, оп.5, а.е.170, л.357-358.
230 Пак там, с.295; вж. и: Кр. Манчев, В. Бистрицкий, България и нейните съседи 1931-1939 г. Политически и дипломатически отношения, С., 1978, с.59.
231 ЦДИА, ф.1067, оп.1, а.е.483, л.11-12, 20.
232 Ил. Димитров, пос. съч., с.266, 272.
233 ЦДИА, ф.1067, оп.1, а.е.483, л.20.
234 Д. Сирков, пос. съч., с.31, 41.
235 С мораториума на Хувър плащането на репарациите се прекрати за една година /от 1 юли 1931 до 20 юни 1932 г./, а на конференцията в Лозана през юни - юли 1932 г. се стигна

практически до ликвидиране на репарациите /вж.: Кр. Манчев, В. Бистрицки, пос. съч., с.51.

236 ЦДИА, ф.1067, оп.1, а.е.483, л.21. След Втората световна война чрез Парижкия мирен договор от 10 февруари 1947 г. на България бе определен репарационен дълг в размер на 70 000 000 щатски долара /219 271 400 златни франка/. От тях 45 000 000 долари бяха определени за Гърция. За задълженията на Гърция по спогодбата "Молов - Кафандарис" не стана и дума. /Пак там, л.14; вж. и: В. Божинов, Защитата на националната независимост на България 1944-1947, С., 1962, с.223-224; Н. Стоянов, Парижкият договор за мир ..., сп. на БИД, год. 1947, кн.1-2, с.47.

237 ЦДИА, ф.258, оп.2, а.е.305, л.75.

З А К Л Ю Ч Е Н И Е

През 1919 - 1939 г. три главни въпроса стояха в основата на българо-гръцките отношения: предвиденият по Ньойския договор икономически излаз на България на Егейско море, малцинственият и бежанският въпрос. Първият от тях се изтъкваше на преден план до лятото на 1923 г. Вторият и третият, свързани тясно помежду си и представляващи в действителност един общ въпрос, в решаваща степен определяха характера на двустранните отношения през разглеждания период. Те имаха подчертано политически характер със значителни икономически последици в двустранните отношения.

В своята комплексност и сложност, малцинствено-бежанският въпрос, който се отнасяше за съдбата на стотици хиляди български бежанци и на останалите като национални малцинства в съседните балкански страни българи, като въпрос за техните имоти и поминък, за техните национални права и свободи, се оформи окончателно след Първата световна война в резултат на наложеното следвоенно статукво на Балканите. Конвенцията за доброволна размяна на населения, малоазиатската авантюра на Гърция и последвалото масово изгонване на нейно население от турска територия изостриха до крайност този въпрос и го превърнаха в основен за междусъседските отношения.

Българското население, останало в Гърция след войните, водеше жалко съществуване. То беше подложено на непрекъснати унижения, национално потисничество и безправие, с цел да се ликвидират неговите чувства, да забрави то езика си и своята национална принадлежност. Макар че българските правителства, подкрепяни и от редица обществени бежански организации, предприемаха понякога дипломатически действия за подобряване положението на българските малцинства в Гърция с цел да се ограничи постоянният приток на бежанци от тази страна, не се постигнаха желаните резултати. Напротив, дори подписани временни споразумения от типа на протокола "Калфов - Политис" си останаха само късове хартия.

След налагане на Ньойския договор и на конвенцията за доброволна размяна на населения, в развитието на българо-гръц-

ките отношения, свързано с малцинствено-бежанския въпрос ярко се открояват няколко основни събития: а) конференциите в Генуа и Лозана, които, макар че не разглеждаха тези въпроси, станаха място за поставянето им от страна на българското правителство;

б) Протоколът "Калфов - Политис" - неуспешен опит за прилагане на обещаните чрез договорите за покровителство на малцинствата права и свободи за българското малцинство в Гърция;

в) рязкото влошаване на българо-гръцките отношения през есента на 1925 г. поради военната авантюра на диктаторското правителство на Т. Пангалос в Петричко и

г) подписването на спогодбата "Моллов - Кафандарис" в края на 1927 г. Всяко от тези събития даваше трайно и продължително отражение в отношенията между двете страни.

Българските буржоазни правителства се стремяха да постигнат целите на своята външна политика чрез мирни средства, по пътя на двустранни преговори и взаимно разбирателство. При това те, особено правителствата на Демократическия сговор, възлагаха големи надежди на Обществото на народите. Многобройните декларации на българските правителства изразяваха дълбокото убеждение, че международната организация безпристрастно ще обсъжда и справедливо ще решава всички българо-гръцки спорове. Достатъчно било само тя да бъде навреме и добре информирана за справедливите искания на България. И тъй като ръководна роля в ОН имаха Англия и Франция /отчасти и Италия/, българската дипломация насочваше усилията си да осигури подкрепа поне на една от тях за своите искания. Разчиташе се обаче предимно на Англия, съвсем малко на Италия и почти никак на Франция.

Стремежът на българската управляваща буржоазия не беше без основание. Отношенията между тези три държави бяха изпълнени с остри противоречия. Всяка от тях зорко бдеше да не допусне прекалено засилване на своя партньор. Особено силни бяха противоречията между Англия и Франция - по отношенията им с Германия и Турция, между Италия и Франция - по отношенията им с Югославия. Те обаче бяха винаги единни против исканията на България спрямо Гърция. В никакъв случай правителствата

им не искаха да създават прецедент за каквито и да са изменения в следвоенното статукво.

Големи надежди за по-добри българо-гръцки отношения създаваше изпълнението на решенията на действуващата през разглеждания период смесена комисия за прилагане Конвенцията за доброволна размяна на населения. Когато обаче се стигна до изплащане недвижимите имоти на българските бежанци от гръцката държава, двустранните отношения отново навлязоха в непреодолими трудности. Подписаната през 1927 г. спогодба "Моллов - Кафандарис" беше само частично изпълнена. Съществуващият малцинствено-бежански проблем беше преди всичко национален, социален и политически проблем за българското общество. Той задълбочи и изостри и без това големите следвоенни трудности на България. Този проблем имаше обаче и голямо международно значение. Преди всичко той определяше отношенията на България с нейните съседи, на първо място с Гърция, тъй като броят на българските бежанци от нейните територии в тези години беше най-голям.

Изплащането на недвижимите имоти на българските бежанци от Егейска Македония и от Западна Тракия, както и осигуряването правата и свободите на българското население, останало, въпреки всичко, по родните си места в тези придобити от Гърция след войните територии, стана сърцевина на малцинствено-бежанския въпрос. Неговата финансова страна заемаше, особено след 1926 г., централно място в двустранните отношения.

В българо-гръцките отношения имаше и други открити въпроси. До сключването на Лозанския мирен договор /юли 1923 г./ въпросът за принадлежността на Западна Тракия оставаше открит. Не беше решен и въпросът за икономически излаз на Егейско море, обещан на България с член 48 на Ньойския договор. С участието си на конференциите в Генуа и Лозана България се стремеше да разреши двата въпроса в своя полза. Големи трудности в развитието на отношенията между България и Гърция създаваше и репарационният въпрос, затрудненията съществуваха и в развитието на взаимсизгодната търговия. Всичко това правеше българо-гръцките отношения твърде сложни и противоречиви.

През 1919-1939 г. България имаше нерешени и спорни проблеми и с другите си съседи. Тези проблеми влияеха върху взаимните им отношения. Поради това, както и поради географ-

ското си положение, България заемаше изключително важно място в междудържавните отношения на Балканите. Всяко положително или отрицателно развитие на отношенията й с една или друга балканска държава водеше до нарушаване на равновесието, предизвикваше раздразнение или подкрепа у правителствата на другите съседи. Когато ставаше обаче въпрос за задоволяване на каквото и да било искане на България спрямо Гърция или друга страна, буржоазните режими в Гърция, Югославия и Румъния бяха винаги единни. Те ревниво пазеха завоюваното и бяха против стремежите на съседката си.

В основата на общобалканския възел от взаимоотношения между двете световни войни лежаха и българските национални проблеми, на първо място този за бежанците и за малцинствата. Важна роля имаха българо-гръцките отношения. От тяхното състояние и развитие зависеше до голяма степен политическата обстановка на Балканите. Всякакви опити за сближение на България с която и да било съседна страна и особено с Югославия, резонираше във взаимоотношенията й с Гърция. И обратното: и най-малката стъпка за "южна" ориентация на българската политика затрудняваше "добрите отношения" с Югославия и с Румъния. При това, зад двустранните или многостранни връзки на балканските държави стояха винаги една или няколко от големите западноевропейски сили, което в голяма степен предопределяше тяхното развитие.

Малцинствено-бежанският въпрос, който стоеше в основата на българо-гръцките отношения през разглеждания период, беше обект на следвоенни международно-правни актове и споразумения. На първо място спадаха Ньойският договор и съпътствуващата го Конвенция за доброволна размяна на населения между България и Гърция, както и допълнителните договори за защита и покровителство на малцинствата, подписани след Първата световна война.

На няколко пъти през 1919–1939 г. малцинствено-бежанският въпрос и проблемите на българо-гръцките отношения, свързани с него, излизаха на общоевропейската сцена. С тях се занимаваха сесии на Съвета на Обществото на народите или други негови специализирани органи. Те бяха предмет на подчертано внимание на правителства, политици и обществени от редица европейски страни. Особен интерес предизвикваха тези въпроси в Англия и

Италия, но не по-малък беше интересът и във Франция, Югославия, Румъния и други страни.

В България през част от този период също имаше малобройно гръцко малцинство. Това даваше известна възможност за взаимна заинтересованост у правителствата на двете страни в решаване съдбата на малцинствата. По въпросите за положението, взаимното изселване и изплащане на недвижимите имоти на своите етнически малцинства след Първата световна война България и Гърция водеха помежду си - пряко или чрез Обществото на народите - редица преговори, сключваха споразумения. Нерядко между тях се създаваше напрежение, стигаше се до остри конфликти. В двете страни се сменяше политическото господство на партии и партийни коалиции, редуваха се правителства, във външно-политическата ориентация на които имаше нюанси или по-съществени различия. Малцинствено-бежанският въпрос обаче влияеше непрестанно и в повечето случаи отрицателно върху българо-гръцките отношения.

Въпросът за националните малцинства след Първата световна война заемаше важно място и имаше голямо значение не само за балканските страни, но и в политическия живот на Европа. Той привличаше непрестанно вниманието на различни политически среди и правителства. Създаваха се организации, които се занимаваха с него, провеждаха се европейски и световни конгреси на представители на малцинствата, водеха се дискусии. В международните отношения на следвоенна Европа малцинственият въпрос се използуваше за обосновка на политически доктрини и даваше поводи за влошаване на международното положение.

Нежеланието на повечето от държавите да зачитат и да гарантират на дело правата на националните малцинства ставаше актуален въпрос на междудържавните отношения. Това пораждаше реална опасност за нови военни конфликти. Затова правителствата на отделни страни търсеха понякога разрешение на този въпрос. Обществото на народите обаче изпълняваше своята роля на гарант и инструмент на победителите за запазване на създаденото от Версайската система статукво. То не предприемаше почти никакви мерки за защита и покровителство на националните малцинства, останали в чужди страни. ОН не направи това дори и за онези държави, които формално се бяха задължили със специал-

ни допълнителни договори да зачитат правата и свободите на националните малцинства, останали в присвоени от тях територии.

Това с пълна сила важеше за Гърция. Нямаше кой да накара нейните власти да спазват и гарантират правата и свободите на българското малцинство в земите, включени в нейните граници. От тук предимно произтичаха конфликтите и недоразуменията в българо-гръцките отношения. От това главно се определяше и ролята на малцинствено-бежанския въпрос в тези отношения през 1919-1939 г.

Неколкократните опити на българските правителства през този период да направят пробив в единния антибългарски фронт на балканските си съседи - чрез сближаване с Югославия или чрез частични споразумения с други страни, обикновено завършваха с неуспех. Правителствата на Атина, Белград и Букурещ бяха особено подозрителни към постигане на една от непосредствените цели, които си поставяше българската дипломация - да наложи прилагане на възприетия от ОН принцип за защита на малцинствата. Това беше справедливо и хуманно искане на България, което се противопоставяше на изпълнената с факти политика на денационализация на компактното българско население в територии, присъединени към съседните балкански държави.

Българската управляваща буржоазия не успя да постигне минималните цели на своята външна политика спрямо Гърция. Непрестанния й стремеж, особено по време на сговористките правителства, да изведе страната от международната изолация, оставаше безсилен, поради положението на победена, обезоръжена и слаба страна, в каквото се намираше България.

Войните бяха издълбали толкова дълбока пропаст между балканските страни и народи, че опитите за сътрудничество и разбирателство не срещаха нужната отзивчивост у съседите.

Известен морално-политически успех за България бе подписването на протокола "Калфов - Политис". Това беше косвено признание и от страна на Гърция, и от страна на ръководните държави в ОН, че следвоенните договори за мир не осигуряваха необходимите гаранции за правата на малцинствата. С протокола "Калфов - Политис" се признаваше съществуването на българско национално малцинство в Гърция, правата на което не бяха за-

читани. Без да се надценява значението на този документ в историята на българо-гръцките отношения, ако той бе одобрен и приложен, би гарантирал сигурност за живота и националните права на българите в Егейска Македония и Западна Тракия. Това би се отразило положително върху българо-гръцките отношения и би повлияло за подобряване на положението на българските малцинства в другите съседни страни.

Чрез спогодбата "Моллов - Кафандарис" се целеше да се разреши финансово-имуществения спор между България и Гърция за недвижимите имоти на бежанците. Спогодбата беше изгодна за Гърция. Нейното подписване представляваше отстъпка и жест на безпомощност от страна на българската управляваща буржоазия. От 1930 г. насетне Гърция свърза изпълнението на спогодбата с други спорни въпроси, на първо място със следвоенните неоправдани репарационни задължения на България. Тя прекрати изпълнението на дълга си към българските бежанци по спогодбата "Моллов - Кафандарис", която фактически престана да съществува.

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

ПРЕДГОВОР с. 3

Глава ПЪРВА: СЛЕДВОЕННИТЕ ДОГОВОРИ И МАЛЦИНСТВЕНО-БЕЖАНСКИЯТ ВЪПРОС с.26

1. Ньойският договор и някои аспекти на българския национален въпрос с.26
2. Гръцко-българска конвенция за доброволна размяна на населения с.42
3. Севърският договор за покровителство на малцинствата с.55

Глава ВТОРА: МАЛЦИНСТВЕНО-БЕЖАНСКИЯТ ВЪПРОС В БЪЛГАРО-ГРЪЦКИТЕ ОТНОШЕНИЯ ПО ВРЕМЕ НА ЗЕМЕДЕЛСКИЯ РЕЖИМ /1920 - 1923 Г./ с.79

1. Всенароден протест срещу Ньойския договор и конвенцията за размяна на населения /1919-1920 г./ с.79
2. Земеделското правителство и малцинствено-бежанският въпрос 1920-1921 г. Обща характеристика на балканската политика на България и Гърция с.92
3. Малцинствено-бежанският въпрос на конференциите в Генуа и Лозана /1922-1923 г./ с.105

Глава ТРЕТА: МАЛЦИНСТВЕНО-БЕЖАНСКИЯТ ВЪПРОС В БЪЛГАРО-ГРЪЦКИТЕ ОТНОШЕНИЯ ВЪВ ВЪНШНАТА ПОЛИТИКА НА ДЕВЕТОЮНСКИЯ РЕЖИМ /9 ЮНИ 1923 - 4 ЯНУАРИ 1926 Г./ с.142

1. Зачитането на следвоенните договори - основа на външната политика на новия режим с.142
2. Протоколът "Калфов - Политис" с.156
3. Влошаване на българо-гръцките отношения. Въоръженият граничен инцидент в Петричко с.184

Глава ЧЕТВЪРТА: СМЕСЕНАТА ГРЪЦКО-БЪЛГАРСКА КОМИСИЯ ЗА РАЗМЯНА НА НАСЕЛЕНИЯ с.217

1. Структура и ръководни документи на комисията с.217
2. Резултати от дейността на комисията през първия период /1921 - средата на 1926 г./ с.238
3. Втори период в дейността на комисията /средата на 1926 - 1928 г./ с.256

4. Трети период в работата на комисията /1929 – 1931 г./ с.278

Глава ПЕТА: СПОГОДБАТА "МОЛЛОВ – КАФАНДАРИС" И ОТРАЖЕНИЕТО Й ВЪРХУ БЪЛГАРО-ГРЪЦКИТЕ ОТНОШЕНИЯ с.296

1. Същност и ратификация на спогодбата "Моллов – Кафандарис" с.296
2. Неизпълнение на спогодбата. Нови затруднения в българо-гръцките отношения с.311
3. Неразрешеният спор по спогодбата "Моллов – Кафандарис" с.340

ЗАКЛЮЧЕНИЕ с.372

БАЛКАНСТВЕНО-БЕЛАНСКИЯТ ВЪПРОС В БЪЛГАРО-ГРЪЦКИТЕ ОТНОШЕНИЯ /1919–1939 г./

доц. к.и.н. Г. В. ДИМИТРОВ

Тираж 1200; Печатни коли 22.5
Формат 1/16 от 60/84; ТП 249

СУ "Климент Охридски" – филиал Благоевград 1982 година